

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

80. ÉVFOLYAM 5–6. SZÁM

2002. MÁJUS–JÚNIUS

E SZÁM SZERZŐI:

Bognár Virág, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóságának tanácsosa; *Cserta Orsolya*, a KSH Vas Megyei Igazgatóságának fogalmazója; *Csilag Márton*, a Midi Pyrénées School of Economics (Toulouse) hallgatója; *Dr. Herman Sándor* kandidátus, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető docense; *Dr. Hernádi Miklós* kandidátus, a Magyar Tudományos Akadémia főtanácsosa; *Kiss Virág*, a KSH fogalmazója; *Kissné Majtényi Mónika*, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóságának vezető tanácsosa; *Nagy Józsefné*, a KSH Heves Megyei Igazgatóságának vezető főtanácsosa; *R. Nagy Zsófia*, a KSH Fejér Megyei Igazgatóságának gyakornoka; *Dr. Sipos Béla*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Pécsi Tudományegyetem rektorhelyettese; *Szalainé Homola Andrea*, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóságának osztályvezetője; *Vámos Péter*, a KSH vezető főtanácsosa.

*

Hajnal Béla kandidátus, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóságának igazgatója; *Lakatos Judit* kandidátus, a KSH főosztályvezetője; *Mihályffy László*, a KSH statisztikai tanácsadója; *Rettich Béla*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főmunkatársa; *Tűz Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
3551 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2001
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: dr. Domokos Attila, Polyák Andrea, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Agnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 487-4341, 487-4343 Telefax: 487-4344
Internet: www.ksh.hu/statszml
E-mail: statszemle@ksh.gov.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és az Üzleti és Logisztikai Központ Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft
Beszerzhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

Bevezető	445
GAZDASÁGSTATISZTIKA	
A bér munka a külkereskedelelem-statisztikában. – <i>Vámos Péter</i>	446
A munkaerő-felmérés kereseti adatainak elemzése. – <i>Csillag Márton</i>	468
Megelőző jelzőszámok a gazdasági előrejelzésekben. – <i>Kiss Virág</i> ...	487
Területi összehasonlítások. – <i>R. Nagy Zsófia</i>	502
Záhony és térsége jellemzői és szerepe a területfejlesztésben. – <i>Kissné Majtényi Mónika</i>	519
TÁRSADALOMSTATISZTIKA	
A kultúra közönségtípusai. – <i>Bognár Virág</i>	537
A nonprofit szervezetek fejlődése 1992-től napjainkig. – <i>Szalainé Homola Andrea – Nagy Józsefné</i>	557
A kulturális piac (ki)alakulása Magyarországon. – <i>Cserta Orsolya</i> ...	577
STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”	
Az alacsony aggregált statisztikai adatok elemzésének néhány kérdése. – <i>Herman Sándor</i>	598
SZEMLE	
Reflexiók Bukodi Erzsébet „Házasság vagy élettársi kapcsolat: ki mikor mit (nem) választ?” c. tanulmányára. – <i>Hernádi Miklós</i>	601
Magyar szakirodalom	
Bélyácz Iván: Befektetés-elmélet. (<i>Sipos Béla</i>)	602
STATISZTIKAI HÍRADÓ	
Személyi hírek	604
Szervezeti hírek – Közlemények	605

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Singh, M. P. et al.: A Kanadai Statisztikai Hivatal becslési módszerei. (Mihályffy László)	607
Ruser, John E.: A foglalkoztatási költségindex. (Lakatos Judit) .	611
Ladstätter, J.: Külföldiek Ausztriában. (Rettich Béla)	612
Liang, Z.: A migráció korszaka Kínában. (Hajnal Béla)	614
Van Wel, F. – Knijn, T.: A szociális támogatásban részesülő egyedül álló anyák munkaerő-piaci helyzete Hollandiában. (Tűű Lászlóné)	618
Bibliográfia	619
Külföldi folyóiratszemle	625

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnymás csak a forrás megjelölésével!

BEVEZETŐ

A Központi Statisztikai Hivatal, a korábbiakhoz hasonlóan, a 2001. évben is meghirdette pályázatait gazdaságstatisztikai és társadalomstatisztikai témákból. A pályázatok ezúttal is azt a célt szolgálták, hogy arra ösztönözzék a Hivatal központi és területi apparátusának munkatársait, hogy napi munkájukon túl is foglalkozzanak a statisztika számukra fontos és érdekes kérdéseivel, mélyüljenek el valamely hozzájuk közel álló témában, és induljanak el a statisztika tudományos művelésének egyáltalán nem könnyű útján. Ezeket a pályázatokat jól kiegészítette a Magyar Statisztikai Társaság Keleti Károly-pályázata, amelyet 35 év alatti fiataloknak, ám nem kizárólag a KSH dolgozóinak írt ki.

A pályázatok ebben az évben is eredményesek, sőt sikeresek voltak. Nagyszámú dolgozat érkezett (a kiírás nem zárta ki azt, hogy 35 év alatti KSH dolgozó akár 2 helyre is beadhasson pályázatot), és a dolgozatok színvonala, bár bizonyos vonatkozásban elmaradt a 2000. évitől, egészében véve igen biztató volt. Úgy gondolom, hogy minden nehézség ellenére, a pályázat jól szolgált a szervezők célját, azt, hogy fellendítse, megpezsztse a Hivatal és általában a statisztikus szakma életét, és lehetőséget adjon tehetséges és törekvő fiataloknak arra, hogy megmutassák kvalitásaikat.

A pályázat sikeréhez a KSH szakmai folyóiratai is hozzá kívántak járulni azzal, hogy felajánlották a legjobbnak ítélt dolgozatok cikk formában történő közlését, biztosítva ezáltal azt, hogy a dolgozatok a legszélesebb szakmai közvélemény számára is elérhetőek legyenek. Ezen belül a *Statisztikai Szemle*, egyeztetve a *Gazdaság és Statisztikával* és a *Területi Statisztikával*, kiválasztotta a beérkezett pályaművek közül azokat, amelyeket a saját publikációs politikája szempontjából közlésre a legalkalmasabbnak tartott. Folyóiratunknak ez a száma ezeknek a dolgozatoknak a cikk formájában való átdolgozott változatát tartalmazza. Megjegyezzük, hogy az itt közölt dolgozatok nem feltétlen a zsűri által díjazott pályamunkák (bár nagyrészt természetesen azok), hiszen egyes díjnyertes dolgozatok esetén, a KSH más folyóirataival való említett egyeztetés után úgy láttuk, hogy jellegük alapján inkább ott célszerű közölni, más esetben pedig a zsűri által nem a legmagasabbra értékelt pályamunkákat is olyannak ítéltünk meg, mint amelyek a *Statisztikai Szemle* szerkesztési elveit erősítik. (A pályázatok hivatalos végeredményét az érdeklődők, egyebek közt, a *Statisztikai Szemle* 2002. évi januári számában, illetve az MST honlapján találhatják meg.)

Végezetül arra kell utalnom, hogy jöllehet a pályázatok nem csak fiatalok számára voltak kiírva, elsősorban a fiatalokat mozgatták meg. Leszámítva 1-2 kiforrott munkát, az itt közölt dolgozatok ifjú statisztikusok első próbálkozását tartalmazzák, az oroszlánkormök próbálgatásának minden bájával és hibájával együtt. Ezért kérem az Olvasókat, hogy ennek megfelelő szeretettel és segítőkészséggel fogadják ezeket az írásokat.

a Főszerkesztő

A BÉRMUNKA A KÜLKERESKEDELEM-STATISZTIKÁBAN*

VÁMOS PÉTER

A külföldi megrendelésre végzett bérmunka a hazai gazdaságban jelentős súlyt képvisel, és szilárd helyet foglal el. A bérmunkakapcsolatok a világgazdaságba való integrálódás egyik lehetséges formáját képviselik, egy meghatározott vállalati kör számára a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés szinte kizárólagos útját jelentik. Az előző évek külkereskedelmi statisztikájának a bérmunkából származó adatai azt az ellentmondást mutatják, hogy az aktív bérmunkából származó végtermékkivitel rendre elmarad az importstatisztika és a hazai értéknövekedés figyelembevételével számított értéktől.

A vámadat-feldolgozás kimutatásainak elemzéséből megállapítható, hogy fennáll annak a lehetősége, hogy a bérmunka késztermékek kivitelekor kikerüljön a statisztikai számbavétel. A jelenség háttérében a vámeljáráások és a statisztikai mérés eltérő szempontrendszere áll. A statisztikai mérés sajátosságai kihatnak a bérmunkadíj mérésének pontosságára is, és javításokat tesznek szükségessé a makrogazdasági számításokhoz felhasznált külkereskedelmi-statisztikai adatokban.

TÁRGYSZÓ: Bérmunka. Külkereskedelmi-statisztika.

Az elmúlt években a külkereskedelmi statisztika a Magyarországon külföldi megrendelésre végzett bérmunka – szokásos nevén aktív bérmunka – adataiban egy nyilvánvaló ellentmondást mutat ki. Az aktív bérmunkából származó végtermékkivitel rendre elmarad az importstatisztika és a hazai értéknövekedés figyelembevételével számított értéktől. Eszerint a bérmunka céljából ideiglenesen behozott anyag egy része elvesz, mivel az exportban a felhasznált anyag értékének figyelembevételével mért – bruttó – áruérték, vagy statisztikai érték rendre kisebb, mint a bérmunkadíj és a bérmunka céljából behozott alapanyag értékének összege. Pénzügyi szervezetek ezt a problémát többször szóvá tették, és nyomatékosan szorgalmazták a megoldását, mivel ez az eltérés bizonytalanságokat, illetve torzításokat okozhat a nemzeti számlák rendszerében végzett számításaiknál és a GDP-bebecslésnél.

A problémakör lényegére és nagyságára az 1. tábla bérmunka-statisztikai adatai mutatnak rá.

* A cikk alapjául szolgáló pályamunka elkészítéséhez nyújtott szakmai támogatásukért köszönet illeti Bán Imrét, Ercsey Zsófiát, Kelecsényiné Gáspár Katalint és Magyarszékly Zsoltot.

1. tábla

Bérmunka Magyarországon

Megnevezés	1997.	1998.	1999.	2000.
	évben (millió forint)			
Aktív bérmunkaanyag-behozatal	645 072	868 829	1 039 841	1 328 745
Kivitel összesen	3 961 164	5 511 511	6 645 562	7 942 804
Aktív bérmunkakésztermék-kivitel	743 070	1 030 445	1 184 604	1 409 268
Ebből:				
bérmunkadíj	201 740	248 260	269 706	302 583
anyagérték	541 330	782 185	914 898	1 106 685
Elveszett anyag				
millió forint	103 742	86 644	124 943	222 060
a bérmunkakivitel százalékában	14	8	11	16
az összes kivitel százalékában	3	2	2	3

Forrás: Itt és a továbbiakban a Külkereskedelmi statisztikai évkönyvek 1993–2000-ig évente megjelenő kötetei.

Az 1. tábla adatai szerint a bérmunkatermékeknek a bérmunkakésztermék kiviteléhez viszonyított 8-16 százaléka az elmúlt négy évben nem került sem kiszállításra, sem belföldiesítésre, papíron elveszett. Az aktív bérmunka a jelenlegi szintjén akár 1 százalékos hatással lehet a GDP alakulására. Ezért a GDP-bebecslés pontosságának szempontjából nem hagyható figyelmen kívül a bérmunkatermékek adatainak a statisztika által jelzett nagyságú pontatlansága. Nem mindegy, hogy az elveszett áru kivitelre vagy belföldi felhasználásra került, és az esetleges belföldi felhasználás beruházási vagy fogyasztási célú volt-e. A vizsgálat eredményeképpen a későbbiekben igazolást nyer, hogy ez az importanyag számottevő részben nem elvész, hanem átalakul, a feldolgozás eredményeképpen bérmunkakésztermékké vált, és mint bérmunka késztermék exportra gyártott árucikkbe beépítve, a vámeljárással sajátos szabályai folytán kikerülte a külkereskedelmi statisztikai számbavételt.

A vizsgált problémakör áttekintéséhez célszerű röviden összefoglalni a korábbi hazai kutatások legjellemzőbb megállapításait, valamint a témakör vizsgálatában meghatározó szerepet játszó Kopint-Datorg Rt. vizsgálatának néhány eredményét, továbbá elkerülhetetlen azoknak a jogszabályi és vámeljárással kapcsolatos sajátosságoknak az összefoglalása, amelyek megszabják a bérmunkavégzés kereteit. Ezt követi az elemzések eredményeképpen tett megállapítások, valamint a javaslatok ismertetése.

A HAZAI BÉRMUNKAVÉGZÉS A KORÁBBI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

A korábbi hazai bérmunkavégzésre irányuló kutatások három, a vizsgált témakör szempontjából egységet képező fogalmat kapcsolnak össze. Ezek a bérmunkavégzés, a kihelyezés és a hálózatosodás, amelyek egymással szoros összefüggésben, meghatározó hatást gyakorolnak a jelen korszakban kialakuló vállalatközi kapcsolatrendszerre.

A kihelyezési hullámban (Szabó; 1998) a fejlett gazdaságok nagyvállalatai egyes korábban házon belül ellátott tevékenységeket külső vállalkozókra bízák, amihez eseten-

ként átadják erőforrásaikat, berendezéseiket és olykor munkatársaikat is. Ennek eredményeként a nagy cégek hálózatszerű alakzatba rendeződnek. A kihelyezési hullám (outsourcing) mögött korszakformáló gazdasági és technológiai erők mozognak, amelyek hatására a kihelyezési folyamat további erősödése várható. Az outsourcing fogalma egyre több jelenséget fog át. Az erősödő versennyel függ össze, hogy a cégek a korábbinál sokkal igényesebbek azokkal szemben, akikhez kihelyezik a tevékenységeket. A minőségi követelmények teljesítése mellett a cégek a kihelyezésektől várják a költségek, az adóterhek csökkenését, a kockázatviselés megosztását, a rugalmasság fokozódását és a teljesítményjavítás szubjektív korlátainak az elhárulását.

A bér munkázás hagyományos formájában egyes kutatások szerint (*Antalóczy–Sass; 1998*) tipikus észak–dél közötti kereskedelmi, munkamegosztási kapcsolatnak minősül, ahol a fejlett gazdaság a tőkét és technikát megtestesítő termékéhez a kevésbé fejlett gazdaság a munkaerőjét adja. A bér munkázás a versenyképesség javításának egyik eszköze, ami egyre jelentősebb szerepet játszik a globalizálódó világgazdaságban. A bér munkázással azokban az iparágakban érdemes az országok közötti bérkülönbségeket kihasználni, ahol a termelési folyamatról leválaszthatók a termelési költségek jelentős részét kitevő munkaintenzív termelési szakaszok. (Világgazdasági tapasztalatok alapján a textil-, a ruházati és cipőipar, valamint az elektronika és a gépjárműgyártás tartozik az említett ágazatokhoz.) A bér munkázás mérését és nemzetközi összehasonlítását nehezíti az egyes országok, illetve térségek eltérő szabályozási környezete, valamint az a tapasztalat, amely szerint bér munka-tevékenységek kapcsolódhatnak külföldi tőkebefektetésekhez, és a közös érdekeltségek közötti bér munka jellegű kapcsolatok nem bér munkaügyletként jelennek meg a külkereskedelmi statisztikában. Ez különösen akkor jut érvényre, ha a bér munka-ügylet vámnyerése nem jelentős, viszont a bér munkavégzés aránytalanul sok adminisztrációval jár. Ilyen szabályozási környezetbe tartozónak minősülhetnek a hazai ipari vámszabad területeken működő üzemek is. Ennek alapján eltérően a hazai statisztikai adatoktól, a hazai külkereskedelemben akár burkolt növekedést is mutathat a bér munka, vagy a bér munka jellegű szerelőtevékenység mértéke, ami összefügg a bér munka termékszerkezetének változásával, a könnyűipar arányának a csökkenésével és a gépipari termékek súlyának növekedésével. E kutatások szerint a bér munkadíj nyereségtartalma csekély, és csökkenő tendenciát mutat, azonban az alacsonyabb bérszínvonalú országok elszívó hatása mégsem jut érvényre, sem a bér munka-megrendelések kivonása a hazai piacra, sem a hazai bér munkázók bér munka továbbadási szándékai nem érvényesülnek. Magyarország komparatív előnye jelenleg a minőségi bér munkázásban rejlik. A hazai bér munkavégzés jelentős százaléka a bér munka kapcsolatok legmagasabb szintjén áll, ahonnan már csak egy – nem könnyű, és nem feltétlenül bekövetkező – lépés a magasabb szintű vállalati együttműködés.

Az előbbiekkal részben egyező, részben attól eltérő képet mutatnak a hazai bér munkavégzés közelmúltban empirikus módszerekkel végzett kutatásának eredményei (*Szanyi; 2001*). Eszerint a bér munkázást Magyarországon az 1970-es évek gyakorlata alapján hosszú ideig negatív megítélés övezte. Napjainkban azonban a bér munkázás jellege világszerte, és így Magyarországon is megváltozott. A figyelem és az erre irányuló vizsgálatok látószögébe egyre több cég kerül, amelyek a bér munkázást alkalmazkodási és modernizációs stratégiájuk elemeként tudatosan választották. A nemzetközi folyamatok szerint a gazdálkodók közötti együttműködés egyre gyorsabban terjedő formája a hálózato

sodás. A beépülés a nemzetközi gyártási hálózatokba a résztvevő cégek számára lényegében az egyetlen lehetőség arra, hogy nemzetközi szereplésüket tartósan fenntarthassák. A bérmunkázás a hálózatosodás egyik formája, egyben a bérmunkázás tekinthető a kihe-lyezés speciális formájának is. A hazai gazdasági életben a bérmunkavégzés – hetvenes évekbeli kialakulását követően – a könnyűiparra irányult, szerepe szerint kiegészítő tevékenységet képezett. A rendszerváltás időszakában – saját piacképes termék és értékesítési lehetőség híján – nagyon sok hazai vállalat próbálkozott bérmunkavégzéssel. 1992–1993-tól – a reménytelen helyzetbe került vállalatoknak a piacról bekövetkezett kiszorulásával összefüggésben – a bérmunka-kapacitás túlkínálata enyhült, és a bérmunkavégzés nagyon sok vállalat működését stabilizálta. A kapcsolatok az új körülmények között kezdtek megszilárdulni, sok esetben tulajdonosi, tőkekapcsolatok alakultak ki, a termékszerkezet a gépipari termékek előretörésével jelentős átalakuláson, korszerűsödésen ment keresztül. Egy 600 céget tartalmazó minta – amelyből több mint 100 végzett jelentős bérmunkatevékenységet – tagjai körében végzett empirikus vizsgálat az alábbi téziseket erősítette meg:

- a bérmunkázás tartós üzleti kapcsolattá vált, ennek a kapcsolatnak a velejárója az aszimmetrikus jövedelemelosztás;
- mindemellert a bérmunkázató esetenként jelentős tudás és technika átadásával támogatja partnerét;
- a bérmunkakapcsolat önmagában is fejlődésen mehet keresztül;
- a bérmunkázó cég bizonyos fejlődés után beépülhet a hálózatba, tőkekapcsolatok kialakulása is erősítheti az üzleti konstrukciót;
- a kilencvenes évek közepétől a bérmunkavégzők jövedelmei lemorzsolódóban vannak;
- a hazai bérmunkavégzők általában a bérmunkapiac felső kategóriájában helyezkednek el, és a tevékenységük az igényesebb feladatok elvégzésére irányul, amelyekre a déli és keleti irányban levő potenciális versenytársak nem felkészültek;
- a továbblépés iránya a beszállítói kapcsolat;
- a bérmunkakapcsolat jellege – mélysége, tartóssága, jövedelmezősége – bizonyos viszonylati függőséget is mutat;
- a tartósan bérmunkát vállaló cégek többsége ezt a tevékenységet tudatosan választotta;
- a bérmunkázó cégek exportorientáltak.

BÉRMUNKAVÉGZÉS MAGYARORSZÁGON

A bérmunka fogalma, nagysága, gazdaságpolitikai megítélése az elmúlt tíz évben jelentős fejlődésen ment keresztül, időszakonként éles viták tárgyává vált, számbavétele jelenleg is többféle módon történik, amiből óhatatlanul eltérések származnak és viták fakadnak.

A bérmunka mértéke, aránya, szerepe az elmúlt időszakban számottevő mértékben megváltozott. Bár aránya az áruforgalomban a kivitel egészének rendkívül dinamikus növekedése miatt stagnált, illetve némiképpen csökkenő arányt mutatott, értéke a külkereskedelmi statisztika szerint a legutóbbi években is monoton növekedett, még a további elemzések szerinti közel 10 százalékos alulbecslés mellett is.

A bérmunka jelentősége erősödött, mivel a bérmunkavégzés céljaiban lényeges változások jelei mutatkoznak. Míg a 90-es évek elején a bérmunkázás fő területe a könnyűipar volt, és a vállalati célkitűzések a korábbi piacok elvesztése miatt kihasználatlan kapacitások lekötésére irányultak, addig az elmúlt években a bérmunka területén is fokozatosan érvé

nyesülni látszanak a korszerűsödés, a gazdasági szerkezet és a piaci orientáció váltásának jelei. Jelenleg már a bér munkakésztermék kivitelében a gépipar aránya a legnagyobb, és a vállalati célkitűzések között az előremutató, stratégiai jellegű célok is egyre nagyobb szerepet játszanak, amelyek a korszerű termékszerkezet és piaci kapcsolatrendszer kialakítására irányulnak, mint például a stabil piaci kapcsolatok kiépítése, a bekapcsolódás a nagy cégek kihelyezési folyamataiba – ahol a bér munkázó az alvállalkozó – vagy a bekapcsolódás a hálózatosodásba. A multinacionális cégek kihelyezése miatt éles piaci verseny folyik. Ebben a versenyben a hazai bér munkát végzők a kedvező gazdasági feltételek és a szakértelem mellett fokozott rugalmassággal, a szokványostól eltérő ügyletek alkalmazásával igyekeznek helytállni. Ezek a korábbtól eltérő, és várhatóan – a bér munkázók jelzése szerint – tovább növekvő arányt képviselő nem hagyományos bér munka üzleti konstrukciók okozzák nagyjából a statisztikai számbavétel nehézségeit, illetve a hibáit.

2. tábla

A bér munka aránya az áru forgalomban

Megnevezés	1997.	1998.	1999.	2000.
	évben (millió forint)			
Kivitel összesen	3 961 164	5 511 511	6 645 562	7 942 804
Aktív bér munkakésztermék export értéke	743 070	1 030 445	1 184 604	1 409 268
a kivitel százalékában	19	19	18	18

A statisztikai adatok tükrében a hazai bér munkázás az elmúlt közel tízéves időszakban számos változáson ment keresztül, ugyanakkor egyes jellemző arányok lényeges mértékben nem változtak meg. Amíg a külkereskedelmi forgalomban a kivitel forintban, folyó áron mérve 1993 és 2000 között 9,7-szeresére, a bér munkakésztermék-kivitel – közel ugyanilyen mértékben – 9,1-szeresére nőtt.

Ennél pontosabban mutatja a bér munkakésztermék értéknövekedéséhez adott hazai hozzájárulást a bér munkadíj alakulása. Míg 1993-ban a 45,6 milliárd forint bér munkadíj a bér munkakésztermék-kivitelhez képest 28 százalékos, addig 2000-ben a 303 milliárd forint bér munkadíj 18 százalékra csökkent bér munkadíj-hányadot képviselt. A teljes kivitelhez képest az 1993. évi 5,5 százalékos bér munkadíj-hányad 2000-re 4 százalékra csökkent úgy, hogy az időszak közepéig emelkedett, 1996-ban 7,9 százalékos arányt ért el – amikor a bér munkadíjnak a bér munkakésztermék-kivitelhez viszonyított aránya 26 százalék volt – azt követően mindkét mutató fokozatosan csökken. Lényegében a vizsgált időszakban a bér munkadíj aránya a teljes kivitelhez képest kevésbé csökkent, mint a bér munkakésztermék értékéhez viszonyítva. A vetítési alap változását is megvizsgálva, amíg a külkereskedelmi forgalomban a kivitel 1993 és 1996 között 2,4-szeresére, addig 1996 és 2000 között 3,3-szeresére növekedett. A bér munkakésztermék-kivitel dinamikája 1994-ben és 1995-ben 150 százalék fölött alakult, 1996 és 1998 között minden évben meghaladta a 130 százalékot. 1999-ben a növekedés 15 százalékra mérséklődött, 2000-ben ismét túllépte a 20 százalékot, és 24 százalékos szinten alakult. (A 2001. évi végleges adatok még nem ismeretesek.)

Bevezető gondolatok, fogalmak

A bérmunkafolyamatok szervezésének, bonyolításának elemzését megelőzően célszerű néhány fogalmi, vámjogi, valamint vámstatisztikai eljárási szempontot értelmezni.

A bérmunka fogalmán általában azt értik, ha a bérmunkát végző valamilyen megbízást teljesít – leggyakrabban feldolgozást végez – a megbízó tulajdonában maradó anyagon, a megbízó által előírt követelmények szerint, az általa biztosított minta, gépek, berendezések, gyártóeszköz felhasználásával, és felügyelete mellett. Az export bérmunka, vagy gyakoribb elnevezéssel az aktív bérmunka az az ügylet, amelyben az alapanyag tulajdonosa külföldi, akinek a számára hazai cég végez feldolgozást. Azonban a felsorolt szempontok részletesebb értelmezése már lényeges különbségeket okoz, például az iparstatisztika és a külkereskedelmi statisztika adataiban, vagy a vámeljárások és a külkereskedelmi statisztika által alkalmazott besorolásokban.

A külkereskedelmi statisztika a vámadat-feldolgozásra épül. A statisztikai mérés a vámeljárások alapbizonylatát képező vámáru-nyilatkozatokon szereplő eljáráskódhoz rendelt statisztikai kódok szerint elvégzett adatfeldolgozással történik. Az eljáráskód három tagból álló ötjegyű szám, amiből az első tag az adott vámeljárás, a második tag az előző eljárás kódja, az ötödik szám egy technikai kód, aminek akkor van jelentősége, ha aktív feldolgozás alapanyagára, és/vagy késztermékére utal. A vizsgálat szempontjából az előbbieknél azoknál a tételeknél válnak fontossá, amelyek kettőnél több vámeljáráson mennek keresztül, mert ezek esetében az eljáráskód már nem „emlékszik” az utolsó előtti megelőző vámeljárás(ok)ra. A többszöri vámeljárás alatt a termék elveszíti a vámeljárások szempontjából az eredeti vámjogi rendeltetését, ugyanis a vámrendszer ennél mélyebben nem kíséri az eljárás alá vont áruk sorsát.

A vámjog az EU-jogharmonizációs folyamatban 2000. július 1-jén bevezette az „aktív feldolgozás” fogalmát, azóta a vámjog a bérmunka fogalmat nem használja. Az aktív feldolgozás egy tágabban értelmezett kört fed le, mint a bérmunka. A korábban a vámjogban használatos bérmunkafogalomnak jelenleg leginkább az „aktív feldolgozás vámfelüggesztéses eljárásban” elnevezésű eljárás felel meg. A továbbiakban, amikor a kétféle szóhasználat felváltva fordul elő, az mindkét esetben a hagyományos külkereskedelmi aktív bérmunka fogalmat takarja, a vámjogi megközelítésnél inkább az aktív feldolgozás, a statisztikai szempontok tárgyalásánál a bérmunka fog szerepelni.

A továbbiakban hivatkozott szabályok a vizsgált vámeljárás szempontjából lényegüket tekintve az elmúlt időszakban nem sokat változtak, azonban megváltozott a vámtörvény. 2000. július 1-jével hatályba lépett módosításának alapján a vámjogi keretek szabályozása. Az egyes vámeljárások között az átjárási lehetőségek általános vámjogi kereteket kaptak. A módosítással bevezetésre került a vámtörvényben (1995. évi C. törvény a vámjogról, a vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról) a gazdasági vámeljárások fogalma. A gazdasági vámeljárások: a vámraktározás, az ideiglenes behozatal, az aktív feldolgozás, a passzív feldolgozás, a vámfelügyelet melletti feldolgozás. A törvény erre vonatkozó szabályai szerint a 74. § által előírt elszámolási feltételek lényegében teljes és általános átjárást tesznek lehetővé a gazdasági vámeljárások között, összhangban az EU vámkódexének előírásaival.

A bérmunka statisztikai mérésének problémáit a szokványostól eltérő ügyletek arányának növekedése mellett a mérés sajátosságai okozzák. Amíg az iparstatisztikában a

termékstatisztikai jelentéshez a bér munka adatait a statisztikai adatgyűjtéshez kidolgozott – egyébként a külkereskedelmi statisztikában kialakult szempontoktól lényegesen eltérő – kritériumok alapján gyűjtik, addig a külkereskedelmi statisztikában a bér munka minősítése lényegében a vám eljárás során a vámérek szempontjai és a vámjog szabályai szerint dől el. Ez utóbbi szerint bér munkát végezhet a vállalat – és élhet a vámjog által biztosított kedvezménnyel, az alapanyag, a minta, a gyártóeszköz, a gép és berendezés vámmentes behozatalának lehetőségével – abban az esetben, ha az illetékes vámhivatal elfogadja a benyújtott bér munkaszerződést, valamint az ügyfelet a vámjogban foglalt egyéb szempontok szerint is arra alkalmasnak minősíti és engedélyezi az ügyletet. A vámhivatal a kiadott engedély alapján vámmentesen behozott bér munka-alapanyagokat nyilvántartásba veszi – ami közvetett vámfelügyeletet jelent –, majd az ügyfelet az anyaggal a megszabott határidőn belül elszámoltatja. A nyilvántartás és az elszámolás naturális mennyiségekben történik, értékalapú nyilvántartási, elszámolási kötelezettséget ezen a területen a vámjog nem ismer. (A vámérték meghatározására csak akkor kerül sor, ha a vámmentesen behozott anyagot, illetve a készterméket akár a vámhivatali, akár az ügyfél által történt kezdeményezésre belföldiesítik – a belföldi forgalom számára vámkezelik –, azonban ez már egy másik vám eljárás.)

A vámbelföldön végzett külkereskedelmi bér munka engedélyezésétől némiképpen eltér az ipari vámszabad területeken végzett bér munka engedélyezési módja. Az érvényes engedély alapján működő ipari vámszabad területen nem kell a bér munkaügyletet engedélyeztetni, mivel a vámszabad terület közvetlen vámfelügyelet alatt áll, az itt működő üzem külön engedély nélkül végezhet bér munkát. A bér munka anyaga, illetve készterméke az ipari vámszabad terület nyilvántartásában úgy jelenik meg, mint idegen tulajdonban levő termék. Lényeges különbség továbbá, hogy a vámszabad területen – természetesen a vámszabad terület működési engedélyének érvényessége alatt – nincs a vámáru tárolására vonatkozó időbeli korlátozás, vagyis nem létezik visszaviteli és elszámolási határidő.

A vonatkozó jogszabály megenged az elszámolásban 5 százalékos eltérést, azonban feltételezhető, hogy a behozott anyag mennyiségéhez képest legfeljebb 5 százalékos kitevő anyaghiány maradék-, illetve hulladékértéken és/vagy selejtértéken nem játszhat lényeges szerepet az ismeretes nagyságú anyaghiány kialakulásában.

A vámjog szerint a vámhivatali szankciók megelőzésére a bér munkát végzőnek a visszaviteli határidő lejáratát megelőzően kérnie kell a vámáru jóváírását. Ehhez „az árut elszámolásra alkalmas vám eljárás alá kell vonni.” (Az 1995. évi C. törvény A vámjogról, a vám eljárásról, valamint a vámigazgatásról 74§ (3) bekezdés.) Tekintettel arra, hogy ezen a téren nincs alapos ok kételkedni a vámhivatalok pontosságát és szigorát illetően, így az a fő kérdés, hogy a vámjog milyen eljárási lehetőséget biztosít a bér munka céljából behozott anyag, illetve az ebből előállított késztermék jóváírására a statisztikai számbavétel megkerülése mellett.

Az előbbi kérdés szempontjából alapvető, hogy a vámszabadterületi forgalomban lényeges különbség van a vámjog és a külkereskedelmi statisztika által használt export, illetve import terminológiában. A statisztika szempontjából az ipari termelés céljából létesített vámszabad terület „belföld”, a statisztika a belföld és a vámszabad terület közötti forgalmat nem figyeli. A vámszabad raktár külföldnek minősül, ezért a statisztika a külföld és a vámszabad raktár vagy terület közötti forgalmat sem figyeli. (Így a hazai külke

reskedelmi statisztika módszertana megfelel az ENSZ és az EU erre vonatkozó ajánlásainak.) A külkereskedelmi statisztika módszertani szabályaitól eltérően a vámjog szerint minden vámszabad terület külföldnek minősül, és vámfelügyelet alatt áll. Így az ipari vámszabad területre történő betárolás a vámjog alapján kivitelnek minősül, ezzel a bérmunka céljából behozott alapanyag vámhivatal által történő jóváírásához az ipari és a raktározási célú vámszabad területekre történő kiszállítás megfelel az elszámolásra alkalmas vámeljárási kritériumának. Az előbbieken vázolt különbségek okozzák a behozott alapanyag és a bérmunkadíj alapján számított, valamint a bérmunkakésztermékek kivitelének statisztikai értéke alapján mért bérmunkaforgalom adatai közötti eltérések meghatározó hányadát.

Előzmények

A korábbi vizsgálatok közül a legjelentősebb a Kopint-Datorg Rt. munkája (*Az 1996–1999. évi...; 2000*) volt, amikor a Gazdasági Minisztérium és a Magyar Nemzeti Bank megbízásából a Központi Statisztikai Hivatal szakmai közreműködése mellett megvizsgálta az elveszett anyag problémakörét. A vizsgálat összefoglaló jelentése számos érdemi megállapítást és javaslatot tartalmaz, amelyek a további elemzések alapjául szolgáltak.

Az eddigi vizsgálatokban megemlítik, de mélyebben nem elemzik a statisztikai feldolgozásból kihagyott tételeket. Ezen azokat a vámeljárást kell érteni, amelyek eljárás kódjához a statisztikai megfigyelés „0000” jelű statisztikai kódot rendel. Ezek a vám-eljárások statisztikai módszertani szempontok alapján, illetve a többszörös számbavétel kizárása céljából maradnak ki a megfigyelésből. Azonban a vizsgált problémakör szempontjából a termékek beérkezése és kiszállítása között az ország területén sor kerülhet olyan vámeljárást alkalmazására is, amelyek módszertani okokból ugyan kimaradtak a megfigyelésből, a későbbiekben mégis közvetlenül kihatnak a statisztikai számbavétel eredményeire.

Az év elején elkészült néhány, megkülönböztetett vámeljárást szerinti, az azt megelőző évi forgalomra vonatkozó feldolgozás és összesítés, amelyek a vámszabad területek bérmunkaforgalmát és egyes a statisztika által nem figyelt tételek forgalmát tartalmazzák. Ez a feldolgozás eljárás kódokra bontva havonként és évi összesített csoportosításban tartalmazza a statisztikában nem szereplő forgalmi adatokat a 2000. évre.

Az adatok hármas csoportosításban álltak rendelkezésre:

- a külkereskedelmi statisztikában nem szereplő export forgalom;
- a külkereskedelmi statisztikában nem szereplő import forgalom;
- a külkereskedelmi statisztikában nem szereplő vámszabadterületi forgalom.

A harmadik adatsorozat elemzésével kiszámítható volt, hogy 2000-ben jelentős volt azoknak a bérmunka-alapanyag, illetve készárutételeknek az aránya, amelyek az ország területén belül többszöri vámeljáráson mentek keresztül és erre azért került sor, mert átlépték a vámhatárt, ténylegesen vámszabad területi ki- vagy betárolás, illetve ki-be- vagy be-ki-tárolás zajlott le. Az így mozgatott bérmunkatételek aránya 2000-ben megközelítette a bérmunkában készített készáru kivitelének 30 százalékát. Ez az arány jelentősen alábecsült, mert egy 2000. júliustól hatályos jogszabály-módosítással új eljárás kódokat vezettek be és különválasztották a raktározási és az ipari vámszabad területi eljárások

kat. A 2000. év első félévének vizsgált adatai között a más mozgásokkal összevont adatok a megfigyelésben nem szerepelnek. A jogszabály-módosítást követően már pontosabban elkülöníthetők azok a vámeljárások, amelyek kizárólagosan olyan áru mozgáshoz, illetve további ipari vámszabad területen végzett feldolgozáshoz járultak, amelyek a bér munkakésztermék eredeti vámjogi rendeltetésének a megváltozásához vezettek.

Az adatok értékelésének sajátossága, hogy a vámeljárások eljárás kódjai alapján végzett becslések jelentős bizonytalanságot hordoznak magukban. Az eljárás kódok csak erős korlátozásokkal alkalmasak az áruk útjának követésére. A vámjog alapelve, hogy nem követi az árut. Ez alól csak két kivétel van, az egyik körbe a korábban röviden COCOM-listás néven ismert termékek tartoznak (61/1990. (X.1.) kormányrendelet az egyes nemzetközileg ellenőrzött termékek és szolgáltatások forgalmának engedélyezéséről), a másik termékkör az, amelyikben az áruk behozatalához valamilyen vámkedvezmény kapcsolódik. Ezeket az árut a vámhivatalok nyilvántartásba veszik, forgalmukat, felhasználásukat ellenőrzik addig, amíg a vámérek megköveteli, illetve a vámjog azt előírja. Az előbbiekből eredően az eljárás kód a vám jogelve és funkciója alapján inkább állapotra, mint folyamatra utal. A 2000. június 30-ig érvényes eljárás kódok által leírt mozgások jogszabályi meghatározása szerint az eljárás kód technikai jelzőszáma a bér munka alapanyagát nem különböztette meg a készterméktől. A 2000. július 1-jétől érvényes szabályok szerint pedig a bér munkakésztermékek ipari vámszabad területre történő betárolásához és az alapanyag kitárolásához nem tartozik technikai jelzőszám. A 2000. július 1-jén hatályba lépett jogszabályváltozás hatása abban is megmutatkozik, hogy az azonos rendezőelvek szerint kiválasztott eljárás kódok forgalmi adatai az első félévben 136 milliárd, a második félévben 255 milliárd, az átmenő tételek esetében 23 milliárd forint forgalmat mutatnak. Ezért az eljárás kódok alapján végzett anyagáramlási vizsgálatok adatai önmagukban a folyamatok pontos számszerűsítésére nem alkalmasak, ehhez további, ágazati, vállalati szintű vizsgálatok szükségesek.

A statisztika által nem figyelt forgalom adataiból megállapítható volt, hogy a hagyományos, egyszerű bér munkaügyletek – amikor a bér munkát végző vámfelfüggesztés mellett, vámmentesen behozza a külföldi megbízó tulajdonában álló anyagot, feldolgozza és visszaszállítja a terméket, majd elszámol a vámhivatallal – mellett ma már jelentősen megnövekedett a bonyolultabb, több szereplős, többlépcsős vám eljárás során bonyolított bér munka üzleti konstrukciók aránya. A vállalatok ezzel is javítják a rugalmas alkalmazkodóképességüket.

A bonyolultabb bér munkaüzleti konstrukciókhoz járuló több lépésből álló vám eljárások következménye, hogy a bér munkakésztermék a vám eljárások eljárás kódjának képzésére vonatkozó szabályok következtében elveszítheti az eredeti – vámjogi – rendeltetését, az ország területéről történő kivitel során nem biztosított, illetve már nem lehetséges, hogy aktív bér munka késztermékeként vegyék nyilvántartásba, és ezzel rontja a bér munka külkereskedelmi statisztikai anyag mérlegét.

Az eljárás kódok képzésére vonatkozó szabályozás tehát nem teszi lehetővé az anyag útjának pontos követését, ezért a 30 százalékos anyag hányad eredeti vámjogi rendeltetésének elvesztése csupán elvi lehetőség. Azonban az eredeti vámjogi rendeltetését teljes bizonyossággal elvesztett áru értéke meghatározható, ez azokra a bér munkakésztermékekre vonatkozik, amelyeket ipari vámszabad területekre szállítottak. A fennmaradó, tehát az ipari vámszabad területre betárolt áru értéken felüli, de a 30 százalékos hányadba

tartozó áruk esetében a rendeltetésvesztés csak valószínűsíthető elvi lehetőség. A vámstatisztika szerint 2000-ben vámszabad ipari területre 100 milliárd forint értékű bérmunka terméket tároltak be. 2001. első félévé folyamán ugyanez 30 milliárd forintot ért el. A fennmaradó elveszett anyagérték esetében – ez 2000-ben 64 milliárd forintot tett ki – lehetséges, hogy más, közvetlenül nem regisztrálható módon vesztette el az eredeti vámjogi rendeltetését, vagy az eltérést készletváltozás, belföldi felhasználás, statisztikai értékszámítási, illetve statisztikai mérési hiba okozta.

A hibák szerepe a statisztikai adatok torzulásában

A vizsgálatok és viták során egy időre a viták középpontjába került, ezért nem hagyható figyelmen kívül az az álláspont, amely szerint az elveszett anyag problémakör hátterében jórészt a nyilvántartások, a számítások pontatlansága áll, és a statisztikai adatszolgáltatás, valamint az adatfeldolgozás hibái okozzák a bérmunka külkereskedelmi statisztikai eltéréseit.

A Kopint-Datorg vizsgálatai alapján (*Az 1996–1999. évi...; 2000*) alapos kételyek merülnek fel a bruttó értéken történő mérésnél a statisztikai érték számításához alkalmazott fajlagos értékadatok realitásánál. A behozatal anyagérték számbavétele az árut kísérő, a bérmunkáltató által kibocsátott pro forma számla alapján történik. A Kopint-Datorg tapasztalatai szerint az importanyag árszintje valamilyen közelebből nem ismeretes taktikai okból vagy üzleti számításból erősen túlértékelt. Mivel az anyagbeszállítást nem kíséri pénzmozgás, a hazai cégek könyvelésében ez az anyagérték csak mint idegen tulajdon nyilvántartása jelenik meg. Ugyanakkor az export bruttó értékét a bérmunkát végző cég – nagyobb vállalatoknál szükségszerűen nem konkrétan ugyanaz a személy, illetve szervezeti egység, aki a beérkeztetést intézte – saját számításai alapján, vagy amennyiben az adott anyagfőleség egy korábbi importügylet alkalmával bekerült a vállalati törzsadat-állományba, úgy ennek az adatnak a felhasználásával számítja ki. Az így számítható importanyagérték feltételezhetően eltér a pro forma számla hasonló adatától, vagyis ugyanannak az anyagnak az értéke eltérő lehet a behozatalban és a kivitelben.

A vázolt jelenség lényegét nem vitatva, a jelenség kihatása csak nagyon kis pontossággal becsülhető. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a statisztikai hibák egy része egymást kiegyenlíti, ezért nincs akkora jelentőségük, ami a teljes anyaghíányt megindokolná. Mindazonáltal a hibás statisztikai értékszámítási gyakorlat létezésétől nem szabad teljesen eltekinteni. A további vizsgálat látókörében megjelennek olyan bérmunkát végző cégek is, ahol az elveszett anyag jelenséget nagyjából vagy teljes egészében – minden más valószínűsíthető okot kizárva – a statisztikai értékszámítás hibája okozza. A statisztikai hibák eloszlása is a feltételezésekhez képest eltérő tulajdonságokat mutat – a vizsgált minta nagyon kicsi, ezért nem tekinthető reprezentatívnak – mégis bizonyos általánosításokat enged meg, hogy a bérmunkakészáru statisztikai értékszámítási hibái az alapvetően elavult, vagy helytelenül megválasztott alapadatok miatt minden esetben lefelé torzítottak, ami az elveszett anyag jelenséget erősíti. (Ez a hibatípus a mérés eredménye szempontjából ugyanazt a hatást eredményezi, mint a behozott anyag értékének a Kopint-Datorg vizsgálata alapján vélelmezett túlértékelése, amit viszont az interjúk jelen esetben nem támasztottak alá.)

Pontosabb adatok úgy volnának képezhetőek, ha néhány nagy volumenű bér munkát végző cég kiszámolná a kiszállított anyagértéket az alapanyag-behozatal értékének alapján, vagy a bér munkatételek (alapanyag és késztermék) reális piaci árszintjén. A kiegészítő adatgyűjtéstől várható eredmény megalapozottsága azért ébreszt előzetes kételyeket, mert számos bér munkatétel bér munkázott formájában egyáltalán nem kerül piaci forgalomba, így nincs kialakult piaci árszintje.

Kézenfekvő kérdés, hogy a Kopint-Datorg statisztikai adatainak szűrésére alkalmazott rendszere milyen támogatást ad a külkereskedelmi bér munka statisztikai hibáinak a kijavításához, illetve miért nem járul hozzá a statisztikai adatminőség érdemi javításához.

A jelenleg beállított paraméterek mellett a hibaszűrő rendszer akkor mutat ki statisztikai hibát, ha a váma nyilatkozatokon az ügyfél által feltüntetett bér munkadíj eléri a bér munkakésztermék statisztikai értékének 90 százalékát. Az elmúlt évek adatai alapján a bér munkadíj a bér munkakésztermék statisztikai értékének mintegy 20 százalékát teszi ki. Így gyakorlatilag azok a hibás tételek kerülnek kiszűrésre, amelyeknél az ügyfél a statisztikai értékszámításnál lényegében teljesen figyelmen kívül hagyta a bér munkakésztermék anyagának az értékét. A helytelen módszer, és/vagy hibás alapadatok alkalmazása miatt a kevésbé eltorzult adatok jelenleg teljességgel kívül maradnak a hibaszűrési és hibajavítási folyamaton.

Az adatminőség javítása érdekében elkerülhetetlen lesz a hibaszűrés kiterjesztése a hibás, illetve torz bér munkaadatokra, nyilvánvalóan a feldolgozhatatlan adattömeg elkerülése érdekében fokozatosan, több lépésben szigorított feltételek alkalmazásával. A hibák kijavítását természetesen a bér munkát végzőknek kell elvégezniük, azonban elkerülhetetlen a vámhivatalok bevonása és az ellenőrzési tevékenység erősítése.

Az anyag elvesztési folyamat modellje

A makrogazdasági adatokból deduktív úton levezetett anyag elvesztési hipotézis helyességét az igazolhatja, ha leírható olyan vállalati gazdálkodási folyamat, amely a mikroszintű adatokkal alátámasztja a feltételezést. A keresett működési mechanizmus a következő módon fejtheti ki a hatását.

A nagy hazai végtermék-kibocsátó exportőrök termelőtevékenysége közismerten importfüggő, ami különösen vonatkozik a vámszabad területi üzemekre, amelyek az érvényes jogi szabályozás szerint is import felhasználásával előállított exporttermékek gyártására kapnak ipari vámszabad területi üzem létesítésére engedélyt. Mindemellett fokozatosan bővítik a hazai beszállító vertikumukat, – sok multinacionális cég mellé letelepedett az a beszállító, aki már korábban más földrajzi környezetben is üzleti partnere volt – így okkal feltételezhető, hogy a hazai feldolgozottsági fok, ha lassan is, de növekszik, a termékeket mind több lépésből álló megmunkálásnak vetik alá, miközben a gyártási vertikumban megjelennek a bér munkát végző partnerek. Eközben a termékek vámjogi helyzete is megváltozik, amennyiben a vámterületen történő első megmunkálást követő ipari vámszabad területi betárolás vámkormányaival a bér munkát végző vállalat a vámhivatal felé már eleget tud tenni az elszámolási kötelezettségének, miközben a statisztikai mérés szempontjából a termék még belföldön marad. Mivel a bér munka-végterméket az ipari vámszabad területen beépítik egy kivitelre kerülő végtermékbe, a bér munkában készített részegység értéke soha nem fog megjelenni a bér munkaexport-statisztikában, és ezzel a statisztika szempontjából

az a – hangsúlyozottan látszólagos – helyzet alakul ki, mintha a bérmunkavégtermék import alapanyaga belföldön került volna felhasználásra, illetve elveszett volna.

A vázolt jelenség velejárója, hogy ebben a folyamatban a külkereskedelmi statisztika szempontjából a bérmunkadíj is elvész. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a külkereskedelmi statisztikában a bérmunkadíj bevétele – az ipari vámszabad területeken elveszett bérmunkatermékek bérmunkadíj tartalmának mértékében – alábecsült.

A 2000. év adatai alapján az elveszett bérmunkadíj nagysága – a bérmunkatermékek átlagos bérmunkadíj tartalma alapján, valamint annak figyelembevételével, hogy az érintett termékek a további feldolgozásra kerülő és alacsonyabb bérmunkadíj tartalmú gépipari termékek közé sorolhatók – mintegy 20 milliárd forintra becsülhető.

A BÉRMUNKASTATISZTIKA ÉS AZ ÁRUFORGALOM EGYENLEGE

A vázolt következtetések elfogadása számos további kérdést vet fel. Amennyiben a bérmunkakészterméket végső rendeltetése eredményeképpen az ipari vámszabad területen gyártott exporttermékbe beépítik, és kivitelre kerül, feltételeznünk kell, hogy a bérmunkakésztermék közben belföldiesült, aminek háttérében a bérmunkázató mint eladó és felhasználó, a vámszabad területi üzem mint vevő közötti elszámolás áll. Ez a külkereskedelmi statisztikában nem fog megjelenni. E folyamatban a vámstatisztika által regisztrált külkereskedelmi ügylet – a bérmunkázás – és az a pénzmozgás, ami által a vámszabad területi üzem rendelkezési jogot szerez a bérmunkakésztermék fölött, elválnak egymástól. A statisztika ezeknek az áruknak az anyagértékét változatlanul mint fizetéssel nem járó tételeket tartalmazza, ami torzítja a külkereskedelmi statisztika forgalmi adatait és áruforgalmi egyenlegét. Átgondolást igényel emiatt az áruforgalmi mérleg egyenlegének a fizetéssel nem járó tételek egyenlegével végzett korrekciója is. A vámstatisztika szerint a fizetéssel nem járó tételek egyenlegében 2000-ben az aktívum 89 százalékát a bérmunka-anyagforgalom egyenlege eredményezte. A korrekció azonban csak a valóban benmaradt, például készletnövekedést okozó, vagy belföldön értékesített, illetve hasznosított bérmunkatermékek értékének a mértékéig indokolt. A korrekció mértékének – esetleges – csökkenésével azonban tovább növekedhet a külkereskedelmi áruforgalmi mérleg a KSH és az MNB által kimutatott hiányának az elmúlt három évben fokozatosan növekvő értéket mutató különbsége. (Az előzők a fizetési mérlegnek az MNB által a 2000. és 2001. évi mérlegében 2002. februárban végrehajtott korrekcióját megelőző adataira vonatkoznak.)

A külkereskedelmi statisztikától függetlenül a bérmunkadíj a pénzügyi rendszer által megfigyelt tételek között megjelenhet, amennyiben meghaladja az ott alkalmazott megfigyelési küszöbértéket. Ugyancsak számba veszi az iparstatisztika is a vámszabad területre értékesített bérmunkaterméket – ha egyébként kielégítik az iparstatisztikai módszertan erre vonatkozó egyéb előírásait –, de az iparstatisztika módszertana alapján, nettó értéken, és mint – hangsúlyozottan – belföldi bérmunkakészterméket, vagy bérmunkaszolgáltatást.

A bruttó – anyagértékkel növelt – értéken számba vett bérmunka/aktív feldolgozás adataival szembeállított, a pénzügyi rendszer adatszolgáltatásából származó adatok teljességét illetően is felvethetők jogos kételyek. Ugyanis a pénzügyi rendszerben a külön adatszolgáltatási körbe bevont adatok alsó értékhatárát a bérmunkaügyletek átlagos értéke

ke éppen megközelíti. A jelenlegi adatok szerint az aktív feldolgozást végző 1700 cég közül 350 bonyolítja le a forgalom 80 százalékát, a fennmaradó 20 százalék 1350 cég között oszlik meg.

A Kopint–Datorg 1999. évi tételes adatai szerint az aktív bér munkát végző cégek száma 1702, a vámkezelések száma 246 ezer tétel volt, a külkereskedelmi statisztika szerint az éves bér munkadíj-bevétel 270 milliárd forintot tett ki. Az adatok elemzése rendkívül alacsony átlagos bér munkadíj-bevételt mutat, és arra lehet következtetni, hogy a készáru kiszállítása elaprózott. Amennyiben havonkénti gyakoriságú kiszámlázást feltételezünk, és számolunk az 1999. évi 10 százalékos alulbecslés kihatásával, úgy ebben az esetben is az átlagos számlaérték a 15 millió forintos szint alatt marad, így éppen megközelíti a pénzügyi rendszer külön megfigyelési küszöbértékét, az 50 000 dollárt. Ebből az következik, hogy az átlag alatti tételek kívül esnek a pénzügyi rendszer külön számbavételén. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy az MNB bér munkadíj-bevételi adatai legalább 20 százalékkal alábecsültek. Ennek ismeretében feltételezhető, hogy az eddigi viták tárgya két különböző okból alábecsült érték összevetése volt.

A teljesség érdekében célszerű megvizsgálni a bér munka/aktív feldolgozás céljából behozott anyagokból, illetve a késztermékekből belföldiesített (vámkezelt és kiszállításra nem kerülő) áruk értékét, illetve arányát.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a vámérdekek szem előtt tartásával a vámhatóság nem ad ki bér munkavégzésre engedélyt, ha az csak a vámfizetés elhalasztását teszi lehetővé – és nem tényleges bér munkavégzés szándéka áll a bér munkaszerződés hátterében –, nem várható, hogy az aktív bér munkavégzéssel összefüggésben jelentős értéket képező áru kerül belföldiesítésre. Az erre vonatkozó adatok összesítése ezt a feltételezést messzemenően megerősíti. A bér munkaforgalomban belföldiesített áruk értéke 2000-ben 3588 millió forintot tett ki. Ez a teljes bér munkakésztermék-kivitel 0,25 százaléka, tehát ez a tétel érdemi szerepet nem játszhatott a kiviteli hiány kialakulásában.

A ki nem szállított anyag sorsának teljes körű számbavételéhez tartozik a bér munka termelési készletek (idetartozónak tekintve az alapanyag, a befejezetlen és a készáru készletállományt) növekedésének a becslése. Ehhez abból lehet kiindulni, hogy a készletnövekedés mértéke a kivitel folyó áron mért növekedésének a felére tehető, vagyis 12 százalék körüli szinten alakult. A készletek nagysága a forgalom értékéből 30 napos forgási sebességet alapul véve, 1999-ben 98 717 milliárd forintra becsülhető. A készletek 2000. évi növekménye így 11,8 milliárd forintot ad, ebből a bér munkatermelési-készletek változása 2000-ben becsléssel 10-15 milliárd forintra tehető.

Az eddigi elemzések és interjúk nem adtak egyértelmű választ minden, a problémakör vizsgálata során felmerült kérdésre, mint például arra, hogy milyen érdekeltségek határozzák meg a bér munka ipari vámszabad területekre történő irányulását. Szükséges volna feltárni ezeket az indítékokat is a folyamatok jobb megértése érdekében. Az eddigi elemzésekből hipotézisként két különböző feltételezés adódik:

- a vámszabad területek bér munkavégzésben játszott szerepének erősödése mögött állhat közvetlen, racionális, a gazdálkodással összefüggő vállalati érdekeltség,
- a másik feltételezés szerint a vámszabad területek bér munka/aktív feldolgozás terén erősödő szerepének a hátterében a külkereskedelemben elért súlyukból eredő általános szívóhatás rejlik.

Az eddigi ismeretek ennek az utóbbi feltételezésnek a létjogosultságát támasztják alá.

A BÉRMUNKATÉTELEK MOZGÁSAINAK ÁGAZATI SAJÁTÓSÁGAI

Ahhoz, hogy a további vizsgálatokhoz az egyedi adatok alapján kiválasztott vállalat egy szélesebb kör jellemző reprezentánsa legyen, célszerű ágazati sajátosságokat keresni, és a vizsgálat célkitűzése szempontjából jellemző vonásokat mutató ágazat kiugró egyedi adatait mutató vállalatokat megkeresni.

Az eltérő cikkszoportok sajátosságainak vizsgálata a külkereskedelmi forgalomban az ágazati jellegben alapuló termékcsoportok 1998., 1999. és 2000. évi aktív bérmunka-alapanyag behozatalára, bérmunkadíjra és bérmunkakésztermék kivitelére vonatkozó adatainak a felhasználásával történt.

Az adatok azt mutatják, hogy néhány ágazat tartósan alacsonyabb kivittelt teljesít, mint a behozatal és a bérmunkadíj összege, ezek azok, ahol a behozott anyag elvész, ezeknél az ágazatoknál kiviteli hiány mutatkozik. Ezzel szemben más ágazatok esetében a kivitel egyes esetekben rendkívül nagy arányban felülmúlja a behozott anyag és a bérmunkadíj összegét, vagyis kiviteli többlet keletkezik.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ilyen értelemben vett anyagmérleg összességében negatív eredményt mutat, tehát a vizsgálat szempontjából a mérleghiányt okozó adatok jelentősek.

Masszív kiviteli hiányt mutató ágazatok:

- mezőgazdaság, vadgazdálkodás és erdőgazdálkodás;
- bányászat;
- textília gyártása, ruházati termék gyártása;
- fáfeldolgozás;
- papír és papírtérmékek gyártása;
- vegyi anyagtermék gyártása;
- gumi-, műanyagtermékek gyártása;
- egyéb nemfém ásványi termékek gyártása;
- fémalapanyag gyártása;
- híradástechnikai termék, készülék gyártása.

Masszív kiviteli többletet mutató ágazatok:

- élelmiszer, ital gyártása;
- kőolaj-feldolgozás;
- gép, berendezés gyártása;
- iroda-, számítógépgyártás;
- villamos gép, készülék gyártása;
- bútorgyártás.

A masszív kiviteli többletet mutató ágazatok esetében a többlet kialakulásának lehetséges okai.

– A behozott anyagokat más ágazatnak a termékeiként vették számba, mint ahol azt feltételezhetően felhasználják, illetve amelyik ágazat termékeként a kivitel során regisztrálják. Az előbbinél hiány, az utóbbinál többlet fog mutatkozni.

– A megrendelő vagy nem bérmunka címén behozott, illetve a behozatalori rendeltetését elveszített, vagy Magyarországon előállított anyagot, illetve alkatrészeket biztosít a bérmunkát végző és kiszállító számára,

amelyek értéke a kivitt készáru értékét növeli, illetve, a bér munkát végző nem a bér munkadíjban elszámolt alapanyagot adja a gyártáshoz.

- A kifutó tevékenység készleteinek a leépítése kiviteli többletet okozó, vagy növelő hatást fejt ki.

A masszív kiviteli hiányt mutató ágazatok esetében a hiány kialakulásának feltételezett okai.

- A termék további vámszabad területen végzett feldolgozáson, illetve az ezzel járó vámeljáráson megy keresztül és a kivitelnél a vámeljárással az eredeti rendeltetést már nem veszik figyelembe.

- A feldolgozásra behozott anyagokat nem abban az ágazatban használják fel, amelyik termékeként a behozatali vámeljárásnál a statisztikai számbavétel megtörténik.

- Az induló tevékenységhez szükséges készletezés kiviteli hiányt okozó vagy növelő hatást fejt ki.

A külkereskedelmi statisztikában a termékek ágazati besorolást nyernek. Ez a besorolás jellemzően a terméket előállító ágazatra utal, holott az adott terméket forgalmazhatják más ágazat által történő felhasználás céljából is, sőt egyes esetekben egyenesen kizárható, hogy az adott termék a terméket előállító ágazatban kerül további feldolgozásra. Ilyen ágazatok jellemzően a bányászat, a fafeldolgozás és az erőgazdálkodási termelés és szolgáltatás. Az előbbieket alapján okkal feltételezhető, hogy egyes ágazati sajátosságok is szerepet játszanak az eltérő ágazati anyagmérleg kialakulásában és így jellemzően:

- a mezőgazdasági és vadgazdasági termékeket jórészt az élelmiszer, ital gyártásában
- az erdőgazdálkodási termékeket a fafeldolgozásban,
- a bányászati termékeket a fémalapanyag gyártásában,
- a vegyi alapanyagokat a gumi-, műanyagtermékek gyártásában,
- a gumi-, műanyagtermékeket a gépek, berendezések gyártásában,
- a fafeldolgozás termékeit a bútorgyártásban

hasznosíthatják további feldolgozással, illetve beépítéssel.

A felsorolásból kihagyott ágazatok esetében az adatok az ágazat a vizsgálat szempontjából vett tulajdonságainak a változásaira utalnak. Jelenleg még nem lehet megmondani, hogy ezek a változások időszakosak, készletváltozásokkal, új termékek gyártásának indításával járó akadályokkal, vagy tartós folyamatokkal vannak összefüggésben a termékszerkezet vagy a vertikális vállalati kapcsolatok változásának hatására.

INTERJÚK TAPASZTALATAI

Az interjúk a vámhivatalok, valamint szórakoztató elektronikai, informatikai és könnyűipari bér munkát végző cégek gyakorlatának és tapasztalatainak a megismerésére irányultak. Az interjúknak kettős célja volt, egyrészt megismerni a bér munkavégzéssel járó ügyvitel terén kialakult vállalati gyakorlatot, másrészt feltárni a statisztikai mérés pontatlanságainak hátterében álló körülményeket, gyakorlati példákkal igazolni az anyagelvezetés folyamatára vonatkozó feltételezések megalapozottságát.

A kialakult vállalati gyakorlatban a könnyűiparban az alacsony bérköltségből eredő versenyelőny és a magas szintű munkakultúra, ezzel szemben a szerelő tevékenység területén a bér munkáztatás hátterében még két lényeges, az előbbtől némiképpen eltérő ok állhat. Bér munkába adnak ki általában szerelési műveleteket, ha a végtermék kibocsátónak kapacitáshiánya van az adott technológiai fázisban. A végszerelde feladata

a végtermék-kibocsátás, minden más szempontot ennek rendelnek alá. Az alkatrészgyártás, illetve előszerelés kivitele a végtermék-kibocsátó kapacitásból folyamatosan napi-renden szereplő tevékenység. Ez a kibocsátás növeléséhez szükséges többletkapacitás megteremtésének első helyen számításba vett eszköze. Ebben az esetben a technológiai láncból a szűk keresztmetszet előtt kivesszik a terméket, a soron következő művelet(ek) elvégzése céljából kiszállítják, majd a művelet(ek) elvégzését követően visszahozzák. Ez érvényesül akkor is, amikor a bérmunkában végzett művelet(ek) előtti megmunkálás külföldön történt, az azt követő műveletre pedig valamelyik magyarországi vámszabad területi üzemben kerül sor.

A másik, egyébként gyakori ok akkor áll elő, ha olyan originális „know-how-t” tartalmazó, illetve megtestesítő termékről van szó, amely feletti rendelkezésről és ellenőrzésről a cég nem kíván, illetve nem hajlandó lemondani, ezért a tulajdonjog átadása a megrendelő részéről eleve kizárt.

Az előbb vázolt helyzetekben értelemszerűen nagyjából nem piaci forgalomban előforduló terméktípusokról van szó, amelyek a bérmunkázásra kerülő formájukban soha nem kerülnek értékesítésre, és ezek a körülmények a számbavétel során magukban hordozzák a statisztikai érték torzulásának összes veszélyét.

Jellemzően a nagyobb volumen hordozói közül az egyik típusnál a külföldi bérmunkázató és a bérmunkakésztermékeket felhasználó hazai vámszabad területi üzemek ugyanannak az európai multinacionális vállalatnak az érdekeltségi körébe tartoznak, a másik esetben a hazai bérmunkavégző tartozik a külföldi bérmunkázató érdekeltségébe.

Az egyik kapcsolat kezdeti időszakában egy rövid ideig a bérmunkában előkészített részegységeket ténylegesen elszállították Ausztriába, majd visszahozták végszerelésre. Ez a gyakorlat a szállítási költségek racionalizálása eredményeképpen rövid időszakot követően megszűnt, azonban vámjogi szempontból a jelenlegi bonyolítási mód a korábbihoz képest nem jelent eltérést, ugyanis változatlanul teljesül a vámjognak az aktív bérmunkára vonatkozó előírása, miszerint a bérmunka-alapanyagok a behozatalkor külföldi tulajdonban kell állniuk. A bérmunkázó külföldről behozott alkatrészekből szerelt részegységeket szállít a hazai, vámszabad területi termelőüzemnek.

Jelenleg folyamatban van a vámjogi előkészítése egy olyan bérmunkaüzleti konstrukciónak, amely során a bérmunkát végző behozza a megbízó által biztosított alapanyagot, és azon elvégzi a megállapodás szerinti műveleteket. Behoz anyagot egy másik megbízótól, és azon elvégzi a másik megrendelés szerinti műveleteket. A két terméket össze szereli, és átadja a magyar vámszabad területi üzemnek végtermék gyártásához, úgy, hogy az átadással eleget tesz a vámjogi jóváírás követelményeinek is, vagyis a vámszabadterületi betárolás okmányai alapján elszámol a bérmunkához vámentesen, vámfelfüggesztéses eljárásban behozott anyagokkal. Az eset különlegessége, hogy egy végtermék előállítására két bérmunkaszerződést kell létrehozni.

A piaci alkalmazkodás és rugalmasság megköveteli a korábbiakhoz képest a változatosabb kapcsolati formák alkalmazását, amihez a vámjogi eljárási szabályoknak és az ehhez kapcsolódó rendszereknek kell alkalmazkodniuk.

A konkrét vállalati adatok szerint egyetlen hazai cég három üzemének – amelyek vámszabad területen külkereskedelmi bérmunkakésztermékeket is felhasználva állítanak elő termékeket –, három bérmunkát végző partnere 2000-ben közel 36 milliárd forinttal részesült a 222 milliárd forint elveszett anyagból bérmunkakésztermék ipari vámszabad

területre történő kiszállításával, ami a behozatalkor regisztrált eredeti vámjogi rendeltetését elvesztítve, késztermékekbe beépítve, és azok értékében számba véve került kivitelre.

A vámszabad területi üzemek közvetlen, a multinacionális cégesoport tagjai közötti belső elszámolási rendszer részét képező pénzügyi kapcsolatban állnak a bérmunkáltató osztrák céggel, amin keresztül megvásárolják a bérmunkakészterméket. Ez az akció értelemszerűen nem jelent meg a vámstatisztikában.

A bérmunkázók számításal nyerik a forgalom mérésének alapadatát képező statisztikai értéket. Széles körű tapasztalat, hogy a módszert, illetve az adatokat a vizsgált években senki – beleértve a vámhivatalt is – nem ellenőrizte. A kialakult helyzetből arra kellett következtetni, hogy a statisztikai értékszámítás pontosságának senki sem tulajdonított jelentőséget.

Az adatbázist sem a tendenciaszerű, sem a véletlenszerű eltérések adataival nem korrigálják. Ez a körülmény már az adatok kiválasztásakor pontatlanságot okozhat, az idő múlásával pedig növekvő mértékben lefelé torzítja a statisztikai érték nagyságát, amit alátámaszt a hiányzó anyag értékének 2000-ről 2001-re bekövetkezett növekedése az olyan cégnél is, ahol a hiányzó anyag jelenségét kizárólag a hibás bérmunkakésztermék-statisztikai értékszámítási hiba okozta. (A hatás irányának alakulásában szerepet játszottak árfolyammozgások, valamint a felhasznált anyagok értékének a növekedése.)

Az eddig alkalmazott statisztikai értékszámítási módszer a megkérdezett cégeknél kivétel nélkül felülvizsgálatra szorul. Elavult alapadatokat, hibásan megválasztott paramétereket használnak, amelyek általában lefelé torzítják a statisztikai értéket. A bérmunkakésztermék alacsony (vagyis alábecsült, azaz elmarad az alapanyag és a bérmunkadíj összegétől), statisztikai értéke a ki nem szállított anyag jelenséget mutatja, vagyis a valóságban soha nem jelentkező készletnövekedés, vagy más, belföldi felhasználás látszatát kelti. A statisztikai értéknek ez a hibatípusa nincs kihatással a bérmunkadíj mérésének pontosságára.

A hibás gyakorlat háttérbe szorítása érdekében kétirányú intézkedéseket célszerű kezdeményezni. Javasolható a statisztikai érték meghatározására vonatkozó szabályok módosítása, valamint a Kopint-Datorg adatellenőrzési rendszerének kiterjesztése a bérmunkakésztermékek statisztikai értékének az ellenőrzésére is.

AZ ELJÁRÁSI HIBÁKRÓL

A vizsgált problémakör teljességéhez hozzátartozik a vámeljárások hibáinak, azok közül is egy többek által megemlített hibatípusnak és hatásainak a vizsgálata. Eszerint a ki nem szállított anyag jelenség egy részének a háttérben a kiviteli vámeljárás során hibás eljárás kód alkalmazását kell feltételezni. Az eljárási hibáknak az adatfeldolgozási és adatellenőrzési gyakorlatban számos típusára található példa, a következőkben a leggyakrabban említett hibatípusról lesz szó.

A vámhivatalok ügyintézési és a Kopint-Datorg adatfeldolgozási gyakorlatából ismeretes hogy, az ügyfél esetenként a bérmunkakésztermék kivitele során a vámáru nyilatkozaton a jogszabály által előírt újrakiviteli eljárás kódja helyett a kiviteli ellenőrzés – ez az egyszerű áruexport esetében használatos eljárás – kódját tünteti fel. A hibás tételt a statisztika árukivitelként fogja mérni, és a külkereskedelmi statisztika szempontjából a bérmunkadíj elvész.

A hibás eljárás kód alkalmazására a bérmunka céljából behozott importtal történő vámhivatali elszámolás alkalmával az elszámoláshoz benyújtott kiviteli vámokmányok ellenőrzése deríthet fényt. A vámhivatal megkövetelheti a hibás adatok utólagos módosítását, amennyiben az egy-egy elszámoláshoz benyújtott tetemes iratmennyiséget a kellő alapossággal és szakértelemmel átvizsgálja – és az ellenőrzés figyelme túlterjed a vámérdék tartalmazó adatokon –, valamint a hibát észleli. (A vámhivatal szempontjából a vámérdék már érvényesül a bérmunkaügyleteknél, ha a vámmentesen behozott anyag kiszállításra kerül, emellett a kiszállítás jogcíme már nem feltétlenül bír jelentőséggel. Egyébként ha észleli a hibát, köteles volna elrendelni a hibajavítást. A teljességhez hozzátartozik, hogy az elszámoláskor a vámhivatalnak már nincs lehetősége az – esetlegesen már jóval korábban kiszállított – áruk ellenőrzésére.) Az ügyfél ilyenkor a vállalati vámügyintézőnek – vagy a megbízott vámügynöknek – a konkrét ügylet részleteit illető tájékoztatására hivatkozik. Ehhez képest, szakvélemények szerint, a hibás eljárás kód alkalmazásának hátterében több ok is állhat.

A hibás eljárás kód alkalmazásával kapcsolatos vámhivatali gyakorlat szakértői megítélése rendkívül szélsőséges. Az egyik vámhivatali vezető szerint a teljes 2000. évi ki nem szállított bérmunkaanyag-hiány annak tulajdonítható, hogy nem újrakiviteli eljárásban vámkezelték a bérmunkakészterméket, és a vámhivatalok az elszámolás során a hibát nem észlelték, illetve nem követelték meg az utólagos módosítást. Ez az álláspont természetesen erősen túlzó, ugyanis nem létezik olyan adat, ami ezt a feltételezést alátámasztaná. Ezek szerint nem mindegyik vámhivatalban tulajdonítanak jelentőséget bizonyos hibáknak, ha azok nem okoznak vámhiányt. A másik vámtiszt nem tartja kizártnak, hogy a hibás eljárás kód alkalmazása szerepet játszik a statisztika torzításában, a harmadik szerint saját gyakorlatában minden ilyen esetet feltár az elszámolásnál alkalmazott utólagos ellenőrzés, és teljeskörűen megkövetelik a hiba kijavítását.

Az eljárás kód hiba szerepének abban az esetben lehet jelentőséget tulajdonítani, ha a bérmunkaanyag-elszámolásnál elvégzett vámhivatali ellenőrzések során nagyobb számban találnak olyan eljárás kód-tévesztést, amelyek utólagos kijavítása megjelenik az adatfeldolgozásban. Csak ennek alapján feltételezhető ugyanis, hogy előfordultak olyan esetek is, amelyeket az elszámolásnál az utólagos ellenőrzés nem tárt fel.

Az adatmódosítások feldolgozása a vámstatisztikai rendszer adatállományában nem talált az eljárás kódok nagyszámú utólagos módosítására utaló adatokat. A feldolgozás értékelését némiképpen bonyolítja, hogy egyes vámszakértők szerint nem minden utólagos adatmódosítás kerül az informatikai rendszerben rögzítésre. A széles körben elterjedt hiedelmek ellenére kellően igazoltan nem tulajdonítható jelentősebb szerep a statisztikai hibák kialakulásában a hibás eljárás kód alkalmazásának.

*

Röviden összefoglalva és a 2000. év adatain bemutatva a vizsgált jelenséget, a külkereskedelmi statisztika adatai szerint a 222 milliárd forint ki nem szállított bérmunkaanyag-értékből:

- 100 milliárd forint értékű termék ipari vámszabad területen az ott előállított termékekbe beépítve kivitelre került;
- 3,5 milliárd forint értékű termék belföldi forgalomba került;

- 10-15 milliárd forintra tehető a készletnövekedés értéke;
- 58 milliárd forint értékű maradék és hulladék kiszállítását mutatja a vámstatisztika.

A további eltérések hátterében

- statisztikaiérték-számítási hibák,
- a többszöri vámeljárás következtében az áru eredetének bizonytalansága áll.

Végezetül meg kell említeni, hogy a bérmunkadíj-bevétel legalább 20 milliárd forint értékben alábecsült, ami a vámstatisztikában nem jelenik meg, az MNB fizetési mérleg statisztikáiban az egyéb tételek között jelentkezik.

A vázolt körülmények ismeretében elkerülhetetlen, hogy a bérmunka/aktív feldolgozás anyagmérlegében kiviteli hiány mutatkozik, az elveszett anyag egy jól becsülhető hányada az eredeti vámjogi rendeltetését elveszítve, végtermékekbe beépítve kerül kivitelre, vagyis exporttermék értékében kerül számbavételre. Ebből következik, hogy a bérmunka exportstatisztika szempontjából az elveszett termékekre fordított hazai munkaráfordítás is elvész, ezek a tételek az árukivitel adataiba elrejtve jelennek meg.

A bruttó értéken végzett számbavétel két alapvető problémája a kivitelnél a teljeskörűség hiánya, valamint a kivitelnél és a behozatalnál az anyagérték számbavételének pontatlansága. A nettó értéken végzett számbavétel esetében is fennáll a bérmunka statisztikai szempontból vett teljeskörűségének hiánya. Ezzel szemben nem érvényesülhet az anyagérték pontatlanságainak torzító hatása, ezért ezek az adatok korrekcióval egyes számítások céljaira kielégítően felhasználhatók, mint például a nemzeti számlák vezetése, az ÁKM összeállítása. Azonban a nettó értékadatok nem felelnek meg az ENSZ és az EU külkereskedelmi statisztikára vonatkozó módszertani ajánlásainak.

A külkereskedelem dinamikus növekedésével, a bérmunka arányának csökkenésével, az EU-tagság közeledésével a problémakör súlya csökkenni fog, és mértékét és arányát tekintve esetlegesen elenyészővé zsugorodik. Az EU-tagság e téren a vámszabad területekre vonatkozó szabályozáson keresztül, valamint az INTRASTAT rendszerének alkalmazásba vételével fogja a hatását kifejteni. Ugyanis a tagság körülményei között az EU-tagországok vállalataival bérmunkakapcsolatban álló hazai vállalatok esetében nem érvényesül az ipari vámszabad területekre az a jogszabályi feltétel, amely szerint import felhasználásával exportterméket állítanak elő. A vámszabad területek súlya és a külkereskedelemben betöltött szerepe várhatóan csökken, ezáltal kevesebb lesz a termékek vámjogi helyzetére befolyással bíró, belföldön történő vámhatárátlépés. Az EU-tagságot követően a jelenlegi bérmunka döntő részét az INTRASTAT rendszere fogja mérni közvetlen vállalati adatszolgáltatások alapján, saját módszertana és szabályai szerint.

A vámjogi rendeltetését elvesztítő tételek forgalma a vámstatisztika adataiból – a vámjogi szabályozásnak a statisztika szempontjaihoz való elégtelen illeszkedése miatt csak megközelítő pontossággal – becsülhető, a bérmunkadíj a vámstatisztika adatai alapján javítható. Emellett további lépések szükségesek a statisztikai adatok minőségének javítása, a jogi szabályozás módosítása, valamint a külkereskedelmi statisztikai adatfeldolgozás hibajavító rendszerének továbbfejlesztése, alkalmazásának kiterjesztése érdekében.

JAVASLATOK

Az eddig elmondottak figyelembevételével a statisztikai adatok minőségének javítása, az ellentmondások feloldása érdekében az alábbi elvi lehetőségek vehetők számba.

Kiindulásként érdemes mérlegelni a Kopint-Datorg ajánlását, amely nem javasol lényeges, illetve elvi változtatást a jelenlegi statisztikai adatfeldolgozási rendszerben. Ez azonban nem zárja ki a teljesebb ismeretekre építve az adatokhoz egy olyan megjegyzés alkalmazását, amely választ ad a hiányzó anyag hollétét és az adatok szakszerűségét érintő kérdésekre és ezzel elvágja a további vitákat. Eszerint: „Az aktív bérmunka-alapanyag címen behozott import és a bérmunkadíj, valamint a bérmunkakészárú címen kivitt export közti különbözetet képező hiányzó értékből a 2000. évben mintegy 100 milliárd forint nagyságú bérmunkakésztermék a vámszabad területi árukivitel értékében szerepel.” (*Az 1996–1999. évi ...*; 2000)

A külkereskedelmi statisztikában a külkereskedelmi statisztikai adatszolgáltatásra vonatkozó nemzetközi kötelezettségek alapján a továbbiakban is bruttó értéken kell számba venni a bérmunka/aktív feldolgozás adatait.

A külkereskedelmi adatok elemzéséhez, és az adatok konzisztenciájának biztosításához két út vehető számításba. Az eltűnő tételekre vonatkozó becslésekhez szükséges adatok összegyűjthetők külön megfigyelések útján. Az ebből feldolgozott adatok tájékoztatást adnak a földrajzi értelemben vett belföldi, bérmunka címen behozott anyagok eredeti vámjogi rendeltetésének elvesztéséhez vezető vámeljárássok alá vont tételek értékéről. Eszerint a bérmunka 80 százalékát végző 350 cégtől évente adatszolgáltatást kell kérni a következő adatokra vonatkozóan vámterületi és vámszabadterületi bontásban:

- bérmunka címen behozott anyag,
- bérmunkadíj-bevétel,
- anyagfelhasználás számított értéke,
- összes bérmunkakivitel késztermékre,
- összes bérmunkakivitel hulladékra,
- összes bérmunkakivitel maradékra,
- összes bérmunkakésztermék vámkezelése belföldi forgalom számára,
- összes bérmunkahulladék vámkezelése belföldi forgalom számára,
- összes bérmunkamaradék vámkezelése belföldi forgalom számára.

A kiegészítő adatszolgáltatás elrendelésével kapcsolatos aggályok is felvetődnek. Ez az adatszolgáltatási kötelezettség kétségtelen többlet adminisztrációs és többletköltséget okoz az adatszolgáltatóknak és az adatfeldolgozó szervezetnek. A jelenlegi jogszabályi keretek között nincs hatékony eszköz az adatszolgáltatások ellenőrzésére, hiszen a jelentős arányt képviselő anyagérték nem kerül be a vállalatok könyvelésébe, így a már részletesen tárgyalt okokból nem tartozik a vállalatok gazdálkodását szabályozó jogszabályok alá sem. Ez a helyzet fenntartja az adatokat torzító bizonytalansági tényezőket.

A kiegészítő adatgyűjtés helyett, illetve mellett lehetőség van a vámstatisztika adatainak felhasználásával becsülni az aktív bérmunkatermékek mozgásának adatait. Ezeknek az adatfeldolgozásoknak az eredményei körültekintő elemzést és értékelést igényelnek.

Nyilvánvalóan nem szabad lemondani a külkereskedelmi statisztikához felhasznált adatok minőségének folyamatos javításáról sem. Törekedni kell a statisztikai feldolgozások során felszínre kerülő hibák kiküszöbölésére. A Kopint-Datorg több fórumon is han

goztatja a vámstatisztikák ellenőrzési rendszerének továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatait. Ezek széles körű tapasztalatokra épülnek, illeszkednek egyes EU-tagországok vámadat-feldolgozási rendszerében alkalmazott ellenőrzési módszerekhez. A javaslatok közül különösen figyelemreméltó a gördített adatbázis felhasználása a hibás tételek kiszűréséhez, valamint az ellenőrzéshez felhasznált adatbázis bővítésére vonatkozó elképzelések. Célszerű támogatni ezeknek a megvalósítását.

A Kopint-Datorg által alkalmazott adatellenőrzési rendszert ki kell terjeszteni, és alkalmazni kell a bérmunkakésztermék statisztikai értékének ellenőrzésére is. Azokat a cégeket kell az ellenőrzési körbe vonni, amelyeknél a negyedévente vizsgált bérmunkaanyagmérleg kirívó aránytalanságokat mutat, továbbá a forgalmi adatok nem jeleznek olyan árumozgást, amely indokolná a vizsgált jelenséget, (alapanyag visszáru, termék belföldiesítés, vámszabad területi forgalom, stb.), illetve a bérmunkakésztermék eredeti vámjogi rendeltetésének az elvesztését okozza. Ezeket a bérmunkavégzőket, hasonlóan a más típusú hibás adatok esetében alkalmazott eljáráshoz, szükséges értesíteni és felszólítani az adatok ellenőrzésére és a hibásnak minősített adatok, illetve számítási módszer felülvizsgálatára. Az adathiba meghatározásánál fokozatosságot kell alkalmazni. Kiindulásként hibás adatnak kell tekinteni a bérmunkakésztermék-kivitel értékét, ha a bérmunkadíj-hányad meghaladja a 65 százalékot. Ez az érték fokozatosan, célszerűen negyedévenként 5 százalékponttal csökkenthető. A csökkentést addig kell folytatni, amíg az elveszett anyag aránya megközelíti a statisztikai hiba nagysága szempontjából elfogadható mértéket, azt is szem előtt tartva, hogy léteznek a könnyűiparban 45 százalékos bérmunkahányad mellett működő vállalat, és az átlagos bérmunkadíj-hányad 20 százalék. Célszerű továbbá a kezdetekkor egy értékkorlát bevezetése is, első lépésben az 1 milliárd forint hiányzó anyagértéknél, ami fokozatosan 100 millió forintos lépcsőkben csökkenthető.

A folyamatos adatszolgáltatás minőségének javításához nélkülözhetetlen az ehhez szükséges ismeretek nyújtása és a szemlélet formálása. Célszerű mérlegelni olyan képzési program indítását, amely során földrajzi régióként, a kiemelt ügyfelek és a területi vámhivatal(ok) képviselőinek a meghívásával, a területi igazgatóságok bevonásával konzultációsorozatra kerülne sor. A konzultációknak különleges időszerezést ad a közeljövőben az EXTRASTAT és az INTRASTAT rendszer ismertetése, emellett sort kell keríteni a további aktuális és problematikus statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségek megvitatására is.

Kísérleti számításokkal megvizsgálható a számított anyagérték alkalmazása. Ez lényegét tekintve azt jelenti, hogy a kivitt bérmunkakészáru értéke a behozott alapanyag és a bérmunkadíj értéke alapján kerül kiszámításra, vagy fordítva, a behozott alapanyag értékét számítják ki a bérmunkadíj és a bérmunkakésztermék-kivitel figyelembevételével. A számított anyagérték alkalmazása nyilvánvalóan megszünteti az ellentmondásokat, azonban elszakítja a statisztikát a valóságos folyamatoktól. A számított anyagérték felhasználása a legkevésbé ajánlható megoldás a statisztika ellentmondásainak kiszűrésére.

Jelenleg nincs külön szabály a vámeljárások során a statisztikai értékadatokat képzésére, erre vonatkozóan mindössze a vámáru nyilatkozat kitöltési utasítása tartalmaz előírásokat. Az ügyfél által a vámáru nyilatkozatba beírt adatok ellenőrzése nem tartozik magasabb szintű jogszabály alá, így például nem alkalmazhatók a számviteli törvény vagy a vámtörvény előírásai. Jogszabály-módosítás révén a statisztikai érték fogalmának és

nagyságának meghatározására vonatkozó szabályok magasabb szintű jogszabályba, célszerűen a vámtörvénybe emelésével előírható a statisztikai érték számítására a vámérték-számítás szabályainak alkalmazása. Ezzel a vámszervek és az ügyfélkör egyaránt ismert, a gyakorlatban már más téren alkalmazási tapasztalatokkal bíró, egyértelmű utasítást kapna egy eddig elegendő iránymutatás nélkül számított adat képzésére, és feltételezhető a vámhivatalok ellenőrzési tevékenységének az erősítése, amennyiben a vámhivatal és az ügyfél is nagyobb fontosságot tulajdonít a számítások pontosságának. Ettől a lépéstől azonban nem várható a piaci forgalomba nem kerülő termékek esetében a torz értékarányok teljes körű kiszűrése.

A nemzetgazdasági pénzügyi számításokhoz a nettó értéken történő számbavétel adatait célszerű használni. Az adatok esetleges korrekciója során nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a statisztikában nem figyelt bérmunkatételek más címen számbavételre kerültek, ezért minden helyesbítő javítás alapos körültekintést igényel az adatok konzisztenciájának megőrzéséhez.

Az eredeti vámjogi rendeltetését elvesztő forgalom nagysága az egyes kitüntetett eljárás kódokkal jelzett forgalom feldolgozásával becsülhető. Itt a visszamenőleges számításokhoz külön kell választani a 2000. június 30-ig terjedő időszakot, az ezt követő időszakról, tekintettel az eljárás kódok alkalmazására vonatkozó jogszabály módosítására.

A belföldiesítésre vonatkozó adatok mellett célszerű külön statisztikai megfigyelés alá vonni azokat a földrajzi értelemben véve belföldi árumozgásokat, amelyek során a termék a statisztikai számbavétel szempontjából elveszítheti a behozatal során regisztrált rendeltetését.

Az érvényes eljárás kódok áttekintése és a bérmunka/aktív feldolgozásra vonatkozó eljárás kódok szétválogatása után (331 ilyen eljárás kód létezik) összegyűjthetők azok az eljárás kódok, amelyek szerint a vámeljárások külön statisztikai megfigyelése ajánlható.

IRODALOM

- ANTALÓCZY K. – SASS M. (1998): A bérmunka szerepe a világgazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 7–8. sz. 747–770. old.
- Az 1996–1999. évi külkereskedelmi bérmunkaforgalom elemzése* (2000). Kopint-Datorg Rt. Budapest.
- SZABÓ K. (1998): Kihelyezési hullám. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 2. sz. 137–153. old.
- SZANYI M. (2001): Bérmunkázás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. 3. sz. 261–277. old.

SUMMARY

Connections of leasework represent one possible way of the integration to the international division of labour for a certain enterprise circle. Though statistical data of previous years reflect well the importance of leasework connections, they show an obvious contradiction. The final product export from the active leasework is occasionally undercalculated from the import statistics and from the value counted regarding the domestic home increment value. From the analysis of the report of custom-data processing can be seen that leasework products are not statistically recorded at their exports. The cause of this phenomenon is the different point of view of the custom process and the statistical recording. Special features of statistical recording affect the punctuality of the measurement of leasework and needed corrections in the data of foreign trade statistics used for macroeconomic calculations.

A MUNKAERŐ-FELMÉRÉS KERESETI ADATAINAK ELEMZÉSE*

CSILLAG MÁRTON

A tanulmány az 1993 őszi munkaerő-felmérés kereseti adatainak érvényességét és pontosságát vizsgálja. Az előbbi tekintetben az eredmények biztatók: csupán a foglalkoztatottak 10,1 százalékánál hiányzik a kereseti adat. Annak ellenére, hogy a nemválaszolás valószínűsége társadalmi rétegenként igen eltérő, a megfigyelt keresetek eloszlását a súlyozással, illetve regressziós imputálással kipótolta kereseti eloszlással összehasonlítva azt találtuk, hogy a nemválaszolási hiba elhanyagolható mértékű. Az alkalmazottak keresetének eloszlását egy nagymintás vállalati felvétel adataival összevetve azt tapasztaltuk, hogy a mérési hiba a jövedelmi felvételekben tapasztalhatóhoz igen hasonló tendenciát mutat. A keresetek átlaga a vállalati felvétel hasonló adatainak 87 százalékát teszi ki, a kérdőíven alapuló kereseti adatok eloszlása jóval csúcsosabb, ezenfelül a mérési hiba és a „valós keresetek” között nem lineáris negatív összefüggés lehet.

TÁRGYSZÓ: Munkaerő-felmérés. Keresetek. Nemmintavételi hiba.

A Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérésének kérdései jelenleg kizárólag a gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség szintjének és változásának vizsgálatát szolgálják. Ettől eltérő módon jó néhány országban (például Lengyelország, Egyesült Államok) a hasonló célkitűzéssel és módszerekkel végrehajtott adatfelvételek keretében a foglalkoztatottak kereseteire is rákérdeznek. Ezekben az országokban lehetőség nyílik a foglalkoztatottság és a keresetek egyidejű, mikroszintű elemzésére is, így például olyan, a munkagazdaságtanban (és a gazdasági ciklusok elemzésében) központi jelentőségű kérdések tisztázására is, hogy mennyire rugalmasan reagálnak a munkavállalók a piaci bérajánlatok megváltozására.

Az 1993 őszi munkaerő-felmérés keretében a KSH kísérleti jelleggel egy kiegészítő kérdőívet csatolt a hagyományos gazdasági aktivitási kérdőívhez, amely többek között a főmunkahelyi keresetekre vonatkozó kérdéseket is tartalmazott. Mind ez ideig – tudomásom szerint – nem történt jelentősebb kísérlet ezen adatok elemzésére. Dolgozatomban a felvételben előforduló nem mintavételi hibákat vizsgálom, s két kérdést emelek ki: egy

* A tanulmány a Magyar Statisztikai Társaság „Változó gazdaság és társadalom – globalizáció – statisztika” című pályázatán első helyezést elért dolgozat rövidített változata. A háttérszámítások itt nem közölt eredményeit a szerző kérésére az érdeklődők rendelkezésére bocsátja. A szerző címe: mcsillag@freemail.hu. A szerző köszönetet mond *Kertesi Gábornak*, aki a felhasznált adatokat rendelkezésére bocsátotta és számos ponton adott tanácsot, illetve *Hunyadi Lászlónak* és *Kézdi Gábornak*, akik az eredeti változathoz értékes megjegyzéseket fűztek. A fennmaradó hibák a szerzőt terhelik.

részt, hogy mennyire érvényesek, másrészt, hogy mennyire pontosak a kereseti adatok. Vagyis a következő pontok tisztázására teszek kísérletet: 1. a nemválaszolás hogyan torzítja a minta összetételét? 2. a válaszolók mintája alapján számított kereseti átlag torzított becslését adja-e a keresetek sokasági várható értékének? 3. a kereseti kérdőívben megadott keresetek mennyire felelnek meg a „valós” kereseteknek?

Először a kiegészítő kérdőívet mutatom be röviden, s megkísérlem tisztázni, hogy milyen okokból fordult elő nemválaszolás a kereseti kérdésekre, majd megvizsgálom, a nemválaszolókat a kereseteket befolyásoló legfontosabb ismérvek tekintetében különböztet-e a válaszadóktól. A harmadik részben veszem szemügyre részletesen a nemválaszolási hibát, és két módszerrel – átsúlyozással és regressziós imputálással – pótolom a hiányzó adatokat, majd az így pótolott kereseti adatok alapján készített átlagbecslést összevetem a válaszolók mintáján számított átlagbecsléssel. A munkaerő-felmérés kereseti adatai pontosságának elemzésére a negyedik részben kerül sor, ahol a kereseteket egy nagymintás vállalati adatfelvétel, az Országos Munkaügyi Központ Bértarifa-felvételének adataival hasonlítom össze. Ennek során megvizsgálom a két minta kereseti eloszlásának eltéréseit, majd kvartilisszintű regressziós elemzés keretében, illetve a keresetek lineáris regressziós becslésére épülő különbségfelbontás segítségével kísérlem meg feltárni a kérdőíves és a vállalati keresetek különbségének magyarázó tényezőit.

VÁLASZHIÁNYOK A KIEGÉSZÍTŐ KÉRDŐÍVBEN, A NEMVÁLASZOLÓK JELLEMZŐI

Az 1993 őszen a munkaerő-felmérés már említett, a foglalkoztatási jellemzőkről és a munkahelyi veszélyeztetettségéről szóló kiegészítő kérdőíve a főmunkahelyi kereseteket tudakoló kérdést is tartalmazott. Mielőtt a keresetek várható értékének becslésekor esetlegesen fennálló adathiány miatti torzítást (az ún. nemválaszolási hiba) részletesebben elemezném, ismertetem a nemválaszolás mértékét és típusait. Ezután röviden bemutatom a nemválaszolókat főbb jellemzőit, mivel a nemválaszolási hiba mértéke nem csupán az adathiány arányától függ, hanem attól is, hogy mennyire tér el a nemválaszolókatól a válaszadóktól.

A kiegészítő kérdőívet azoknál az aktívkorú személyeknél alkalmazták, akik 1989 óta bizonyos ideig aktív kereső tevékenységet folytattak, kivéve a segítő családtagokat. Vizsgálódásom során csak a kérdezés időpontjában foglalkoztatottnak számító személyek adatait használom fel, hogy elkerüljem a kereseteket érintő visszaemlékezési hibákat.¹ Ezenfelül még tovább szűkítem a vizsgált mintát: figyelmen kívül hagyom az alkalmi munkavállalókat, mivel náluk a legfontosabb adat – a kérdezést megelőző havi kereset – könnyen lehet, hogy nem jellemzi egy „átlagos hónap” keresetét. Mivel célok meghatározása, hogy a munkaerő-felmérésben megfigyelt kereseti adatok mennyire hűen adják vissza a foglalkoztatottak kereseti viszonyait, a továbbiakban csak a kikérdezést megelőző hónap keresetére vonatkozó adatot tekintem érvényes megfigyelésnek.

¹ Ez a választás korlátozza a külső adatforrásokkal való összehasonlítás lehetőségét, mivel a munkaerő-felmérésben használt foglalkoztatott definíció eltér például a munkaerőmérlegben alkalmazott meghatározástól. (Lásd részletesebben: *A munkaerő-felmérés módszertana*; 1998.)

A válaszhiányok mértéke és típusai

Hagyományosan a válaszhiányok két típusát szokás megkülönböztetni: a teljes hiányt és a részleges hiányt. Dolgozatomban a teljes adathiányt – azt, hogy az adott egyénről vagy háztartásról semmilyen adatunk sincs – nem vizsgálom. Azt feltételezem, hogy ez a vizsgált munkaerő-felmérésben nem volt jelentősebb, mint a korábbiakban, s hogy a teljes válaszhiány nincs összefüggésben a kiegészítő kérdőív szerepeltetésével (a teljes hiányról lásd részletesebben: *Mihályffy*; 1994).

A teljes adathiány, abban a módosított értelemben, hogy az adott egyén válaszolt a gazdasági aktivitási kérdőívre és foglalkoztatott volt, de a kiegészítő kérdőív egyetlen elemével kapcsolatban sem rendelkezünk róla adattal, három tipikus esetben fordult elő. Az első az volt, amikor az interjúalagnál – feltehetően valamilyen technikai hibából következően² – nem alkalmazták a kiegészítő kérdőívet. A második típusú hiányt azok a foglalkoztatottak idézték elő, akik azt állították magukról, hogy nem dolgoztak. Ez az eset feltehetően a kérdőív nem egészen egyértelmű megfogalmazásának tudható be, ugyanis az első kérdés így hangzott: „Dolgozott-e az elmúlt öt évben?”. Így előfordulhatott a munkaerőpiacra első ízben belépőknél, vagy hosszabb inaktivitás után oda visszatérőknél az a félreértés, hogy a kérdést nem értelmezték az adott évre. Végül voltak olyan interjúalanyok is, akik megtagadták a válaszadást a kiegészítő kérdőív minden kérdésére.

Ha részleges válaszhiánynak azt tekintem, hogy az adott egyén a kiegészítő kérdőív kérdései közül csak a kereseti kérdésre nem adott használható választ, akkor két alapvető hiánytípus különböztethető meg.

1. tábla

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a válaszadás típusa szerint

Megnevezés	A minta		A sokaság	
	elemszáma	megoszlása (százalék)	elemszáma	megoszlása (százalék)
Összes foglalkoztatott	20 714	100,00	3 700 054	100,00
Ebből:				
nincs kiegészítő kérdőív	152	0,73	21 566	0,58
nem dolgozott	252	1,22	48 463	1,31
megtagadta a válaszadást	642	3,09	129 610	3,50
hiányzó kereseti adat	465	2,24	100 409	2,72
kereseti adata nem 1993-as	583	2,81	101 715	2,75
van kereseti adat	18 620	89,89	3 298 291	89,14

Az első típusú hiányt azok a foglalkoztatottak idézték elő, akik egyszerűen nem adtak választ a kereseti kérdésre, a második típusút pedig azok, akik bár adtak kereseti adatot, de az nem az 1993-as évre vonatkozik. Ez utóbbi azért fordulhatott elő, mert a kérdőív a felvételt megelőző havi keresetet, illetve azoknál, akik az előző hónapban nem dolgoztak, a legutolsó végigdolgozott hónap keresetét tudakolta. Így a hosszabb kihagyást követően

² Ezt támasztja alá az a tény, hogy a csoport tagjai legfontosabb ismérveik tekintetében nem különböznek a válaszolók átlagától, valamint hogy ilyen jellegű hiányosságok csak három megyében: Bács-Kiskun, Komárom-Esztergom és Nógrád megyékben fordultak elő.

1993 őszén újra munkába állóknál természetesen csak a kihagyást megelőző hónap kereseti adata áll rendelkezésre. A tanulmány további részében a felsorolt válaszhíánytípusokat egységesen kezelem, s a kereseti adattal nem rendelkezőket egyszerűen nemválaszolóknak, míg a kereseti adattal rendelkezőket válaszolóknak nevezem.

A különféle válaszhíánytípusok előfordulásának gyakoriságát, illetve azok korrekciós súlyokkal előállított sokasági megoszlását az 1. tábla tartalmazza. A hiányzó adatok aránya alacsonynak tekinthető, ha azt akár az 1996. évi jövedelemfelvétellel, akár az Egyesült Államokban hasonló céllal készülő felvétellel (Current Population Survey – CPS) vetjük össze.³ Figyelemre méltó, hogy magas a nem válaszmegtagadás miatti adathiány aránya. Ez talán annak a következménye, hogy a kérdőív felépítése igen egyszerű, de néhány kérdés félreértelmezhető lehetett.

A nemválaszoló egyének jellemzői

Alapvető célom, hogy feltárjam, milyen mértékű a nemválaszolás miatt az átlagbecslésnél kialakuló torzítás. Ez a hiányzó adatok aránya mellett attól is függ, hogy a keresetek átlaga mennyire tér el a válaszolók és a nemválaszolók csoportjában (lásd: *Lessler-Kalsbeek*; 1992). Mivel azonban az utóbbiak keresetéről nincs információ, először *Havasihoz* (1997) hasonlóan a válaszolók és a nemválaszolók között a kereseteket meghatározó ismérvekben mutatkozó különbségeket vizsgálom meg.⁴

Nemenként nem található különbség a nemválaszolás arányában, de korcsoport szerint igen: a középkorúaknál a legalacsonyabb a hiányzó adatok aránya, ezzel szemben a nyugdíjaskorú foglalkoztatottak körében igen magas (22,0%). Az iskolai végzettség szerint a nemválaszolási arány jelentősen szóródik, s U alakú összefüggés áll fenn a válaszhíány aránya és az iskolázottság szintje között. Vagyis mind az általános iskolát be nem fejezettek, mind az egyetemi diplomával rendelkezők körében jóval meghaladja a nemválaszolás aránya az átlagot.⁵ A korábbi hasonló vizsgálatok tapasztalataival egybevág, hogy a budapesti lakosoknál jóval nagyobb arányban (18,2%) hiányoznak a kereseti adatok, mint a vidékieknél (*Havasi*; 1997).

A foglalkoztatás jellemzői és a munkaerő-piaci státusz szerint is lényeges különbségeket lehet tapasztalni a nemválaszolás arányában. A vállalkozók körében igen gyakori a nemválaszolás, de nincs lényeges eltérés az egyéni és az alkalmazottakkal rendelkező vállalkozók között: az előbbieknél 23,2, az utóbbiaknál 21,0 százalék a hiányzó adatok aránya. Az alkalmazottak közül is azokra jellemző a nemválaszolás, akiket vállalkozók foglalkoztatnak (13,8%). Ezenfelül a nem teljes munkaidőben dolgozók – a részmunkaidőben foglalkoztatottak (22,1%), illetve a nagyon változó munkaidővel rendelkezők (16,9%) – körében szintén magas a válaszhíány aránya. Nem meglepő, hogy a kereseti

³ A jövedelemfelvételen 16,5 százalékos volt a hiányzó adatok aránya (*Havasi*; 1997), míg a CPS-ben ez az arány a nyolcvanas években meghaladta a 20 százalékot (*Lillard et al*; 1986). Ezek a felvételek jóval több jövedelmi kérdést tartalmaztak, ami csökkentette a válaszadási hajlandóságot.

⁴ A továbbiakban a válaszhíányt egyéni szinten tanulmányozom, mivel a munkaerő-felmérésben – az 1996. évi jövedelemfelvételtől eltérően (*Havasi*; 1997) – a válaszhíány nem háztartási szinten jelentkezett. Azon háztartások közül, amelyekben legalább két foglalkoztatottat és legalább egy nemválaszolót találunk, csak minden negyedikben hiányzik minden foglalkoztatott személy kereseti adata.

⁵ A férfiaknál mind iskolai végzettségük, mind életkoruk tekintetében szignifikánsan különbözik a nemválaszolók és a válaszolók csoportja: az előbbieket átlagosan 0,4 osztálynyival iskolázottabbak és több mint másfél évvel idősebbek, mint az utóbbiak. A nőknél jóval kisebb az eltérés a válaszadás alapján kialakított két csoport között: itt is a válaszolók rendelkeznek kevesebb (0,25 osztály) elvégzett iskolai osztállyal, de a két csoport átlagos életkorában nem mutatkozik szignifikáns eltérés.

adatok hiánya gyakori az állásban levő, de munkahelyüktől távol levő (18,1%), illetve a regisztrált munkanélküli (21,4%), de foglalkoztatott személyeknél.⁶

Végül meg kell említeni, hogy az iskolai végzettség szerint nemcsak a nemválaszolások aránya különbözik, hanem annak jellemző oka is. A válaszhánytípusokat három csoportba sorolva – válaszmegtagadók (akik megtagadták a válaszadást a kiegészítő kérdőív egészére vagy csak a kereseti kérdésre), nemdolgozók (akik az elmúlt öt évben nem dolgoztak vagy tartós munkaviszonnyal csak 1993 előtt rendelkeztek), és kérdőívhiány miatt nemválaszolók – az tapasztalható, hogy az iskolai végzettség növekedésével a válaszmegtagadás aránya is nő.

2. tábla

*A nemválaszolások aránya és oka iskolai végzettség szerint
(százalék)*

Iskolai végzettség	Az adathiány oka			Adathiány aránya
	megtagadás	nem dolgozott	kérdőívhiány	
0-7 osztály	33,63	61,63	4,74	16,30
8 osztály	42,04	51,94	6,02	9,54
Szaktunokázképző	53,54	38,71	7,75	9,26
Szakközépiskola	64,92	31,22	3,86	11,99
Gimnázium	63,17	31,63	5,20	11,48
Főiskola	68,62	27,55	3,83	11,77
Egyetem	75,05	23,27	1,68	16,91
<i>Együtt</i>	<i>57,25</i>	<i>37,38</i>	<i>5,37</i>	<i>10,86</i>

A 2. táblából kitűnik, hogy az iskolai végzettség hierarchia két végén igen gyakori a nemválaszolások, de az egyetemi végzettségűek körében a válaszmegtagadók aránya több mint háromszor olyan gyakori, mint a nemdolgozók aránya, ezzel szemben az iskolázatlanok között ez utóbbi ok közel kétszer olyan gyakori, mint a válaszmegtagadás. Ez megfelel a nemzetközi tapasztalatok alapján (Havasi; 1997, Lillard et al.; 1986) a nemválaszolásról kialakult képnek: míg a válaszmegtagadók csoportja valószínűleg az átlagosnál sokkal kedvezőbb helyzetű munkavállalókból áll, addig a második csoportba tartozók nagy részét a munkaerő-piacon marginális helyzetben levő egyének adják.

A HIÁNYZÓ KERESETI ADATOK PÓTLÁSA, NEMVÁLASZOLÁS ÉS A KERESETEK SZÍNVONALA

Ebben a részben kísérletet teszek annak a kérdésnek a tisztázására, hogy számottevő-e a nemválaszolási hiba, mivel az előző részben bemutatott adatok alapján korántsem lehet pontos képet alkotni a keresetek színvonala és a nemválaszolások valószínűsége közötti kapcsolatról. Eljárásom a következő: előbb átsúlyozással, illetve imputálással pótlom a hiányzó adatokat, majd az így kiegészített mintából származó, a keresetek átlagára vonatkozó becslést összevetem a megfigyelt keresetek átlagával.

⁶ A nem kivételével minden ismérvnél el kellett vetnem azt a hipotézist, hogy a válaszhány ténye független az ismérvtől, de a Cramer-féle asszociációs mutató egyetlen esetben sem haladta meg a 0,2 értéket.

A hiányzó adatok pótlására használt eljárások

A minta átsúlyozását hagyományosan a teljes adathiány hatásának kiküszöbölésére alkalmazzák, de ez a módszer a részleges adathiány pótlásánál szintén igen hasznos, mivel így modellezni lehet a nemválaszolás valószínűségét, kihasználva, hogy a nemválaszolókat ismérveiről részletes adatokkal rendelkezünk (lásd: *Varga*; 1999). Az eljárás alapelve meglehetősen egyszerű: egy többváltozós modell (itt probit modellt használunk) segítségével megbecsüljük a válaszadás valószínűségét, majd a válaszolókat a válaszadás valószínűség reciprokával, s a nemválaszolókat továbbra is figyelmen kívül hagyjuk. Az eljárás alapvető fogyatéka, hogy egyenértékű azzal, ha a súlyozás alapjául szolgáló cellákban a válaszolókat a válaszolókat adatainak átlagával helyettesítjük a nemválaszolókat adataival (*Lessler-Kalsbeek*; 1992). Emellett az átsúlyozás, ha egy-egy egyénhez igen magas súlyokat rendel, megnövelheti a pótlható ismérv variációját.

Az imputálás keretében a nemválaszoló egyének adatait a hasonló jellemzőkkel rendelkező, válaszoló egyének adatai alapján pótoljuk, majd a továbbiakban a teljes mintával dolgozunk. Itt a módszer számtalan változata (lásd: például *Lessler-Kalsbeek*; 1992) közül az egyik egyszerű és elterjedt eljárást, a regressziós imputálást alkalmazom. Vagyis a válaszolókat mintáján lineáris regresszióval megbecsülöm a kereseteket, majd a regressziós együtthatók értékével súlyozva a nemválaszolókat adatait kiszámítom, mekkora keresethez jutottak volna a nemválaszolókat, ha ugyanolyan összefüggés érvényesül megfigyelhető jegyeik és a kereseteik között, mint a válaszolóknál. Ezután annak érdekében, hogy a keresetek eloszlását jobban visszaadjam, a nemválaszolókat előrejelzett kereseteihez a válaszolókat regressziós reziduumaik közül egyet-egyet hozzárendelek egyszerű véletlen kiválasztással.⁷

E röviden ismertetett módszerek mindegyikének alapfeltevése, hogy a pótlható változó nem megfigyelésének valószínűsége nincs kapcsolatban a változó értékével. Pontosabban a válaszhiány valószínűségét ugyanazok a tényezők alakítják, mint amelyek a pótlható változó értékét, de azt, hogy az azonos megfigyelhető jegyekkel bíró személyek közül kinek hiányzik a válasza, már egy véletlen tényező határozza meg.⁸ Ha ez a feltevés nem érvényesül, akkor a leírt módszerek nem alkalmasak a válaszhiányból adódó torzítás korrigálására, mivel torzított becslést adják a pótlható változó várható értékének. Ekkor a válaszadás valószínűségének és a keresetek eloszlásának párhuzamos modellezésére van szükség (lásd például *Greenlees et al.*; 1982).⁹

Mindkét eljárás során négy almintát különböztetek meg, s azokra külön-külön végzem az adatpótlást. A négy almintát az egyén neme és foglalkozási viszonya – ahol az alkalmazotti jellegű és a vállalkozói jellegű csoportot határolom el – alapján képezem.¹⁰ Nemenként azért célszerű szétválasztani a mintákat, mert a keresetekkel foglalkozó legtöbb tanulmány megállapítja, hogy a nők és a férfiak kereseteinek eloszlása lényegesen különbözik egymástól (lásd például *Éltető*; 1996). Emellett az is lehetséges, hogy bizo

⁷ Ezt az eljárást alkalmazza, s előnyeit részletesen ismerteti például *David et al.* (1986).

⁸ Az ilyen modelleket a szakirodalomban abba a csoportba sorolják, amelyek feltételezik, hogy a leírt módon meghatározott cellákon belül a szelekció folyamata figyelmen kívül hagyható (lásd például *Lessler-Kalsbeek*; 1992).

⁹ Korábban kísérletet tettem egy ilyen modell készítésére és becslésére *Heckman* (1979) kétlépcsős eljárását alkalmazva, de az nem adott a leírt módszerekkel készített pótlástól számottevően eltérő eredményt.

¹⁰ A négy csoport elhatárolása a következő módon történt: az alkalmazotti csoportba soroltam az alkalmazottakat – függetlenül attól, hogy hol (vállalatnál, társas vállalkozásánál vagy önállóan) dolgoztak – és a szövetkezeti tagokat, míg a vállalkozói csoportba a kft. és társas vállalkozási tagokat, valamint az önállókat.

nyos tényezők eltérően befolyásolják a nők és a férfiak válaszadási hajlandóságát: például a gyermekek száma megemelheti a nők otthon töltött idejének „árát”, így csökkentve a kiegészítő kérdőívek megválaszolásának valószínűségét, míg a férfiaknál ez a tényező nincs hatással a válaszadás valószínűségére. Az alkalmazotti jellegű és a vállalkozói jellegű foglalkozási viszonyban dolgozók külön kezelését egyfelől az indokolja, hogy míg az előbbi csoport kereseteit nagymértékben az iskolai végzettség és a kor határozza meg, addig a vállalkozói jellegű munkát végző egyének kereseteit sokkal inkább a helyi piac keresleti viszonyai, másfelől figyelembe kell venni, hogy az utóbbi csoportban jóval magasabb volt a nemválaszolás aránya.

Az alkalmazottak válaszadását magyarázó modellben az iskolai végzettség (7 szint) mellett szerepel a korév s annak négyzete. A korábbi tapasztalatok alapján megkülönböztetem a részmunkaidős és a nagyon változó munkaidejű dolgozókat a teljes munkaidősöktől, a vállalkozóknál alkalmazásban lévőknel, illetve a munkahelyüktől távol levőknel pedig egy-egy dummy változót szerepeltetek. A munkaerő-piaci státusok közül kiemelem a regisztrált munkanélkülieket, mivel feltételezem, hogy azok nagyobb arányban tagadják meg a válaszadást segélyjogosultágukat féltve. A többváltozós elemzésben a területi jellemzők közül a budapesti, illetve Bács-Kiskun, Komárom-Esztergom és Nógrád megyei lakóhelyet veszem figyelembe. Budapest szerepeltetése azért indokolt, mert a statisztikai felvételeknél általános tapasztalat, hogy a budapestiek nagyobb arányban tagadják meg a válaszadást, a három megyénél pedig arra gyanakszom, hogy a kikérdezésénél valamilyen technikai hiba miatt a foglalkoztatottak nem elhanyagolható része nem kapott kiegészítő kérdőívet. A háztartások foglalkoztatott tagjainak számával kapcsolatban nemzetközi tapasztalat, hogy a többkeresős családok körében magasabb a meghíúsulási arány: egészen egyszerűen azért, mert nehéz olyan időpontot találni, amikor minden foglalkoztatott otthon tartózkodik. A 15 év alatti gyermekek száma pedig azért befolyásolhatja számottevően a válaszadást, mert a sokgyermekes családoknál igen sok a háztartási munka s kevesebb a szabadidő, így az adatszolgáltatásra fordítható idő is.

A vállalkozói jellegű foglalkozási viszonyban álló egyének válaszadási valószínűségének becslésénél az előbbivel nagyjából megegyező változólistát használok, de bizonyos ismérvszinteket összevonok vagy elhagyok: az iskolai végzettségénél csak négy fokozatot különböztetek meg, illetve elhagyom a korév négyzetét. A foglalkozási viszony tekintetében itt a különféle társas vállalkozások tagjait, az egyéni vállalkozókat, valamint az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozókat különböztetem meg. Emellett célszerű a mezőgazdaságban dolgozókat is elkülöníteni a többiektől, mivel azok keresetei sokkal inkább ingadozhatnak, mint a többi szektorban, s az adózási bizonytalanságok miatt is alacsonyabb lehet a válaszadási hajlandóság.

A regressziós becslések során a munkagazdaságtani munkákban alkalmazott változókat használom (lásd például *Kertesi–Köllő*; 1997), valamint a válaszadás valószínűségét befolyásoló változók közül a regressziókba felveszem azokat, amelyekről feltételezhető, hogy a kereseteket is meghatározzák.¹¹ A regressziós becslések során kide

¹¹ A független változók a következők: *a)* alkalmazottak: iskolai végzettség kor, kor négyzete, nyugdíjaskorú, szellemi beosztás, szövetkezeti tag, munkaidő (7 ismérvszint), a munkahelytől távol van, regisztrált munkanélküli, gyermekek száma, munkahely ágazata (20 ismérvszint), lakóhely régiója (6 ismérvszint) és kistérségének munkanélküli rátája (log); *b)* vállalkozók: iskolai végzettség (4 ismérvszint), kor, egyéni vállalkozó, vállalkozó alkalmazottal, munkaidő (részdős, „nagyon változó”), munkahelyétől távol van, munkahely ágazata (8 ismérvszint), lakóhely régiója, településtípusa (16 ismérvszint), és kistérségének átlagos elvégzett osztályszáma.

rült, hogy a hibatag heteroszkedasztikus, ezért a reziduumok imputálásánál nem az összes válaszoló közül, hanem az előrejelzett keresetek alapján kialakított cellákon belül választok.¹²

Eredmények

A válaszolás valószínűségének többváltozós becslése többnyire megerősíti a nem-válaszolókról korábban kialakult képet.

3. tábla

Az alkalmazottak válaszolási valószínűségének becslése

Független változó	Marginális hatás	p-érték	Marginális hatás	p-érték
	a férfiaknál		a nőknél	
Iskolai végzettség				
0-7 osztály	-0,0215	0,374	-0,0016	0,946
8 osztály (referencia)				
Szakmunkásképző	-0,0019	0,818	0,0008	0,937
Szakközépiskola	-0,0321	0,019	-0,0349	0,001
Gimnázium	-0,0168	0,081	-0,0245	0,010
Főiskola	-0,0247	0,063	-0,0397	0,001
Egyetem	-0,0595	0,000	-0,0794	0,000
Kor				
Lineáris tag/10	0,0482	0,002	0,0953	0,000
Négyzetes tag/1000	-0,0558	0,004	-0,1236	0,000
Munkaidő				
Részidős	-0,0676	0,003	-0,0447	0,004
„Nagyon változó”	-0,0204	0,079	-0,0120	0,524
Foglalkozási viszony				
Vállalkozónál alkalmazott	-0,0432	0,000	-0,0448	0,001
Munkahelyétől távol van	-0,0644	0,000	-0,1267	0,000
Regisztrált munkanélküli	-0,1369	0,000	-0,1480	0,001
Lakóhely				
Budapest	-0,1597	0,000	-0,1267	0,000
Bács-Kiskun megye	-0,0311	0,041	-0,0669	0,000
Komárom-Esztergom megye	0,0368	0,053	0,0061	0,747
Nógrád megye	-0,2856	0,000	-0,3216	0,000
Körzeti átlagos osztályszám*	0,0239	0,001	0,0217	0,007
Háztartás:				
Foglalkoztatottak száma	-0,0149	0,000	-0,0196	0,000
Gyermekek száma	0,0019	0,606	-0,0181	0,000
McFadden-féle pszeudo R ²	0,078		0,085	
N	9222		8642	
Átlag	0,907		0,901	

* Körzeti átlagos osztályszám: a 7 éves és idősebb lakosok elvégzett iskolai osztályainak átlaga a lakóhely munkaügyi körzetében az 1990. évi népszámlálás szerint.

Megjegyzés: Az együtthatók úgy vannak transzformálva, hogy megmutassák, a független változó egységnyi növelésével a többi független változót a minta átlagával értékelve mennyivel változik a válaszadás valószínűsége.

¹² Az alkalmazotti mintákban egy-egy cella az előrejelzett keresetek alapján képzett deciliseknek felelt meg, a vállalkozói jellegű foglalkozási viszonyban dolgozó férfiaknál öt, a nőknél pedig három egyenlő nagyságú kategóriát alakítottam ki.

Az alkalmazottakra vonatkozó eredmények (lásd a 3. táblát) azt mutatják, hogy a legelőnyösebb és a legkiszolgáltatottabb helyzetben levők körében jóval magasabb a nemválaszolók aránya, mint az „átlagos” munkavállalóknál. Erre utal egyfelől az, hogy a munkaerő-piaci státusz igen erőteljesen befolyásolja a válaszadás valószínűségét, ez a részmunkaidőben foglalkoztatottnál, a munkahelyüktől távol levőknél és a regisztrált munkanélkülieknél jóval alacsonyabb, mint a főmunkaidőben alkalmazottnál. Másfelől a fővárosi lakosok és a magas iskolai végzettségűek körében szintén nagy a nemválaszolás valószínűsége. A többváltozós elemzés egy ponton hozott eltérő eredményt a korábbi egyváltozós vizsgálattól: az egyéb tényezők hatását kiszűrve az általános iskolát be nem fejezettek válaszolási hajlandósága nem különbözik szignifikánsan az általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzettekéitől.

4. tábla

A válaszolás valószínűségének becslése, vállalkozók

Független változó	Marginális hatás	p-érték	Marginális hatás	p-érték
	a férfiaknál		a nőknél	
Iskolai végzettség				
Szakmunkás	-0,0368	0,197	0,0968	0,004
Középfok	-0,0148	0,596	0,0147	0,639
Felsőfok	-0,0869	0,013	0,0914	0,023
Kor				
Lineáris tag/10	-0,0386	0,000	-0,0156	0,253
Munkaidő				
Részidős	-0,1476	0,001	-0,1060	0,029
„Nagyon változó”	-0,0356	0,108	-0,0845	0,022
Foglalkozási viszony				
Egyéni vállalkozó	-0,0658	0,003	-0,1304	0,000
Vállalkozó alkalmazottal	-0,0675	0,026	-0,1770	0,001
Ágazat:				
Mezőgazdaság	-0,1590	0,000	-0,1192	0,013
Lakóhely				
Budapest	-0,1518	0,000	-0,0973	0,005
Bács-Kiskun	-0,0299	0,428	-0,1164	0,040
Komárom-Esztergom	0,0206	0,696	0,0375	0,595
Nógrád	-0,2591	0,001	-0,2119	0,027
Háztartás				
Foglalkoztatottak száma	-0,0223	0,065	-0,0246	0,157
Gyermekek száma	0,0282	0,014	-0,0445	0,009
McFadden-féle pszeudo R^2	0,090		0,101	
N	1876		914	
Átlag	0,808		0,816	

Megjegyzés. Az együtthatók úgy vannak transzformálva, hogy megmutassák, a független változó egységnyi növelésével a többi független változót a minta átlagával értékelve mennyivel változik a válaszadás valószínűsége.

A vállalkozói mintára készített becslés eredményei többnyire megfeleltek az elvárásoknak, s összhangban vannak – amint a 4. tábla adatai is jelzik – az alkalmazottnál tapasztaltakkal.

Néhány figyelemre méltó jelenséget azonban ki kell emelni:¹³

– azt sejtethjük az alkalmazottakat foglalkoztató vállalkozókról, hogy keresetük magasabb, mint az egyéni vállalkozóké, s általában azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy a magasabb keresetek alacsonyabb válaszadási hajlandósággal járnak, a férfiaknál azonban nincs számottevő különbség a vállalkozók ezen két kategóriája között;

– a vállalkozói jellegű foglalkozási viszonyban dolgozó nők között a szakmunkásképzőt végzettek és a felsőfokú végzettségük körében nagyobb a válaszadás valószínűsége, mint az általános iskolát végzeteknél, illetve az érettségizeteknél;

– a mezőgazdaságban dolgozó vállalkozóknál jóval magasabb a nemválaszolók aránya, mint a többi szektorban;

– azon megyék közül, ahol előfordult a „kérdőívhiány”, csak Nógrádban tapasztalható jelentősen és egyöntetűen magasabb nemválaszolási valószínűség.

Az átsúlyozási eljárás második lépésében a többváltozós becslés segítségével előrejelzett válaszadási valószínűségek reciprokát véve képezem az új, a válaszhiányt korigálni hivatott súlyokat. A súlyok megfelelnek annak a követelménynek, hogy csak korlátozott mértékben szóródjanak: a súlyok első percentilise 1,022, míg a kilencvenkilencedik 1,693 volt.

5. tábla

A megfigyelt és pótoltt keresetek nemenként

Megnevezés	A keresetek (ezer forint/hó)							Súlyozott elemszám
	átlaga	szórása	α_3	α_4	P10	P50	P90	
Férfiak								
Alkalmazott megfigyelt	19,1	15,8	8,5	105,4	10,0	16,8	27,8	1 506 758
átsúlyozott	19,2	15,8	8,4	103,8	10,0	16,8	28,0	1 662 344
becsült	19,2	15,9	8,6	106,4	10,0	16,8	28,0	1 661 495
Vállalkozó megfigyelt	22,2	23,4	8,9	111,2	9,0	19,0	35,0	276 773
átsúlyozott	22,1	23,1	8,7	109,7	9,0	19,0	35,0	342 168
becsült	21,9	22,0	8,8	116,2	8,9	18,5	35,0	342 622
Nők								
Alkalmazott megfigyelt	15,3	13,6	8,8	102,6	8,5	13,4	21,1	1 372 981
átsúlyozott	15,4	13,5	8,8	103,0	8,5	13,4	21,3	1 524 770
becsült	15,3	13,3	8,8	104,3	8,5	13,4	21,4	1 524 196
Vállalkozó megfigyelt	17,9	20,2	7,7	84,4	7,9	15,0	30,0	132 004
átsúlyozott	17,8	20,8	7,9	85,3	7,2	15,0	30,0	161 385
becsült	17,3	18,9	8,0	91,4	7,0	14,5	27,7	161 752

Az imputálásnál használt regressziókat nem ismertetem részletesen, mivel ez a becslés közbülső lépésének tekinthető, csak néhány olyan eredményt emelek ki, amelyek új

¹³ Érdemes megemlíteni, hogy azon megyék közül, amelyekben kérdőívhiány előfordult, csak Nógrád megyében tapasztalható jelentősen és egyöntetűen magasabb nemválaszolási valószínűség.

donságnak számítanak a korábbi keresetekkel foglalkozó munkák megállapításaihoz képest. Az alkalmazottak mintájánál ilyennek tűnik a nyugdíjaskorúak igen jelentős bérhátránya, valamint, hogy a nők keresetére negatív hatással van a gyermekek száma. A vállalkozóknál pedig lényeges eredménynek lehet tekinteni, hogy az egyéni vállalkozók tetemes kereseti hátrányban vannak, s az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozók sem keresnek többet a társas vállalkozások tagjainál. (Ez természetesen arra is utalhat, hogy az ilyen vállalkozók körében erőteljesebb a keresetek „eltitkolása”.)

Végül bemutatom, hogy a hiányzó adatok pótlásával mennyire módosul a keresetek eloszlása. (Lásd az 5. táblát.) Ha a hiányzó adatok pótlásánál felhasznált feltevések teljesülnek, úgy a pótlás nélküli és a pótlással készített mutatók összevetésével pontos képet kaphatunk a nemválaszolási hibáról.

Összefoglalóan elmondható, hogy az eredmények biztatók: sem a keresetek átlaga, sem a magasabb momentumok nem módosultak számottevően. Az a tény, hogy a nyolc lehetséges összehasonlítás közül egyetlen esetben sem található szignifikáns különbség a kereseti átlagok között, arra utal, hogy a válaszhiány okozta torzítás a mintában nem jelentős.¹⁴ Csupán a vállalkozói munkaviszonyban dolgozó nőknél fedezhetjük fel annak jelét, hogy a nemválaszolók keresetének átlaga valamivel alacsonyabb lehet a válaszolóknál.

A KIEGÉSZÍTŐ KÉRDŐÍV KERESETI ADATAINAK PONTOSSÁGA

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy mennyire pontosak a kiegészítő kérdőívben megadott kereseti adatok, vagyis megkísérlem feltárni: mekkora lehet a mért és a „valódi” keresetek közötti különbség. A pontosság közvetlen felmérésére azonban nincs lehetőség, mivel a mintában szereplő egyénekről nincs más forrásból (például a munkáltatótól) származó, remélhetően pontosabb megfigyelés a keresetekről.¹⁵ Ezért azt választottam, hogy a munkaerő-felmérés (továbbiakban: MF) kiegészítő kérdőívének adatait egy nagymintás vállalati adatfelvételtől, az Országos Munkaügyi Központ (jelenleg: Foglalkoztatási Hivatal) bértarifa-felvételéből (továbbiakban: Bértarifa) származó kereseti adatok eloszlásához hasonlítom. Mivel ez utóbbi felvétel csak a teljes munkaidős alkalmazottakra terjed ki, ezért a további elemzés csak ezen alminta adataira támaszkodik.¹⁶

A keresetek eloszlásának alapvető jellemzői

Először összefoglalom a kereseti eloszlások legfontosabb mutatószámait (lásd a 6. táblát), valamint a két mintából számított sűrűségfüggvényeket. (Lásd az 1. ábrát.) Már az alapvető statisztikákban is jelentős eltérés mutatkozik a két különböző forrásból származó kereseti adat között. A férfiaknál az MF-ből származó keresetek átlaga a vállalati adat átlá-

¹⁴ Ötszázalékos szignifikancia szinten egyetlen esetben sem lehet elvetni azt az állítást sem, hogy a megfigyelt és a pótoló keresetek varianciája egyenlő.

¹⁵ A vállalati béradatokról lásd Tóth (2000) írását, a hazai béradatok elemzéséről Kézdi (1998) dolgozatát. Az Egyesült Államokban több ilyen vizsgálatra sor került, lásd például Bound *et al.* (1994), Bollinger (1998).

¹⁶ A munkaerő-felmérés és Bértarifa-felvétel adatainak összehasonlíthatóságáról, illetve a minta kiválasztásáról lásd a Függelékét.

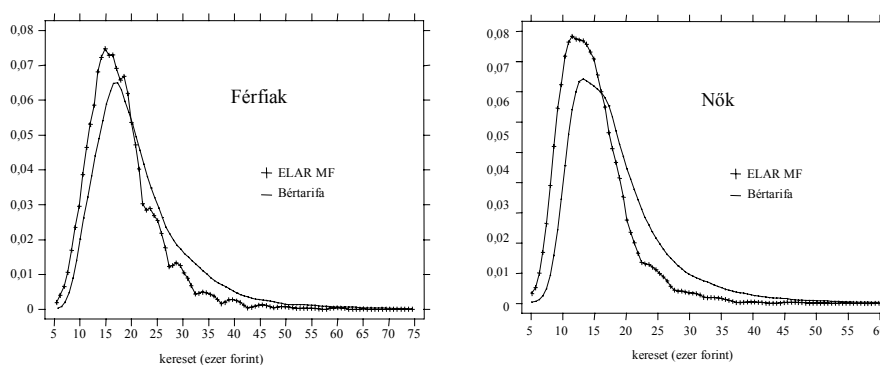
gának 89 százalékát teszi ki, míg a nőknél csupán 85 százalékát. Ez – meglepő módon – kedvezőbb, mint az 1988. évi jövedelemfelvételnél kapott 79 százalék (Kézdi, 1998), s az azal összhangban van, mivel ott is a nőknél volt jelentősebb a keresetek „eltitkolása”.

6. tábla

A keresetek néhány mutatószáma a két mintában

Minta	Átlag	Szórás	α_3	α_4	P10	P50	P90	N
Férfiak								
MF	19,62	15,45	8,83	109,91	11,00	17,00	28,00	6 767
Bértarifa	21,99	11,38	4,85	65,49	12,50	19,36	33,75	72 292
MF/Bértarifa	0,89	1,36	1,82	1,68	0,88	0,88	0,83	
Nők								
MF	16,01	14,16	9,65	128,72	9,10	14,00	22,00	6 102
Bértarifa	18,78	9,48	5,68	96,65	11,13	16,64	28,34	89 753
MF/Bértarifa	0,85	1,49	1,70	1,33	0,82	0,84	0,78	

1. ábra. A két minta kereseteinek empirikus sűrűségfüggvénye nemenként (2-98. percentilis)

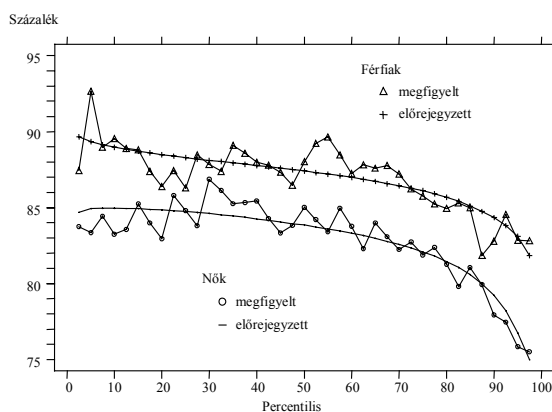

A két eloszlás alakjában hasonló különbségeket találunk, mint Kézdi (1998) munkájában, az eloszlás terjedelme sokkal kevésbé széles az MF-ben, mint a Bértarifában, s ennek megfelelően sokkal csúcsosabb is és jobbra hosszabban elnyúl. Az is szembevetendő, hogy a két mintabeli keresetek nagyobb mértékben térnek el a kereseti eloszlás felső felében, mint az alsó felében. Ez világosan látható abból, hogy az egyszerű egyenlőtlenségi mutatók alacsonyabb kereseti egyenlőtlenséget mutatnak ki az MF-ben, különösen az eloszlás felső felében. Míg a legelső decilis és a medián aránya a férfiaknál egyenlő a két mintában, a nőknél pedig az MF-beli adat a Bértarifabeli mutató 97 százalékát teszi ki, addig a medián és a legfelső decilis aránya a férfiaknál az MF-beli adat a Bértarifabelinek 94, a nőknél pedig csupán 92 százaléka. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a nőknél – úgy tűnik – nincs egyértelmű pozitív kapcsolat a keresetek színvonala és a két mintabeli kereseti adat eltérése között: az MF-beli keresetek nagyobb mértékben torzítanak a kereseti eloszlás legelső negyedében és felső felében, mint a második negyedben.

A keresetek vizsgálata kvantilisenként

A további elemzés első lépéseként a két mintát 40-ed rendű kvantilisenként hasonlítom össze. Pontosabban: mindkét mintából származó kereseti eloszlást nemenként negyven-negyven egyenlő részre osztom, és ezeken belül átlagolom a kereseteket, majd a keresetek sorrendjében azonos helyet elfoglaló egyének MF-beli és Bértarifabeli kereseteit vetem össze. Mivel a legfelső kvantilisben igen nagy az átlagbecslés standard hibája, ezt kihagyom az elemzésből. Ezután lineáris regresszióval tárom fel a keresetek közötti összefüggést. Itt a Bértarifából származó kereseti átlagokkal, illetve azok négyzetével magyarázom az MF-beli kereseteket, ahol a megfigyelési egység a 40-ed rendű kvantilis.¹⁷ A megfigyelt kereseti arányok, illetve a regresszióval előrejelzett keresetek és a Bértarifabeli keresetek arányát mutatja be a 2. ábra.

2. ábra. A megfigyelt és a bértarifabeli keresetek aránya, valamint az előrejelzett kereseti arányok nemenként

Ezeket a regressziós adatokat nem lehet úgy értelmezni, mintha a mérési hiba egyes elemeinek becslését nyújtánák, de a főbb tendenciák feltárására alkalmasak:

- a kvantilisek szintjén egy forinttal magasabb Bértarifabeli átlagkereset egy forintnál számottevően alacsonyabb MF-beli keresettel jár együtt;
- a keresetek színvonala és a két mintából származó keresetek aránya között negatív összefüggés van;
- ez a negatív kapcsolat a kereseti hierarchiában felfelé haladva egyre erősebb, így a keresetek aránya a felső két decilisben gyorsuló ütemben csökken;
- a vállalati keresetek színvonalának emelkedésével a nőknél az előbbi negatív összefüggés gyorsabban növekszik, mint a férfiaknál.

Az önbevallásos és vállalati keresetek különbsége: az eltérő mintaösszetétel hatása

Mindeddig nem vizsgáltam azt, hogy vajon ugyanarra a népességre érvényesek-e az MF és a Bértarifa adatai. A két minta belső összetétele természetesen hatással van a meg

¹⁷ Mivel a férfiak esetében a konstans tag nem volt szignifikáns, azt elhagytam a regresszióból. A regresszió eredménye (az MF-beli kereseteket W_M -vel, a Bértarifabeli kereseteket pedig W_T -vel jelölve) a férfiaknál: $W_M = 0,917W_T - 0,226(W_T^2/100)$, a nőknél pedig: $W_M = -0,642 + 0,969W_T - 0,642(W_T^2/100)$.

figyelt keresetek eltérésére. Márpedig pontosan azt kutatjuk, hogy ha két egyforma megfigyelhető jegyek alapján képzett csoport önbevallásos és vállalati forrásból származó kereseti adatát összevetem, akkor tapasztalható-e különbség a keresetekben.

Az eltérő összetétel hatásának kimutatására egy viszonylag egyszerű eszközt alkalmazok, a női–férfi kereseti különbségek elemzésénél gyakran használt ún. Oaxaca–Blinder-féle különbségfelbontást (lásd például *Reilly*; 2001). Itt a két népességben, amelyeknek kereseteiben jelentős különbséget tapasztalhatunk, külön-külön lineáris regresszióval megbecsüljük a kereseteket. Ezután a kereseti különbséget felbontjuk az eltérő belső összetételnek (összetételhatás), a kereseteket befolyásoló ismérvek eltérő piaci értékének (paraméterhatás) és a regressziós modellben meg nem magyarázott tényezőknek tulajdonítható (konstanshatás) részekre. A két különböző mintából származó kereseti adatokra úgy tekintetem, mintha azok két eltérő népességre vonatkoznának, és így kíséreltem meg pontosabban feltárni az MF-beli és a Bértarifabeli keresetek eltérésének okait. Formálisan (a kereseteket W -vel, a regressziós paramétereket β -val, a tulajdonságok vektorát X -szel, az MF mintát M , a Bértarifa mintát T alsó indexszel jelölve):

$$\overline{\ln(W_T)} - \overline{\ln(W_M)} = \bar{X}_T \hat{\beta}_T - \bar{X}_M \hat{\beta}_M = (\bar{X}_T - \bar{X}_M) \hat{\beta}_T + (\hat{\beta}_T - \hat{\beta}_M) \bar{X}_M + (\hat{\beta}_T^0 - \hat{\beta}_M^0).$$

Az összetételbeli különbségeket a Bértarifabeli regressziós együtthatókkal súlyozom, mivel feltételezésem, hogy a vállalati adatok alapján számított regressziós együtthatók jobban közelítenek az egyes jellemzők „valós” piaci hozamához, lévén, hogy ezek az adatok pontosabbak.

Ezen a ponton kénytelen vagyok tovább szűkíteni a vizsgált mintát, ugyanis az 1993. évi bértarifa-felvételben a költségvetési szférában dolgozók iskolai végzettségét nem kérdezték.

7. tábla

A két minta kereseti különbségének felbontása

Változó	Összetételhatás	Paraméterhatás	Összetételhatás	Paraméterhatás
	a férfiaknál		a nőknél	
Iskolai végzettség	-2,82	14,79	-0,92	8,20
Kor	2,48	8,56	1,73	75,78
Szellemi foglalkozás	-0,44	6,98	-0,08	3,84
Ágazat	1,18	4,75	-2,03	6,61
Régió	0,43	14,30	1,83	16,95
Munkanélküliség	2,03	8,70	1,85	2,79
<i>Együtt</i>	<i>2,87</i>	<i>58,09</i>	<i>2,39</i>	<i>114,18</i>
Konstanshatás		41,84		-16,57

Megjegyzés. A pozitív előjelű adatok a kereseti különbségek növekedését jelzik. A teljes (logaritmikus) különbség a férfiaknál 0,235, a nőknél pedig 0,299 volt.

Mivel az iskolai végzettség a keresetek alapvető meghatározója, így a regressziós vizsgálatokat a versenyszférában dolgozók mintájára korlátozom. Tehát a két mintában külön-külön lineáris regressziót készítek a keresetekre, nemenként. A függő változó a ke

resetek természetes alapú logaritmusai, a független változók pedig azok, amelyek mindkét adatbázisban megtalálhatók, s feltételezhetjük róluk, hogy befolyásolják a kereseteket.¹⁸ A regresszió illeszkedése a Bértarifa-mintában kifejezetten jó, míg az MF-nél átlagos, a paraméterbecslések pedig egy-két ágazati hatástól eltekintve szignifikánsak 5 százalékos szinten.

A különbségfelbontás eredményei a 7. táblában találhatók. Az adatokból világossá válik, hogy az összetételhatás a két mintából származó kereseti adatok különbségének csak elenyésző részét magyarázza. Ezenfelül nem csupán arról van szó, hogy a különféle összetételbeli különbségek hatása kiegyenlítődik, hanem a kereseteket magyarázó változókat külön-külön vizsgálva sem található lényeges eloszlásbeli eltérés a két minta között. A felbontás másik két tényezője azt mutatja, hogy a keresetekre pozitív hatást gyakorló tényezők rendre a kereseti különbségek növelése irányába hatnak, továbbá, hogy a férfiaknál igen jelentős a konstanshatás szerepe is. Ezen megfigyelések alapján további következtetésekre juthatunk a mérési hiba természetével kapcsolatban, mégpedig, hogy a nőknél erős pozitív kapcsolat állhat fenn a „valós” keresetek és a mérési hiba nagysága között, míg a férfiaknál ez a kapcsolat gyengébb, de a férfiak általánosan számottevően „alulbecsülik” kereseteiket.

Az önbevallásos és vállalati keresetek aránya: a kereseti reziduumok vizsgálata

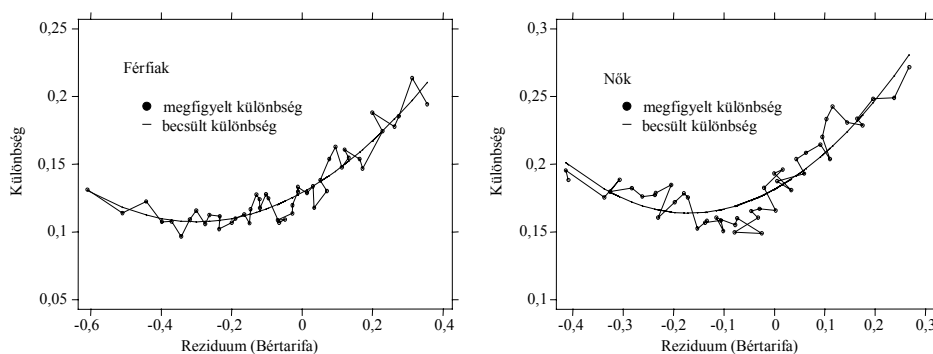
Végül azt vizsgálom, hogy azok körében, akik – tehetségük vagy szerencsésük folytán – a munkaerőpiac működésével nem magyarázható kereseti előnyre tesznek szert (vagy hátrányt szenvednek), nagyobb valószínűséggel fordul-e elő a keresetek „eltitkolása” (vagy „felülbecslése”). Vagyis azt az elméletet tesztelem, mely szerint a kérdőíves felméréseknél az egyének kereseteiket valamely „referencia csoport” átlagos kereseteihez közelítik (lásd például *Bound et al.*; 1994), vagyis az attól fennálló különbségnek csak egy részét vallják be.

A következő módon járok el: az előzőekben használt kereseti regressziókból kiszámítom a reziduumokat, s ezekre úgy tekintek, mint a tisztán piaci folyamatok által nem magyarázott keresetelemekre. Ezután mindkét mintában a keresetek 50-ed rendű kvantilisait képezem, s kvantilisenként kiszámítom a keresetek természetes alapú logaritmusának, illetve a becslési reziduumoknak átlagát, majd az azonos kvantilishez tartozó MF-beli és Bértarifabeli kereset- és hibatagátlagokat párba állítom. Az említett hipotézist a következőképpen okoskodva teszem mérhetővé. Ha igaz az, hogy a Bértarifában készített kereseti regresszió a „valódi” bérstruktúrát tükrözi, akkor azoknál a csoportoknál, amelyeknek tagjai az átlagosnál tehetségesebbek vagy szerencsésebbek, a kereseti reziduum átlagos értéke is magasabb lesz. Ha ugyanezen csoportokhoz tartozók ezen reziduális keresetelemek egy részét eltitkolják a kérdőíves felvételekben, akkor náluk az ebből származó kereseti adatok átlagának és a vállalati kereseti adatok átlagának aránya alacsonyabb lesz. Vagyis a Bértarifabeli keresetek logaritmusának és az MF-beli keresetek logaritmusának különbsége, valamint a Bértarifából származó kereseti reziduum között pozitív összefüggés van.

¹⁸ A független változók a következők voltak: az iskolai végzettség (7 ismérvszint), a kor és annak négyzete, a beosztás (szellemi vagy fizikai), a munkahely ágazata (20 ágazat), a régió (6 régió) és a munkaügyi körzeti munkanélküliség rátája.

Tehát mindkét nemnél olyan regressziót készíték, amelynek függő változója ezen logaritmikus különbség, míg a független változók a Bértarifabeli kereseti reziduum és annak négyzete (és konstans tag), a megfigyelési egység pedig az 50 kvantilis.¹⁹ A regressziók eredménye nem mond ellent a hipotézisnek, mivel mind a reziduum lineáris tagja, mind annak négyzetes tagja pozitív és szignifikáns együtthatóval rendelkezik. A megfigyelt és az előrejelzett logaritmikus különbségeket a 3. ábrán mutatom be. A grafikonok alapján azt lehet állítani, hogy a „referenciacsoporthoz” csoportelmélet csak a magas keresetűeknél érvényesül, mivel a negatív kereseti reziduummal rendelkező csoportnál az átlagosnál magasabb a kereseti különbség értéke is. A korábbi eredményekkel összhangban a nőknél nagyobb a kereseti különbség, továbbá a reziduumok és a különbség közötti összefüggés erősebb, mint a férfiaknál.

3. ábra. A megfigyelt és az előrejelzett logaritmikus különbségek nemenként

A munkaerő-felmérés kereseti adatainak pontosságvizsgálata kevésbé kedvező eredményre vezetett, mint az érvényességvizsgálat. Bár a mérési hiba egyéni szintű vizsgálata s így a pontatlanság következtében előálló torzítás becslése nem lehetséges, néhány általános megállapítás mégis tehető. A munkaerő-felmérés kereseti adatainak pontossága s mérési hibáinak iránya hasonló a jövedelemfelvétel jellemzőihez, de az „önbevallásos” kereseti adatok átlaga alacsonyabb, és eloszlása jóval csúcsosabb, mint a munkáltatótól származó kereseti adatoké. Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy a valódi keresetek és a mérési hiba mértéke között pozitív összefüggés áll fenn. Ez az összefüggés azonban nem lineáris, feltehetően azért nem, mert nem egyszerűen a valódi keresetek színvonala határozza meg a bevallott kereseteket, hanem az is befolyásolja, hogy a valódi keresetek mennyire különböznek hasonló státusú és foglalkozású egyének kereseteitől. Az az összefüggés, hogy a mérési hiba korrelált a valódi keresetekkel, nem ismeretlen, több hasonló céllal készült vizsgálat is erre a következtetésre jutott (például *Bound et al.*; 1994, *Bollinger*; 1998, *Kézdi*; 1998). Ez azonban azt jelenti, hogy a nem csupán a keresetek átlagának és egyenlőtlenségének becslése válhat torzítottá, hanem a többválto

¹⁹ Pontosabban csak 48 kvantilis, mivel a két szélső 50-ed rendű kvantilist elhagytam, mert kiugróan nagy (az alsónál) vagy nagyon kicsi (a felsőnél) volt a logaritmikus különbségük, így ezeket outliernek tekintettem. A regressziók eredménye (a reziduumokat u_i -vel jelölve) férfiaknál: $\ln W_M - \ln W_T = 0,129 + 0,144u_T + 0,241(u_T^2/100)$, a nőknél: $\ln W_M - \ln W_T = 0,181 + 0,207u_T + 0,617(u_T^2/100)$.

zós elemzések eredményei is, mégpedig igen nehezen számszerűsíthető mértékben és módon.

*

Dolgozatomban a munkaerő-felmérés kereseti adatainak érvényességét és pontosságát vizsgáltam, s az eredmények többnyire biztatók voltak. Először is: a nemválaszolás aránya alacsonyabb, mint a hasonló felvételekben, s bár a nemválaszoló jó néhány ismérv szerint szignifikánsan különbözik a válaszolóktól, a nemválaszolási hiba nem számottevő. Másodszor: bár az önbevallásos keresetek átlaga jóval alacsonyabb, mint a vállalati felvétel hasonló adata, a kérdőíves felvétel szerinti kereseti adatok a módusz felé „húznak”, s a mérési hibák valószínűleg negatívan korreláltak a „valós keresetekkel”, ezen hibák mértéke és vélhető torzító hatása nem nagyobb, mint a jóval kidolgozottabb módszerrel készült jövedelemfelvételben.

E kedvező eredmények ellenére további vizsgálódást igényel, hogy mennyiben sikerülhet a nemválaszolási hiba hatásának pontosabb meghatározása, ha a keresetek becslésénél nem élünk azzal a feltevéssel, hogy a nemválaszolás valószínűsége nem függ közvetlenül a keresetektől, illetve ha a válaszmegtagadást és az egyéb válaszhányt külön-külön modellezzük. Szintén hasznos további elemzésnek ígérkezik a munkaerő-felmérés kereseti adatainak összehasonlítása más vállalati adatokon alapuló kereseti felvétellel (például a KSH szeptemberi keresetkategóriás felvételével). Mindenekelőtt azonban arra van szükség, hogy a legfrissebb adatok (a 2001 tavaszi munkaerő-felméréshez csatolt kiegészítő kérdőívben szereplő kereseti kérdésekre adott válaszok) elemzésével megállapítsuk, hogy az e tanulmányban feltárt tendenciák továbbra is érvényesülnek-e.

Végül még egy megjegyzés: a munkaerő-piaci elemzések szempontjából nagyon gyümölcsözőnek tűnik, s ugyanakkor ezen elemzés alapján sem elvetendő a kereseti kérdések bevezetése a munkaerő-felmérésekbe. Azért, hogy ez sikeres lehessen, indokoltnak látszik egy olyan, a munkaerő-felmérés módszertanán alapuló, kismintás felvétel lebonyolítása, amelynél a kérdőíves adatok mellett – természetesen az interjúalanyok beleegyezésével – a keresetéről nem csupán önbevallásos, hanem például vállalati adatokat is begyűjtenek (ilyen felvétel volt például az Egyesült Államokban a Panel Study of Income Dynamics kapcsán a PSID Validation Study). Azt lehet remélni, hogy egy ilyen felvétel segítségével kikísérletezhető, milyen módszerrel csökkenthető a mérési hiba a kereseti felvételekben.

FÜGGELÉK

A Bértarifa-felvétel, a keresetek összehasonlításánál használt minta kiválasztása

Az Országos Munkaügyi Központ 1993. évi bértarifa-felvétele vállalati adatfelvétel, amely a gazdálkodó intézmények (átlagosan 10 százalékos) mintáján alapul, valamint a költségvetési intézmények dolgozóinak teljes körű megfigyelését tartalmazza. Ez utóbbi almintából egyszerű véletlen kiválasztással 10 százalékos mintát vettem, s a továbbiakban ezt használtam. A felvétel a dolgozók kereseteit, az egyén alapvető jellemzőit (nem, iskolai végzettség, kor, beosztás), illetve a foglalkoztató vállalat adatait (telephely, ágazati hovatartozás stb.) tartalmazza.

Az adatbázis használatát több jellemzője is lehetővé teszi: *a)* nagyméretű, reprezentatív adatbázis (az elemszám meghaladja a 150 ezer főt), így dezaggregált elemzésekre is alkalmas; *b)* az MF-től eltérően a kereseti

adatok a munkáltatóktól származnak, s így feltételezhető, hogy adatai „pontosabbak”, mint az önbevallásos kereseti adatok; c) csupán 3–4 hónap eltérés van a két adatfelvétel időpontja között (MF: 1993. szeptember–október–november, Bértarifa: 1993. április–május); d) a dolgozók legfőbb jegyeinek kategorizálása adatait összehasonlíthatóvá teszi az MF mintájával.

A bértarifa-felvétel vonatkozási köre néhány ponton eltér a munkaerő-felméréstől: mintája csak a legalább 20 főt foglalkoztató intézményekre terjedt ki, az MF-ben viszont nem kérdeztek rá a foglalkoztató vállalatnál dolgozók számára, továbbá a bértarifa-felvétel csak a teljes munkaidőben alkalmazottakra terjed ki, és itt is lehetnek eltérések a teljes munkaidősök körének MF-beli kategorizálásától. A későbbi adatokra vonatkozó elemzések kimutatták (a bértarifa-felvételben 1995-től már 10 fő foglalkoztatása volt az alsó részvételi határ), hogy a legkisebb vállalatok azonos feltételek esetén alacsonyabb béreket fizetnek (lásd például *Kertesi-Köllő*; 1997), illetve eredményeim arra utalnak, hogy a részmunkaidős dolgozók kevesebbet keresnek, mint hasonló teljes munkaidős társaik. Így e különbségek valószínűleg azt eredményezik, hogy a Bértarifabeli keresetek színvonala magasabb lesz, mint az MF-belié, valamint azt is lehet sejteni, hogy az eltérő mintaösszetétel miatt a különbség jelentősebb lesz az alsóbb kereseti rétegekben.

A keresetek összehasonlítását a következő almintán végeztem el. A mintába mindazon teljes munkaidős alkalmazottak bekerültek, akik legalább 20 évesek és munkavállalási korúak voltak (a felső korhatár tehát a férfiaknál 59 év, a nőknél 54 év volt), nem voltak elő- vagy rokkantnyugdíjas státusban, nem voltak magánháztartások vagy területen kívüli szervezetek alkalmazottai, valamint alapkeresetük meghaladta a minimálbér felét. Az MF-ben teljes munkaidősnek tekintettem mindazokat, akik egy „átlagos héten” legalább 40 órát dolgoztak, és nem volt „nagyon változó” a munkaidejük, valamint azokat, akik heti 40 óránál kevesebbet, de legalább 20 órát dolgoztak, és azt állították magukról, hogy teljes munkaidősként foglalkoztatják őket. A regressziós elemzések-nél a költségvetési szféra dolgozóinak adatait nem használtam, mivel a bértarifa-felvételben iskolai végzettségi adatuk nem szerepel. Az MF-ben csak a munkáltató ágazata alapján lehet a költségvetési szféra dolgozóit kategorizálni, ezért elhagytam a következő ágazatokban dolgozókat (zárójelben a 2 jegyű ágazati kód): kutatás és fejlesztés (73), közigazgatás (75), oktatás (80), egészségügy (85), tagsági viszonyon alapuló szervezetek tevékenysége (91), szórakoztatás (92), egyéb szolgáltatás (93).

Az MF-ben a használt kereseti adat (a kérdés időpontjához viszonyított) előző havi nettó kereset volt. Ennek megfelelően a Bértarifa-beli kereseteket a következő módon tettem összehasonlíthatóvá: az abban szereplő május havi bruttó kereseteket először infláltam a fogyasztói árindekszel (1993. október volt a bázisidő), majd az 1993-as személyi jövedelemadó alapján nettó havi kereseteket számítottam. Ezután mindkét mintában a havi 400 ezer forintnál magasabb vagy a törvényes minimálbér negyedénél alacsonyabb nettó keresetű dolgozók adatait outliernek tekintettem, s a további elemzésből kihagytam. Minden számításnál súlyozott mintát használtam: az MF-nél a KSH által előállított, a válaszmegtagadást is korrigáló súlyokat, a Bértarifánál a *Kertesi-Köllő* (1997) által kidolgozott súlyokat, mindkét súlyrendszert belső súlyként alkalmazva.

IRODALOM

- BOLLINGER, CH. R. (1998): Measurement error in the current population survey: A nonparametric look. *Journal of Labor Economics*, 16. évf. 3. sz. 576–595. old.
- BOUND, J. – BROWN, C. – DUNCAN, G. J. – RODGERS, W. L. (1994): Evidence on the validity of cross-sectional and longitudinal labor market data. *Journal of Labor Economics*, 12. évf. 3. sz. 345–368. old.
- DAVID, M. – LITTLE, R. – SAMUHEL, M. F. – TRIEST, R. K. (1986): Alternative methods for CPS income imputation. *Journal of the American Statistical Association*, 81. évf. 393. sz. 29–41. old.
- ÉLTETŐ Ö. (1996): A keresetek színvonala és szóródása az 1990-es években Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 74. évf. 11. sz. 885–893. old.
- GREENLEES, J. S. – REECE, W. S. – ZEISCHANG, K. D. (1982): Imputation of missing values when the probability of response depends on the variable being imputed. *Journal of the American Statistical Association*, 77. évf. 378. sz. 250–261. old.
- HAVASI É. (1997): Válaszmegtagadó háztartások. *Statisztikai Szemle*, 75. évf. 10. sz. 831–843. old.
- HECKMAN, J. J. (1979): Sample selection bias as specification error. *Econometrica*, 47. évf. 1. sz. 153–161. old.
- KERTESI G. – KÖLLŐ J. (1997): Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986–1996. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. 7–8. sz. 612–634. old.
- KÉZDI G. (1998): Az önbevalláson alapuló kereseti adatok érvényessége. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 11. sz. 1035–1042. old.
- LESSLER, J. T. – KALSBECK, W. D. (1992): *Nonsampling error in surveys*. Wiley and Sons, New York.
- LILLARD, L. – SMITH, J. P. – WELCH, F. (1986): What do we really know about wages? The importance of nonreporting and census imputation. *Journal of Political Economy*, 94. évf. 3. sz. 489–506. old.
- MIHÁLYFY L. (1994): The unified system of household surveys in the decade 1992–2001. *Statistics in Transition*, 1. évf. 1. sz.-443–462. old.

- A Munkaerő-felmérés módszertana.* (1998) *Statistikai módszertani füzetek*, 38. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- REILLY, B. (2001): A nemek közötti bérkülönbségek elemzésének statisztikai módszerei. *Statistikai Szemle*, 79. évf. 1. sz. 5–17. old.
- TÓTH I. J. (2000): A vállalati béradatok torzításai. In: FAZEKAS K. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2000*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest. 49–55. old.
- VARGA S. (1999): A jövedelemfelvétel hiányzó adatainak pótlása. *Statistikai Szemle*, 77. évf. 2–3. sz. 112–130. old.

SUMMARY

This article analyzes the quality of the earnings data in the 1993 fall wave of the HCSO Labor Force Survey. Only 10,1 percent of the employees had missing data, and although non-response probabilities differed significantly among social strata, we found that the extent of non-response error is negligible. A comparison with a large database based on administrative records showed that the mean of self-reported earnings is about 87 percent of employers' data, and that the measure of earnings inequality is lower in the LFS data. These findings, and the fact that measurement errors are probably negatively related to real earnings are in line with previous results.

MEGELŐZŐ JELZŐSZÁMOK A GAZDASÁGI ELŐREJELZÉSEKBEN

KISS VIRÁG

A fejlett országokban a gazdasági ciklus jellemzésére konjunktúra-jelzőszámokat használnak. Ezek olyan változók, melyek fordulópontjai szoros kapcsolatban állnak a gazdaság aggregált teljesítményének fordulópontjaival. Az első konjunktúramutatókat az Egyesült Államokban dolgozták ki az 1930-as években. A jelzőszámok nemzetközi elterjedése az 1970-es években kezdődött, azóta számos ország és nemzetközi szervezet publikál hasonló mutatószámokat. Magyarországon a rendszerváltást követően több próbálkozás is született a konjunktúramutatók rendszerének kialakítására. Ezek közül három tanulmányt ismertetek: a Pénzügyminisztériumban, a Gazdaságelemző Intézetben és a Magyar Nemzeti Bankban végzett kutatásokat.

TÁRGYSZÓ: Gazdasági előrejelzések. Gazdasági jelzőszámok.

A gazdasági életben különleges szerepe van az előrejelzéseknek. Segítségét nyújtanak a gazdaságpolitika és a vállalati stratégia kialakításában, jelentősen hozzájárulhatnak az üzleti élet sikereihez. A gazdasági idősorokat kifejező jelzőszámok szoros kapcsolatban vannak a gazdasági élet várható alakulásával, fordulópontjaik stabil kapcsolatot mutatnak a gazdaság aggregált teljesítményének fordulópontjaival.

A gazdasági és üzleti életben végbemenő folyamatokra a hullámmás jellemző. Ezeket a hullámzásokat több mint egy évszázadra visszamenőleg regisztrálták, és általában üzleti, kereskedelmi ciklusoknak nevezték. Bizonyítást nyert, hogy a ciklikusság minden típusú gazdaságban végbemenő folyamatokra jellemző. Létezett a múltban és létezni fog a jövőben is.

A gazdasági folyamatok ciklikus mozgása lehetőséget ad a fordulópontok előrejelzésére. A gyakorlati elemzésekhez három jelzőszámot fejlesztettek ki. Ezeket a jelzőszámokat megelőző (leading), együtt mozgó (coinciding) és lemaradó (lagging) jelzőszámoknak nevezik aszerint, hogyan viszonyulnak a gazdasági változásokhoz.

A *megelőző jelzőszámok* indexeinek legnagyobb és legkisebb értékei állandóan adott időtartammal előzik meg a konjunktúraciklus csúcs- és mélypontjait, és bizonyos idővel előbb kezdenek el csökkenni, illetve növekedni, mint a konjunktúraciklus görbéje. Ilyen jelzőszám meghatározásával könnyen előre jelezhetők a gazdasági tevékenység jövőbeli változásai és a fordulópontok is. Természetesen nincs olyan megelőző jelzőszám, amely tökéletes előrejelzéssel szolgálna. A gyakorlati alkalmazás során ezért az idősorok olyan

csoportját választják ki, amelyek mindegyikénél kimutatható a megelőző kapcsolat a referencia-idősorral. A kiválasztott idősorok jellemzőit összetett jelzőszámokban foglalják össze, és ebből következtetnek a gazdasági ciklusok alakulására.

Az *együtt mozgó jelzőszámok* indexeinek fordulópontjai megközelítőleg a referencia-idősor csúcs- és mélypontjait jelzik. E mutatók alapján megállapítható, hogy a konjunktúraciklus ténylegesen milyen fázisban található. Amennyiben a referencia-idősorra vonatkozó adatok csak nagy időbeli késéssel érhetők el, hasznos lehet az együtt mozgó összetett jelzőszám alkalmazása.

A *lemaradó jelzőszámok* indexei az üzleti ciklus csúcs- és mélypontjai után érik el fordulópontjaikat. Ezek a mutatószámok teljessé teszik az üzleti ciklusokról és fordulópontokról kialakított információkat.

Magyarországon az 1990-es évek elején merült fel először a konjunktúra-jelzőszámok rendszere kialakításának gondolata. Több tanulmány is kísérletet tett a hazai viszonyoknak megfelelő jelzőszámok létrehozására. Az eredmények folyamatos kontrollálása és közlése azonban elmaradt. Ennek egyik oka az, hogy a rendszerváltást követően nem álltak rendelkezésre megfelelő hosszúságú adatsorok a számítások megkezdéséhez. Másrészt az átmeneti időszak instabil folyamatai is akadályozták a gazdasági aktivitás eredményes vizsgálatát.

A MEGELŐZŐ JELZŐSZÁMOK SZÁMÍTÁSA

A *referencia-idősor* egy olyan gazdasági változó sora, amelynek ciklikus mozgása előrejelzések készítésére alkalmas, és amelyre a megelőző jelzőszámok rendszere épül. Segítségével lehet eldönteni, hogy melyek a megelőző, az együtt mozgó és a lemaradó gazdasági idősorok.

Az országok közötti összehasonlíthatóság biztosítása érdekében leggyakrabban a teljes ipari termelés indexét alkalmazzák. Ez a havi idősor a legtöbb országban hozzáférhető.

A másik lehetséges referenciasor a GDP-mutató. Ez az ipari szektor mellett figyelembe veszi egyebek között a szolgáltató szektort is, amely az utóbbi időben jelentős és egyre növekvő mértékben van jelen a gazdasági aktivitásban.

Egyedi jelzőszámnak referencia-idősorkénti használata nem általánosan elfogadott gyakorlat annak ellenére, hogy egyértelműen meg kell határozni, mi az pontosan, amit a megelőző jelzőszámok előre jeleznek. Az egyedi jelzőszámok helyett az együtt mozgó jelzőszámok csoportját is lehet alkalmazni referenciasorként.

A vizsgált idősorok lehetnek egyrészt hagyományos idősorok, másrészt üzleti közvélemény-kutatásokból származó adatok, amelyekkel a következő transzformációkat szükséges elvégezni:

- szezonális kiigazítás,
- trendmeghatározás,
- standardizálás.

A *szézonális kiigazítás* célja az idősor egyszerűsítésével a lényegi folyamatok bemutatása anélkül, hogy a lényeges adatok elvesznének. A megelőző jelzőszámok képzésekor így lehetőség nyílik a szezonálisan különböző módon ingadozó idősorok összehasonlítására. Az Egyesült Államokban kifejlesztett Cenzus I. és Cenzus II. módszer a mozgóátlá-

golás során elvesztett adatokat extrapolálással pótolta. Alapvetően ma is alkalmazzák az X-11 és az X-12 kisimítási eljárásokat, amelyek igen elterjedtek a világon. Legújabb változata az X-12 ARIMA, amely a trendet, a szezonalitást és a véletlen tényezőt iteratív módon mutatja ki. A mozgóátlagolású módszerek után fejlesztették ki a SEATS és TRAMO eljárásokat, amelyek az idősorokat modellszerű komponensekre bontják.

A *trendmeghatározás* azért fontos része a konjunktúravizsgálatoknak, mert az idősorok közötti lényeges ciklikus hasonlóságokat elfedhetik a különböző trendek. A leggyakrabban alkalmazott módszer az adatok mozgóátlagolása, amelynél a mozgóátlagolás hossza a ciklus átlagos hullámhosszának felel meg. Ennek egyik változata a fázisátlagolású trendmódszer, amelynek lényege az, hogy a trendtisztított idősor fordulópontjai egyben az eredeti idősor fordulópontjai is. További nevezetes trendkiszűrő eljárás a Hodrick–Prescott-módszer, amely a szezonálisan kiigazított idősor eredeti idősortól vett szóródását minimalizálja.

A *standardizálás* során a referencia-idősor fordulópontjaitól való átlagos eltérések abszolút értékéből kivonják az átlagot, majd a különbséget elosztják a szórással. A kapott index tulajdonképpen az eltérések szóródását mutatja, amely minél kisebb, az adat annál megbízhatóbb.

A transzformációk után az idősorokat a következő kritériumok szerint osztályozzák.

– Relevancia. Nem elegendő a statisztikai értelemben vett bizonyíték a megelőzésre, szükség van bizonyos gazdasági ésszerűsége, mielőtt az összetett megelőző jelzőszám kiválasztásra kerül. Azok az idősorok részesülnek előnyben, amelyek havi adatokból állnak és minél hosszabb időszakra vonatkoznak.

– Periodikus viselkedés. A megelőző jelzőszám és a referencia-idősor közötti távolság legyen állandó. Fontos követelmény, hogy a fordulópontok előrejelzésén kívül a megelőző sor ciklusai nem különbözhetnek jelentős mértékben a referencia-idősor megfelelő ciklusaitól. Minimalizálni kell továbbá az extra vagy hiányos ciklusok számát a referencia-idősorhoz viszonyítva, és jelentős szerepe van annak, hogy milyen gyorsan lehet megkülönböztetni a szabályos, ciklikus mozgásokat a szabálytalantól.

– Gyakorlati megfontolások: a havi adatokat preferálják a negyedéves adatokkal szemben; lehetőség szerint kerülni kell a túlzott módosításokat; az adatokat hosszú távon lehessen felhasználni megszakítások nélkül; végül a közzététel időszerepe, az adatok könnyű elérhetősége, valamint a korszerűsége is fontos szempontok.

A mutatók értékelésére két eljárás terjedt el a nemzetközi gyakorlatban, amelyek együttes alkalmazása növeli a hatékonyságot.

– Fordulópontok elemzése. Ahhoz, hogy a megelőző jelzőszámok viselkedését a fordulópontokban elemezni lehessen, a megelőzés mértékére vonatkozó adatok szükségesek: átlag, medián, az átlag mediántól való eltérése, valamint az extra vagy hiányos ciklusok előfordulása.

– Keresztkorreláció. A keresztkorrelációs elemzés azt vizsgálja, hogy a két idősor között milyen késleltetés mellett lesz maximális (abszolút értékben) az együttható. A kiválasztott idősor akkor rendelkezik a legnagyobb magyarázó erővel a referencia-idősorra nézve, ha minél nagyobb a késés. A módszer hátránya, hogy a változók között csak a lineáris korreláció mértékét tudja meghatározni.

A szezonális ingadozásoktól, trendtől megtisztított és standardizált megelőző jelzőszámok megfelelő súlyozott átlagolásával megkapható az *összetett jelzőszám*, amely jobb előrejelző képességgel rendelkezik, mint bármelyik egyéni komponens.

Az összetett indexek előállításának egyik módja az egyenlő súlyok használata. Az egyenlő súlyok mellett gyakran alkalmazzák a differenciált súlyok módszerét. Az egyik lehetséges eljárás szerint az idősorokat a referencia-idősorhoz viszonyított korrelációs

együtthatóik arányában súlyozzák össze. Ezáltal azok a jelzőszámok, amelyek jobb előrejelző képességgel rendelkeznek – azaz magasabb a korrelációs együtthatójuk – nagyobb súllyal szerepelnek az összetett indexben.

KONJUNKTÚRAMUTATÓK MAGYARORSZÁGON

Az utóbbi években az 1985–1996. évekre vonatkozóan a Pénzügyminisztérium, 1999-ben a Gazdaságelemző Intézet, 2000-ben pedig a Magyar Nemzeti Bank készített konjunktúrakutató tanulmányokat.

A Pénzügyminisztérium kutatása

A Pénzügyminisztériumban az Európai Unió pénzügyi támogatásával az első próbálkozásokra 1994-ben került sor. A kelet-közép-európai országok közül Magyarország volt az első, amely a fejlett országokban használatos konjunktúramutatók rendszerét kidolgozta. A kutatásra és az alkalmazásra a nemzetközi tapasztalatok alapján, de a sajátos hazai viszonyok figyelembevételével került sor.

A havi és a negyedéves jelzőszámok szezonális igazításához az X11-ARIMA programcsomagot használták fel. A trend meghatározásához a módosított fázisátlagolású trendmódszert (PAT) választották. A jelzőszámok ciklikus tulajdonságait a fordulópont-elemzés és a keresztkorreláció segítségével is értékelték.

A kutatás során az 1985 és 1996 közötti időszak vizsgálatára az ipari termelés volumenindexét használták fel referencia-idősorként, amely 1980 óta havi adatként hozzáférhető hazánkban. A lehetséges konjunktúramutatókat a hazai gazdasági helyzet figyelembevételével és a nemzetközi, elsősorban az OECD tapasztalatai alapján választották ki. A mennyiségi idősorokat a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Nemzeti Bank szolgáltatta. Az üzleti felmérésekből származó adatok a Kopint-Datorg Konjunktúra-, Piac-kutató és Számítástechnikai Rt. közvélemény-kutatásaiból származtak.

A kiválasztott idősorok csoportjai – amelyek legalább 9 évre vonatkoznak – a következők:

1. iparági termelések: a teljes ipari termelés, a feldolgozó-ipari termelés, az összes energiafogyasztás és a villamosenergia-fogyasztás a teljes gazdasági termelés szintjét határozzák meg, a cement-, a csontosnyershús-, és a nyersacéltermelés szintje pedig az ipari termelés szintjével együtt ingadozik;

2. keresetek: az iparban és az építőiparban dolgozók bruttó munkabére befolyásolja az ipari termelés volumenét, feltehetően együtt mozog a referencia-idősorral;

3. foglalkoztatottak: az elemzés során az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak számát vették figyelembe, számuk jelentősen befolyásolja a konjunktúra alakulását, de valószínűleg nem jelzi előre a referencia-idősort;

4. munkanélküliség: a regisztrált munkanélküliek száma döntően meghatározza a gazdasági aktivitás mértékét, de a foglalkoztatottak számához hasonlóan inkább az együtt mozgó vagy lemaradó jelzőszámok csoportjába tartozhat;

5. kiskereskedelmi forgalom: a kereskedelmi termékek és szolgáltatások szintje hatással van a gazdasági aktivitás mértékére, feltehetően az együtt mozgó jelzőszámok csoportjába tartozik;

6. kamatláb: a kamatlábak közül a vállalkozói hitelkamatokat használták, amelyek – a nemzetközi tapasztalatok szerint – vélhetően megelőzik az ipari termelés változásait;

7. árindexek: a vizsgálat során a fogyasztói árindexet használták fel, amely az OECD számos tagországának megelőző összetett indexében szerepel;

8. megtakarítások: a lakossági megtakarítások állományának a fogyasztói árindexszel deflált időszora természetesen szoros kapcsolatban van a gazdasági aktivitás mértékével, ingadozása feltehetően meghatározza az ipari termelés alakulását;

9. közvélemény-kutatásból származó adatok: a Kopint-Datorg feldolgozóipari konjunktúratesztjei a termelési várakozásra és a rendelésállományra vonatkozó adatokat elemezték, amelyek leginkább a konjunktúra előrejelzésére alkalmasak.

Az egyes jelzőszámokat, fordulópontjaik számát, a késések és a keresztkorrelációk értékeit a Pénzügyminisztérium kutatásai alapján részletesen az 1. táblában foglaltuk össze.

1. tábla

A Pénzügyminisztérium kutatásai szerinti jelzőszámokra vonatkozó értékek

Jelzőszámok	MCD*	Felesleges	Hiányzó	Késés (+) a fordulópontokban			Keresztkorreláció	
		fordulópontok		Átlag	Medián	Átlagos eltérés	Késés(+)	Koefficiens
Összetett jelzőszámok								
Megelőző	1			-5,00	-7,00	3,33	-16,00	0,95
Együtt mozgó	1			2,33	1,00	3,11	0,00	0,93
Lemaradó	1			14,00	14,00	2,67	5,00	0,71
Megelőző jelzőszámok								
Termelési várakozások	2			-12,00	-12,00	6,00	-18,00	0,95
Rendelésállomány	2			-6,00	-6,00	0,00	-6,00	0,82
Lakossági megtakarítások állománya	2	1		-13,00	-13,00	7,00	-16,00	0,94
Fogyasztói árindex	6	2		-10,00	-10,00	2,67	-19,00	-0,55
Vállalkozói hitelkamatok	1			-9,50	-10,00	8,50	-17,00	-1,00
Együtt mozgó jelzőszámok								
Teljes ipari termelés	4			0,00	0,00	0,00	0,00	1,00
Feldolgozóipari termelés	4			0,00	0,00	0,00	0,00	0,99
Összes energiafogyasztás	6	2		6,00	6,00	3,33	3,00	0,76
Villamosenergia-fogyasztás	3			6,00	7,00	1,33	2,00	0,82
Cementtermelés	5	2		4,67	2,00	6,89	-2,00	0,76
Nyersacéltermelés	5	2		-1,00	-2,00	2,00	0,00	0,87
Bruttó bérek az iparban	1	2	1	0,00	0,00	0,00	-3,00	0,46
Bruttó bérek az építőiparban	1			2,00	-3,00	6,67	15,00	0,84
Kiskereskedelmi forgalom	3	4		4,00	0,00	5,33	-1,00	0,38
Lemaradó jelzőszámok								
Csontos nyershús termelés	4			20,67	20,00	8,22	16,00	0,42
Iparban foglalkoztatottak száma	1		1	10,50	11,00	1,50	6,00	0,65
Építőiparban foglalkoztatottak száma	1		1	12,00	12,00	0,00	-3,00	0,59
Regisztrált munkanélküliek száma	1	2		7,50	8,00	5,50	0,00	-0,72

* Month of Cyclical Dominance (a ciklikus dominancia időtávja hónapban – az a legrövidebb időtáv, ahol a ciklustényezők határozzák meg a véletlen tényezőket). A késések mértékegysége itt és a továbbiakban: hónap.

A jelzőszámok transzformációi után a megelőző jelzőszámok a következők:

1. vállalkozói hitelkamatok: a megelőzés időtartama fordulópont-elemzés szerint 10 hónap, a keresztkorrelációs elemzés szerint 17 hónap, az utóbbi koefficiens értéke abszolút értékben 1, ami azt jelenti, hogy az idősor és a referencia-idősor ciklikus mozgása megegyezik;

2. fogyasztói árindex: az idősor két felesleges fordulópontot tartalmaz, a fordulópont-elemzés szerint a megelőzés átlaga és mediánja is egyaránt 10 hónap, a keresztkorrelációs elemzés szerint 19 hónap, a koefficiens értéke abszolút értékben 0,55, amely közepes hasonlóságot jelez a két idősor között;

3. lakossági megtakarítások állománya: az idősor egy felesleges fordulópontot tartalmaz, a fordulópont-elemzés alapján 13 hónappal, a keresztkorrelációs elemzés alapján pedig 16 hónappal jelzi előre az ipari termelés alakulását, a koefficiens értéke 0,94, amely szoros kapcsolatot mutat a két idősor között;

4. termelési várakozások: az előrejelzés átlaga és mediánja a fordulópont-elemzés szerint egyaránt 12 hónap, a keresztkorrelációs elemzés alapján 18 hónap, az idősor és a referencia-idősor ciklikus hasonlóságát jelző koefficiens értéke magas, 0,95;

5. rendelésállomány: ez az egyetlen mutató, amely csak 6 hónappal előzi meg a referencia-idősört mindkét módszer szerint, a keresztkorrelációs együttható értéke 0,82.

Az idősorok időbeli osztályozása a legtöbb esetben kézenfekvő. A termelési várakozások, a rendelésállomány, a lakossági megtakarítások állománya mint megelőző jelzőszámok pozitív hatással vannak a gazdasági növekedésre. A vizsgált időszakban az infláció és a kamatlábak növekedését visszaesés követte, majd az időszak végén az előbbi tényezők csökkenését a gazdaság fellendülése követte. Ez megegyezik azzal a feltételezéssel, hogy az infláció magas szintje kedvezőtlenül hat a gazdaság növekedésére. Rendes körülmények között ez az összefüggés általában nem érvényesül, de rövid távon igen.

Az összetett mutatók képzése az OECD módszerén alapul, azaz a szezonálisan igazított, trendtisztított és standardizált idősorokat egyszerűen átlagolták. Az összetett megelőző jelzőszám a fordulópont-elemzés alapján 5-7 hónappal jelzi előre az ipari termelés volumenindexét. A korrelációs módszer szerint a megelőzés időtávja 16 hónap. Az eltérést a vizsgált időszak rövidege és a fordulópontok kis száma okozza. A ciklikus hasonlóság a referencia-idősorral nagyon magas, az együttható értéke 0,95. Az összetett megelőző indikátor 1994 közepétől visszaesést, 1995 közepétől pedig felemelkedést jelzett. Az 1995-re vonatkozó adatok szerint az ipari termelésben valóban kisebb visszaesés következett be. A megelőző jelzőszám által jelzett fellendülés megegyezik a korabeli közgazdasági várakozásokkal, amit az azóta megfigyelt gazdasági aktivitás folyamata is igazolt. Mindez jól mutatja, hogy a kísérleti számítások közgazdaságilag is elfogadható, reális eredményt adtak.

A Gazdaságelemző Intézet kutatása

A Gazdaságelemző Intézet kutatócsoportja 1999-ben készített tanulmányában tett kísérletet elsősorban a megelőző jelzőszámok kiválasztására. E vizsgálat során hasonlóságok és különbségek is mutatkoztak a Pénzügyminisztérium eredményeivel.

A fordulópontok meghatározása során két szezonális kiigazítási (X-12-ARIMA és SEATS) és két trendtisztítási (fázisátlagolású trendmódszer [PAT] és Hodrick-Prezcott-szűrő [H-P]) módszer kombinációit használták fel. Végül a standardizálás után kapott idősorok fordulópontjait határozták meg. A konjunktúramutatók megbízhatóságát mindkét módszerrel ellenőrizték. A kiszámított értékek alapján meghatározták a felesleges és a hiányzó fordulópontok számát minden egyes idősorra vonatkozóan. Abban az esetben találtak kevés felesleges vagy hiányzó idősört, ha a fordulópont-elemzés során a késések átlaga, mediánja és a keresztkorreláció során számított késés konzisztens volt, valamint a késés átlagos eltérése a fordulópontokban alacsony volt.

A kutatás során az ipari termelés volumenindexét választották referencia-idősornak. Ennek ugyanis a nemzetközi összehasonlíthatóság mellett nagy előnye, hogy havonta publikálják és a gazdaság működésére nagy hatást gyakorol. Bázisának az 1992. évi termelés havi átlagát választották, és az 1991. január és 1999. március közötti adatokat használták fel.

Az eljárások kombinációi közül a SEATS szezonális kiigazítás során a fázisátlagolású módszert az idősorok rövidege miatt nem lehetett használni. A lehetséges három kombináció (Hodrick–Prescott–X-12 ARIMA; Hodrick–Prescott–SEATS; fázisátlagolású trendmódszer–X-12 ARIMA) azonban a normalizálás után különböző fordulópontokhoz vezetett. Mindhárom esetben két mélypontot és két csúcspontot mutattak ki a rereferencia-idősorban, amelyekből csak a középső csúcspont és mélypont tekinthető stabilnak. Az idősorok végére vonatkozó eredmények a fázisátlagolású módszer miatt különböznek, ugyanis az eljárás megbízhatósága csökken az adatsor elején és végén. Az eltérő fordulópontok miatt a vizsgált idősorokra elvégezték a két-két szezonális kiigazítást, trendtisztítást, majd a normalizálást. Végül az azonos módszerrel számított referencia-idősor fordulópontjaihoz viszonyították a kapott eredményeket.

A tanulmányban felhasznált idősorok a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Nemzeti Bank havi jelentéseiből származnak. Az üzleti közvélemény-kutatások adatait a Kopint-Datorg felmérései tartalmazzák. Ezeket a negyedéves adatokat a többi havi idősorral való összehasonlítás érdekében lineáris becsléssel havi adatokká transzformálták.

A Gazdaságelemző Intézet tanulmányában a következő idősorok csoportjait hasonlították a referencia-idősorhoz:

1. kamatlábak: a kamatlábak meghatározzák a beruházások alternatív költségeit, és vélhetően megelőzik az ipari termelés változásait;
2. valutaárfolyamok: ezek nagy hatással vannak a külkereskedelem alakulására, amely értelemszerűen befolyásolja a gazdaság alakulását;
3. iparági termelések: az iparági termelések azon idősorait, amelyek egyrészt alapvetően meghatározzák a teljes gazdasági termelést (szén, elektromos energia), másrészt szorosan együtt mozognak a teljes ipari termelés szintjével (műtrágya, cement, csontos nyershús);
4. költségvetés: a költségvetés bevételi oldala (adók) és kiadási oldala egyaránt jelentős hatással van a gazdaság alakulására;
5. munkanélküliség: alakulása, a munkanélküliek száma alapvetően meghatározza a gazdasági aktivitás mértékét, bár feltételezhető, hogy a referencia-idősorral együtt vagy lemaradva ingadozik;
6. árindexek: a vizsgálat során hat idősort használtak fel (Index: 1992. január = 100), mégpedig az élelmiszerárak, az energiaárak, a fogyasztói árak, a termelői árak, az export és az hazai ipari értékesítési árak indexét;
7. munkaórák száma és foglalkoztatottság: az elemzésben az iparban ledolgozott munkaórák havi adatai mellett az iparban dolgozók teljes létszáma és az iparban dolgozó fizikai munkások száma is szerepelt;
8. keresetek: az ipari bérszínvonal természetesen befolyásolja az ipari termelés alakulását, ezért a bruttó ipari és a bruttó építőipari átlagkeresetek alakulását használták fel.
9. pénzkínálat: a pénzkínálat mutatói közül az M3-at, azaz a legszélesebb értelemben vett pénzmennyiséget választották, mivel ez az adat havonta közvetlenül hozzáférhető;
10. folyó fizetési mérleg: ez az ipari termékek és szolgáltatások exportját és importját mutatja, így jól tükrözi a gazdaság állapotát;
11. fő exportpiac gazdasági helyzete: az export szerepe hazánkban egyre inkább növekszik a gazdasági tevékenységen belül, és a legfontosabb külkereskedelmi partner Németország, amelynek ipari termelési indexe az EUROSTAT kiadványaiban hozzáférhető;
12. közvélemény-kutatási adatok: a nemzetközi gyakorlatban egyre jelentősebbek az összetett megelőző jelzőszámok készítésében az üzleti közvélemény-kutatások, a hazai felméréseket a Kopint-Datorg végezte.

A Kopint-Datorg kérdéseire adott válaszokat háromfokú skálán osztályozták: jobb–javuló, ugyanolyan–nem változott, rosszabb–romló. A kérdések, amelyek általában olyan várakozásokat tartalmaznak, amelyek döntően befolyásolhatják a termelés alakulását, a következők voltak.

1. Mi a véleménye a cége jelenlegi helyzetéről?
2. Milyen volt cége termelési tevékenysége az előző év azonos időszakához képest?
3. Milyen volt cége termelési tevékenysége az előző negyedévhez viszonyítva?
4. Mekkora a cég meghatározó kapacitásának kihasználtsága (százalékban)?
5. Milyennek tartja cégének jelenlegi készlet szintjét (késztermék)?
6. Hogyan változik a cég helyzete a jelenlegihez képest a következő 6 hónap során?
7. Előreláthatólag hogyan alakul cégének értékesítési volumene (összesen)?
8. Milyennek ítéli a cég kapacitásait a következő 12 hónapban várható rendelésekhez képest (mennyiségileg)?
9. Hogyan alakul a cég belföldi kereslete, beszerzése a következő 6 hónapban?
10. Várhatóan miképp fog alakulni cégének létszáma a következő 6 hónapban?
11. Várakozása szerint hogyan alakulnak a cég belföldi értékesítési árai – az előző év azonos időszakát tekintve bázisnak – a következő 6 hónapban?
12. Milyennek ítéli a magyar gazdaság jelenlegi helyzetét?
13. Milyennek ítéli a magyar gazdaság féléves kilátásait?

A szezonálisan kiigazított, trendtisztított, kisimított és standardizált idősorok közül, amelyeknek részletes adatait a 2. és a 3. tábla tartalmazza, a következő jelzőszámok tekinthetők előrejelzésre alkalmasnak:

1. hosszú lejáratú hitelkamat: a kamatlábra vonatkozó idősorok mind megfeleltek a követelményeknek, de a hosszú lejáratú hitelkamat túnt a legmegbízhatóbbnak és mivel jelentősen befolyásolják a vállalati döntéseket, ezért várhatóan megelőzik – fordulópont-elemzés alapján átlagosan 12-13 hónappal, a kereszt-korreláció szerint 10-11 hónappal – az ipari termelés alakulását; a korrelációs együttható értéke (0,7) közepesenél erősebb kapcsolatot jelez;
2. euró árfolyama (forint/euró): a magyar gazdaság szorosan kötődik az Európai Unióhoz, így feltételezhető volt a szoros kapcsolat az ipari termelés alakulásával, és a megelőző kapcsolatot (6-7 hónapos előrejelzés) valószínűleg az ország importérzékenysége okozza; a korrelációs együttható magas (0,8) ezért került be a mutató a megelőző jelzőszámok csoportjába;
3. ipari bruttó átlagkereset: bár volt egy hiányzó fordulópont, a kiválasztás oka ebben az esetben az volt, hogy a kereset átlaga, mediánja és a kereszt-korrelációs kereset egymással konzisztensek valamint az átlagos eltérés értéke is alacsony; a megelőzés időtávja 7-8 hónap, a korrelációs együttható értéke közel 0,8;
4. a cég jelenlegi helyzete: ebben az adatsorban két főleges fordulópont kimutatott egy főleges ciklust, de a magas korrelációs együttható (0,75) és az alacsony átlagos eltérés miatt választották megelőző jelzőszámmá; az idősor átlagosan 5 hónappal előzi meg a referencia-idősort;
5. a cég termelési tevékenysége az előző év azonos időszakához képest: a fordulópont-elemzés és a kereszt-korrelációs elemzés során kapott értékek alátámasztják a megelőző jelzőszámként történő kiválasztását; a megelőzés időtartam 4-5 hónap, a korrelációs együttható értéke 0,7;
6. a cég jövőbeli helyzetére vonatkozó előrejelzés: a kérdés tágabb intervallumra vonatkozik, mint a 4. pontbeli, így hosszabb távú — 12-13 hónapos — előrejelzésre alkalmas; a korrelációs együttható értéke 0,8;
7. a kapacitások szükségletekhez viszonyított szintjének előrejelzése: a kapacitások szintje döntően befolyásolja az ipari termelés volumenét, így várható volt, hogy a megelőző jelzőszámok csoportjába kerül, amint az idősor ciklikus tulajdonságai is alátámasztották; közel 5 hónappal előzi meg az ipari termelés szintjét, az együttható értéke 0,7;
8. a cég belföldi keresletére vonatkozó előrejelzés: a kiválasztást az indokolta, hogy viszonylag magas a korrelációs együttható (0,72) és az, hogy nincs egyetlen felesleges vagy hiányzó fordulópont sem az idősorban; az idősor a fordulópont-elemzés alapján 5-6 hónappal, a kereszt-korrelációs elemzés szerint 11-12 hónappal előzi meg a referencia-idősort.

Ezeket a konjunktúramutatókat a Hodrick–Prescott-féle szűrővel végzett trendtisztítás során kapták meg. A fázisátlagolású módszert a nem megfelelő hosszúságú adatsorok miatt csak az idősorok kevesebb mint felénél lehetett alkalmazni.

2. tábla

A Gazdaságelemző Intézet kutatásai szerinti jelzőszámokra vonatkozó értékek a Hodrick–Prescott szűrő–X-12 ARIMA kombináció alkalmazásával

Jelzőszám	MCD	Felesleges	Hiányzó	Késés (+) a fordulópontokban			Keresztkorreláció	
		fordulópontok		Átlag	Medián	Átlagos eltérés	Késés(+)	Együtt-ható
Hagyományos idősorok								
I évnél rövidebb lejáratú kamatláb	4			-10,75	-13,5	4,875	-10	0,767
Euró/forint árfolyam	3			-6,25	-7,5	7,250	-6	0,865
Bruttó átlagkereset az iparban	6		1	-7,00	-7,0	1,000	-8	0,784
Közvélemény-kutatási adatok								
A cég jelenlegi helyzete	3	2		-5,25	-5,5	0,750	-6	0,754
A jelenlegi termelés az előző negyedévhez képest	3			-5,25	-5,0	0,375	-4	0,707
A cég jövőbeli termelésére vonatkozó előrejelzés	3			-11,75	-12,0	4,250	-12	0,796
A kapacitások szükségletekhez viszonyított szintje	3			3,50	-3,0	6,000	-6	0,662
A cég belföldi keresletére vonatkozó előrejelzés	3			-5,25	-5,5	2,250	-10	0,715

3. tábla

A Gazdaságelemző Intézet kutatásai szerinti jelzőszámokra vonatkozó értékek a Hodrick–Prescott szűrő–SEATS, illetve a Hodrick–Prescott szűrő–X-12 ARIMA kombinációi alkalmazásával

Jelzőszám	MCD	Felesleges	Hiányzó	Késés (+) a fordulópontokban**			Keresztkorreláció**	
		fordulópontok*		Átlag	Medián	Átlagos eltérés	Késés(+)	Együtt-ható
Hagyományos idősorok								
I évnél rövidebb lejáratú kamatláb	4			-11,5	-13,0	3,250	-11	0,763
Euró/forint árfolyam	3			-7,00	-7,5	5,500	-7	0,851
Bruttó átlagkereset az iparban	3		1	-8,50	-8,5	4,500	-7	8,886
Közvélemény-kutatási adatok								
A cég jelenlegi helyzete	3	2		-4,75	-5,0	1,250	-6	0,755
A jelenlegi termelés az előző negyedévhez képest	3			-4,25	-4,0	2,750	-5	0,754
A cég jövőbeli termelésére vonatkozó előrejelzés	3			-13,00	-13,0	5,000	-12	0,777
A kapacitások szükségletekhez viszonyított szintje	3			-4,25	-4,0	6,750	-6	0,680
A cég belföldi keresletére vonatkozó előrejelzés	3			-6,00	-5,5	3,500	-11	0,716

* Hodrick–Prescott szűrő–SEATS kombináció alkalmazásával.

** Hodrick–Prescott szűrő–X-12 ARIMA kombináció alkalmazásával.

Az összetett indexek képzésénél azokat a mutatószámokat, amelyeknek magasabb a korrelációs együtthatója az ipari termelés volumenével, nagyobb súllyal vették figyelembe.

Az Intézetben három különböző megelőző indexet számítottak. Az első valamennyi kiválasztott idősort tartalmazta. Ezeket a keresztkorrelációs elemzésnél kapott késés időtávja szerint késleltették, vagyis ez az az időtáv, amellyel az adott idősor megelőzi az ipari termelést. A második index azokat az idősorokat tartalmazza, amelyek közel 6 hónappal előzik meg a referencia-idősort. A súlyokat itt is a korrelációs együtthatók alapján határozták meg. A késleltetés időtávja pedig egységesen 6 hónap volt, így az összetett jelzőszám pontosan fél évvel jelzi előre az ipari termelés alakulását. A kiválasztott idősorok a következők: az euró árfolyama, az ipari bruttó keresetek, a cég jelenlegi helyzete, a cég termelése az előző évhez képest és a kapacitások szintje a szükségletekhez viszonyítva. A harmadik index összetevői olyan jelzőszámok, amelyeknél a keresztkorreláció során számított késés közel 12 hónap, így az összetett jelzőszám egy évvel jelzi előre a referencia-idősor alakulását. A súlyozás szintén a korrelációs együttható arányában történt. Az idősorok a következők: a hosszú lejáratú hitelkamatok, a cég jövőbeli termelésére vonatkozó előrejelzések és a cég belföldi keresletére vonatkozó prognózisok.

A hosszú távú jelzőszámok – amelyek 12 hónappal előzik meg a referencia-idősort – közül a hosszú lejáratú kamatlábak és a cégek saját keresletére vonatkozó prognózisok jeleztek előre fordulópontot 1999 folyamán. A kamatlábak trendje csökkenést jelzett, a vállalkozások előrejelzései pedig azt mutatták, hogy növelni kívánják beszerzéseiket. Ezek alapján az ipari termelés növekedésére lehetett következtetni. A rövid távú jelzőszámok az ipari termelés visszaesését jelezték előre. A hosszú távú jelzőszámok fennélülésére vonatkozó előrejelzések alapján viszont arra lehetett számítani, hogy a rövid távú jelzőszámok többsége is a növekedés fázisába kerül néhány hónap alatt.

A Magyar Nemzeti Bank kutatása

A Magyar Nemzeti Bank az előrejelző mutatók képzéséről 2000-ben készített tanulmányt. A kutatás az MNB Közgazdasági és Kutatási főosztályán elindított empirikus konjunktúra-kutatási projektek keretében illeszkedik. Célul tűzték ki a monetáris politikai döntéshozatal kvantitatív információkkal való ellátását.

A szezonális kiigazítás során a TRAMO/SEATS programcsomagot használták fel, amely alkalmas a változó szezonális és a Magyarország-specifikus naptári hatások kezelésére.

A Gazdaság Kutató Intézet szezonálisan igazított formában publikálja az üzleti közvélemény-kutatásból származó idősorokat. Az üzleti felmérések többnyire éves változásokra kérdeznék rá, de a válaszok idősora mégis szezonális lesz. Ennek az az oka, hogy a válaszolókat befolyásolják az aktuális események, vagyis nem tudnak eltekinteni a szezonálisástól. A kutatás során valamennyi idősort tesztelték, és ha szükséges volt, szezonálisan kiigazították.

A trendtisztítás során a Hodrick–Prescott-szűrőt alkalmazták. Az előzőleg szezonálisan igazított idősorokat a tisztított trenddel elosztva megkapták az egyes idősorok ciklusait.

A kiválasztott idősorok ciklikus tulajdonságait a lineáris keresztkorreláció elemzésével vizsgálták meg. Egy idősor akkor tekinthető jó előrejelzőnek, ha a referencia-idősor és az adott idősor közötti korrelációs együttható értéke magas. Ez azt jelenti, hogy az idő

sor ciklusa statisztikailag információt hordoz az ipari termelés jövőbeli alakulására vonatkozóan.

A korábbi tanulmányokhoz hasonlóan az MNB kutatócsoportja is az ipari termelés 1985 óta publikált havi volumenindexét választotta referencia-idősornak. Az idősor 1992-ig 1985-ös bázison, azóta 1992-es bázison tették közzé. Mivel a többi idősor is ezen az időtávon áll rendelkezésre, ezért az elemzés során a referencia-idősor bázisa is az 1992-es adat volt, így nem kellett bázisváltást végezni.

Az adatsorok egy része hagyományos statisztikai idősor, másik része pedig üzleti közvélemény-kutatásokból származik. A hagyományos idősorok erősen leszűkített halmazába olyan gazdasági változók kerültek, amelyek okozati kapcsolatban állnak a referencia-idősorral, míg a közvélemény-kutatási adatok körébe a mintára, illetve a kérdésre vonatkozó módszertani kritériumoknak megfelelő adatsorok kerültek.

A felhasznált hagyományos, a 4. táblában részletezett idősorok a következők:

1. havonta átlagosan ledolgozott munkaórák száma: a fizikai munkások által ledolgozott havi átlagos munkaórák száma jó előrejelző mutató több országban is, az MNB-elemzés során a feldolgozóipar egyes ágazataiban vizsgálták az idősorok ciklikus tulajdonságait;

2. feldolgozóipari új rendelések: a belföldi és az export új megrendelések feldolgozóipari ágazati szintje feltehetően előre jelzi a konjunktúra alakulását, mivel a megrendelések növekedését néhány hónapos időtávon a tényleges ipari termelés felfutása követheti;

3. készletszintek: ez a nemzetközi gyakorlatban is használt jelzőszám fontos információt tartalmaz a gazdasági aktivitás alakulásáról, a vásárolt és saját termelésű készletek termeléshez és értékesítéshez viszonyított arányát vizsgálták a feldolgozóipari és építőipari ágazatokban;

4. áruszállítási tevékenység: jelzés értékű mutatószám, ugyanis fellendüléskor a szállítási tevékenység is megélné, mérésére a szállított áruk tömegének és az árutonna-kilométer idősora szolgált;

5. importbeszerzések a fontosabb iparágakban: a vállalatok beszerzése feltehetően előrejelzésre alkalmas jelzőszám, a teljes import mellett a nyersanyagimportot, a gépipari és a feldolgozóipari importot elemezték;

6. idegenforgalom, üdülés: a gazdaság állapotának mérőszáma lehet a belföldi lakosok által üdülésre fordított erőforrások nagysága a belföldi vendégéjszakák számának és a külföldre utazó magyarok számának vizsgáltával;

7. építési tevékenység: a hazai konjunktúra fontos jellemzője lehet a kiadott lakásépítési engedélyek száma és az épített lakások száma.

4. tábla

A Magyar Nemzeti Bank kutatásában felhasznált hagyományos idősorok

Jelzőszám	Késés (+) a fordulópontokban	Keresztkorreláció
Gépipari munkaórák száma	-3	0,5352
Vegyipari munkaórák száma	-6	0,5100
Új rendelések összesen	-1	0,4936
Új exportrendelések	-1	0,1923
Új belföldi megrendelések	-1	0,6958
Gépipar nélküli új megrendelések	-2	0,7551
Gépipari új megrendelések	-1	0,0183
Feldolgozóipar: S/T	-1	-0,6146
Feldolgozóipar: V/T	-4	-0,6203
Feldolgozóipar: S/É	-3	-0,5018
Feldolgozóipar: V/É	-5	-0,5938

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatása.)

Jelzőszám	Késés (+) a fordulópontokban	Keresztkorreláció
Gépipar: S/T	1	0,5715
Gépipar: V/T	-6	-0,5029
Gépipar: S/É	1	0,5387
Gépipar: V/É	-6	-0,5285
Nem gépipar: S/T	-1	-0,6925
Nem gépipar: V/T	0	-0,5172
Nem gépipar: S/É	-1	-0,6365
Nem gépipar: V/É	0	-0,4526
Építőipar: S/Sz	0	0,3693
Építőipar: V/Sz	0	0,2137
Kereskedelem: V/K	4	0,5496
Szállított áruk összteleme összesen	3	0,4767
Szállított áruk összteleme 1995-től	0	0,5479
Vasúton szállított áruk összteleme	0	0,4591
Vasúton belföldre szállított áruk összteleme	0	0,2207
Vasúton külföldre szállított áruk összteleme	0	0,4831
Szállított árutonna-kilométer összesen	0	0,1744
Szállított árutonna-kilométer 1995-től	4	0,4577
Vasúton szállított árutonna-kilométer összesen	0	0,4358
Vasúton belföldre szállított árutonna-kilométer összesen	0	0,2127
Vasúton külföldre szállított árutonna-kilométer összesen	0	0,4169
Tehergépkocsin bejövő hazai úticélú áruk	-1	0,6403
Teljes import	-1	0,4297
Nyersanyagimport	-1	0,7941
Feldolgozóipari import összesen	0	0,6228
Gépipari import	0	0,3000
Belföldi vendégéjszakák száma	-3	0,5450
Külföldre utazó magyarok száma	1	0,5608
Kiadott lakásépítési engedélyek száma	0	0,1961
Épített lakások száma		Nincs szignifikáns kapcsolat

Megjegyzés:

S/T: saját termelésű készletek termeléshez viszonyított aránya,
V/T: vásárolt készletek termeléshez viszonyított aránya,
S/É: saját termelésű készletek értékesítéshez viszonyított aránya,
V/É: vásárolt készletek értékesítéshez viszonyított aránya,
S/Sz: saját termelésű készletek szerelési tevékenységhez viszonyított aránya,
V/Sz: vásárolt készletek értékesítéshez viszonyított aránya,
V/K: vásárolt készletek értékesítéshez viszonyított aránya.

A közvélemény-kutatási adatokat a GKI és a Kopint-Datorg szolgáltatta. Ezeket a 5. táblában foglaltam össze.

A kiválasztott megelőző jelzőszámok a következők:

1. a gépiparban ledolgozott havi átlagos munkaórák száma: a feldolgozóiparban ledolgozott munkaórák jelentős részét (1999-ben 29 százalékát) a gépipari ágazat szolgáltatja; a jelzőszám átlagosan 3 hónappal előzi meg a referencia-idősort, a keresztkorrelációs együttható értéke 0,5352;

2. új rendelések a feldolgozóiparban gépipari új exportrendelések nélkül: e jelzőszám átlagosan 2 hónappal előzi meg az ipari termelés volumenindexét. A keresztkorrelációs együttható szoros kapcsolatot mutat (0,7551);

3. a feldolgozóipari vásárolt készleteknek a termeléshez viszonyított relatív szintje: az átlagos megelőzés időtávja 4 hónap, a jelzőszám és a referencia-idősor közötti ciklikus hasonlóságot mutató együttható értéke $-0,6203$;

4. a belföldiek által belföldön eltöltött vendégéjszakák száma: az idősor átlagosan 3 hónappal előzi meg az ipari termelés volumenindexét; a keresztkorrelációs együttható értéke $0,545$.

Ezek az idősorok a konjunktúra nagyon rövid távú, 1-2 hónapos előrejelzését teszik lehetővé.

5. tábla

A Magyar Nemzeti Bank kutatásaiban felhasznált közvélemény-kutatási adatok

Jelzőszám	Késés (+) a fordulóponokban	Keresztkorreláció
Gazdaságkutató Intézet		
Termelés alakulása az előző 3 hónapban	1	0,6453
Termelés alakulása a következő 3 hónapban	0	0,6749
Belföldi rendelések jelenlegi szintje	0	0,6243
Exportrendelések jelenlegi szintje	0	0,6355
Saját termelésű készletek jelenlegi szintje	-1	0,3965
Értékesítési árak alakulása a következő 3 hónapban	-6	-0,3401
Gazdaság megítélése a következő 3 hónapban	-1	0,5804
Kopint-Datorg		
Cég jelenlegi helyzete	1	0,2556
Ország jelenlegi helyzete	4	0,2194
Cég helyzete a következő 6 hónapban	-4	0,6898
Ország helyzete a következő 6 hónapban	0	0,3236
Jelenlegi termelés az előző évhez képest	0	0,6955
Jelenlegi termelés az előző negyedévhez képest	0	0,5816
Termelési program a következő 6 hónapra	-5	0,5906
Vásárolt készletek jelenlegi szintje	-4	0,6770
Késztermékek jelenlegi szintje	0	0,3884
Belföldi rendelések jelenlegi szintje	0	0,6388
EU-rendelések jelenlegi szintje	0	0,5561
FÁK-rendelések jelenlegi szintje	1	0,2965
Összes rendelések jelenlegi szintje	0	0,5933
Alkalmazottak száma jelenleg	3	0,2912
Alkalmazottak számának alakulása a következő 6 hónapban	0	0,2952
Kapacitások szintje a következő 12 hónapra képest	0	0,6091
Belföldi értékesítés a következő 6 hónapban	-4	0,3588
EU-értékesítés a következő 6 hónapban	-4	0,5227
FÁK-értékesítés a következő 6 hónapban	-2	0,5005
Összes értékesítés a következő 6 hónapban	-1	0,5219

A közvélemény-kutatási adatsorok közül a GKI idősorai nem alkalmasak előrejelzésre. Mind a hét jelzőszám együtt mozog a referencia-idősorral, többnyire magas korrelációs együtthatóval (0,5-0,7). A felmérések közül a Kopint-Datorg négy idősora használható fel előrejelzésre. A négy idősor a következő:

1. a cég saját helyzetére vonatkozó előrejelzés: az idősor átlagosan 4 hónappal jelzi előre a konjunktúra alakulását, a referencia-idősor és a cég helyzetére vonatkozó előrejelzés ciklikus tulajdonságai szinte megegyeznek, a korrelációs együttható értéke 0,8898;

2. a cég termelésére vonatkozó előrejelzés: a megelőzés átlagos értéke 5 hónap, a korrelációs jelzőszám közepesenél erősebb kapcsolatot mutat a referencia-idősorral (0,5906);

3. az EU-értékesítésre vonatkozó 6 hónapos prognózis: az idősor 4 hónappal előzi meg a gazdasági aktivitás alakulását, és a keresztkorrelációs együttható értéke (0,5227) is indokolta megelőző jelzőszámként való kiválasztását;

4. a vásárolt készletek jelenlegi szintje: az idősor átlagosan 4 hónappal előzi meg a referencia-idősor, a keresztkorreláció értéke viszonylag szoros kapcsolatot mutat az ipari termelés volumenindexével, értéke 0,667.

A Kopint-Datorg negyedéves vállalati felmérése hosszabb távú előrejelzésre alkalmas, mint a kiválasztott hagyományos idősorok. A jövőre vonatkozó kérdéssorra adott válaszok a tapasztalatok szerint alkalmasabbak előrejelzésre, mint az aktuális helyzetre vonatkozók.

A Magyar Nemzeti Bank kutatói a hagyományos idősorokból és az üzleti közvélemény-kutatásokból származó idősorokból is kialakítottak egy-egy összetett indexet. A pénzügyminisztériumi és gazdaságelemző intézeti tanulmánytól eltérően a súlyozás kérdését nem egyszerű átlagolással oldották meg, hanem a főkomponens-elemzéssel kapott súlyokkal aggregálták az egyedi jelzőszámokat egy összetett indexben.

A hagyományos idősorok előrejelzései mindössze 3 hónapos időtávra vonatkoztak. A gyakorlatban az adatközlés késése miatt az említett idősorok felhasználásával csak valós idejű vagy egyhónapos előrejelzéseket lehet készíteni. A Kopint-Datorg felméréséből származó idősorok azonban már hosszabb – 4-5 hónapos – előrejelzések készítésére alkalmasak. Ezek a felmérések csak negyedéves gyakorisággal készülnek, ezért az előrejelzéseket is csak negyedévente lehet frissíteni. A közvélemény-kutatási adatokra épülő becslésnek előnye a hosszabb időtávra vonatkozó prognózison kívül a rövidebb adatközlési késedelem, amely tényleges előrejelzést tesz lehetővé a konjunktúra alakulásáról.

*

Hazánkban a piacgazdaságra való átmenet előnyösen befolyásolta a ciklikus jelzőszámok kutatását, ami újabb lehetséges jelzőszámok kiválasztását teszi lehetővé. A végzett kutatások a jelzőszámok rendszeres kiszámításának és gyakorlati alkalmazásának az indokoltságát teljes mértékben igazolták. A számítások eredményei közgazdaságilag értelmezhetők, és hasznos információt nyújtanak a magyar gazdaság konjunkturális, ciklikus alakulásáról. Az idő előrehaladásával az adatbázis bővül, így a mutatószámok ex ante magyarázóereje is értékelhető lesz. Folyamatosan figyelemmel kell azonban kísérni, hogy az előrejelzések milyen mértékben válnak be, hiszen így lehet biztosítani a mutatószámok helyes működését.

A közvélemény-kutatási adatok egyre fontosabbakká válnak az előrejelzések során. Ezt a hazai eredmények is alátámasztják. A vállalati felmérések területén az adatok megbízhatóságát növelni kell, ezen kívül biztosítani kell a minták reprezentativitását. Az államigazgatás keretein belül szervezett közvélemény-kutatások nagy mértékben hozzájárulnának a problémák megoldásához.

Az előrejelzések során a statisztikai módszerek egységesítésére, szisztematikus tesztelésére és az eredmények közös felhasználására kell törekedni.

IRODALOM

- OECD Leading indicators and business cycles in member countries 1960–1985* (1987). Sources and Methods, 39. sz.
OECD Composite leading indicators (a tool for short-term analysis) (1997). OECD.
- BRÓDY A. (1984): *Lassuló idő*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FERENCZI B. – REIFF Á. (2000): *Előrejelző mutatók képzése a hazai konjunktúra-ciklusok vizsgálatához*. Magyar Nemzeti Bank.
- HOÓS J. (1994): A gazdasági jelzőszámok hasznosításának lehetőségei. *Statisztikai Szemle*, 72. évf. 3. sz. 225–236. old.
- HOÓS J. (1996): *Konjunktúrakutatás*. Aula kiadó, Budapest.
- HOÓS J. – MUSZÉLY GY. (1996): A gazdasági jelzőszámok magyarországi meghonosítása. *Statisztikai Szemle*, 74. évf. 3. sz. 205–217. old.
- HOÓS J. – MUSZÉLY GY. – RONNY, N. (1996): *Cyclical indicators in Hungary*. OECD.
- HUNYADI L – MUNDRUCZÓ GY. – VITA L. (1996): *Statisztika*. Aula Kiadó, Budapest.
- LAHIRI, K. – MOORE, G. H. (1991): *Leading economic indicators. New approaches and forecasting records*. Cambridge University Press.
- NILSSON, R. (1991): *OECD Leading indicators (Applicability to Central and Eastern European countries)*.
- NILSSON, R. (1987): *OECD Leading indicators. Economic studies*, 9. sz.
- REIFF Á. – SUGÁR A. – SURÁNYI É. (1999): *Konjunktúramutatók Magyarországon*. Gazdasági Minisztérium Gazdaságelemző Intézet, Budapest.
- SUGÁR A. (1999): *Szezonális kisimítási eljárások összehasonlítása*. Gazdasági Minisztérium Gazdaságelemző Intézet, Budapest.

SUMMARY

The study deals with the possibilities of the adoption of three main types of economic indicators in Hungary i.e. leading, coincident and lagging indicators. The author presents the way of making of the leading indicator: selection of reference time series, transformations of time series (seasonal adjustment, trend estimation, standardization), criteria of selecting the indicators. The study discusses three researches carried out in this field in Hungary. Results support the necessity of their regular computation and practical adoption.

TERÜLETI ÖSSZEHAJONLÍTÁSOK

R. NAGY ZSÓFIA

A tanulmány a megyék fejlettségbeli összehasonlítását mutatja be a különböző gazdasági és társadalmi mutatók alapján fő mutatóként a GDP-t használva. A módszer felhasználásával két lényeges kérdésre keres választ: mely mutatók befolyásolják a GDP alakulását, ezáltal a fejlettségi szintet, valamint arra, hogy ez a hatás milyen irányú és erősségű. A tanulmány a módszer ismertetését követően bemutatja a megyék közötti eltéréseket.

TÁRGYSZÓ: Területi statisztika. Területi összehasonlítás.

Magyarország fejlettsége az EU-tagállamokéhoz képest még mindig alacsony, emellett területenként eltérő, főleg Budapest kiemelkedően magas fejlettségű (a korábbi szélsőséges központosítás következtében), míg más területek (főleg Észak- és Kelet-Alföld) igen elmaradottak. A fejlettségbeli eltérések és ezek változásai időszakos vizsgálatok okainak vizsgálatát. Az elemzéssel láthatóvá kívánom tenni Magyarország fővárosának és megyéinek eltérő fejlettségi viszonyait, és rávilágítok az eltérések okaira és valószínű következményeire. A bemutatott elemzés újszerűsége a módszer, mivel ilyen statisztikai vizsgálat eddig nem készült erről a témáról.

Magyarországon a rendszerváltást követően látványos fejlődés indult meg, a piacgazdaságra való áttérés olyan változásokat hozott, amelyek alaposan átrendezték az ország gazdasági-társadalmi térképét. A szocialista nagyvállalatok szétbomlásával számos új típusú gazdasági szervezet jött létre (kft., kkt. stb.), új kis- és középvállalkozások alakultak, a gazdasági élet szereplőinek száma megsokszorozódott, tevékenységi körük bővült. Megmaradt a kelet-nyugat, falu-város tagoltság, de a privatizáció és a külföldi tőke beáramlása mégis újracsoportosította az országrészeket. Az új régiók tovább fejlődtek, ugyanakkor az elmaradottabb területeken jelentkeztek az áttagozódás válságai, nőtt a munkanélküliség, fokozódott az elvándorlás, a népesség fogyása.

A FEJLETTSÉG VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZEREI

A megyék, illetve Budapest közti különbségeknek, valamint ezek okainak és következményeinek feltárásához különböző gazdasági, illetve társadalmi mutatókat használtam. A kiválasztott mutatókat négy csoportba soroltam: gazdasági, demográfiai, munkaügyi és életszínvonal-mutatókra. A fejlettségi szint legfőbb mutatójának az egy főre eső

GDP-t tekintem, hiszen a nemzetközi összehasonlításoknak is ez az alapja.¹ Az elemzéseket kétféleképpen végeztem el: csak a megyékre, valamint a speciális helyzetű Budapestet is a megyék közé sorolva. Az összehasonlíthatóság érdekében leginkább terület-egységre, illetve népességre vetített mutatókkal vagy átlagokkal dolgozom.

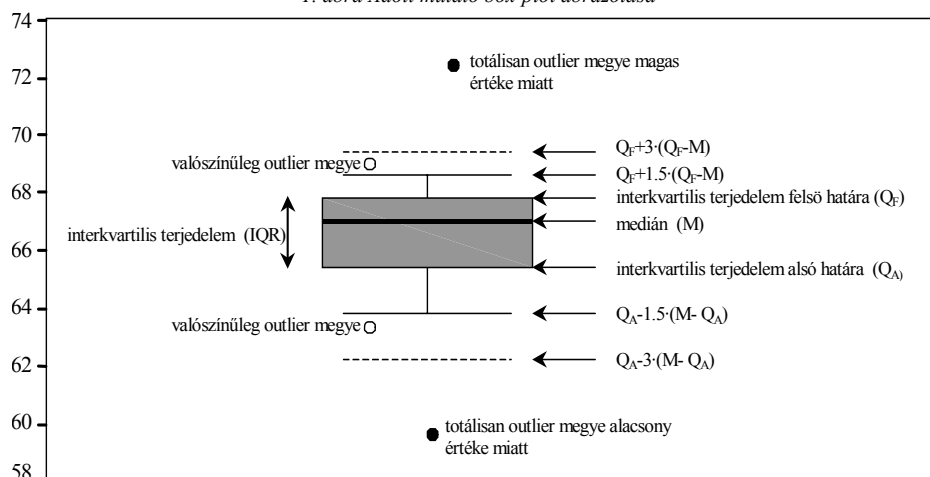
Első lépésben a megyék GDP szerinti elhelyezkedését, egymáshoz viszonyított helyzetét tárom fel. Majd ugyanezt az elemzést elvégzem a többi mutató alapján is, és ezeknek a GDP-mutatóval való kapcsolatát is vizsgálom. A következő kérdésekre keresem a választ:

- melyek azok, amelyek egyáltalán befolyásolják a GDP alakulását és ezáltal a fejlettségi szintet?
- milyen irányú ez a hatás, és milyen erős a kapcsolat?

Az elemzéseket SPSS statisztikai elemző program segítségével végeztem el. A különböző mutatók szerinti helyzet feltárásához leíró, feltáró elemzést végeztem box-plottal² kiegészítve. A kapcsolatok vizsgálatához, mivel mennyiségi ismérvekről van szó, korrelációs elemzést, illetve bizonyos eredmények magyarázatához ábrát (pontdiagramot) használtam.

Először a leíró elemzéssel és ezen belül a box-plottal foglalkozom. Az elemzés során a vizsgált változót jellemző adatokról (átlag, medián, szórás, ferdeség, csúcsosság, minimum-, maximumérték, konfidencia-intervallum interkvartilis terjedelelem) kapunk egy táblát és egy ábrát a változó eloszlásáról (box-plot), ezen kívül egy másik tábla bemutatja az öt legnagyobb és az öt legkisebb értéket. A felsorolásból hiányoznak azok a megfigyelések, amelyek bár az eloszlás szélén vannak (kiugró, outlier értékek), de nem esnek kívül az interkvartilis terjedelelemre. A box-plot értelmezését fiktív példán mutatom be, melyben ● a totálisan, ○ a valószínűleg outlier megyét jelöli.

1. ábra Adott mutató box-plot ábrázolása

Ha az interkvartilis terjedelelemre belül a medián közepén helyezkedik el, akkor az eloszlás szimmetrikus. Ha a felénél lejjebb, jobbra ferde, ha a felénél feljebb, balra ferde az

¹ A megyék adatai a 2000. évre vonatkoznak, kivéve a GDP-t, amelyről még csak az 1999. évi adatok állnak rendelkezésre.

² A box-plot elemzésről lásd például: Hunyadi L. (2002): Grafikus ábrázolás a statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 80. évf. 1. sz. 42. old.

eloszlás. Minél kisebb az interkvartilis terjedelem, annál kisebb a variancia. Ez az elemzés sokat segít annak megértésében, hogy az egyes megyék a különböző mutatók tekintetében egymáshoz képest milyen helyzetben vannak.

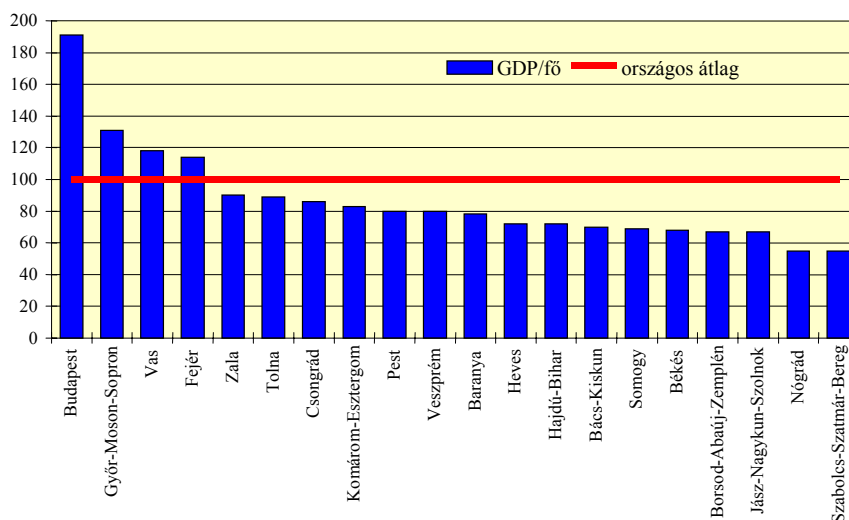
A következő módszer a pontdiagramos megjelenítés. Ez az ábrázolási mód tökéletesen megegyezik egy egyszerű koordináta-rendszer használatával, melynek – ha két változó közötti kapcsolatot keresünk – az egyik tengelyén az egyik, a másik tengelyén a másik változó értékei szerepelnek. Az ilyen típusú ábrákkal bonyolultabb elemzések nélkül is felfedezhetünk lineáris vagy esetleg másmilyen kapcsolatot. Nagy előnye, hogy könnyen észrevehetőek olyan összefüggések is, amelyek nem valamennyi megyére, hanem csak egy részükre jellemzők.

A kapcsolatot nemcsak ábrával, hanem korrelációs elemzéssel is meg lehet keresni. A korrelációs elemzést a Pearson-féle mutató segítségével végeztem el. Nagy előnye ennek a módszernek, hogy nemcsak a kapcsolatot, hanem annak irányát és erősségét is megmutatja. Két mutatót kapunk az elemzés eredményeképpen, az r (Pearson) mutatja meg az irányt és erősséget, a p pedig a szignifikanciaszintet. Az r -1 és 1 között mozoghat, és minél nagyobb a mutató abszolút értéke, annál erősebb a kapcsolat. Ha r negatív, az azt jelenti, hogy az egyik mutató növekedése a másik csökkenésével, míg ha pozitív, növekedésével jár együtt. Minél kisebb p , annál inkább elutasítjuk a nullhipotézist.

A MEGYÉK HELYZETE ÉS EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA, ÖSSZEFÜGGÉSEK, HATÁSOK

Az elemzések fényt derítenek a különböző mutatók szerinti országos átlagra, valamint arra, hogy egyes területek mutatói mennyire térnek el ettől, mennyire mutat egységes képet az ország. A különböző mutatók szerinti helyzetmeghatározás után ezen mutatók és a GDP kapcsolatát vizsgáljuk. A kapcsolatokat korrelációs elemzésekkel keressük, mivel valamennyi felhasznált mutatónk mennyiségi ismérv.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában, 1999

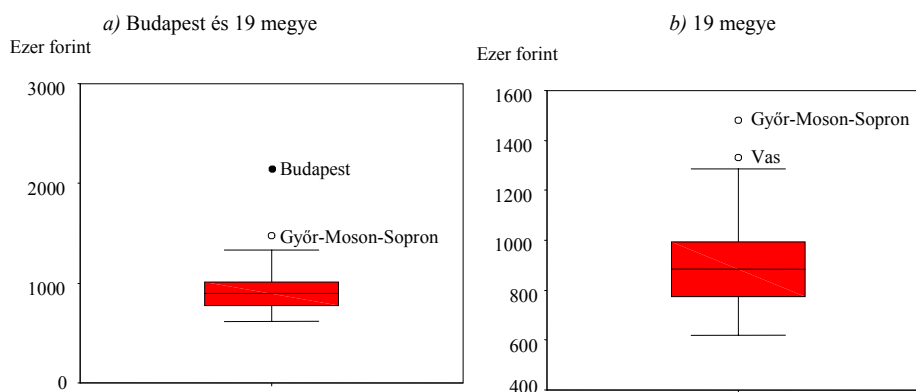

Az elemzések eredményeit mutatócsoportonként ismertetem, és itt is külön vizsgálom a sokaságot Budapesttel együtt, illetve csak a megyéket. Bemutatom a GDP-vel szignifikáns kapcsolatban álló mutatókat, a kapcsolatok Pearson-féle mutatójának értékét és a hozzátartozó szignifikanciaszintet. Ezen adatok alapján két tényezőt figyeltem meg, az egyik a kapcsolatok iránya, a másik Budapest módosító hatása.

A 2. ábrán bemutatjuk, hogyan alakul megyénként az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában.

Az ábrából látható, hogy Budapest egy főre jutó GDP-je (2159 ezer forint) jelentősen kiemelkedik a megyék közül, az utána következő Győr-Moson-Sopron megyéé (1480 ezer forint) is csak annak háromnegyede. Ennek ellenére a főváros nélküli országos átlag is mindössze 10 százalékkal csökken. A legalacsonyabb, illetve a legmagasabb értéket képviselő megyék az ábráról egyértelműen megállapíthatók. Így csak az outlier megyéket mutatom be a 3. ábrán.

3. ábra. Az egy főre jutó GDP box-plot ábrája a megyékben, Budapesttel és anélkül, 1999

Gazdasági mutatók

Gazdasági mutatókként a következőket vizsgáljuk:

- az egy lakosra jutó beruházás (forint),
- az egy lakosra jutó ipari termelés (1000 forint),
- az egy lakosra jutó külföldi jegyzett tőke a külföldi érdekeltségű vállalkozásokban (forint),
- az export aránya az ipari értékesítésből (százalék),
- az ipar, a mezőgazdaság és a szolgáltatások részesedése az összes ágazat GDP-jéből (százalék).

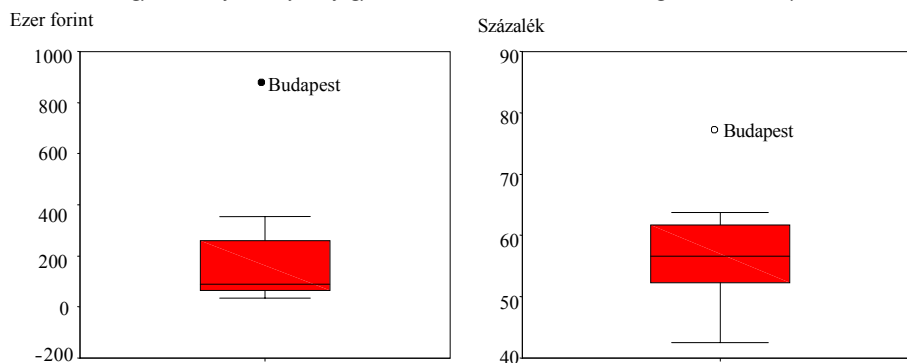
A mezőgazdaság és a szolgáltatások arányát kivéve valamennyi mutató tekintetében szinte ugyanazok a megyék járnak az élen mint a GDP alapján. Győr-Moson-Sopron, Vas, Fejér megye mindegyiknél az első ötben van. Ami eltérés a GDP-hez képest: Komárom-Esztergom megyének is minden mutatója magas, míg Budapest, a külföldi jegyzett tőke arányát kivéve, nem tartozik az élvonalba. Ez utóbbi mutatóval kapcsolatban érdemes még azt is megjegyezni, hogy bár a többi gazdasági mutató alapján Pest megye nem jeleskedett, itt a főváros után a második helyen áll. Az alsó érték körüli megyék között nincs ilyen összhang, de annyit ki lehet jelteni, hogy ezek alacsony GDP-jű megyék.

Jász-Nagykun-Szolnok az egyetlen fejletlen megye, amelyik egyik mutató tekintetében sincs az utolsó ötben.

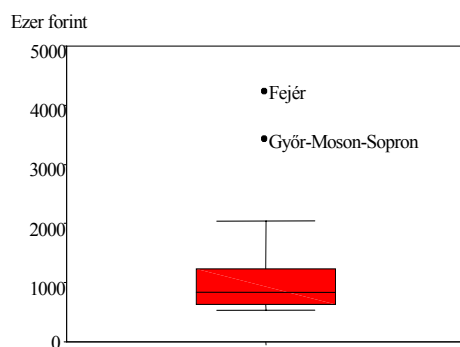
4.ábra. A külföldi jegyzett tőke, a szolgáltatások és az ipari termelés box-plot ábrája

Az egy lakosra jutó külföldi jegyzett tőke

A szolgáltatások aránya

Az egy lakosra jutó ipari termelés

1. tábla

A mezőgazdaság és a szolgáltatások arányának szélsőértékeit képviselő megyék, 1999

Sorrend	A mezőgazdaság aránya	A szolgáltatások aránya
Az 5 legmagasabb értékű megye		
1.	Békés	Budapest
2.	Bács-Kiskun	Baranya
3.	Hajdú-Bihar	Somogy
4.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Nógrád
5.	Somogy	Csongrád
Az 5 legalacsonyabb értékű megye		
20.	Budapest	Fejér
19.	Nógrád	Vas
18.	Fejér	Tolna
19.	Borsod-Abaúj-Zemplén	Győr-Moson-Sopron
15.	Vas	Komárom-Esztergom

A mezőgazdaság és a szolgáltatások arányánál épp az ellenkezőjét lehet felfedezni, mint az előbb megtárgyalt mutatóknál: ami azok esetében magas, az itt alacsony és fordítva. Budapest az egyetlen, amelynek kiugróan magas GDP-je a szolgáltatásoknak tulajdonítható, hiszen ez az ágazat 78,2 százaléka az összesnek. A 4. ábrán bemutatom, mely megyék mutatkoznak outliernek a gazdasági mutatók alapján. Két mutatónak – a mezőgazdaság és a szolgáltatások – arányának szélsőséges értékeit képviselő 5-5 megyét az 1. tábla tartalmazza.

A gazdasági mutatók és a GDP alapján felállított sorrend hasonlóságát támasztja alá a kapcsolatvizsgálat eredménye is. Minden vizsgált gazdasági mutatóról el lehet mondani, hogy legalább közepes erősségű kapcsolatban állnak a GDP-mutatóval. (Lásd a 2. táblát.) A mezőgazdaság arányánál Budapest nélkül már nem szignifikáns a kapcsolat, míg az ipar és a szolgáltatások arányánál, illetve az ipari export arányánál éppen a főváros nélkül válik szignifikánssá.

2. tábla

Az egy főre jutó GDP és a gazdasági mutatók kapcsolata

Mutató	Budapesttel		Budapest nélkül	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Az egy lakosra jutó beruházás	0,788	0,000	0,790	0,000
Az egy lakosra jutó ipari termelés	0,476	0,034	0,820	0,000
Az egy lakosra jutó külföldi jegyzett tőke a külföldi érdekelt-ségű vállalkozásokban	0,871	0,000	0,631	0,004
Az export aránya az ipari értékesítésből	-	-	0,540	0,017
Az ipar aránya az összes ágazaton belül	-	-	0,789	0,000
A mezőgazdaság aránya az összes ágazaton belül	-0,616	0,004	-	-
A szolgáltatások aránya az összes ágazaton belül	-	-	-0,784	0,000

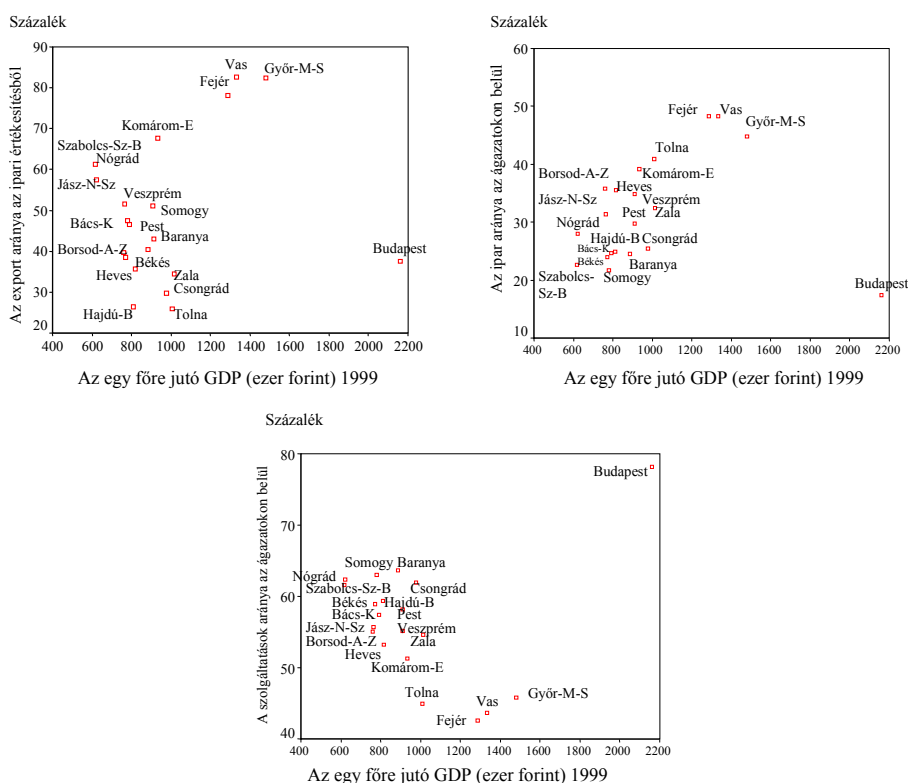
A GDP-vel való kapcsolat csak a mezőgazdaság és a szolgáltatások arányával negatív, a többi mutatóval pozitív. Ebből elsősorban arra következtethetünk, hogy Magyarországon a gazdasági fejlettség szempontjából az ipar szerepe meghatározó. Valamely megyében minél jelentősebb az ipar aránya, minél nagyobb az ipari termelés, annál nagyobb GDP-vel rendelkezik a megye. A beruházás és a GDP közti kapcsolatnál nem lehet pontosan meghatározni az ok-okozati viszony irányát, mivel mindkettő növekedése a másik növekedésének irányába hat. A külföldi tőke is pozitívan befolyásolja a GDP alakulását, akár a jegyzett tőkét, akár az exportból származó jövedelmet nézzük, bár ez utóbbinál a kapcsolat kevésbé szoros. A mezőgazdaság és a szolgáltatások aránya erős negatív hatással van a fejlettségre. Ennek oka, hogy a mezőgazdaság néhány ágazatától eltekintve veszteséges, a szolgáltatásoknak pedig még nem minden térségben megfelelő a színvonala.

Budapestnek kétféle hatása van a mutatókra. Az egyik a már említett, az ugyanis, hogy a vizsgálatba való bevétele, illetve elhagyása megváltoztatja a kapcsolat szignifikanciáját, a másik, hogy csak a kapcsolat erősségét befolyásolja. A beruházásnál egyik hatás sem lép fel, marad az erős, pozitív kapcsolat. Az egy lakosra jutó ipari termelésnél kétszeresére nő a kapcsolat erőssége a főváros elhagyásával. Ennek oka, hogy Budapest e mutató tekintetében a középmezőnyben helyezkedik el, míg a GDP-je kiemelkedően magas. Az egy lakosra jutó külföldi jegyzett tőkével való kapcsolat erőssége – az ipari termeléssel ellentétben –

csökken a Budapest nélküli elemzésnél. Ezt az okozza – mint az már az előzőkből kiderült –, hogy Budapest magas értékével mind e mutató, mind a GDP alapján outlier.

Az export, az ipar és a szolgáltatások arányánál Budapestnek az elemzésből való kihagyásával válik szignifikánssá a kapcsolat. Ez annak tulajdonítható, hogy a főváros mindhárom mutató tekintetében éppen ellenkezően viselkedik, mint a többi magas GDP-jű megye. Ezt látványosan szemléltetik az 5. ábra pontdiagramjai.

5. ábra. A GDP és egyes gazdasági mutatók kapcsolata

A GDP-nek a mezőgazdaság arányával való kapcsolata Budapesttel együtt vizsgálva szignifikáns, a főváros nélkül azonban már nem. Ennek az az oka, hogy a kapcsolat nem egyértelmű. Vannak ugyanis alacsony GDP-jű megyék alacsony mezőgazdasági aránnyal (Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye), így Budapest értékei látszólag alátámasztják a kapcsolat létét. E két megye elhagyásával igazán erős kapcsolatot találunk ($r = -0,749$; $p = 0,000$ Budapesttel, illetve $r = -0,640$; $p = 0,006$ Budapest nélkül).

Demográfiai mutatók

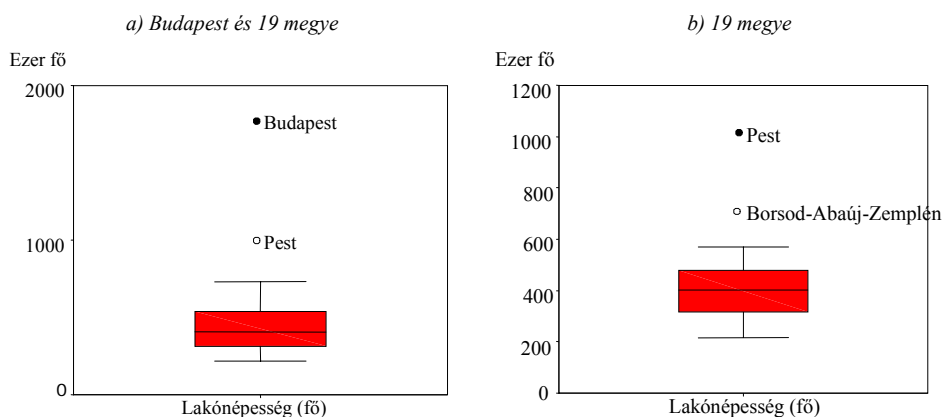
A demográfiai mutatók közül a következőket vettem be a vizsgálatba: – lakónépesség (fő), – népsűrűség (fő/négyzetkilométer), – ezer lakosra jutó élveszületés, – ezer lakosra jutó halálozás, – ezer lakosra jutó természetes szaporodás, illetve fogyás, – ezer lakosra

jutó vándorlási különbözet, – születéskor várható átlagos élettartam nőkre, illetve férfiakra, – kormegoszlás (14 év alattiak, 15 és 64 év közöttiek, 65 felettiak), – a gyermek, illetve idős népesség eltartottsági rátája, – az eltartott népesség rátája.

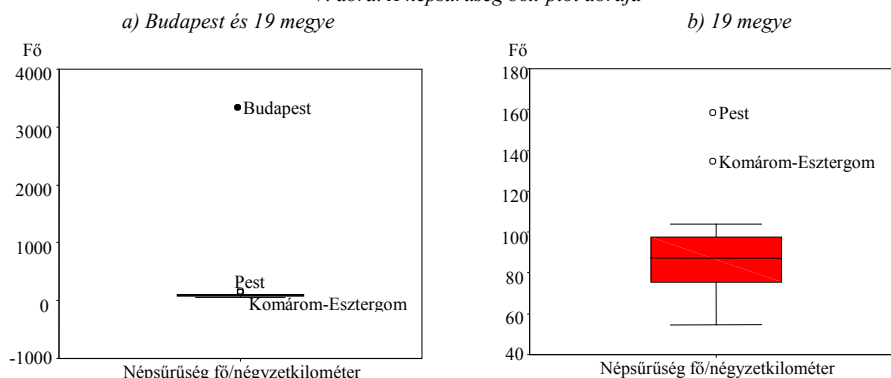
A demográfiai mutatók tekintetében nem fedezhetők fel olyan hasonlóságok, mint a gazdasági mutatóknál, ezért nem lehet ezekre általános következtetéseket levonni. A halálozás, a természetes szaporodás, illetve fogyás, a 15–64 év közöttiek és a 65 év felettiak aránya, az idős népesség eltartottsági rátája, az eltartottsági ráta és a nők születéskor várható átlagos élettartama alapján nincs kiugró értékkel rendelkező megye. Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon a vizsgált évben a természetes szaporodás, illetve fogyás mutatóinál csak fogyás (3,89 fő ezer lakosra) jelentkezett.

Elsőként a lakónépességgel és a népsűrűséggel foglalkozunk részletesebben. Budapest igen kiugró értéket ér el mindkét mutatóban, főleg a népsűrűségben. (Lásd a 6. és a 7. ábrát.) A főváros elhagyásával a lakónépesség átlaga 502 161 főről 433 245 főre, azaz 14 százalékkal, a népsűrűség átlaga pedig 258,1 főről mindössze 90,5 főre, azaz 65 százalékkal csökken. Az outlier megyéket az ábrákon tüntetjük fel.

6. ábra. A lakónépesség box-plot ábrája

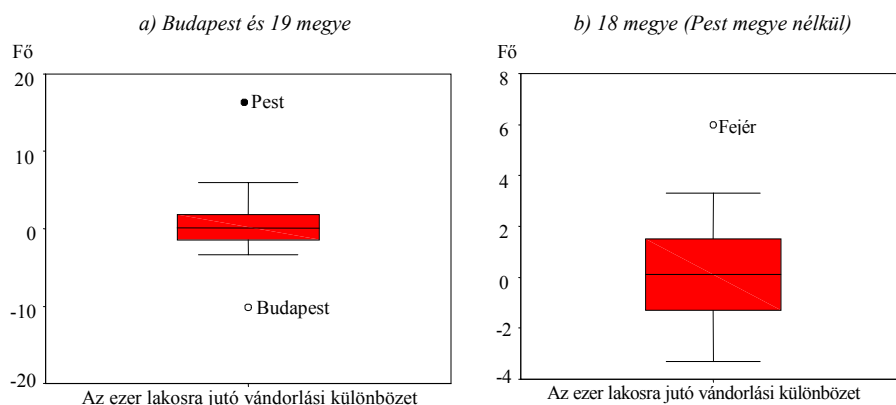
7. ábra. A népsűrűség box-plot ábrája

A következő vizsgált mutató az ezer lakosra jutó élveszületések száma. Ennél a mutatónál Budapest jelenléte nem okoz jelentős különbséget, annak ellenére, hogy a legalacsonyabb értéket a főváros képviseli. Az öt-öt szélsőértéket képviselő megye alapján az a feltételezéssel élhetünk, hogy az élveszületések arányszáma fordítottan arányos a gazdasági fejlettséggel, de ezzel a kapcsolatvizsgálatoknál bővebben foglalkozunk. Szabolcs-Szatmár-Bereg magas értékével outlier megye.

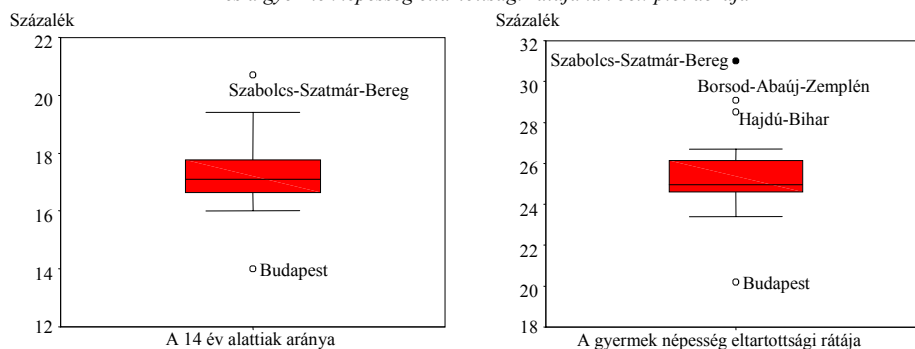
A vándorlási különbséget tekintetében Budapest és Pest megye szélsőértéke kiugróan alacsony, illetve magas, így indokoltnak látszott ezeket elhagyva is vizsgálni e mutatót, amit box-plot ábrán mutatok be. (Lásd a 8. ábrát.) A feltűnően szélsőséges értékek oka a Budapestről Pest megyébe költözők nagy száma és a fővárosban dolgozó vidékiek Budapest vonzáskörzetébe való költözése.

8. ábra. A vándorlási különbséget box-plot ábrája

A 8. ábra b) grafikonjáról leolvasható, hogy Fejér megyén kívül a többi megye közel azonos értéket mutat. Fejér megye értéke, az utána következő megyének kétszerese, de Pest megye értékének csak harmadát éri el.

9. ábra. A 14 év alattiak arányának és a gyermeknépesség eltartottsági rátájának box-plot ábrája

A születéskor várható átlagos élettartam csak a férfiaknál mutat kiugró értékeket, de a kis terjedelem miatt (a minimum 65,3 év, a maximum 68,6 év) ez sem túl meghatározó. Magas értékével outlier Budapest, míg alacsonnyal Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

A 14 év alattiak arányát és a gyermeknépesség eltartottsági rátáját a közöttük levő nyilvánvaló összefüggés miatt együtt vizsgálom. Budapest elhagyásával az elemzés eredménye mindössze annyiban változik, hogy a 14 év alattiak arányánál Borsod-Abaúj-Zemplén megye is outlier lesz. E két mutatót box-plot ábrával illusztrálok Budapestet is figyelembe véve a 19 megye mellett. (Lásd a 9. ábrát.)

A demográfiai mutatók között vannak olyanok, amelyek nincsenek szignifikáns kapcsolatban a GDP-vel, így például a természetes szaporodás, illetve fogyás, a vándorlási különbözet, a 65 év feletti aránya, az idős népesség eltartottsági rátája. A többi demográfiai mutató tekintetében azonban ugyanúgy, mint a gazdasági mutatóknál, legalább közepes erősségű a kapcsolat. (Lásd a 3. táblát.) A lakónépességnél és a népsűrűségnél Budapest figyelmen kívül hagyása esetén már nem szignifikáns a kapcsolat, míg a halálozásnál éppen hogy a főváros kihagyásával válik azzá.

3. tábla

Az egy főre jutó GDP és a demográfiai mutatók kapcsolata

Mutató	Budapesttel		Budapest nélkül	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Lakónépesség (fő)	0,613	0,004	-	-
Népsűrűség fő/négyetkilométer	0,780	0,000	-	-
Az ezer lakosra jutó élveszületés	-0,617	0,004	-0,597	0,007
Az ezer lakosra jutó halálozás	-	-	-0,459	0,048
Az születéskor várható átlagos élettartam, nők	0,491	0,028	0,638	0,003
Az születéskor várható átlagos élettartam, férfiak	0,768	0,000	0,743	0,000
14 év alattiak	-0,676	0,001	-0,460	0,048
15 és 64 év közöttiek	0,625	0,003	0,685	0,685
A gyermeknépesség eltartottsági rátája	-0,708	0,000	-0,541	0,017
Az eltartott népesség rátája	-0,617	0,004	-0,685	0,001

A lakónépesség és a népsűrűség is pozitív kapcsolatot mutat a GDP-vel, ami Budapest elhagyásával megszűnik. Ezekre a kapcsolatokra nem lehet határozottan állítani, hogy fennállnak, mivel csak azért mutat ez a vizsgálat szignifikanciát, mert Budapest mindkét mutató alapján jelentősen outliernek mutatkozott.

Az ezer lakosra jutó élveszületés és halálozás negatív irányú kapcsolatot mutat a GDP-vel. A halálozással mutatkozó kapcsolatot talán nem is kell magyarázni, az élveszületéssel való kapcsolat negativitása viszont magyarázatra szorul. Annak, hogy a fejletlenebb megyékben magasabb a születési arányszám, az lehet az oka, hogy ezekben a megyékben a nőkben kevésbé él a karriervágy, más a családról alkotott értékítélet, így több gyermeket vállalnak, mint a gazdaságilag fejlettebb megyékben. A halálozással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Budapestet is bevéve az elemzésbe, a kapcsolat már nem szignifikáns, a magas GDP ellenére közepes értékű ez a mutató.

A születéskor várható átlagos élettartam – akár Budapesttel, akár nélküle – mind a férfiaknál, mind a nőknél annál magasabb, minél fejlettebb egy megye. Ennek oka egy-

értelmű, a tábla adatai alapján egyetlen kérdés merülhet fel: Budapestet az elemzésbe vonva a nők várható életkoránál miért válik a kapcsolat kevésbé szorossá. A magyarázat egyszerű: a főváros magas fejlettségi szintjéhez illően az élettartam tekintetében is magas értékkel rendelkezik, de nem olyan kiugróval, mint a GDP-nél, sőt nem is a legmagasabbal.

A 14 év alattiak aránya negatív, míg a 15 és 64 év közöttiek aránya pozitív irányú kapcsolatban áll a GDP-vel. Annak, hogy a fejlettebb megyékben kisebb a gyermekek aránya, ugyanaz lehet az oka, mint amit már az élveszületés és a GDP kapcsolatának magyarázatakor említettünk. A 15 és 64 közöttieket akár a munkaképes korban levőknek is tekinthetjük, így természetes, hogy minél többen vannak, annál többet tudnak termelni. Az, hogy a fejlettség és a 14 év alattiak arányának kapcsolata Budapestet az elemzésbe vonva erősödik, annak tulajdonítható, hogy a főváros mindkét mutató tekintetében outlier.

A gyermeknépesség eltartottsági rátája szinte ugyanazt a képet mutatja, mint a gyermekek aránya, így nem meglepő, hogy a GDP-vel való kapcsolatának elemzése során is hasonló eredményre jutottunk. Az eltartottsági ráta vizsgálatokor sem tapasztalhatunk nagy eltérést, mivel ez a mutató a gyermek- és az idős népesség együttes létszámát viszonyítja a 15 és 64 közöttiek számához, amelyen belül az idős népesség aránya nem mutat nagy különbséget a különböző megyékben.

Munkaügyi mutatók

A megyék munkaügyi helyzetét a dolgozók száma, a munkanélküliség, valamint a keresetek segítségével vizsgálom. Ehhez az elemzéshez a következő mutatószámokat használtam fel:

- az ezer munkaképes korúra jutó alkalmazásban állók száma,
- az ezer munkaképes korúra jutó teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozók száma fizikai–szellemi bontásban,
- a munkanélküliségi ráta,
- a havi bruttó átlagkeresetek összesen, illetve fizikai–szellemi bontásban (forint).

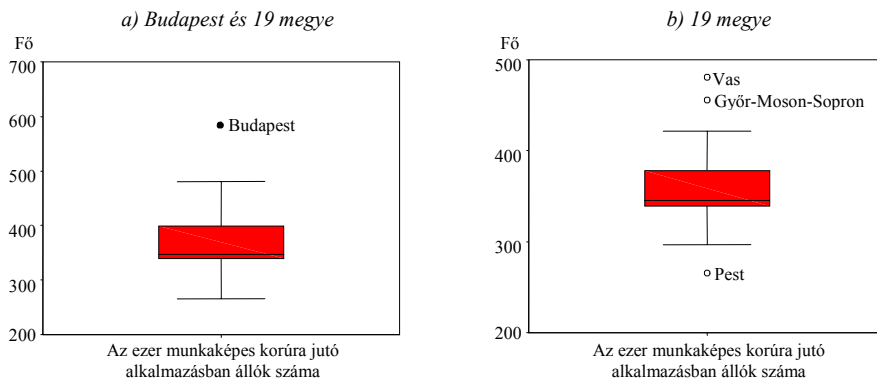
A dolgozók számáról az első három mutató ad tájékoztatást. Az alkalmazásban állók és a teljes munkaidőben foglalkoztatott szellemi dolgozók tekintetében magas értékével Budapest teljesen outlier, így a nélküle végzett elemzés jelentősen más képet mutat az országos helyzetről. A teljes munkaidős fizikai dolgozóknál is változik a kép, ha csak a megyéket vizsgáljuk, de ez nem a főváros kiemelkedő helyzete miatt van, mivel itt csak az ötödik helyen áll.

Az alkalmazásban állók számánál (lásd a 10. ábrát) Budapest elhagyása esetén nemcsak újabb outlier megyékre derül fény, hanem a szórásnégyzet is mintegy felére csökken.

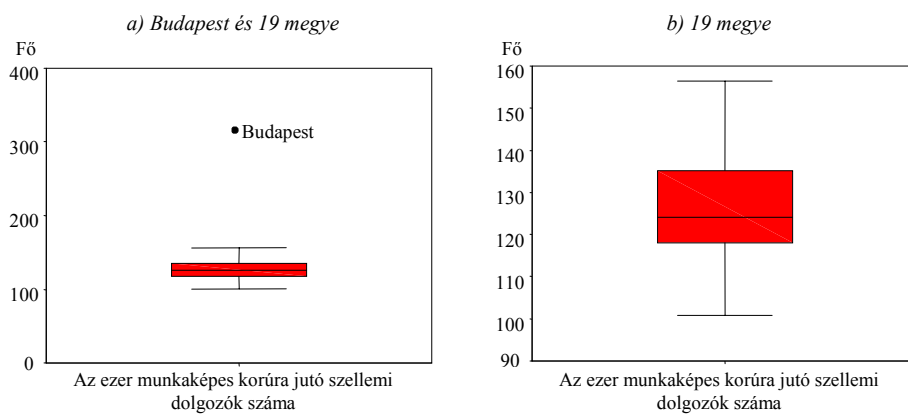
A szellemi dolgozóknál (lásd a 11. ábrát) a főváros elhagyásával szinte egységességet fedezhetünk fel, outlier megye egyáltalán nincs, és a szórásnégyzet 2134,8-ről kevesebb mint tizedére, 186,6-re csökken. A fizikai dolgozók számánál (lásd a 12. ábrát), Budapest elhagyása esetén csak annyi változás figyelhető meg, hogy még egy megye, Vas megye mellett Győr-Moson-Sopron megye is outlierré vált.

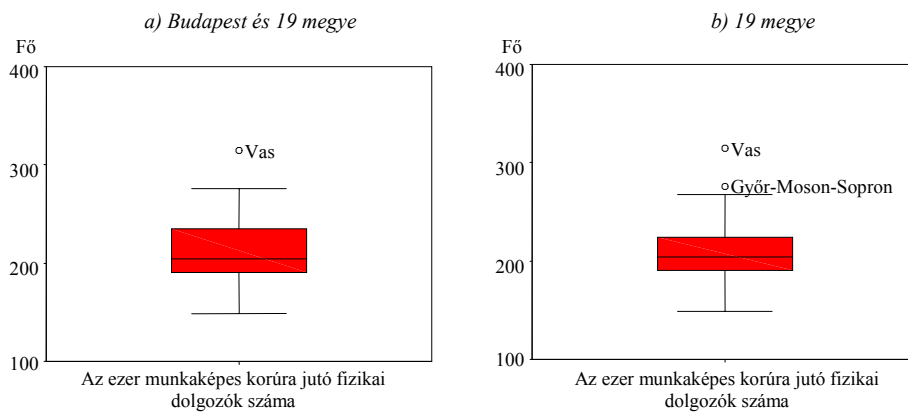
10. ábra. Az ezer munkaképes korúra jutó alkalmazásban állók számának box-plot ábrája

11. ábra. Az ezer munkaképes korúra jutó teljes munkaidőben foglalkoztatott szellemi dolgozók számának box-plot ábrája

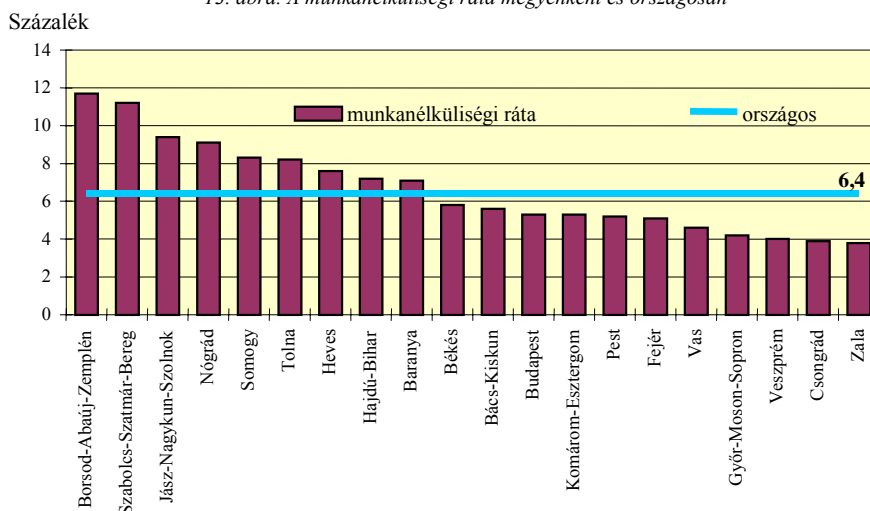

12. ábra. Az ezer munkaképes korúra jutó teljes munkaidőben foglalkoztatott fizikai dolgozók számának box-plot ábrája

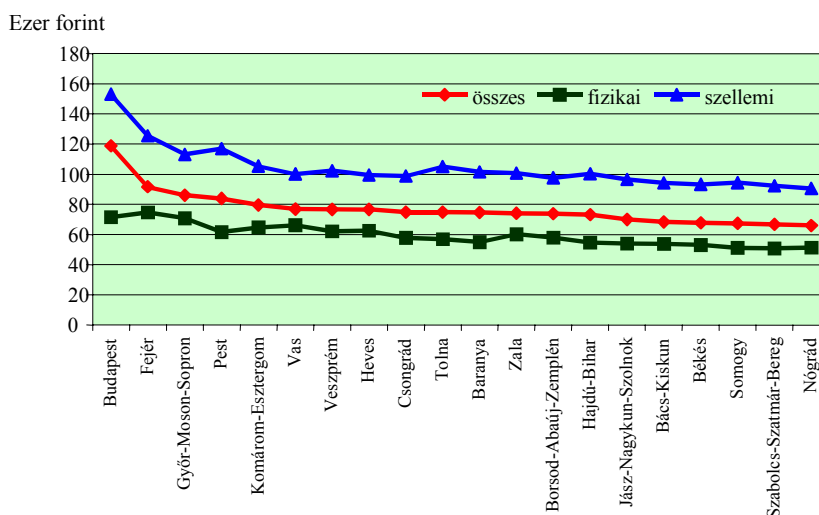
A munkanélküliségi ráta alapján egyik megye sem mutat kiugróan magas, sem kiugróan alacsony értéket. Budapest a középmezőnyben helyezkedik el. Bár kiugró érték nincs, azért érdemes bemutatni, mely megyékben milyen mértékű a munkanélküliség.

13. ábra. A munkanélküliségi ráta megyénként és országosan

Az átlagkeresetek alapján (néhány kivételtől eltekintve) nincs nagy különbség a megyék között, amint azt a 14. ábra is mutatja. A fizikai munkát végzők kereseteit nézve még ilyen kivételek sincsenek. Az összes dolgozó keresete tekintetében Budapest emelkedik ki a sorból, a szellemi dolgozóknál pedig Fejér megye is magas értékkel szerepel.

14. ábra. A havi bruttó átlagkereset az összes, a fizikai és a szellemi dolgozóknál

A munkaügyi mutatók vannak a legszorosabb kapcsolatban a GDP-vel. Kettő kivételével valamennyi vizsgált mutató erős kapcsolatot mutat. (Lásd a 4. táblát.) Az alkalmazásban állók száma és az átlagkeresetek természetesen egyenes arányban állnak a fejlettséggel, míg a munkanélküliségi ráta fordítottban.

4. tábla

Az egy főre jutó GDP és a munkaügyi mutatók kapcsolata

Mutató	Budapesttel		Budapest nélkül	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Az ezer munkaképes korúra jutó alkalmazásban állók száma	0,929	0,000	0,850	0,000
Az ezer munkaképes korúra jutó teljes munkaidőben foglalkoztatott fizikai dolgozók száma	0,608	0,004	0,816	0,000
Az ezer munkaképes korúra jutó teljes munkaidőben foglalkoztatott szellemi dolgozók száma	0,884	0,000	0,771	0,000
A munkanélküliségi ráta	-0,505	0,023	-0,647	0,003
Átlagkeresetek összesen	0,920	0,000	0,783	0,000
Átlagkeresetek a fizikai dolgozóknál	0,804	0,000	0,857	0,000
Átlagkeresetek a szellemi dolgozóknál	0,888	0,000	0,703	0,001

Az alkalmazásban állók száma és az átlagkeresetek tekintetében az összes népességre vonatkozó mutatókkal legszorosabb a kapcsolat, a fizikai dolgozókra vonatkozókkal a leggyengébb. A Budapest nélküli elemzésnél más a helyzet, a kapcsolat a fizikaiakra vonatkozó mutatóknál erősebb lesz, míg az összes, illetve a szellemi dolgozóknál gyengül. Ennek okát kutatva arra jutottam, hogy a változást az magyarázza, hogy a teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozókon belül Budapesten a legalacsonyabb a fizikaiak aránya (42,2%).

A munkanélküliségi ráta közepes erősségű, negatív irányú kapcsolatban van a GDP-vel. A kapcsolat iránya nem igényel magyarázatot, annak oka azonban, hogy Budapest gyengíti az erősséget az, hogy a főváros a munkanélküliség alapján a középmezőnyben helyezkedik el.

Életszínvonal-mutatók

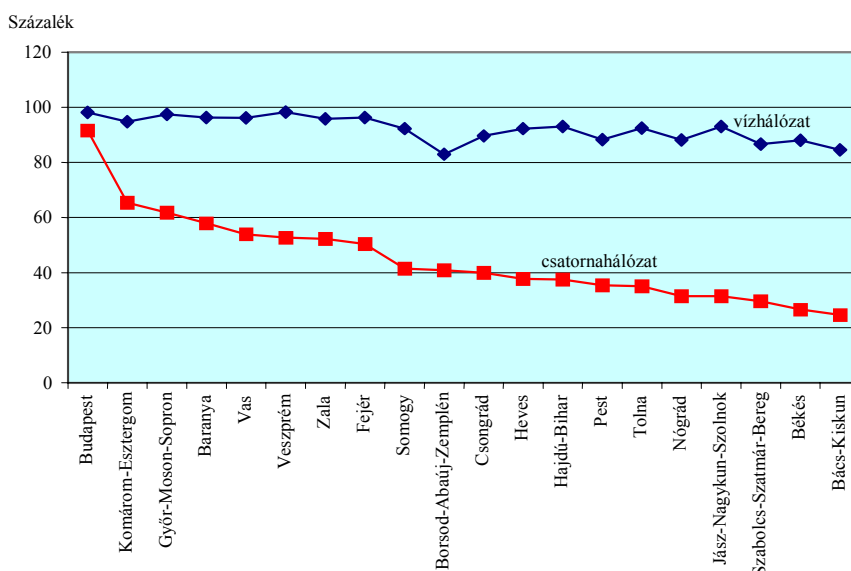
Az e mutatócsoportba tartozók közül a következőket vizsgáltam:

- a vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék),
- a csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya (százalék),
- az egy házi orvosra jutó lakosok 1999. évi száma (fő),
- a tízezer lakosra jutó kórházi ágyak száma,
- az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma,
- az ezer lakosra jutó távbeszélő-fővonalak száma.

A víz- és a csatornahálózatba bekapcsolt lakások száma nincs összhangban, a megyék e szerinti „sorrendje” is különbözik, és amellett, hogy a vízellátottság szinte teljes körűnek mondható (legalacsonyabb érték a lakások 83 százaléka), a csatornázottságot tekintve vannak megyék, amelyek teljesen elmaradtak (legalacsonyabb érték a lakások 25

százaléka). Budapest csatornázottsága kiemelkedően jó, de a vízhálózat tekintetében csak a második helyen áll. A víz- és a csatornahálózat eltérését a 15. ábra szemlélteti.

15. ábra. A víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya

A csatornahálózattal való ellátottságot a szélsőértékek segítségével mutatom be. A szélsőértékű megyék és a csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya 2000-ben a következő volt:

Az 5 legmagasabb értékű megye		Az 5 legalacsonyabb értékű megye	
1. Budapest	91,6%	20. Bács-Kiskun	24,6%
2. Komárom-Esztergom	65,3%	19. Békés	26,5%
3. Győr-Moson-Sopron	61,8%	18. Szabolcs-Szatmár-Bereg	29,6%
4. Baranya	57,9%	17. Jász-Nagykun-Szolnok	31,4%
5. Vas	54,0%	16. Nógrád	31,4%

A megyék házi orvosi ellátottságában a különbség elenyésző, átlag 1510 ($\pm 10\%$) lakos jut egy orvosra.

A kórházi ágyak tekintetében két outlier értéket találtam, Budapest igen magas értékével, Pest megye alacsony értékével tűnik ki. Ennek oka természetesen az, hogy a Pest megyeiek is a főváros kórházait használják.

A személygépkocsi-ellátottság terén, bár a szélsőértékek közötti távolság elég nagy (minimum 166, maximum 311 személygépkocsi/1000 fő), nincs kiugró értékű megye.

A telefonellátottság tekintetében találtam outlier területeket mind magas (Budapest), mind alacsony (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) értékkel, de a többi megye között nincs különösebb eltérés.

Az életszínvonalat jellemző mutatók is legalább közepes erősségű kapcsolatot mutatnak a fejlettséggel. (Lásd az 5. táblát.) A kapcsolat irányát tekintve azt láthatjuk, hogy minél magasabb az életszínvonal, annál magasabb a GDP értéke is. (Az egy orvosra jutó

lakosnál megtévesztő lehet a negatív értékű Pearson-mutató, minél több lakos jut egy orvosra, annál rosszabb az orvossal való ellátottság.)

5. tábla

Az egy főre jutó GDP és az életszínvonal-mutatók kapcsolata

Mutató	Budapesttel		Budapest nélkül	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
A vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya	0,619	0,004	0,640	0,003
A csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya	0,833	0,000	0,661	0,002
Az egy háziorvosra jutó lakosok száma 1999-ben (fő)	-0,431	0,058	-	-
A tízezer lakosra jutó kórházi ágyak száma	0,626	0,003	-	-
Az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma	0,772	0,000	0,616	0,005
Az ezer lakosra jutó távbeszélő-fővonalak száma	0,887	0,000	0,679	0,001

A csatornahálózat kiépítettsége – Budapestet is bevonva az elemzésbe – látszólag erősebb kapcsolatot mutat a GDP-vel, mint a vízhálózaté. Ennek az az oka, hogy a fővárosban szinte teljeskörűen ki van építve mindkét hálózat, míg a megyékben a csatornázottság elmarad a vízzel való ellátottság szintjétől.

A két vizsgált egészségügyi mutató nincs igazán szignifikáns kapcsolatban a GDP-vel. Az orvossal való ellátottság, mint már az előzőkben is láthattuk, a GDP-vel ellentétben nem mutat nagy különbséget a megyék között, így a kapcsolat sem lehet meghatározó. A kórházi ágyak számánál, Budapestet és Pest megyét kivéve az elemzésből, ugyanez a helyzet.

A személygépkocsik és a telefonok száma egyértelmű kapcsolatot mutatnak a fejlettséggel. Bár napjainkban ezek nem luxus-, hanem sokkal inkább létszükségleti cikkek, mégis, sokak számára nehezen elérhetők.

*

Európa minden országában jelentősek a területi fejlettségbeli különbségek, ez alól Magyarország sem kivétel. A piacgazdaság térhódítása nemhogy csökkenti, inkább még növeli is a szakadékot, nyilvánvaló tehát, hogy csupán piaci eszközökkel a lemaradás nem hozható be, ebben az állammak is meghatározó szerepet kell vállalnia. Ahhoz azonban nagyon alapos ismeretekre van szükség, hogy az egyes hátrányos területekre a megfelelő támogatások jussanak.

Magyarország egyes területei azonban nem csak gazdasági téren nélkülözik az egységet. A fővárost is magába foglaló Közép-magyarországi régió területén él a népesség 28 százaléka, míg ez a többi régiókban 10-15 százalék közötti. A rendszerváltás után megnőtt a keleti és az északi területekről a jobb megélhetés reményét adó közép- és nyugat-dunántúli régiókba irányuló belső vándorlás. Ugyanakkor a nagyvárosokból, különösen Budapestről folyamatos az agglomerációs településekbe való kivándorlás.

A különböző gazdasági-társadalmi mutatók alapján nagyjából körülhatárolhatók a hasonló fejlettségi szintű területek, megyék. Messze kiemelkedően a legfejlettebb terület Budapest, mely a legmagasabb népsűrűséggel, gazdasági szinttel, a legjobb életkörülmé-

nyekkel rendelkezik. Vizsgálódásaim alapján a legfejlettebb megyék a közép- és nyugat-dunántúliak (Fejér, Győr-Moson-Sopron, Vas, Komárom-Esztergom), majd az észak- és közép-magyarországi területek (Pest, Veszprém, Heves), ezeket követik a dél- és délnyugat-dunántúli megyék (Zala, Somogy, Tolna és bár térben nem itt van, Nógrád), a legelmaradottabbak pedig főleg az ország déli, keleti és északkeleti megyéi (Borsod-Abaúj-Zemplén, mely még a csoport legjobbja, majd Baranya, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun, Békés, Hajdú-Bihar és végül Szabolcs-Szatmár-Bereg, mely az egyetlen pozitív természetes szaporodási egyenlegű megyénk). Ha csupán egy szempontból vizsgáljuk, az általános sorrendben kiugró változások is megfigyelhetők. Így például a vizsgált életszínvonal-mutatók alapján Baranya megye az első között van, Fejér megye viszont, mely jó iparának köszönhetően gazdaságilag az élen jár, itt csak a középmezőny hátsó részében foglal helyet. Pest megye pedig gazdasági szempontból közepes és más szempontokból jó helyet foglal el.

Az elemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy ha egy terület fejlettségét vizsgáljuk, elsősorban az ipari fejlettség a meghatározó. Ezért célszerű azokban a megyékben, ahol az ipar részesedése a gazdasági ágazatokból alacsony, elsősorban az ipari beruházásokat, a külföldi tőke beáramlását elősegíteni. Ugyanakkor talpra kell állítani a mezőgazdaságot, e területek jellemző ágazatát, és célzott agrártámogatással fejleszteni kell, hogy nyereségesen működjön, és a gazdaság fontos részévé váljon.

A demográfiai és a munkaügyi mutatók szerint a területi eltérések és feszültségek egyik forrása a központosítás, a főváros mindenek feletti befolyása. Ezt az öngeneráló folyamatot fel kell számolni, a centralizációt regionális központok létrehozásával, az ipar kitelepítésével, vidékfejlesztéssel, az elmaradott területek népességének oktatásával kell csökkenteni.

SUMMARY

The paper compares the Hungarian counties according to development. However a great number of social and economic indices are used to this comparison, the GDP is the main indicator. The article reviews the method used to answer two essential questions: what indices affect the changes of the GDP and hereby the development level, as well as the direction and influence of these effects. The paper presents also the differences and relations among counties.

ZÁHONY ÉS TÉRSÉGE JELLEMZŐI ÉS SZEREPE A TERÜLETFEJLESZTÉSBN

KISSNÉ MAJTÉNYI MÓNKA

Magyarországon az 1989–1990-es rendszerváltozást követően – néhány év leforgása alatt – jelentős különbségek alakultak ki az egyes területek gazdasági teljesítményében, fejlettségében. Először 1993–1994-ben merült fel a vállalkozási övezetek létrehozásának gondolata a különbségek felszámolására, a lemaradó, válsághelyzetbe kerülő területek felzárkóztatására. Ennek első lépéseként a kormány 1995-ben – kísérleti jelleggel – létrehozta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet, melynek működési irányelvei figyelembe veszik az Európai Unió regionális politikáját is.

A tanulmány a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet mutatja be a rendszeres statisztikai adatgyűjtés keretében rendelkezésre álló, illetve a Záhony és Térsége Fejlesztési Kft. által rendelkezésre bocsátott információk alapján.

Az 1996. január 1-től 2006. december 31-ig vállalkozási övezetté nyilvánított, 50 települést magába foglaló terület napjainkra működésének félidejéhez érkezett.

A még hátralevő időszakban jelentős feladatok várnak megoldásra a kormányrendeletben megfogalmazott stratégiai elvek betartása mellett.

TÁRGYSZÓ: Területfejlesztés. Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet.

Vállalkozási övezetek a világ több országában már évtizedek óta működnek, többek között az Európai Unió tagállamaiban, Írországbán, Franciaországban, Angliában, Belgiumban is.

A vállalkozási övezet a különleges gazdasági övezetek egyik megjelenési formája. Létrehozása olyan térségekben indokolt, ahol a gazdasági elmaradottság leküzdése nem valósítható meg önerőből és a területfejlesztés, a válságkezelés hagyományos, klasszikus eszközei nem vezetnek eredményre. Célja a vállalkozásbarát környezet kialakítása, a befektetések ösztönzése, a döntően iparral, szolgáltatással foglalkozó vállalkozások felfuttatása, a munkanélküliség leküzdése. Működéséhez szükség van magas színvonalú infrastruktúrára, illetve állami biztosítékokra a befektetőknek nyújtott adókedvezmények, a forrásokból hosszú távon biztosított támogatások garantálására. Az eddigi tapasztalatok szerint tevékenységük ott vált igazán sikeressé, ahol a speciális kedvezmények lényegesen előnyösebb feltételeket biztosítottak, mint az ország más részein.

A vállalkozási övezet létesítésének – az Európai Unió normáival összhangban – két alapvető kritériuma van:

1. olyan övezetekben lehet létrehozni, ahol valamilyen tradicionális nagyipari tevékenység (például bányászat, kohászat, hajógyártás stb.) megszűnése nyomán hirtelen válsághelyzet alakult ki, illetve a gazdasági és társadalmi elmaradottság hosszú idő óta jellemző és stagnáló;

2. az övezetbe csak fejlett, környezetkímélő technológiájú tevékenységek települhetnek be, így ez a feltétel lehetőséget teremt arra, hogy az övezeteken belül magas színvonalú technológiával rendelkező ipari parkok alakuljanak ki, nagyobb lehetőséget teremtve a területek modernizálására.

Az 1996. évi XXI., a területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény a következő módon határozta meg a vállalkozási övezetet: „...a régió fejlődése érdekében létrehozott, a területén folytatott tevékenységhez sajátos pénzügyi kedvezmények igénybevételét biztosító, területileg lehatárolt termelési és szolgáltató terület”. A törvény adta felhatalmazással élve a kormány 189/1996. (XII.17.) rendelete állapította meg a vállalkozási övezetek létrehozásának és működésének szabályait.

Magyarországon a gazdasági és társadalmi lemaradás felszámolása érdekében elsőként a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet hozták létre 1995 júniusában. 1998-tól sorban alakultak a vállalkozási övezetek, és számuk ma már eléri a tizenegyet. (Jelenleg Veszprém megye tervezi vállalkozási övezet létrehozását.) Elsősorban az elmaradottabb határmenti térségekben, főleg a keleti és déli régiókban helyezkednek el – a kunmadarasi övezet kivételével – és nem lépik át a megyehatárokat.

1. tábla

A magyarországi vállalkozási övezetek főbb adatai, 2000

Vállalkozási övezet	Terület		Lakónépesség		Népsűrűség (fő/négyzetkilométer)	Települések száma	Ebből: város
	négyzetkilométer	megoszlás (százalék)	fő	megoszlás (százalék)			
Záhony és Térsége	955,2	8,4	95 159	12,2	100	50	3
Zempléni	1 189,2	10,4	71 377	9,2	60	52	2
Bihari	1 370,8	12,0	65 077	8,3	47	31	2
Makó és Térsége	731,2	6,4	51 488	6,6	70	18	1
Salgótarján- Bátanyterenyé Térsége	748,2	6,5	95 177	12,2	127	35	2
Barcsi	654,3	5,7	25 375	3,3	39	24	1
Békési	1 693,3	14,8	74 192	9,5	44	22	2
Mohácsi	1 357,1	11,9	101 189	13,0	75	54	3
Ózd-Putnok-Észak- Hevesi	1 284,7	11,2	113 197	14,5	88	61	3
Zalai Regionális-Lenti Központú	428,0	3,7	30 346	3,9	71	17	2
Kunmadaras és Térsége	1 032,0	9,0	56 676	7,3	55	6	3
<i>Összesen</i>	<i>11 443,9</i>	<i>100,0</i>	<i>779 253</i>	<i>100,0</i>	<i>68</i>	<i>370</i>	<i>24</i>

Forrás: Itt és a továbbiakban a Záhony és Térsége Fejlesztési Kft. és a rendszeres statisztikai adatgyűjtés adatai.

Az ország hét régiója közül ötben van vállalkozási övezet. Egyes övezetek önmagukban nem alkotnak összefüggő területi egységet (zalai), más övezeteket vi

szont kizárólag a megyehatárok választanak szét, például a záhonyit a zemplénitől, az ózd-putnok-észak-hevesit a salgótarján-bátorterenyei övezettől. Az Észak-Alföldön három: a Kunmadarasi, a Bihari és a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet található.

Az övezetek többsége nemzetközi közút, esetleg vasútvonal mentén, határátkelőhelyek közelében helyezkedik el, ami jelentősen növeli a térségek nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepét. Különösen igaz ez azon övezetekre, melyek a helsinki (páneurópai) folyosó mentén találhatók. Ilyen a lenti és a záhonyi övezet, melyeket az ún. V. számú (Velence–Trieszt–Ljubljana–Budapest–Lvov–Kijev) folyosó szel át, illetve ennek két magyarországi végpontján húzódnak. Ennek következtében a jövőben részét képezhetik egy esetleges európai fejlesztési irányvonalnak is. A vállalkozási övezetek az ország területének 12 százalékát adják, legnagyobb kiterjedtségű a Békési Vállalkozási Övezet. Az ország népességének közel tizede, 780 ezer fő él a vállalkozási övezetekbe tartozó 370 településen. (Lásd az 1. táblát.)

Nagyváros – a megyeszékhely, Salgótarján kivételével – nem került be a térségekbe. Az övezetek városainak nagy része gazdaságilag gyenge, viszonylag alacsony népességszámú település.

A vállalkozási övezetek olyan megyék területén találhatók, melyek gazdasági teljesítménye elmarad az országos átlagtól, azaz az egy főre vetített bruttó hazai termék (GDP) szerint is stagnálnak, illetve lemaradónak tekinthetők.

2. tábla

Egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP), 1999

Érintett megye	Bruttó hazai termék piaci beszerzési áron (millió forint)	Egy lakosra jutó bruttó hazai termék		A megyék helye az egy lakosra jutó bruttó hazai termék sorrendjében
		ezer forint	az országos átlag százalékában	
Baranya	355 647	885	78	10
Bács-Kiskun	421 387	791	70	13
Békés	303 703	772	68	15
Borsod-Abaúj-Zemplén	556 651	760	67	17
Csongrád	409 461	977	86	6
Hajdú-Bihar	439 800	810	72	12
Heves	264 286	817	72	11
Jász-Nagykun-Szolnok	315 117	763	67	16
Nógrád	134 553	620	55	18
Somogy	257 712	778	69	14
Szabolcs-Szatmár-Bereg	352 929	618	55	19
Zala	298 497	1 014	90	4

A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet az 195/1996. (XII.19.) Kormányrendelet jelölte ki elsőként az országban. Az övezet 50 település¹ közigazgatási terü

¹ Ajak, Anarcs, Aranyosapáti, Barabás, Benk, Beregdaróc, Beregsurány, Csaroda, Dombrád, Döge, Eperjeske, Fényeslitke, Gelénes, Gemze, Győröcske, Gyúre, Ilk, Jéke, Kékcse, Kisvarsány, Kisvárd, Komoró, Lónya, Lövőpetri, Mándok, Mátyus, Mezőladány, Nagyvarsány, Nyírlövő, Pap, Rétközberencs, Szabolcsbáka, Szabolcsveresmart, Tákos, Tiszabездéd, Tiszakanyár, Tiszakerecseny, Tiszamogyorós, Tiszaszalka, Tiszaszentmárton, Tiszavid, Tiszadony, Tornyospálca, Tuzsér, Újdombrád, Újkenéz, Vámosatya, Vásárosnamény, Záhony, Zsurk.

letét foglalja magába. A vállalkozási övezet működésének stratégiai irányelvei között szerepel:

- a nemzetközi és határmenti gazdasági együttműködésből származó gazdasági előnyök kiaknázása;
- a gazdasági szervezetek nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának elősegítése;
- a gazdasági potenciál erősítése, a termelés bővítése, új munkahelyek létesítése;
- a már meglévő közlekedési és szállítási infrastruktúra hasznosítása, további infrastrukturális fejlesztések megvalósítása;
- a célkitűzéseknek a környezet és a természet védelmével összhangban történő érvényesítése.

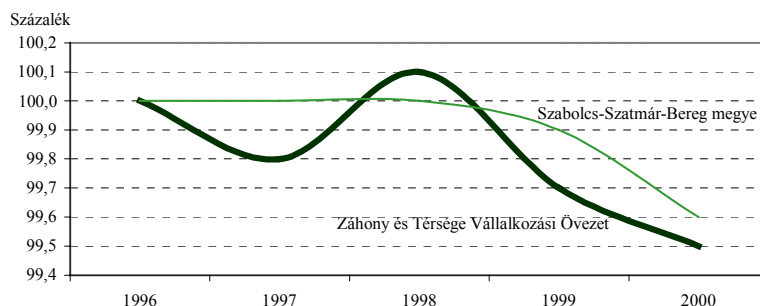
A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet az ország és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északkeleti sarkában húzódik. 956 négyzetkilométernyi területével az ötödik legkisebb az övezetek sorában. Népsűrűsége meghaladja az övezetek átlagát, népességszámát tekintve pedig csak az ózd-putnok-észak-hevesi és a mohácsi térség előzi meg. Az övezet központi települése Záhony, melynek 200 kilométeres körzetében – átlépvé az országhatárt – több mint 10 millió fős népesség koncentrálódik.

A vállalkozási övezetet kijelölő kormányhatározatnak megfelelően 1995-ben megkezdte működését a Záhony és Térsége Fejlesztési Kft, mely a helyi önkormányzatokkal, civil szervezetekkel, vállalkozásokkal, valamint a területfejlesztésben érdekelt kormányzati szervekkel együtt tevékenykedik a megfogalmazott feladatok megvalósítása érdekében. A társaság fő célja az életminőség és az életszínvonal emelése, az üzleti élet fejlesztése az övezetben. Feladatai közé tartozik a térség átfogó gazdaságfejlesztési tervének kidolgozása, befektetési lehetőségek felkutatása, a betelepülni szándékozók segítése, a Tuzséri Ipari Park kialakítása és menedzselése, a vállalkozási övezet belföldi és külföldi népszerűsítése.

A VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI JELLEMZŐI

A népmozgalmi folyamatok alakulása. A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet alkotó településeken a 2000. év elején 95 159 fő lakott, a megye népességének 17 százaléka. A lélekszám 1996 eleje óta a természetes népmozgalmi folyamatok és a vándorlás eredményeképpen 850 fővel, közel egy százalékkal csökkent, miközben a megye lakosság száma fél százalékkal mérséklődött.

1. ábra. Az övezet és a megye népessége az év elején
(Előző év = 100,0)

A települések közül 2000 elején három, Kisvárdá, Vásárosnamény és Záhony, 2000 közepe óta pedig Dombrád is város. Kisvárdá 17 800 fő lakónépességével a megye harmadik legnépesebb városa, Vásárosnamény és Záhony lélekszáma viszont nem éri el a tízezer, illetve az ötezer főt sem. A három város a térség népességének harmadát tömöríti.

Az övezet községeinek átlagos népessége 1360 fő, egyenként 120 és 4000 fő között szóródik. A három törpefalu (Győröcske, Mátyus, Tákos) és az ezer főnél kisebb népességű aprófalvak többsége a Tiszahát vidékén húzódik. Közülük egyes települések eredetileg nem tartoztak volna az övezetbe, csak kormánydöntés alapján kerültek be, hogy a terület integrálódását, leszakadását csökkentsék. A 4000 fő feletti Ajak és Mándok már a nagyközség kategóriájába sorolandó.

A térség viszonylag sűrűn lakott, egy négyzetkilométernyi területre 2000 elején csaknem 100, a megyében átlagosan 96 fő jutott.

A térség népességének 52 százaléka nő, 48 százaléka férfi, az ezer férfira jutó nők száma (1066) az országosra jellemzővel azonos. Különösen nagy nőtöbbség jellemzi Lövőpetri, Tiszavid községeket és Dombrádot.

A megye és ezen belül az övezet településeinek korstruktúrája a legfiatalabb az országban, ami elsősorban az élveszületések magas számának következménye. A demográfiai összetétel a térség fejlesztése szempontjából is kedvező, ugyanis nemcsak a munkavállaló korú népesség áll rendelkezésre, hanem biztosított az utánpótlás folyamatos belépése is a munkaerőpiacra. A fiatal korstruktúra előny, ugyanakkor jelentős eltartási kötelezettségekkel is jár. A gazdaság alacsony teljesítőképessége miatt pedig számottevő az inaktív keresők aránya is.

1999 végén az övezetben élő népesség 22 százaléka (21 500 fő) gyermekkorú és 16 százaléka (16 100 fő) 60 év feletti volt. A népesség korösszetételét elemző statisztikai mutató, az öregedési index (az időskorú népesség a gyermekkorú népesség százalékában) a térségben 75 százalék, jóval elmaradt a megyei (82%) és az országos átlagértéktől. A gyermeknépesség eltartottsági rátája (34%) magasabb, az idős népességé (26%) viszont alacsonyabb volt, mint a megyét jellemző érték. A térség „legöregebb” települései Beregsurány, Győröcske, Lónya, Mátyus, Vámosatya, Tiszakerecseny, Gelénes, Csaroda, Barabás a Tiszaháton találhatóak. Ezekben a nyugdíjaskorúak aránya megközelíti, illetve meghaladja a 25 százalékot. Záhonyban a lakosság mindössze 12 százaléka, Kisvárdán és Vásárosnaményban is csak 14–16 százaléka 60 év feletti.

Az élveszületések számának az egész megyére, sőt országosan jellemző csökkenése ellenére 1999 végén az övezetre még mindig a természetes szaporodás volt jellemző. Az 1224 fős élveszületés és 1183 fős halálozás egyenlegeként a vizsgált időszakban 41 fővel nőtt a népesség, amely azonban csak kevéssé tudta ellensúlyozni az 500 fő feletti vándorlási veszteséget. A települések közül mindössze tizenötben haladta meg az odaköltözések száma az elköltözéseket, a térség városaiban is igen nagy volt a vándorlási veszteség.

A népmozgalmi folyamatok népességre vetített mutatói még pontosabb összehasonlítást tesznek lehetővé. (Lásd a 3. táblát.) A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet 50 településén 1999 végén ezer lakosra a megyeinél és az országosnál is több élveszületés és kevesebb halálozás jutott, ugyanakkor a vándorlás lakosságárányos

mutatója csaknem kétszerese a megyei átlagértéknek. A nagymértékű vándorlási veszteség jelzi, hogy a térségben a távolabbi települések (városok) vonzereje a munkahelykínálat szempontjából továbbra sem szűnt meg, a helyben végezhető – elsősorban mezőgazdasági – kistermelői tevékenység csak egy vékony rétegnek nyújt megélhetési lehetőséget.

3. tábla

Népmozgalmi, vándormozgalmi arányszámok, 1999

Térség	Ezer lakosra jutó			
	élveszületés	halálozás	természetes szaporodás	vándorlás
Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet	12,8	12,4	+0,4	-5,3
Ezen belül:				
Kisvárdai	12,2	11,1	+1,1	-1,9
Vásárosnaményi	10,8	12,7	-1,9	-14,3
Záhony	10,0	8,9	+1,1	-18,3
Megye összesen	12,0	13,0	-0,9	-2,9

A települések csaknem felét természetes szaporodás jellemezte a vizsgált időszakban, 22 településen viszont a természetes fogyás népességre vetített értéke meghaladta a megyére jellemzőt.

A csecsemőhalálozások száma – ha nem is töretlenül – évről évre csökkenő. Ez a tendencia egyértelműen utal a lakosság egészségügyi, szociokulturális, mentálhigiénés állapotának, az egészségügyi alapellátás helyzetének javulására. A térségben 1999-ben 11, 2000-ben 16 egy éven aluli gyermek halt meg, ezer élveszületésre 14 csecsemőhalálozás jutott, míg a megyében csak 12.

Mezőgazdaság. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye alapvetően mezőgazdasági jellegű. Az itt élő lakosság kiterjedt mezőgazdasági tevékenységére utal, hogy az ezer lakosra jutó egyéni gazdaságok száma kétszerese az országosnak.

A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetet két, a kisvárdai és a vásárosnaményi kistérség fedi le. A Záhonyi átrakóközvet nagy volumenű munkaerő-foglalkoztatása ellenére a térség gazdaságában is meghatározó a mezőgazdaság. A kisvárdai körzetben az ezer lakosra jutó egyéni gazdaságok száma valamelyest elmarad, a vásárosnaményiban viszont jóval felülmúlja a megyei átlagot.

A két kistérség egyéni gazdaságai és gazdálkodó szervezetei együttesen a megye termőterületének 16 százalékán (63 000 hektár) gazdálkodnak, melynek nagyobb része, héttizede szántó, tizede gyümölcsös. A szántóföldeken legnagyobb arányban gabonaféléket, ezt követően ipari növényeket vetnek, a gyümölcsösök jellemző faja az alma és a meggy.

Az övezet területén korábban meghatározó volt az állattartás, de az állatállomány – a megyeihez hasonló mértékben – jelentősen csökkent. Kisvárdai és Vásárosnaményi körzetében istállózzák a megye sertésállományának 17 százalékát, az egyéni gazdaságok szarvasmarha-állományának 14 százalékát. A száz hektár mezőgazdasági terület

re jutó szarvasmarha-állomány a megyei átlagnál alacsonyabb, a sertésállomány ahhoz hasonlóan alakul.

A 2000. évi mezőgazdasági összeírás adatai alapján került sor a gazdaságok által előállított éves mezőgazdasági termékérték kiszámítására, melynek alapjául a földhasználat (vetés- és ültetvényszerkezet) és az állatállomány összetétele, valamint az 1999. évi mezőgazdasági termelői árak szolgáltak. A számítások szerint Szabolcs-Szatmár-Beregben egy egyéni gazdaság átlagosan 535 ezer forint termékértéket állított elő, 1,5 százalékkal többet, mint az országos átlag. A vásárosnaményi és kisvárdai kistérségben egy egyéni gazdaságra mindössze 493 ezer, illetve 445 ezer forint mezőgazdasági termékérték jutott, melyek 8, illetve 17 százalékkal maradnak el a megyei átlagtól és a megye kistérségeinek rangsorában az utolsó helyeket foglalják el.

Az övezeten belül a periférikus térségek (Tiszahát) fejlesztése elsősorban mezőgazdasági programokkal látszik megoldhatónak, ezen belül is a biotermékek és a gyógynövények előállítása kaphat nagyobb hangsúlyt. A térség mezőgazdasági fejlesztésénél nem hagyhatók figyelmen kívül az övezet geopolitikai helyzetéből fakadó előnyök, annak kiaknázása, hogy a szomszédos kárpátaljai területek mezőgazdasági termékekből továbbra sem önellátók.

Ipar. A térség ipari vállalkozásai általában 20 fő alatti szervezetek. A megye legnagyobb ipari gazdálkodói közül négy található a körzetben, a vásárosnaményi Interspan Faipari Kft., az anarcsi Felsőtiszavidéki Almafeldolgozó Kft. (FAT), a Caroflex Fékbetétgyár Kft. (Kisvárdá) és a Várda-Drink Szeszzipari Rt. (Kisvárdá). Nagy jelentőségű rajtuk kívül az Erdért Rt. (Tuzsér), a Tékisz Kereskedelmi, Szolgáltató és Szállítványozási Rt. (Tuzsér), az Euro Kapu Ipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Rt. (Záhony), a Bereg-Hús Kft. (Vásárosnamény) és a Hajdú-Bét Rt. (Kisvárdá). Ezek alapján az övezet térképén kirajzolódik egy Záhony-Tuzsér-Kisvárdá-Anarcs ipari tengely, illetve egy Vásárosnamény környéki centrum.

A térségben külföldi érdekeltségű vállalkozások is jelen vannak, a Michelin, a GE Lighting, az Interspan és a Lada Trans. Az övezet adottságaiból, kereskedelmi lehetőségeiből és hagyományaiból adódóan elsősorban az élelmiszerek, italok gyártásának, a ruházati termékek gyártásának, a fafeldolgozásnak, a gumi- és műanyagipari termékek gyártásának, és a fémfeldolgozás ágazatoknak van jelentőségük.

A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet területén két ipari park működik (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében hét). Az ipari parkok önálló vállalkozási formában működő szervezetek. Feladatuk az ipartelepítés, az infrastruktúra biztosítása, tematikai és egyéb technikai jellegű (ügyleti, banki, oktatási) szolgáltatások nyújtása. A Záhony Városi Ipari Parkot az INMAS MECHATRONIKAI Kft. működteti. A Tuzséri Ipari Park üzemeltetője a Záhony és Térsége Fejlesztési Kft, melynek 600 hektáros területén eddig hat vállalkozás kezdte meg működését. Húsz hektárnyi területen teljes a közműellátás, az infrastruktúra további kiépítése a helyi önkormányzatokkal együttműködve történik. A magyarországi ipari parkok közül egyedülállóan a tuzséri keresztezi az európai normál és a transz-szibériai széles nyomtávú vasúti sínhálózat, így az ide települő vállalkozások közvetlenül tudnak rakodni mindkét vonalra, áruikat egyenesen küldhetik Nyugat-Európába, a FÁK országokba és Távol-Keletre is. Az ipari parkok a 4-es számú főútvonal mellett helyezkednek el. Az elmúlt egy évben a két ipari parkba új betelepülés nem történt. Jelenleg tárgyalások folynak

egy belga PET palack előforma gyártó céggel, amelynek szándékában áll betelepíteni, azonban tervei szerint kész iparcarnokot kíván bérelni, illetve vásárolni. A vállalkozási övezetek fejlődésének, megfelelő működésének akadálya lehet a pénzügyi források hiánya. A záhonyi övezet ez alól kivételt jelent, mert a kormány hozta létre, így a megfelelő szintű finanszírozása is megoldott.

A vállalkozási övezetekre általában jellemző, hogy a vállalkozások elterjedtsége elmarad az átlagostól, hiszen célja pontosan a befektetések ösztönzése, a döntően iparral, szolgáltatással foglalkozó vállalkozások fejlesztése. Miközben a vizsgált övezetben a megye népességének 16,7 százaléka él, a működő vállalkozásoknak mindössze 14,5 százaléka található itt.

A gazdasági fejlődés egyik fő mutatója a vállalkozássűrűség. 1999-ben tízezer lakosra 482 működő vállalkozás jutott, 83-mal kevesebb, mint a megyében. A térség városai közül a legmagasabb érték (912) Záhonyt jellemezte.

A nyereségérdekeltségű szervezetek száma egy év alatt közel 8 százalékkal, 2000 végére 4957-re emelkedett. (Lásd a 4. táblát.) A működő vállalkozások több mint fele a térség három városában koncentrálódott.

4. tábla

Működő vállalkozások száma 2000 végén

Térség	Működő vállalkozás	Ebből:				
		korlátolt felelősségű társaság	részvénytársaság	szövetkezet	betéti társaság	egyéni vállalkozás
Záhony és Térsége						
Vállalkozási Övezet	4 957	461	8	52	1 092	3 306
Ezen belül:						
Kisvárdai	1 577	151	2	9	339	1 061
Vásárosnaményi	690	61	2	5	101	515
Záhonyi	431	62	1	2	207	154
a térség községei	2 259	187	3	36	445	1 576
Megegyezően	34 101	4 073	68	264	5 671	23 295
Az övezet részesedése a megyeiből (százalék)	14,5	11,3	11,8	19,7	19,3	14,2

Négy községben (Ajak, Dombrád, Mándok, Tiszabездéd) a vállalkozások száma 130–230 közötti. A többi településen a vállalkozói szféra kiépítettsége meglehetősen kezdetleges, különösen a Záhony–Kisvárdai vonaltól keletre eső területeken. Az övezetben működő vállalkozások kétharmada egyéni vállalkozás.

A megye és ezzel együtt az övezet térsége is mezőgazdasági beállítottságú. A mezőgazdaságban tevékenykedő vállalkozások mind a megyében, mind az övezetben azonos arányban vannak jelen (9-9%). Ugyanakkor a megyeinél (34%) hangsúlyosabb a kereskedelem területén működők szerepe (40%) és kevésbé gyakoriak az ipari, építőipari vállalkozások (vállalkozási övezet: 13 százalék, megye: 17 százalék).

1998 és 2000 között az ezer főre jutó vállalkozások száma szinte valamennyi vállalkozási övezetben kedvezően alakult. A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetben az átlagosnál is kedvezőbb vállalkozássűrűség-növekedés zajlott le. Három

év alatt több mint 2000 új, általában kis létszámú egyéni vállalkozás kezdte meg működését.

5. tábla

*Új, működő vállalkozások a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetben
gazdálkodási forma szerint, 1998–2000*

Településforma	Jogi személyiségű társas vállalkozás			Nem jogi személyiségű társas vállalkozás	Egyéni vállalkozás	Egyéb vállalkozás	Összesen
	összesen	ebből:					
		korlátozott felelősségű társaság	részvénytársaság				
	1998-ban						
Községek	20	16	–	88	160	14	282
Kisvárdá	21	21	–	48	104	7	180
Vásárosnamény	3	3	–	10	42	1	56
Záhony	3	3	–	131	18	5	157
<i>Összesen</i>	<i>47</i>	<i>43</i>	<i>–</i>	<i>277</i>	<i>324</i>	<i>27</i>	<i>675</i>
	1999-ben						
Községek	21	14	–	92	192	13	318
Kisvárdá	12	10	1	68	133	3	216
Vásárosnamény	1	–	1	9	64	8	82
Záhony	7	7	–	8	21	3	39
<i>Összesen</i>	<i>41</i>	<i>31</i>	<i>2</i>	<i>177</i>	<i>410</i>	<i>27</i>	<i>655</i>
	2000-ben						
Községek	22	19	–	111	263	13	409
Kisvárdá	15	14	–	48	158	5	226
Vásárosnamény	8	5	1	20	81	–	109
Záhony	5	4	1	7	17	2	31
<i>Összesen</i>	<i>50</i>	<i>42</i>	<i>2</i>	<i>186</i>	<i>519</i>	<i>20</i>	<i>775</i>

Jogi személyiségű társas vállalkozásokból 138 (ebből 4 részvénytársaság), betéti társaságból 639 alakult, és a vállalkozások felerészben a községeket, háromtized részben Kisvárdát, 12 százalékban Vásárosnaményt választották székhelyül. Szám szerint a legnagyobb mértékű növekedés 2000-ben következett be. A községekben nagyobb arányú volt a mezőgazdaságban tevékenykedők szerepvállalása, a városokban pedig hangsúlyosabb volt a kereskedelem területén működő szervezetek megjelenése.

Megvalósult és tervezett beruházások. Az övezetek működésének alapvető feltétele a befektetés-ösztönzési tevékenységhez szükséges pénzügyi források megléte. A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetben kialakítása óta több mint 7 milliárd forint beruházás valósult meg, ebből 4 milliárd forint állami beruházás volt. 1995-től az övezet területén a városokat és a községeket is érintő jelentős közműfejlesztések zajlottak. Megvalósult a záhonyi vasúthálózat, a határátkelőhely, valamint a 4. számú főútvonal korszerűsítése is, új Tisza-híd épült. Az övezet programjához kapcsolódó első jelentős létesítményt, a tiszabezdédi kamionterminált 1996 júliusában adták át, amely jelentősen javította a közlekedési körülményeket és Záhonyt tehermentesítette.

Zsurk községben a HUNALCO Rt. beruházásában egy italgyártó és palackozó üzem kezdte meg működését, Vásárosnaményban megvalósult az INTERSPAN Kft. faforgácslapgyártó üzemének technológiai korszerűsítése.

Az övezet különösen azoknak a cégeknek nyújt előnyöket, amelyek – a térség helyzetéből adódóan – valamilyen értéknövelő munkát (szortírozás, feldolgozás) végeznek a bejövő nyersanyagokon, ömlesztett árukon, illetve az itt termelt, vagy végső formába alakított termékeiket a FÁK országok piacain értékesítik. A termelő beruházások mellett természetesen nagy szerepet kapnak a különböző szállítványozási, logisztikai szolgáltatások.

A további fejlesztési tervek között szerepel a Barter Kereskedelmi Központ felállítása, állandó információszolgáltatás az ukrán, orosz és FÁK-országok, valamint az EU piacairól, piackutatás, marketing tevékenység, a kelet-nyugati áruforgalomhoz kapcsolódó banki és biztosítási szolgáltató tevékenység.

2001-ben elkezdődött egy korszerűsített közlekedési koncepció, amely két szakaszban (4 és 15 éves program keretében) valósul meg. Ez a vállalkozási övezet térségére kedvező hatással lesz, mert kiemelt kormányzati beruházások segítik majd az ország délnyugati és északkeleti szélét összekötő közlekedési főfolyosó kiépítését, fejlesztését autópálya-építés, vasúti építések, korszerűsítések keretén belül.

A közvetlen határszomszéd, Ukrajna szándéka, hogy minél több szálon kapcsolódjék az Európai Unióhoz, ehhez „ugródeszkeként” jó lehetőséget kínál a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet. 2001 tavaszán együttműködési megállapodás született Ungváron a kis- és közepes vállalatok határmenti együttműködésének fejlesztésére szlovák, ukrán, román és lengyel partnerek részvételével. A térség iránt jelentős érdeklődés mutatkozik Távol-Keletről (Dél-Korea, Japán, Kína) és észak-olasz területről. A közelmúltban olasz partnerekkel Tri-Eszt Rt. néven 50 millió forintos alaptőkével közös vállalatot alapítottak, melynek célja olyan komplex logisztikai fejlesztés megvalósítása, mely előmozdítja a szállítványozás jelentőségének növelését a volt Szovjetunió és a Távol-Kelet Nyugat-Európával való összekötésével.

Munkanélküliség. A térség súlyos problémája a nagymértékű munkanélküliség. Az övezet működésének egyik alapvető feladata a foglalkoztatási helyzet javítása.

A kedvező korösszetétel miatt a munkaerőlétszám csökkenésével a közeljövőben nem kell számolni. A terület két munkaerő-piaci mikrokörzetbe tartozik. A vásárosnaményi körzetben a munkanélküliség tartósan magasabb, mint a megyében, egyes településeken eléri a 30 százalékot. A kisvárdai körzet a legkedvezőbb helyzetűek közé tartozik, rátája több mint 5 százalékponttal kisebb a megyei átlagnál.

2000 végén a megyében regisztrált munkanélküliek 17 százalékát (6541 főt) az övezet 50 településén tartották nyilván. A munkanélküliek hattizede férfi, négytizede nő volt, és 58 százalékuk már több mint 180 napja volt munka nélkül. Szociális jövedelempótló támogatásban 2300 fő, a munkanélküliek 36 százaléka részesült. A tartós munkanélküliek nagyobb része fizikai dolgozó, elhelyezkedésük elősegítésére szükség van átképzések és továbbképzések beindítására.

A munkanélküliség figyelemre méltó csökkenése az országban található 11 vállalkozási övezet közül egyben sem mutatkozott működésük eddig eltelt ideje alatt. A kimutatható néhány százalékos mérséklődés ellenére a munkanélküliségi arány még mindig jóval magasabb az országos átlagnál.

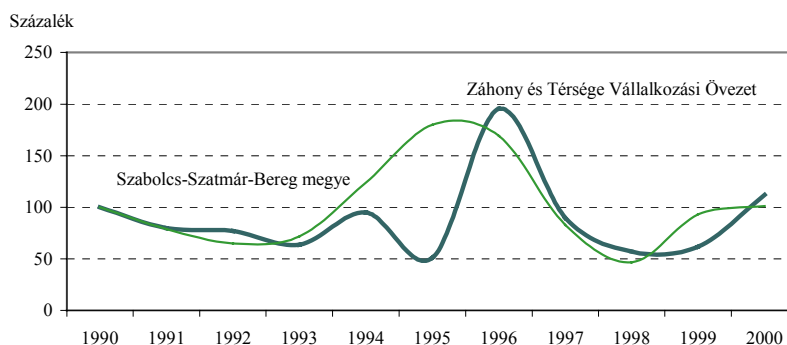

A lakossági infrastruktúra főbb jellemzői. Az infrastruktúra léte a gazdaság hatékony működésének alapvető feltétele, mely biztosítja a termelés–elosztás–fogyasztás folyamatának zavartalan menetét, ugyanakkor meghatározza a lakosság életkörülményeit. Az infrastruktúra fogalmi körébe tartozik tehát a közlekedés, a posta és távközlés, az energiaszolgáltatás, a vízellátás, a csatornázás, a lakás, a kereskedelmi hálózat, az idegenforgalmi és vendéglátóipari létesítmények, az egészségügyi, az oktatási és kulturális ellátottság stb. Az infrastruktúra kiépítettsége, színvonala jól jellemzi az adott térség fejlettségi szintjét.

A lakosság életmódját alapvetően meghatározzák a lakáskörülmények és a közművekkel való ellátottság. 1999 végén a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet településein 32 200 lakást számláltak, százal kevesebbet, mint egy évvel korábban. 17 százalékos népességarány mellett a lakásállománynak mindössze 15 százaléka található a térségben, melynek következtében a száz lakásra jutó lakosok száma (296) figyelemre méltóan meghaladja a megyére jellemzőt (272). A laksűrűségi mutató területi különbségeit a népesség és a lakásállomány számának változása alakítja ki. Míg az övezetben az előző évhez képest a mutató értéke lényegében változatlan, a megyei átlagérték – a lakásépítési láz mérséklődése és a népességszám fogyása következtében – visszaesett. A lakásállomány több mint harmada az övezet városait gazdagítja, és ezen településeken a laksűrűség is mérsékeltebb az átlagosnál. Az 50 településből 15-ben száz lakásra legalább 300 lakos jut, legtöbb (344, illetve 346 fő) Kékcse és Tuzsér községekben.

A kilencvenes évek első felében a térségben – az országoshoz és a megyéhez hasonlóan – kevés lakás épült. 1995-ben a lakásépítések támogatói rendszerében bekövetkezett változások dinamikus növekedést eredményeztek, ennek mértéke az övezetben azonban a megyére jellemző igen intenzív bővülésnél szerényebb volt. 2000-ben az 50 településen 300 lakás használatbavételére került sor. (Lásd a 2. ábrát.) Az épített lakások száma 12 százalékkal haladta meg az előző évit, és 14 százalékkal – a megyében 18 százalékkal – rendelkezett négy vagy több szobával. Lakásépítés, avulás, elemi csapás és egyéb ok következtében 96 lakás szűnt meg a vizsgált időszakban, azaz száz épített lakásból 32 megszüntet pótolt.

2. ábra. Épített lakások száma
(Előző év = 100,0)

A lakásellátottságnak csupán egyik jellemzője, hogy mennyire élnek zsúfoltan a családok, háztartások. Legalább ennyire fontos a lakások közműellátottságának színvonala. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye valamennyi településének közüemi vízzel való ellátása 1992 végére megoldódott, így a térség városainak és községeinek valamennyi lakása hozzájuthat ivóvízhez. A közcsatornával való kiépítettségben azonban nagy az elmaradás. Az övezet városain kívül Ajak, Dombrád, Eperjeske, Fényeslitke, Gemze, Ilk, Kisvarsány, Mándok, Nagyvarsány és Tuzsér községekben történt meg a közcsatorna-hálózat kiépítése, 37 másik településen még nem megoldott. Kisvárdán 41 százalék, Vásárosnaményban 73 százalék, Záhonyban 93 százalék a közüemi szennyvízcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya. A közcsatornával ellátott lakások száma az övezet egészében – egy év alatt – 12 százalékkal emelkedett. Összeségében a lakásállomány harmada csatornázott. (Lásd a 6. táblát.)

A korábbi évek gázberuházásainak eredményeként a vezetékes gáz a vizsgált terület valamennyi településére eljutott. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma az 1995. év végi 14 928-ról 20 295-re bővült a 2000. év elejére, és a növekedés mértéke (36%) felülmúlta a megyére jellemzőt (21%). Az egyes településeken a háztartások változó arányban kapcsolódtak rá a gázellátó rendszerre.

6. tábla

Közüellátottság, 2000 eleje

Térség	Közüemi vízhálózatba bekapcsolt lakások		Közüemi szennyvízcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások		Vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma
	száma	aránya (százalék)	száma	aránya (százalék)	
Városok összesen	9 795	86,0	6 617	58,1	7 856
Kisvárdá	5 529	86,5	2 626	41,4	4 456
Vásárosnamény	3 140	97,4	2 352	73,0	2 536
Záhony	1 126	63,7	1 639	92,7	864
Községek összesen	18 429	88,5	2 767	13,3	12 439
Záhony és Térsége					
Vállalkozási Övezet	28 224	87,7	9 384	29,1	20 295
Megye összesen	178 274	85,2	57 019	27,2	123 707
Az övezet a megye százalékában	15,8	–	16,5	–	16,4

A térség településeinek kiskereskedelmi üzletekkel való ellátottsága változó. 2000-ben az övezetben 1495 üzletet számláltak, melyből 826, azaz az üzletek több mint fele a városokban koncentrálódott. Tízezer lakosra átlagosan 157 bolt jutott, kevesebb, mint a megyében (162). Kisvárdán, Vásárosnaményban és Záhonyban az ellátottság jóval átlag feletti, a kis lélekszámú településeken azonban mindössze 1–4 kiskereskedelmi egység áll a lakosság rendelkezésére. Élelmiszert minden településen legalább egy helyen árúsítanak.

A térség 14 gépjármű üzemanyagtöltő állomásán mindössze 7 település osztozik. Kisvárdán, Vásárosnaményban és Záhonyban 3, 4, illetve 3, Ajakon, Dombrádon, Tiszabezdédén és Tuzséron egy-egy benzinkút működik.

A településcsoport vendéglátóipari üzlethálózatát 542 egység alkotja nagyrészt egyéni vállalkozók működtetésével. Az üzletek nagyobb része italüzlet.

A személygépkocsi és telefon léte, illetve használata ma már a háztartások nagy részénél összekapcsolódott a mindennapi életvitellel, és ez érvényes a városokra és a községekre egyaránt. Szükség van rájuk a gyors elérhetőség biztosításához, az információáramláshoz, -cseréhez és nem utolsósorban segélykérés esetén.

1999-ben a térség településein 15 900 személygépkocsit számláltak, a megye állományának 15,5 százalékát. Ugyanezen évben ezer lakosra átlagosan 167 személygépkocsi jutott, 13-mal kevesebb, mint a megyében. A távbeszélő fővonalal való ellátottság sem kedvezőbb az előbbinél. A lakónépesség 17 százalékos aránya mellett a térség a megye telefonfővonal-állományából csak 14,5 százalékkal részesedett. A lakosságra vetített mutató (223) pedig csak 87 százaléka a megyei átlagnak (256). (Lásd a 7. táblát.) Az ellátottság az övezet városaiban figyelemre méltóan meghaladja a megyeit, a periférikus területek községeiben azonban meglehetősen szerény.

7. tábla

Személygépkocsi- és telefonellátottság 2000 elején

Térség	Személygépkocsik	Távbeszélő fővonalak	Személygépkocsik	Távbeszélő fővonalak
	száma		ezer lakosra jutó száma	
Városok összesen	6 927	9 829	221	314
Kisvárdá	3 953	5 598	222	315
Vásárosnamény	2 072	2 682	234	303
Záhony	902	1 549	194	332
Községek összesen	8 955	11 357	140	178
Záhony és Térsége				
Vállalkozási Övezet	15 882	21 186	167	223
Megye összesen	102 327	145 763	180	256
Az övezet a megye százalékában	15,5	14,5	92,8	87,1

1999 végéig a kábeltelevíziós hálózatra mindössze két városban tudtak rácsatlakozni a háztartások, Kisvárdán és Vásárosnaményban.

Az övezet tömegközlekedési helyzete kielégítő. Az 50 településből 17 (3 város és 15 község) közelíthető meg vasúton, azaz rendelkezik vasútállomással. Távolsági autóbusz Fényeslitke és Komoró kivételével – ahol viszont a vasúti összeköttetés biztosított – valamennyi településről szállítja az utasokat.

A térség fiatal korstruktúrája következtében az iskolai, óvodai nevelésről gondoskodó intézmények fenntartásának és működtetésének szinte valamennyi településen van létjogosultsága. 1999-ben a kis lélekszámú Győröcske, Mátyus, Tákos és Tiszavid községek kivételével – az egész megyét érintő nagy horderejű intézménybezárások ellenére – minden településen várta óvoda a 3–6 éves korú gyermekeket, összesen 4016 férőhelyen. Az óvodába beíratott gyermekek száma 23 településen meghaladta a férőhelyek számát, azaz száz férőhelyre átlagosan 104 gyermek jutott. Az óvodák azonban még így is kevésbé zsúfoltak, mint a megyében. A vizsgált időszak

ban a 4163 beiratkozott gyermekre összesen 322 főállású óvodapedagógus felügyelt, egy óvónő átlagosan 13 főre. Általános iskola az 50-ből 44 településen működik, itt oktat, illetve tanul a megye pedagógusainak és tanulóinak 18–18 százaléka. A 11 731 diákkal 1999-ben 993 pedagógus foglalkozott, így egy általános iskolai tanulóra – a megyeivel egyezően – 12 tanuló jutott.

Középiskolai továbbtanulásra Kisvárdán (4 középiskola), Vásárosnaményban (2 középiskola) és Záhonyban van lehetőség; a megye középiskolásainak 16 százaléka tanul ezen intézményekben.

A községi könyvtárak sok esetben a település egyetlen közművelődésre alkalmas helyszínei. A vállalkozási övezet 41 településén vehető igénybe önkormányzati könyvtári szolgáltatás. A helyben levő könyvtári egységek – melyek lehetnek könyvek, újságok, folyóiratok, hangzó dokumentumok – átlagos állománya 12 360 darab, kissé elmarad a megyei átlagtól. Egy olvasó 1999 folyamán átlagosan 25 könyvet kölcsönzött ki a könyvtárakból. A legnagyobb olvasókedv az anarcsi, kékcsei, tákosi és újkenézi könyvtárlátogatókat jellemezte.

A megye 47 moziterméből 7 található a térségben, melyek férőhelye átlagosan 244 fő. Záhony rendelkezik a legnagyobb, 400, Nagyvarsány a legkisebb, 150 férőhelyes moziteremmel.

A kisvárdai Rétközi Múzeum és a vásárosnaményi Beregi Múzeum 5, illetve 10 kiállítással várta 1999-ben a látogatókat, melyekre 3300, illetve 12 000 fő volt kíváncsi. Ez a megyei múzeumokat látogató közönség 7 százaléka.

Az övezetben Kisvárdán és Vásárosnaményban működik kórház 548, illetve 135 kórházi ágygal, melyek együttesen a megyében rendelkezésre állók 17 százalékát adják. A kórházakban ténylegesen teljesített ápolási napok száma (202 ezer) pedig közel 18 százaléka a megyeinek. A két kórházból 2000-ben csaknem 23 ezer beteget bocsátottak el, ami a megyeinek közel 18 százaléka. A Kisvárdai Városi Kórház, amely jelentős térségi feladatokat lát el, a vásárosnaményi véradó állomással és szakrendelővel is kiegészült. 1996-ban a vásárosnaményi és fehérgyarmati kórház egyesült és Szatmár-Beregi Kórház néven folytatja tevékenységét.

Az övezet 50 településéből 18 nem rendelkezik önálló háziorvossal, illetve házi gyermekorvossal. Kisvárdán 10, Vásárosnaményban 7, Záhonyban 4, Dombrádon 3, Ajakon, Mándokon és Tuzséron 2–2, további 25 községben 1–1 házi orvos gondoskodik a betegellátásról.

Az orvosellátottság – a lakosságra vetített mutató alapján – összességében a térségben megfelel a megyei átlagnak, azaz tízezer lakosra átlagosan 6 orvos jut. Nagyobb ellátási problémák a gyógyszerekhez való hozzájutás területén mutatkoznak. Gyógyszertárral ugyanis mindössze 12, a települések negyede rendelkezik.

Az időskorúak nappali ellátására 13 településen van lehetőség. 2000-ben az idősek klubjában gondozottak száma 441-re emelkedett, mely tizede a megyeinek.

A térségben rejlik idegenforgalmi, turisztikai lehetőségek javarészt kihasználatlanok. Az Országos Természetvédelmi Hivatal több helyi jelentőségű védett természeti értéket tart itt nyilván. Feltétlen említést érdemel az anarcsi Czóbel-kúria, és a körülötte elterülő angolpark, mely védett történelmi kert; a Lónyai-kert, a mándoki Forgách-kastély a parkkal együtt. A népi építészet egyik jelentős, egyedülálló büszkesége a tákosi református templom a különálló toronnyal, a lónyai és a zsurki harang

lábak. A kisvárdai vár romjai között, a szabadtéri színpadon nyaranta országos színházi fesztiválokat, előadásokat tartanak. A Tisza menti települések – többek között Dombrád, Vásárosnamény – szempontjából meghatározó a falusi turizmus fejlesztése, a vízközelség adta üdülési és sportlehetőségek kihasználása, esetleg csendes üdülőövezetek kialakítása. Vásárosnamény-Gergelyugornya a beregi térség egyik legkedveltebb üdülőterülete, mely nyáron ezerszámra vonzza a kikapcsolódni vágyókat. A város fejlesztésének vitathatatlan kulcsterülete a turizmus.

1995-ben az 50 település közül hétben, 2000-ben kilencben vettek igénybe vendégek kereskedelmi szálláshelyeket. Az elsősorban nyári hónapokra korlátozódó vendégszám öt év alatt 8 százalékkal, 16 ezer főre emelkedett, ami a megyei vendégforgalom 15 százaléka. Az övezet külföldi vendégeinek aránya rendkívül figyelemre méltóan, 6 százalékról 22 százalékra növekedett, az általuk eltöltött vendégéjszakák száma is ötödével emelkedett.

A legtöbb szállásférőhellyel Vásárosnamény (1011) és Kisvárdá (163) várta a vendégeket 2000-ben. További 249 férőhelyen Záhony, Ajak, Beregdaróc, Dombrád, Komoró, Lónya és Tuzsér osztozott.

A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet földrajzi fekvéséből adódóan igen fontos szerepet játszik a határforgalom (személy- és teherforgalom) lebonyolításában.

8. tábla

Az ukrán határszakasz átkelőhelyeinek személyforgalma

Határátkelőhely	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.
	évben					
Barabás közút	784 725	692 939	558 140	501 763	373 269	481 147
Beregsurány közút	1 243 304	1 307 937	1 853 850	1 811 849	1 157 831	1 386 264
Eperjeske vasút	587	99	18	3	2	11 254
Lónya közút	684 349	347 223	341 645	320 467	203 762	276 347
Záhony közút	9 563 284	9 926 319	3 923 953	1 668 671	1 380 350	1 684 904
Záhony vasút	420 149	409 590	254 276	228 027	299 915	329 123
<i>Összesen</i>	<i>12 696 398</i>	<i>12 684 107</i>	<i>6 931 882</i>	<i>4 530 780</i>	<i>3 415 129</i>	<i>4 169 039</i>

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10 határátkelőhelyéből 5 – Záhony, Eperjeske, Lónya, Barabás és Beregsurány – vagyis az ukrán határszakasz szinte valamennyi átkelőhelye (a tiszabecsi kivételével) az övezet településeggyütteséhez tartozik.

1999-ben a térség átkelőhelyein együttesen csaknem 3,5 milliós személyforgalmat bonyolítottak le, mely mindössze háromtizede a négy évvel ezelőttinek. (Lásd a 8. táblát.) A visszaesés valamennyi határátkelőhelyen megmutatkozott, eltérő mértékben. 2000-ben valamelyest növekedett a személyforgalom, de nem érte el az 1998. évi szintet sem.

A VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET GEOPOLITIKAI JELLEMZŐI

A magyarországi vállalkozási övezetek közös jellemzője, hogy közlekedés-földrajzi szempontból periferikus területen található. A Kunmadaras és Térsége Vállalkozási

Övezet kivételével ugyanis valamennyi térség az országhatár mentén helyezkedik el. A határmentiséget csak azon övezet fordíthatja előnyére, melynek sikerül jelentős együttműködést kialakítania a szomszédos országgal, illetve országokkal.

A Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet rendkívül előnyös földrajzi és közlekedési adottsággal rendelkezik, geopolitikai helyzete is kedvező, elsősorban ezek indokolták a vállalkozási övezet létrehozását. Itt található a magyar államhatár Ukrajnával és Szlovákiával, és közel esik hozzá a román és a lengyel határ is. Záhony nagyforgalmú közúti határátkelőhely. Ide érkezik a 4-es számú főút, és itt található a széles nyomtávú orosz-ukrán vasúti hálózat az európai normál nyomtávúval, amely árumegállási és átrakodási kényszert eredményez. Ennek következtében egy Közép-Európában egyedülálló nagyságú és infrastruktúrájú átrakóközvet alakult ki az elmúlt ötven évben.

Az átrakóközvetben több mint húsz átrakóhely található, melyek alkalmasak a nyitott és fedett vasúti kocsikból történő átrakásra, tartálykocsikban érkezett áruk átfejtésére, valamint konténerek mozgatására. A fejlett technológia lehetővé teszi a közúti és vasúti áruszállítás összekapcsolását is, azaz teherautók, kamionok vasúton történő előrejutását.

A záhonyi átrakóközvet éves forgalma a korábbiakban meghaladta a 20 millió tonnát, napjainkban ez harmadára esett vissza. A bejövő áruk nagy része Oroszországból érkezik és többségük nyersanyag, míg a kifelé irányulók nagyobb hányada élelmiszeripari termék.

Az Európai Unió megállapítása szerint Záhonyon halad keresztül a Triesztet Lvovval összekötő V. számú Páneurópai Közlekedési Főfolyosó, és az európai uniós csatlakozás után itt lesz az Unió keleti határa. A térségben adott lenne az olcsó, ámbár lassú vízi szállítás lehetősége is a Tisza hajózhatóvá tételével, ugyanakkor lehetőség van légi úton történő szállításra is, mivel Nyíregyházán és Ungváron repülőtér üzemel. Az M3-as autópálya megépítése újabb lökést adhat az övezet fejlesztésének, melynek nemcsak az országos, hanem egy európai fejlesztési irányznak is részét kell képeznie.

A közvet geopolitikai helyzete versenyre készíti az itt működő szolgáltatókat. Az egyik legnagyobb vetélytárs, a szlovákiai ágcsernyői közvet, mely a záhonyi közvet strukturális átalakításának felgyorsítását sürgeti.

Igénybe vehető gazdasági kedvezmények

A területet 1996. január 1-jével jelölték ki vállalkozási övezetté és a jogszabályban meghatározott kedvezmények legfeljebb 2006. december 31-ig vehetők igénybe. A kedvezményeket azon adózók és egyéni vállalkozók igényelhetik, akik a vállalkozási övezetben folytatnak kedvezményre jogosító tevékenységet. Az 1996. évi LXXXI. Társasági adótörvény 1998-tól tovább bővítette a beruházási adókedvezmények körét. A vállalkozási övezetben székhellyel, vagy cégbíróságon, önkormányzatnál bejelentett telephellyel rendelkező adózó a székhelyen, telephelyen üzembe helyezett és ott üzemeltetett gép és épület értéke után, illetve infrastrukturális beruházás után a beruházási érték 6 százalékának megfelelő adókedvezményt vehet igénybe. Ugyanakkor – ezek helyett – az adózó alkalmazhatja azon adóalap-csökkentő kedvezményt is, mely szerint a közúti gépjárművek, épületek és építmények értékét kivéve, a beszerzési érték teljes összege az üzembe helyezés évében az adóalapot csök

kenti. A törvény jelentős kedvezményt ad azon nagyberuházóknak, akik beruházásait társadalmi és gazdasági szempontból elmaradottnak minősített, vagy tartós munkanélküliséggel sújtott térségben valósítják meg. További lényeges kedvezmény, hogy az egyéni vállalkozók a gazdasági társaságokhoz hasonlóan tíz százalékos amortizációs költségleírást vehetnek igénybe.

Mindezek mellett termelő beruházások esetén állami pályázati pénzeszközök is igénybe vehetők a Gazdasági Minisztérium, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság által biztosított forrásokból.

A vállalkozási övezetek fejlesztése szempontjából jelentősége lehet még a Széchenyi-terv egyes pályázatainak, illetve a Területfejlesztési (1999-től Vidékfejlesztési) céllelőirányzatnak, amelynek kapcsán vissza nem térítendő, illetve visszatérítendő támogatás, és fejlesztési hitelekhez nyújtható kamattámogatás nyerhető.

A gyakorlatban a beruházási kedvezmények igénybevétele a vállalkozások számára igen jelentős támogatást biztosít, hiszen az adómegettakarítások teljes összege felhasználható további fejlesztésekre, jövedelmek növelésére.

Záhony a székhelye a Vállalkozási Övezetek Országos Szövetségének, amely az eddig létrejött 11 vállalkozási övezet érdekeit képviseli. Célja és feladata az övezetek közötti kapcsolattartás, marketing, szervezési, képviselési feladatok ellátása, illetve ezen tevékenységek szervezeti kereteinek megteremtése, a tagok szakmai segítsége, felkészítése, az övezetek szakmai programjainak megszervezése. A szövetség munkája nélkülözhetetlen, mert az övezetek fejlődésére vonatkozó elképzelések, tervek csak akkor valósulhatnak meg, ha egy közösen kialakított stratégiába illeszkednek, és a legszélesebb kör érdekeit szolgálják. Az egyesület működése felett az ügyészség gyakorol törvényességi felügyeletet.

A logisztikai szolgáltató központ létjogosultsága

A területfejlesztés kapcsán egyre inkább előtérbe került az anyagmozgatással–áruszállítással kapcsolatos új szemléletmód és módszer a logisztika, mely teljes rendszerbe fogja a beszerzéstől az áru elosztásáig kapcsolatos feladatokat. A kapcsolódási pontokat biztosító ún. logisztikai szolgáltató központot célszerű a termelési hely vagy a piac közelébe telepíteni és a beruházást magas műszaki színvonalon a már meglévő infrastruktúrára építeni.

A vállalkozási övezetek tevékenységét és szerepét kedvező irányban befolyásolhatja egy logisztikai szolgáltató központ létrejötte, illetve az „ipari park–logisztikai központ–vámszabad terület” hármas egységének megvalósulása. Segíti ugyanis a térség ellátási, elosztási feladatainak végrehajtását, a termelő és felhasználó közötti logisztikai és más jellegű szolgáltatás lebonyolítását, anyag-, energia- és információáramlási kapcsolódási pontok biztosítását. Megfelelő működés esetén javítja az áruellátást, segíti a külföldi befektetők beáramlását, átvállalja a termelő vállalatok gazdaságtalan, kis hatékonysággal végzett logisztikai tevékenységét, csökkenti a lakott területek áruszállítási terhelését, ezáltal a környezetszennyezést, javítja a térség áruellátási szintjét, a vevőkiszolgálást. Logisztikai központok létrehozását eddig hat, az Ózd–Putnok–Észak–Hevesi, a Záhony és Térsége, a Kunmadaras és Térsége, a Makó és Térsége, a Mohácsi és a Zalai Regionális Lenti Központú Vállalkozási Övezetben kezdeményezték.

A Záhonyi Logisztikai, Kereskedelmi és Üzleti Központ megvalósítását célzó beruházások 2001-ben indultak el a PHARE Kísérleti Program keretein belül, 222 millió forintos összköltséggel. Ebből 110 millió forintot a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium biztosít társfinanszírozóként. A Megyei Területfejlesztési Tanács 20 millió forinttal, a Flamand Kormányzat pedig – felismerve a projektben rejlő lehetőségeket – 70 millió forinttal járult hozzá a kivitelezéshez. Három szinten, 1600 négyzetméteres alapterületen 42 iroda, 6 tárgyaló és előadóterem áll majd átadás után a bérlők és az üzletemberek rendelkezésére.

A központ a logisztikai koordináló, integráló és fejlesztő feladatok mellett egyéb segítő, kiegészítő tevékenységeket is ellát:

- piaci, kereskedelmi, jogi, pénzügyi, adózási információk szolgáltatása az ukrán, orosz és FÁK országok, valamint az EU piacairól;
- átfogó információs adatbázis kialakítása, kezelése, kapcsolatépítés más logisztikai központokkal;
- piackutatás, marketing tevékenység;
- a kelet-nyugati áruforgalomhoz kapcsolódó banki és biztosítási szolgáltatási tevékenység.

*

A vállalkozási övezetek kijelölése óta eltelt idő nem bizonyult elégségesnek a korábbi kedvezőtlen folyamatok gyökeres megváltoztatására sem a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet, sem a többi térség esetében. Az övezetek marketing-, PR- és befektetésösztönzési-tevékenységében korlátozottak a tapasztalatok, nincsenek tényleges hazai minták, és az övezetek nem jutnak elegendő szakmai segítséghez a hatékony menedzselés érdekében. Javult ugyan a vállalkozássűrűség, de ez leginkább kisméretű és kis árbevételű vállalkozások alakulásának volt köszönhető, melyek a tartósan magas munkanélküliséget kevésbé képesek orvosolni.

A vállalkozási övezetek tartós lemaradásának elkerülése érdekében a jövőben további átfogó fejlesztési programokra, aktív kormányzati szerepvállalásra és nagyobb fejlesztési összegrre lesz szükség. Ki kell dolgozni és meg kell valósítani az övezetre vonatkozó központi fejlesztési és marketing programokat hazai és európai uniós (SAPARD, PHARE-2000) forrásokból.

A vállalkozási övezetek számának növelése, új területek kijelölése nem célravezető, hiszen akkor a biztosított kedvezmények az ország nagy területén hozzáférhetők lesznek, és az övezet mint területfejlesztési eszköz elvesztené funkcióját.

SUMMARY

In 1989–1990 significant differences developed in the economical achievement and advanced state of certain territories of Hungary. The idea of the foundation of some enterprise zones arose for the first time in 1993-1994. As the first step, the Hungarian Government established the Záhony and Region Enterprise Zone in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, as an experiment, in 1995, that operational principles consider also the regional politics of the European Union.

The study gives an overview on the Záhony and Region Enterprise Zone, based upon the information given by the Záhony and Region Development Agency and the regularly collected statistical data.

This area consisting of 50 settlements is declared an enterprise zone for the period between 1st January 1996–31st December 2006. A lot of important tasks are yet to be done observing the strategic principles of the government decree.

A KULTÚRA KÖZÖNSÉGTÍPUSAI

BOGNÁR VIRÁG

A kultúra működési sajátosságai és közönségtípusai jellegzetes képet mutatnak a XX. század végi Budapesten. A szerző a kultúra elemzésének többrétegűségére, a kultúra különféle ágainak önálló életére, továbbélésének változataira hívja fel a figyelmet *D. Crane* kultúraszociológiai modelljének segítségével, amelyet átszíneznek *P. Bourdieu* és *G. Schulze* megközelítései. Az említett modell a tömegkulturális jegyek, a hagyományos városi szubkultúrák és a jellegzetes életmódokhoz kötődő kulturális formák összjátékaként értelmezi a kultúrát. A dolgozat egyúttal kísérlet az eltérő közönségtípusok leírására a kultúrára fordított idő alapján, az időmérleg-felvétel 1999/2000. évi budapesti adatainak segítségével. A kulturális időfelhasználás eltéréseinek két fő mutatója a tevékenységet végzők aránya (B-mutató) és időráfordításuk (C-mutató). Az időráfordítás különbségei az egyes magyarzó változók kategóriáiban *H. Scheffé* többszörös összehasonlításra alapuló *t*-tesztjével bizonyult megragadhatónak. A továbbiakban a kulturális intézményekhez kötődő közönségtípusok rekrutációját vizsgálja a szerző.

A modell igazolását célzó kísérlet részben sikerül. Megerősítést nyer az audiovizuális kommunikáció egyeduralma, és ezzel szemben kirajzolódik egy vékony, de markáns olvasói réteg, melyet nehéz leírni hagyományos szociológiai ismérvekkel. A cikk felhívja a figyelmet a kultúra közönségtípusainak a kulturális területek felől kiinduló vizsgálatára, továbbá a hagyományos társadalmi kategóriák jelentőségének elmosódására, melyek közül csupán a gazdasági aktivitás és a korcsoport emelkedik ki.

TÁRGYSZÓ: Kultúra. Társadalmi rétegződés. Életmód–időmérleg.

A tanulmány a szabadidő-felhasználás kulturális jellegű tevékenységeit választó csoportokat és időfelhasználásuk eltéréseit vizsgálja Budapesten. Az adatok az 1999/2000. évi országos életmód–időmérleg felvételből származnak.¹ A budapesti almintá részletes feltérképezését az a feltételezés indokolja, hogy itt (részben) másfajta különbségeket hoznak létre a vizsgált társadalmi, demográfiai és gazdasági változók, mint országos átlagban. E mögött kétféle elméleti kiindulópont is van: egyrészt a nagyvárosi és a kulturális élet sajátos összekapcsolódása, a sokszínű kulturális kínálat és a jel

¹ Az időmérlegnaplók adatai az 1999/2000. évi életmód–időmérleg felvétel I-IV. periódusainak éves átlagai a budapesti almintán. Az időmérleg-felvétel ezen felhasznált adatai reprezentálják a 15-74 éves lakosságot és az 1999. szeptember 1. és 2000. szeptember 6. közötti éves időszakot. A kiemelt kulturális tevékenységek adatai ugyanezen felvétel IV. periódusának adatai, nem éves átlagértékek, de megközelítőleg ugyanerre az időszakra vonatkoznak. A személyek kiválasztása az 1996. évi mikrocenzus-felvétel lakásmintája alapján történt, és országosan mintegy 11 ezer háztartás egy-egy személyére terjedt ki. Az időmérleg-mintában szereplő személyeket a hónapok, évszakok és a hét napjainak arányos képviselője érdekében 93 naponként, négy előre meghatározott időpontban keresték fel az összeírók.

legzetes nagyvárosi kulturális minták, másrészt a nagyvárosi közönség az előbbiekkal párhuzamosan kialakult jellegzetes tagolódása.

Az elemzés célja a különböző kulturális szabadidő-eltöltési tevékenységek körül formálódott közönségtípusok leírása. A főbb magyarázó változók (a nem, a korcsoport, a gazdasági aktivitás, az iskolai végzettség, a háztartásokban élő gyermekek száma, a lakó-környék hétköznapon és hétvégén) együttesen viszonylag kis mértékben vagy egyáltalán nem magyarázzák a vizsgált mintában a kulturális időfelhasználás különbségeit (Sík; 2001). Ennek ellenére a következőkben felvázolandó közönségtípusok leírásában lényeges szerepet játszhatnak a kiugró csoportok, a szignifikáns eltérések.

A bemutatásra kerülő szakirodalmi, elméleti eredmények arra intenek, hogy a XX. század végi társadalomban egyenként érdemes szemügyre venni a főbb kulturális tevékenységeket, mert azok a népességet és a gazdasági életet eltérő mértékben érintik. Vanak közöttük központi szerepűek (például a televízió) és egyes életmódcsoportokat vagy -rétegeket érintők (mint például a rádióhallgatás, a könyvolvasás, és az operalátogatás). Ez az elméleti kiindulópont tehát elveti a kultúra egységes egészként való vizsgálatát, ami jelen esetben lemondás egy általános „kulturális” index képzéséről, és a kiválasztott kulturális tevékenységek külön-külön elemzésére sarkall, mert azok nemcsak más-más társadalmi összetételű közönséget, hanem másfajta közönségtípusokat is vonzanak. E keret azt is lehetővé teszi, hogy a vizsgált magyarázó változók alapján képzett csoportok közötti szignifikáns különbségeket és azok hiányát egyaránt értelmezni tudjuk.

A XX. század második felében a kultúra reprezentatív módszerekkel történő szociológiai vizsgálatának egyik sarkköve a televízió volt. Főképp a televízió elterjedésének vizsgálata inspirálta az 50-es évek tömegkultúra-elméleteit, és nyomában a 60-as, 70-es években a „magas” és a népszerű (tömeg-) kultúra ellentéteit, és a kialakuló ízléscsoportokat vizsgáló szociológiai kutatásokat (Gans; 1974). „Ugyanis épp a televízió megjelenésével kialakult új versenyhelyzet kényszerítette a többi médiumot – a rádiót, a könyv- és hanglezkiadó cégeket, a helyi sajtót – regionális, társadalmi réteg, korcsoport, nem és életstílus szerinti szakosodásra, hogy megtalálja és összetartsa a maga közönségét.” (Wessely; 1998. 25. old.) A 80-as évek – elsősorban egyesült államokbeli és nyugatnémet – kutatásai megerősítették a kulturális választások és a társadalmi helyzet közötti kapcsolatok meggyengülését, és új típusú, életmód szerint tagolódo társadalmi milióket határoztak meg (Schulze; 1992). Az ezernyi ízlés- és életmódcsoportra szétbomló társadalom képével a szociológusoknak kénytelen-kelletlen szembe kellett nézniük.

Az amerikai társadalom kultúrájának szociológiai összegzését végző *Diana Crane* szerint a különböző típusú kulturális média (és a hozzájuk kapcsolódó termelőszervezetek) közül fennmaradnak és egymás mellett élnek a tömegkultúrához, osztálykultúrához és a különböző életmódokhoz kapcsolódók is (Crane; 1992. 6. old.).

A „kultúra” három főbb kulturális terület eltérő szervezettípusainak és megfelelő közönségtípusainak az összjátékaként értelmezhető. A kultúra centrális területét az országos és nemzetközi hatóságú média uralja, mely a népesség széles körét bevonja hatókörébe. Közönségük tömegközönség, amely különféle ízlésű és társadalmi háttérű egyének összessége. A fő médium ezen a területen a televízió, de ide tartoznak a hollywoodi filmek, néhány főbb országos napilap és hetilap is. A kultúra perifériális területének mozgatói a rádióadók, lemezkiadók, magazin- és könyvkiadók, amelyek már nem lépnek ki a nemzetközi porondra, ám elkülöníthető alcsoportokra tagolódik a közönségük. E csoportok

különböző társadalmi és demográfiai jellemzők mentén különíthetők el: életkor, nem, kisebbségi csoport, társas viselkedés, szokások, világnézet, lakókönyék. Az életmódok száma nő, egyre újabbak és újabbak keletkeznek, ez a folyamat a modern társadalom „hiper-szegmentálódása” (Cathelat, 1985).

A kultúra szerveződésének osztályozási sémája

Kulturális szervezettípus	Média	Főbb közönségtípus
Centrális országos iparág	Televízió Film	Heterogén közönség
Periferiális iparág	Főbb országos napilapok Könyvkiadás Hetilapok, képes újságok Helyi napilapok Rádió	Életmódcsoportok
Városi szubkultúrák	Lemezkiadás Színház Hangverseny, opera Kiállítás, múzeum Vásárok Mulatságok Egyéb koncertek	Osztályok

A kultúra harmadik területén a városi szubkultúrák élnek, erős helyi gyökerekkel kapcsolódva a nagyvárosi intézményrendszerhez. Itt nagyobb hangsúly esik a kultúra élő jellegére, az alkotók szorosabb kapcsolatban állnak egymással, gyakorta innen indulnak el az új ötletek. E városi szubkultúrákban részben tovább élnek a polgári és a munkás közönség eltérő kulturális mintái (Crane; 1992.).

A magas- és népszerű kultúra dichotóm modelljét tehát a kultúra termelésének és fogyasztásának e három elkülönült területe váltotta föl az idézett séma szerint. Crane modellje annyiban használható jól, ha a vizsgált adatok arra engednek következtetni, hogy a társadalom szerkezetében – jelen esetben a kulturális fogyasztásban – egymás mellett élnek a hagyományos osztálytagozódás nyomai (polgári és munkásosztály), a tömegetársadalom jegei és az ízléskultúra által megszabott választások révén kialakult életmódcsoportok.

A kultúra termelésének, terjesztésének és fogyasztásának a szakirodalomban megkerülhetetlen elemzője a francia *Pierre Bourdieu*. A kulturális mezőről szóló elméletének részletesebb bemutatásától eltekintve itt csak néhány idevágó részletet idézek föl. Bourdieu a kulturális mező egyik (al)mezőjeként különbözteti meg az újságírási mezőt. A mezőt általánosságban strukturált társadalmi erőternek tekinti (melyben vannak uralkodók és elnyomottak); a mezőben állandó harc folyik az erőviszonyok alakításáért, és a különböző szereplők különféle típusú tőkékkel rendelkeznek. A kulturális mezőt például az avantgárd, a polgári, a kispolgári és a népszerű kultúra dinamikája hozza létre. A mező egyik lényeges vonása az autonóm működés, vagyis ami benne történik, azt nem lehet egyszerűen külső tényezőkkel magyarázni (például a kultúra működését gazdasági törvényszerűségekkel). Bourdieu újabb elemzéseiben azonban a mezők többé-kevésbé kiegyensúlyozott működése kevesebb autonómiát mutat. A televízió az újságírási almezőben gazdaságilag és szimbolikusan is kezd uralkodóvá válni (Bourdieu; 2001. 46. old.). Mindemellett e ténynek még nagyobb hangsúlyt ad, hogy az ily módon átalakult új

ságírási mező – melyet erősen a gazdasági logika ural – „egyre erősebben szorítja korlátok közé” (uo.; 61. old.) a többi kulturális almezőt.

A nyugatnémet társadalom második világháborút követő alakváltozásainak átmeneti képeit kimerevítő *Gerhard Schulze* elemzéseiben a Diana Crane-féle hármastagolás lényegében egymást követő fázisként jelenik meg. Az első ilyen „állókép” a 60-as évekig volt a jellemző, és az *ipari társadalom restaurációjaként* írható le. Ezt a társadalm szerkezetet a hagyományos csoportképző ismérvekkel lehetett legjobban jellemezni: életszínvonal, munkaerő-piaci helyzet, lakókönyék. A kultúra terén pedig a magas és a népszerű kultúra jól elkülönülő hierarchiája uralkodott.

A 60-as évek végétől a 80-as évek elejéig a nyugatnémet társadalmat a *kulturális konfliktus* képével jellemzi Schulze. A hagyományos vertikális tagolódásra horizontális rétegekként „rakódtak rá” a fiatal és az idős generációk közötti ellentétek, melyek egyre meghatározóbbakká váltak. A kulturális fogyasztás különbségeinek magyarázatában az említett hagyományos változók mellé – melyek máig hatóan korántsem tűntek el – felsorakozott két új ismérv: az életkor és a stílus. A korszak vége felé haladva a generációs ellentétek megváltoztak: a fiatalokra jellemző magatartásformák felső korhatára kitolódott a 30-as évek második felére. A magas és népszerű kultúra és a hozzájuk kapcsolódó média kezdetben éles ellentétbe kerültek egymással, később belekerültek egy olyan folyamatba, ahol az egyes, gyökeresen eltérő életstílusok összeegyeztethetőkké válnak.

A 80-as és a 90-es évek között eltelt időszakot Schulze az *élménytársadalom* képével írja le. A társadalmi csoportok (a szerző terminológiájával miliók) kialakulása nemzetközi szinten zajlik, az életkor, a képzettség és a stílusok megszabta választások eredőjeként. E három állókép, az első pillantással ellentétben, Schulze számára nem a világos, egyszerű társadalm szerkezettől a konfliktuson át a bonyolult és átláthatatlan összeviszszaság felé haladást idézi fel. A hagyományos modell eltűnése ugyanis még nem igazolt, sem a hajdani világos szerkezet. Ezzel ellentétben a rutinossá váló marketing és fogyasztója egy olyan nemzetközi „élménypiacon” alkudozik, ahol a kialakult minták alapján jól elkülöníthető társadalmi miliók alakultak ki (*Schulze*; 1992. 542. old.).

Az elemzés a Crane-modellből indul ki, amelyet egyes pontokon a szakirodalmi eredmények átszíneznek, valamint a minta eredményei részben igazolnak, részben cáfolnak.

Az alkalmazott módszer

Az említett elgondolások nyomán az egyes kulturális szabadidő-tevékenységek elterjedtségét szeretném felmérni, hogy e tevékenységeket szétválaszthassam általánosakra és speciális csoportokat érintőkre, és hogy néhány csoportot körvonalazzak. Ezért a „klasszikus” időmérleg-mutatók közül a B-mutatókat – adott tevékenységet végzők arányát az egész mintában, vagy annak egy részében – és a C-mutatókat – az adott tevékenységet végzők *tényleges időráfordítását* percben – vizsgálom.² E két mutató a kérdezett szemé

² Felhasznált időmérleg-mutatók: B-mutató: átlagos napon a tevékenységet végzők százalékos aránya, számítási módja:

$$\frac{\text{a tevékenység végzését regisztráló napi időmérleg-megfigyelések száma} \times 100}{\text{az összes napi időmérleg-megfigyelés száma}}$$

C-mutató: átlagos napon a tevékenységet végzők átlagos időráfordítása percben, számítási módja:

$$\frac{\text{a tevékenységre fordított összes idő (percben)}}{\text{a tevékenység végzését regisztráló napi időmérleg-megfigyelések száma}}$$

lyek által egy adott napon kitöltött időmérlegnaplók adatain alapul. E mutatókat csak a napi rendszerességgel végzettnek ítélt tevékenységek esetében alkalmazom: ilyenek a televíziónézés és a videózás együtt, az olvasás, ebből a napilapolvasás és a könyvolvasás, valamint a rádió-, magnó-, és lemezhallgatás együtt. Az egyéb kulturális jellegű tevékenységek (mozi, egyéb kulturális intézmények látogatása) vizsgálatát ebből a szempontból célszerűbb hosszabb (éves) visszatekintésben végezni.

Az elemzés első lépése a vizsgált tevékenységek átlagértékeinek áttekintése a budapesti almintán, a standard hibák figyelembevételével az adott elemszám mellett. A következő lépés az egyes kulturális szabadidő-tevékenységek vizsgálata egyenként néhány főbb magyarázó változó szerint hétköznap és hétvégi napokon, és a foglalkoztatottak kiemelt elemzése.

A hétköznapok és a hétvégek külön-külön vizsgálatával az aktív és az inaktív rétegek szabadidő-eltöltési szokásai jobban összehasonlíthatók. A hétvégi szabadidő-eltöltés inkább alkalmas e rétegek összevetésére. A foglalkoztatottak almintájának kiemelésével szintén az aktív-inaktív különbség semlegesíthető.

Az elemzés e második részében a C-mutató szórását magyarázó változók egyes kategóriái szerint az ún. Scheffé-teszt segítségével a 0,05 szignifikanciaszinten egymástól elkülöníthető csoportokat határozzuk meg. A teszt a varianciaanalízis értelmezését segítő többszörös összehasonlításon alapul, a csoportátlagok egymástól való szignifikáns eltéréseit mutatja ki, úgy hogy a csoportátlagok összes lehetséges lineáris kombinációját összehasonlíttja.³

A Crane-modell operacionalizálásának lényege a következő: heterogén közönségtípusnak tekinthető az adott tevékenységet végzők csoportja, amennyiben a vizsgált magyarázó változók egyes kategóriáiban mért értékek relatíve magasnak tekinthetők, illetve az egyes kategóriák nem térnek el lényeges és szignifikáns mértékben az átlagtól és egymástól.

Életmódcsoportokhoz kötődő kulturális tevékenységek, amelyeknél a nem, a korcsoport, a családi háttér (a háztartásban élő gyermekek száma) szerint lényeges eltéréseket találunk. A magyarázó változók e csokrához sorolhatók a gazdasági aktivitás szerinti különbségek is, mert ott voltaképp az aktívak és az inaktívak közötti különbségek inkább az életminőségek eltéréseivel ragadhatók meg, mintsem mennyiségi, hagyományos réteg- vagy osztályjellemzőkkel.

Végül osztályszerű vagy hagyományos társadalmi szegmentációról beszélhetünk, amennyiben a vizsgált magyarázó változók közül az iskolai végzettség, a lakókönyök, vagy a foglalkoztatottak körében a foglalkozási rétegek kategóriáiban bukkanunk lényeges és szignifikáns eltérésekre.⁴

Kisebbséggel veszem figyelembe azt, hogy az adott magyarázó változó mennyiben igazolja a függő változó szórását, vagy a nominális változók közötti összefüggés erősségét. Inkább az egyes kiugró különbségeket elemzem a szignifikancia-próbák segítségével

³ Scheffé többszörös összehasonlításon alapuló *t*-tesztje. Lásd például *Encyclopedia...*(1988) vagy *Scheffé* (1959).

⁴ A változók közül a budapesti kerületek csoportosítása: Budai északi kerületek: I., II., III., XII. kerület; Budai déli kerületek: XI., XXII. kerület; Pesti városrész: V., VI., VII., VIII., IX. kerület; Pesti városrész övező kerületek: XIII., XIV., X. kerület; Pesti északi peremkerületek: IV., XV., XVI. kerület; Pesti déli peremkerületek: XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXIII. kerület. A gazdasági aktivitás esetében az időmérlegnaplók elemzésénél a foglalkoztatottakhoz soroltam a foglalkoztatott nyugdíjasokat és egyéb inaktívakat. A kiemelt tevékenységek elemzésénél az alacsony elemszám miatt a tanulók kivételével az összes inaktív kategóriát össze kellett vonni.

vel. A magyarázó változókat nem állítjuk rangsorba aszerint, hogy melyik magyaráz jobban, a kétféle szegmentáció különválasztásával inkább minőségi különbségek állapíthatók meg a magyarázó változók csokrai között.

A kulturális szabadidő-tevékenységek egy átlagos napon

Az elemzés első lépése annak vizsgálata, hogy a Budapesten élők hányad része vesz részt az időmérlegnaplókából származó adatok szerint a vizsgált kulturális szabadidő-tevékenységekben egy átlagos napon (B-mutató). E mutató értékei alapján elkülöníthetők azok a tevékenységek, amelyek a felnőtt lakosság széles körét, vagyis több mint 80 százalékát, vagy a későbbiekben közelebbről meghatározandó egyes csoportjait érintik az általában napi rendszerességgel folytatott kulturális szabadidő-tevékenységek közül, természetesen amennyiben az e tevékenységekre fordított napi átlagos idő is számottevő (C-mutató).

1. tábla

A kulturális szabadidő-tevékenységet végzők aránya és napi átlagos időráfordítása

Tevékenység	A tevékenységet végző férfiak		A tevékenységet végző nők	
	aránya (százalék)	időráfordítása (perc)*	aránya (százalék)	időráfordítása (perc)*
	B	C	B	C
Televíziónézés, videózás	85,3	193,6 (2,267)	86,1	190,4 (1,947)
Olvasás	43,9	86,6 (1,760)	34,9	88,4 (1,865)
Ebből: újság-, napilapolvasás	18,6	61,7 (1,845)	7,4	58,3 (2,294)
könyvolvasás	22,9	89,2 (2,423)	21,1	94,5 (2,537)
Rádió-, magnó-, lemezhallgatás	9,4	82,9 (4,548)	7,2	71,3 (3,653)
Összes megfigyelés (N)	3438		4080	

*Zárójelben standard hiba, percben.

Az 1. tábla adatai szerint a legelterjedtebb kulturális szabadidő-tevékenység a televízió-nézés, videózás. A minta alapján a budapesti férfiak 85, a nők 86 százaléka néz naponta közel 3 és negyed órát tévét, videót. Az újság- és napilapolvasás korántsem olyan széleskörűen jellemző tevékenység; a férfiak 19, a nőknek csupán 7,4 százaléka olvasott ilyen jellegű sajtóterméket a vizsgált napon. A napi tájékozódás alapjául tehát egyértelműen a televízió szolgál, és emellett igaz, hogy „hagyományosan” a férfiak nagyobb arányban fordulnak további információért az újságokhoz és a napilapokhoz.

A könyvolvasás aránya egy átlagos napon a budapesti almintában mind a férfiak (23%), mind a nők esetében (21%) alacsonyabb a televíziózásnál. Az 1. tábla alapján feltételezhető, hogy a könyvolvasás nemtől függetlenül egy meghatározott igénnyel és érdeklődéssel fellépő közönség napi gyakoriságú elfoglaltságai közé tartozik, tagjai,

szintén nemtől függetlenül, közel ugyanannyi időt fordítanak könyvek olvasására. Feltehetően ugyancsak egy meghatározott kör fordít időt rádió-, magnó- és lemezhallgatásra, a budapesti almintában a férfiak 9,4, a nők 7,2 százaléka áldoz erre egy átlagos napon közel azonos időt.

Televízióezés, videózás

A televíziózás, videózás széles körű elterjedtségét és a kulturális média közötti általános jelentőségét bizonyítja, ha az elemzés következő lépésében az egyes demográfiai, társadalmi, gazdasági változók szerint eltérő csoportok nem vagy csak kevéssé térnek el egymástól a tévénézői arányokat és a napi átlagos tévénézői időt tekintve. Mivel a videózás a szabadidős tevékenységek közül igen közel áll a televíziózáshoz, ezért a kettőt a továbbiakban együtt vizsgálom. Az utóbbi aránya nem olyan jelentős, hogy felerősítene, vagy gyengítene egyes eltéréseket.

A 2. tábla a televízióezésre, videózásra időt fordítók adatait tartalmazza néhány főbb magyarázó változó szerint hétköznap és hétvégén. Hétköznap mind a B-mutató, mind a Scheffé-tábla szerint a fiatalok és a fiatal felnőttek két korcsoportja között nem mutatható ki szignifikáns eltérés. A B-mutató szerint a középkorúak (89%) és az idősek (95%) körében a tévénézők aránya hasonló. Az idősek (illetve a nyugdíjasok) több szabad idejével magyarázható, hogy a Scheffé-elemzés szerint az idősek mégis különböznek a középkorúaktól átlag feletti időráfordításukkal.

Hétvégén a televízióezés, videózás aránya a fiatalok és a felnőttek körében magasabb a hétköznapinál, az idősebb korcsoportokban pedig közel megegyezik a hétközben is tévénézők arányával; míg az erre fordított idő mindenütt magasabb. Hétvégén, a hétköznapokhoz hasonlóan, a fiatalok és a fiatal felnőttek egy csoportba kerülnek, a középkorúak pedig felzárkóznak az idősekhez, és így két homogén csoport különíthető el.

A televíziózásra, videózásra időt fordítók aránya gazdasági aktivitás szerint hétköznapokon csak a nyugdíjasok esetében különbözik pozitív irányban szignifikánsan a többi csoporttól. Az átlagos napi tévénézési időt tekintve is a nyugdíjasok, valamint a munkanélküliek és egyéb inaktívak képeznek – több szabad idejükből adódóan – eltérő csoportot a foglalkoztatottak, a tanulók és a gyeseen, gyeden levők, háztartásbeliek közös csoportjához képest. Hétvégén a nyugdíjasok átlagos tévénézési ideje továbbra is szignifikánsan magasabb értékű a tanulóknál és a foglalkoztatottakénál, az utóbbiak egy csoportba sorolhatók ebből a szempontból.

Iskolai végzettség szerint, hétköznapokon, mind a B-mutatók, mind a Scheffé-tábla alapján a felsőfokú végzettségűek kevesebbet néznek televíziót, videót. Az érettségizettek köztes pozíciót foglalnak el, míg a két alacsonyabb iskolai végzettségű csoport együtt képezi a legtöbbit tévénézők táborát. Hétvégén viszont a felsőfokú végzettségűek is többet televízióznak, és csak a két alacsonyabb iskolai végzettségűekkel szemben őrzik meg különállásukat.

A kerületcsoportok szerint a televízióezés, videózás aránya sem hétköznapokon, sem hétvégeken nem tér el számottevően, az erre fordított időben pedig alig mutatható ki szignifikáns eltérés. Az egyetlen hétköznapokon és hétvégeken fennálló jelentős különbség a budai északi kerületek lakóinak alacsonyabb és a pesti városmag lakóinak magasabb tévénézési ideje közötti eltérés.

2. tábla

*A televízió nézők, videózók aránya és napi átlagos időráfordítása
néhány magyarázó változó szerint*

Magyarázó változó	Hétköznap			Hétféje		Összes megfigyelés			
	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)*			B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)*		Hétköznap	Hétféje
		1	2	3		1	2		
Korcsoport (éves)									
15-24	77,9	153,0		82,1	194,4		1038	429	
25-39	78,4	143,5		84,1	191,5		1400	534	
40-59	89,0		182,1	89,4		231,9	1982	779	
60-74	94,7			93,7		253,6	956	398	
Gazdasági aktivitás									
Foglalkoztatott	82,0	146,0		85,4	206,3		3059	1200	
Tanuló	79,4	153,6		82,6	200,3		665	276	
Gyesen, gyeden levő, háztartásbeli	86,4	160,4		-			177	-	
Munkanélküli, egyéb inaktív	81,7		225,9	-			197	-	
Nyugdíjas	95,9			94,8		258,2	1279	519	
Iskolai végzettség									
Felsőfokú végzettség	79,6	153,6		82,9	197,0		1215	479	
Érettségi	84,2		170,6	85,7	217,4		2242	894	
Szakk munkásképző, szakiskola	88,6			90,9		239,4	881	360	
8 általános és kevesebb	90,5			93,6		230,0	1039	407	
Lakókörnyék									
Budai északi kerületek	81,5	165,2		85,3	197,4		894	366	
Budai déli kerületek	84,2		191,9	86,4	213,8	213,8	620	237	
Pesti városmag	86,0		189,3	88,1		232,5	1012	411	
Pesti városmagot övező kerületek	89,0	185,0		91,0	219,3	219,3	979	377	
Pesti északi peremkerületek	80,1	174,6	174,6	81,3	214,3	214,3	742	294	
Pesti déli peremkerületek	87,4	177,7	177,7	90,1	230,8	230,8	1130	456	
Átlag	85,1		180,5	87,4		219,5	5377	2141	

* Itt és a továbbiakban a Scheffé-teszt a 0,05 szignifikanciaszinten szignifikáns különbségeket a tábla különböző oszlopai-ba rendezett értékek között jelzi. Az azonos oszlopban levő értékek között nincs eltérés (és a fentiek miatt, lehet, hogy ugyanaz az érték több oszlopban is szerepel).

A B-mutatók és a Scheffé-teszt vizsgálatában a hétköznapon mért eredmények egy részét általában „megerősítik” a hétféjén mért értékek. Amennyiben egy adott csoport mindkét esetben szignifikánsan különbözik a többitől, akkor valóban markáns eltérésről beszélhetünk. A televízió nézés, videózás feltérképezésében a következő főbb eredmények adódtak: a televízió nézés, videózás valóban széles körű kulturális szabadidő-eltöltési tevékenység. Fő különbségtevő tényező az életkor, amely a 40 év alattiak és a 40 évesek és annál idősebbek két nagy csoportjára osztja a nézőket, az utóbbiak magasabb nézői arányával és időráfordításával. Az anyagilag korlátozottabb, az otthonukhoz kötöttebb életmódot folytató nyugdíjasok (munkanélküliek és egyéb inaktívak) a többi gazdasági aktivitási kategóriához képest intenzívebb tévészó csoportot képeznek. Végül a jobb anyagi helyzetben levő, elit kerületek lakói és a felsőfokú végzettségűek különböznek mértékletesebb tévészó szokásaikkal. Ezekből adódóan a televízió nézés mint széles körű

szabadidő-tevékenység elfogadható hipotézis, a heterogén nézői közönség is, azzal a megszorítással, hogy léteznek egyes csoportok, melyek nagyobb mértékben kivonják magukat a televízió büvököréből, valamint az idősek elszigetelődését húzza alá magasabb tévénézői idejük.

Olvasás

Az olvasói csoport jellemzésének első lépése a nemek szerinti vizsgálat. Az 1. táblából láttuk, hogy a budapesti almintában a férfiak 44, a nők 35 százaléka tekinthető egy átlagos napon olvasónak.

A 3. tábla az olvasók és összes olvasási idejük megoszlását mutatja az olvasás tárgya szerint. A férfi olvasók körében magasabb a napilapolvasók, a női olvasók között a folyóirat- és könyvolvasók hányada. Ugyanez a különbség látható az összes olvasási idő megoszlása szerint is.

3. tábla

Az olvasók aránya és az összes olvasási idő megoszlása az olvasás tárgya szerint (százalék)

Tevékenység	Olvasók aránya		Összes olvasási idő megoszlása	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
<i>Olvasás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Ebből:				
újság-, folyóirat- és egyéb olvasás	61,7	48,1	46,4	35,3
újság- és napilapolvasás	42,3	21,3	30,2	14,1
folyóirat-olvasás	10,4	17,8	7,4	13,7
könyvolvasás	52,1	60,5	53,6	64,7
<i>Összes megfigyelés</i>	<i>1510</i>	<i>1423</i>	<i>1510</i>	<i>1423</i>

A 4. táblában vizsgálandó magyarázó változók szerinti csoportokban a B-mutatóknak van jelentősége, vagyis az olvasói arányok különböznek inkább. Az olvasók körében e jellemzők szerint a napi átlagos olvasási idő általában nem tér el szignifikánsan, vagyis a C-mutatók esetében a Scheffé-táblák segítségével nem, vagy csak nagyon kevés szignifikáns eltérés mutatható ki.

A B-mutatók szerint a két legfiatalabb korcsoport alsó, a 40-59 évesek középső helyzete igazolódik hétköznapokon – mialatt hétvégeken az utóbbiak az idősekhez közelítenek –, míg mindenkor a legnagyobb arányban az idősek közül kerülnek ki az olvasók. A magasabb napi átlagos olvasási idejével egyedül az idősek csoportja tér el a többiekétől a Scheffé-tábla alapján.

A főbb gazdasági aktivitási csoportok olvasóinak napi átlagos olvasási ideje hétköznapon eltérő, hétvégén viszont a tanulók nem különböznek a foglalkoztatottaktól. Míg hétköznapon a B-mutatók szerint a nyugdíjasok körében kiugró az olvasói hányad, hétvégén a foglalkoztatott olvasók aránya is közelíti a nyugdíjasokét. A kétféle mutató szerint tehát: a foglalkoztatottak és a nyugdíjasok köréből hasonló arányban kerülnek ki az olvasók (hétvégén), ám az előbbieket napi átlagos olvasási ideje alacsonyabb.

A napi átlagos olvasási időt tekintve a Scheffé-tábla szerint az iskolai végzettségi csoportok körében egyedül hétvégén a nyolc általános és kevesebb, valamint a felsőfokú iskolai végzettségűek között mutatható ki szignifikáns eltérés. A B-mutatók szerint (a hétvége miatt) szintén mindössze a felsőfokú végzettségűek nagyobb és a legalacsonyabb iskolai végzettségűek kisebb olvasói hányada rajzolódik ki.

Lakókörnyék szerint a legmagasabb olvasói arány a budai déli kerületekben, és a napi átlagos olvasási időt tekintve is itt mutatható ki a legtöbb szignifikáns különbség a többi kerületsoporthoz képest. Az olvasói arány a pesti északi peremkerületekben a legalacsonyabb. A budai északi kerületek, valamint a pesti városmagot övező kerületek olvasói aránya a másik pólushoz, a legtöbb olvasói arányt mutató, a középrétegek kedvelt lakóhelyéhez, a budai déli kerületekéhez áll közel. Hétvégén a két mutató szerint alig tapasztalható szignifikáns eltérés.

4. tábla

Az olvasók aránya és napi átlagos időráfordítása néhány magyarító változó szerint

Magyarító változó	Hétköznap			Hétvége		Összes megfigyelés			
	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)			B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)		Hétköznap	Hétvége
		1	2	3		1	2		
Korcsoport (éves)									
15-24	33,0	79,2		33,6	84,9		1038	429	
25-39	29,6	70,8		34,3	82,1		1400	534	
40-59	39,6	80,2		46,2	93,2		1982	779	
60-74	53,6		106,3	48,2		114,3	956	398	
Főbb gazdasági aktivitási kategóriák									
Tanuló	37,1		85,8	33,7*	85,9		665	276	
Foglalkoztatott	32,8	70,0		42,6	86,6		3059	1200	
Nyugdíjas	52,9		104,2	46,4		113,7	1279	519	
Iskolai végzettség									
Felsőfokú végzettség	46,9	88,6		54,2	102,3		1215	479	
Érettségi	37,0	80,2		39,9	93,8	93,8	2242	894	
Szaktanácsadó, szakiskola	34,4	84,9		36,9	92,3	92,3	881	360	
8 általános és kevesebb	33,8	88,5		31,7		80,6	1039	407	
Lakókörnyék									
Budai északi kerületek	42,2	79,2		42,6	95,2	95,2	894	366	
Budai déli kerületek	46,8		101,7	49,6		117,6	620	237	
Pesti városmag	33,9	79,9		36,7	87,5		1012	411	
Pesti városmagot övező kerületek	43,1	86,1	86,1	44,3	90,3	90,3	979	377	
Pesti északi peremkerületek	28,3	80,9		32,8*	92,2	92,2	742	294	
Pesti déli peremkerületek	36,4	82,0		41,9	88,5		1130	456	
Átlag	38,2		84,6	41,1		94,1	5377	2141	

* A cella elemszáma 100 alatti.

Jobbán értelmezhető képet kapunk az olvasói csoportok összetételéről az egyes olvasási fajták vizsgálatával. (Lásd az 5. táblát.) Itt szintén az olvasók aránya (B-mutató) az érdekes, az olvasásra fordított időben már alig mutatható ki szignifikáns eltérés.

Az újság- és napilapolvasók közönsége korántsem tekinthető az előzetes hipotézisnek megfelelően széles körűnek (lásd az 1. táblát), és heterogén közönséget teremtő elfoglaltságnak. Az újság- és napilapolvasók hányada az életkorral felfelé haladva nő. Különösen a fiatalok (5,2%) és a felnőttek (9,0%) e tevékenységet űző csoportja alacsony arányú. Az iskolai végzettség szerint a felsőfokú végzettségűek körében a legmagasabb az újság- és napilapolvasók hányada. Kerületek szerint a legalacsonyabb (7,6-7,7%) a pesti északi és déli peremkerületekben, a legmagasabb (19%) pedig a pesti városmagot övező kerületekben élők körében az újságolvasói tábor aránya. Az újság- és napilapolvasás tehát nem számít Budapesten a centrális kulturális területekhez, hanem részben életmód-specifikus – az idősebbek életformájának szerves része –, részben pedig a városi kultúra, a közép-rétegek sajátja (pesti városmagot övező és budai déli kerületek lakói).

A könyvolvasók aránya a legfiatalabb és a legidősebb korcsoportban átlag fölötti, a 25-39 éves felnőttek esetében átlag alatti, a középkorúak között pedig nem tér el szignifikánsan az átlagtól. Iskolai végzettség szerint egyedül a felsőfokú végzettségűek körében kiugróan magas a könyvet olvasók hányada.

5. tábla

Az olvasók aránya és napi átlagos időráfordítása az olvasás tárgya és néhány magyarázó változó szerint

Magyarázó változó	Újság- és napilapolvasás		Könyvolvasás		Összes megfigyelés	
	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)		
						1
Korcsoport (éves)						
15-24	5,2*	59,0	59,0	24,4	83,5	1467
25-39	9,0	49,8		16,9	83,5	1934
40-59	14,7	58,4	58,4	21,5	91,5	2761
60-74	21,0		71,0	27,3	108,5	1354
Főbb gazdasági aktivitási kategóriák						
Tanuló	5,2*	54,3		28,1	88,8	941
Foglalkoztatott	11,8	53,2		19,4	80,5	4258
Nyugdíjas	19,5		71,2	26,0	111,9	1798
Iskolai végzettség						
Felsőfokú végzettség	16,8	56,4		30,1	96,8	1694
Érettségi	11,6	59,7		21,3	90,3	3137
Szaktanácsadó, szakiskola	13,8	68,7		16,4	89,8	1242
8 általános és kevesebb	8,6	62,0		18,4	88,4	1446
Lakókörnyék						
Budai északi kerületek	14,4	56,6		25,6	84,0	1260
Budai déli kerületek	17,2	70,0		29,9	110,7	857
Pesti városmag	11,0	57,3		20,5	85,7	1423
Pesti városmagot övező kerületek	19,0	63,2		21,0	90,4	1356
Pesti északi peremkerületek	7,6*	60,2		16,3	92,9	1036
Pesti déli peremkerületek	7,7	54,5		20,2	91,6	1586
Átlag	12,5	60,6		21,9	92,0	7518

* A cella elemszáma 100 alatti.

Kerületek szerint vizsgálva a legkisebb könyvolvasói arány (16%) a pesti északi peremkerületek lakói között mutatható ki, a legnagyobb pedig a budai déli kerületek lakói

körében (30%). A könyvolvasás ezek szerint szintén életmódfüggő – a fiatalok és az idősek sajátja inkább, mint a köztes korcsoportoké –, erősen összefügg a magasabb szintű műveltséggel és a középrétegek életstílusával.

Rádió-, magnó- és lemezhallgatás

Az 1. táblából láttuk, hogy a rádió-, magnó- és lemezhallgatásra a nők 7,2, a férfiak 9,4 százaléka fordított időt egy átlagos napon, és a két nem hallgatóinak e tevékenységre fordított napi átlagos ideje nem tér el számottevően. A 6. táblában a B-mutatók szerint a 15-24 évesek (13%) és a 60-74 évesek (16%) hallgatói aránya döntő ebben az elfoglaltságban, míg a másik két korcsoportból e tevékenységet elenyésző hányad gyakorolja. A hallgatók időráfordítása szempontjából csak a 25-39 éves felnőttek és az idősek között mutatható ki szignifikáns eltérés.

6. tábla

A rádió-, magnó- és lemezhallgatók aránya és napi átlagos időráfordítása néhány magyarázó változó szerint

Magyarázó változó	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)		Összes megfigyelés
		1	2	
Korcsoport (éves)				
15-24	12,8	71,7	71,7	1467
25-39	4,2*	60,4		1934
40-59	4,7	74,2	74,2	2761
60-74	16,2		90,2	1354
Főbb gazdasági aktivitási kategóriák				
Tanuló	13,3	70,5		941
Foglalkoztatott	4,9	59,9		4258
Nyugdíjas	13,8		88,7	1798
Iskolai végzettség				
Felsőfokú végzettség	7,4	73,2		1694
Érettségi	6,1	74,0		3137
Szakmunkásképző, szakiskola	7,8*	74,5		1242
8 általános és kevesebb	14,1	84,4		1446
Lakókönyék				
Pesti városmag	5,5*		114,3	1423
Pesti városmagot övező kerületek	9,1	76,0		1356
Pesti peremkerületek	7,9	70,7		2622
Budai peremkerületek	9,8	70,9		2117
Átlag	8,2		77,3	7518

* A cella elemszáma 100 alatti.

A vizsgált gazdasági aktivitási csoportok között magasabb hallgatói aránnyal az előző bekezdéssel egybecsengően a tanulók (13%) és a nyugdíjasok (14%) erősen eltérnek a foglalkoztatottaktól (4,9%). Ugyanakkor a hallgatói idő hosszát tekintve csak a nyugdíjasok térnek el a másik két főbb gazdasági aktivitási kategóriától. A rádió-, magnó- és lemezhallgatás alternatív kultúrához kötődő jellegét igazolja, hogy az iskolai vég

zettség szerint a B-mutatók csak a társadalom egyik peremrétegénél – a nyolc általános és alacsonyabb iskolai végzettségűeknél (14%) tér el a többi csoporttól, utóbbiakból külön-külön pedig közel azonos arányban tevődik össze a hallgatói közönség. Lakókörnyék szerint egy kiugró eltérést találunk: a pesti városmag lakóinak alacsonyabb hányada rádió-, és zenehallgató, de szignifikánsan magasabb napi időráfordítással.

A fiatalok és az idősek, illetve a marginális társadalmi rétegek körében kedveltebb rádió-, magnó- és lemezhallgatás mögött az elsősorban a korcsoportokhoz és a gazdasági aktivitáshoz kötődő eltérő életstílusbeli sajátosságok és e közönség alternatív kulturális igényei húzódnak meg.

A televíziózás, videózás széles körű elterjedtségével szemben a csak az írott betűre vagy a kimondott hangra összpontosítást igénylő és a fantáziának szabadságot teremtő könyvolvasás, rádió-, magnó- és lemezhallgatás közönsége szűkebb csoportokhoz kötődik. Alapvetően két oldalról is megközelíthetők e különböző kommunikációs formák részben eltérő közönségei. Egyrészt a koncentráció és elszigetelődés különböző foka szerint: a televízió és a hollywoodi film állnak az egyik póluson, sokféle segítőeszközzel támogatják, segítik a nézőt a befogadásban és a reagálásban. A rádió- és zenehallgatás, valamint a könyvolvasás a másik póluson egyszerre csak egyik érzékszervünket igényli a közvetlen kommunikációban – a szemünket vagy a fülünket –, ezzel a képzelőerőnknek tág teret, másfajta élményt ad és másfajta közönséget igényel.

A koncentráció magas foka egyrészt indokolja, hogy miért a több szabad idővel rendelkező fiatalok és idősek hajlanak az utóbbi kommunikációs formákra. Másrészt elsősorban a könyvek, a rádió és a zene hordozhat éppen a fenti tulajdonságaihoz kötődően – és amiatt, hogy a televízió és a film ennyire egyeduralgódóvá vált – a kultúra „főáramához” (a main stream-hez) képest alternatív üzenetet, amelyre elsősorban a fiatalok és az idősek, valamint az alsó rétegek nyitottak.

A foglalkoztatottak televíziónéző, videózó és olvasó csoportjai

A tanulmány előző részeinek a 15-74 éves budapesti népesség kulturális szabadidő-eltöltési szokásait vizsgáló tábláiból kirajzolódott a gazdasági aktivitási csoport és ezzel szoros összefüggésben a korcsoport, valamint a lakókörnyék többnyire erősebb különségtevő, differenciáló potenciálja, mint az iskolai végzettségé. A Scheffé-teszt nem vizsgálja e változók elkülönített hatását, vagyis nem versenyeztettük őket, hogy melyiküknek nagyobb a magyarázó ereje. A teszt arra ad választ, hogy az általunk kiválasztott változó csoportjai szignifikánsan elkülönülnek-e a kulturális szabadidő-eltöltési szokásaikban.

E mellett a gazdasági aktivitás és a korcsoport közötti erős összefüggés úgy is kiiktatható, ha – jelen esetben a legnagyobb létszámú vizsgálandó csoportot, a foglalkoztatottakat – kiemeli a vizsgálat. Más magyarázó változókat – mint iskolai végzettség, foglalkozási réteg, eltartott gyermekek száma – is igazán a foglalkoztatottak körében érdemes értelmezni. (Lásd a 7. táblát.)

A televíziónézők, videózók aránya az idősebb korcsoportok felé haladva növekszik, de nem túl jelentősen. A 15-29 éves foglalkoztatottak körében 74, az 50-74 évesekben 89 százalék az egy átlagos napon tévézők, videózók hányada. Az erre fordított időt tekintve a teljes budapesti hétvégi mintához hasonlóan a 40 évesek és idősebbek két, többet tévéző korcsoportja határolódik el a két fiatalabb, kevesebbet tévéző korcsoporttól. A

gyermek száma szerint a B-mutatókban nincs szignifikáns különbség, míg a gyermektelenek, az egy-, két- és többgyermekesek időráfordítása egyre csökken.

7. tábla

*A tevékenységet végző foglalkoztatottak aránya és napi átlagos időráfordítása
néhány magyarító változó szerint*

Magyarító változó	Televízió nézés, videózás			Olvasás		Összes megfigyelés	
	B (százalék)	Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)			B (százalék)		Scheffé-csoportok, C-mutató (perc)
		1	2	3			
Korcsoport (éves)							
15-24	74,3	154,1		31,1	67,8	1071	
25-39	82,0	152,4		31,3	74,9	1008	
40-59	86,8		168,6	37,6	73,5	1170	
60-74	88,6		176,3	42,4	84,3	1008	
Iskolai végzettség							
Felsőfokú végzettség	78,1	149,0		45,8	84,9	1322	
Érettségi	83,7	163,3	163,3	32,4	70,3	1897	
Szakmunkásképző, szakiskola	86,7		177,2	30,5	68,7	722	
8 általános és kevesebb	89,3		187,1	23,3	62,8	318	
Foglalkozási réteg							
Felső értelmiségi	80,0	145,2		45,8	83,0	817	
Alsó értelmiségi	82,6	163,5	163,5	38,0	77,0	976	
Középszintű, rutin szellemi	85,2	161,9	161,9	28,8	72,8	704	
Önálló	83,5		166,4	34,9	63,6	417	
Munkás	84,0		177,7	31,8	73,0	983	
Gyermekek száma							
Kettő és több	82,0	141,7		35,0	70,6	668	
Egy	83,7		156,1	32,7	69,9	966	
Nincs	82,9		171,7	36,8	77,2	2625	
Lakókörnyék							
Budai északi kerületek	78,5	145,8		38,8	67,0	708	
Budai déli kerületek	80,6		167,3	41,4	87,4	459	
Pesti városrész	85,2		177,1	31,9	70,7	766	
Pesti városrész övező kerületek	87,9		166,2	39,9	76,5	754	
Pesti északi peremkerületek	76,6	154,4	154,4	27,6	81,5	649	
Pesti déli peremkerületek	85,8		166,3	35,4	75,3	922	
Átlag	82,9		163,5	35,5	75,6	4258	

Az iskolai végzettség szerint a tévézők, videózók aránya a felsőfokú végzettségűek esetében lefelé, a két alacsonyabb iskolai végzettségű csoportnál felfelé tér el az átlagos aránytól. A szomszédos kategóriák nem, az attól távolabbiak eltérnek egymástól az erre fordított időben.

Az összevont foglalkozási rétegekben a B-mutató nem tér el jelentősebben, az időráfordításban a felső értelmiségiek, valamint az önálló és a munkások közötti szignifikáns különbség tűnik ki.⁵ Lakókörnyék szerint a budai északi kerületek és a pesti északi peremkerületek alacsonyabb, valamint a többi kerületcsoport lakosságának magasabb idő

⁵ A rétegmodellek értelmezéséhez lásd *A foglalkozási...*; 1999. 13–15. old.

befektetése között található lényegesebb különbség. A tévézők, videózók aránya az átlagtól szignifikánsan eltér négy kerületcsoportban is, de ez nem tekinthető jelentősnek.

Az olvasók aránya az 50-74 éves foglalkoztatotti csoportban 40 százalék fölötti, a középkorúak körében nem tér el szignifikánsan az átlagtól, míg a két fiatalabb korcsoportban 30 százalék körül mozog. Az olvasási időt tekintve pedig csak a legfiatalabbak alacsonyabb és a legidősebb korcsoport magasabb olvasási ideje között mutatható ki szignifikáns eltérés. Gyermekszám szerint viszont nincsenek ilyen eltérések.

Iskolai végzettség szerint a nyolc általános és kevesebb, a középszintű és a felsőfokú végzettségűek között az olvasói arányokat tekintve kimutatható az olvasók arányának növekedése, de az olvasási időt tekintve csak a felsőfokú és a 8 általános és alacsonyabb végzettségűek különülnek el. A foglalkozási rétegek között a felső értelmiség olvasói aránya felfelé tér el az átlagtól, a középszintű, rutin szellemi és a munkás rétegeké lefelé. Az olvasási időben pedig – a kevés szabad idővel rendelkező – önálló és a felső értelmiség különbözik egyedül.

Az olvasók aránya a budai déli kerületekben és a pesti városmagot övező kerületekben tér el pozitív irányban szignifikánsan az átlagos hányadtól, míg a pesti városmag lakóinál negatív irányban. Az olvasók olvasási idejében viszont csak a budai északi és déli kerületek lakói között, az utóbbiak javára szignifikáns az eltérés.

Összegezve a foglalkoztatotti almintán tesztelt magyarázó változókat a következők állapíthatók meg. A televíziónézés, videózás heterogén közönséget vonzó tevékenység, de a foglalkoztatottak körében több lényeges eltérést is találtunk mind a tévéző, videózók arányát, mind az általuk erre fordított időt vizsgálva. A 40 évnél fiatalabbak és idősebbek közötti különbség ismét megerősítést nyert, ezúttal az időráfordításban. Lényeges még az időráfordításban a háztartásban élő gyermekek száma is (nincs gyermek, egy vagy két gyermek van).

Szignifikáns eltéréseket találtam a tévénézői arányokban és az erre fordított időben a vizsgált iskolai végzettségi kategóriák között is. Lakókörnyék szerint pedig a teljes mintához hasonlóan leginkább a budai északi kerületek lakói emelkednek ki alacsonyabb időráfordításukkal.

Az olvasás esetében a legfiatalabb és a legidősebb vizsgált korcsoport eltérése tűnik ki, a gyermekszám nem meghatározó. Iskolai végzettség, foglalkozási réteg és lakókörnyék szerint a B-mutatók szerint majdnem mindenütt van eltérés, a C-mutatók szerint csak itt-ott jelentkeznek lényeges és szignifikáns különbségek. Az olvasók csoportja elsősorban az idősebbek, a felsőfokú iskolai végzettségűek, a felső értelmiség, a budai déli kerületek és a pesti városmagot övező kerületek lakóiból származik. Az ily módon létrejött olvasói közönség olyan „elszánt” érdeklődésűekből áll, akik e kedves elfoglaltságukra mindenképp szakítanak időt, akiket e tevékenység iránti közös vonzalom alakít „igazi” csoporttá.

Intézményekhez kötött kulturális tevékenységek

Az eddigiektől eltérően éves visszatekintésben vizsgálom néhány, általában nem napi rendszerességgel látogatott kulturális intézménytípusnak a budapesti lakosságból álló közönségét. A továbbiakban az időmérlegnaplókhoz kapcsolódó, a IV. periódusban (2000 nyarán) felvett „Kiemelt tevékenységek” kérdőív egyes eredményeit elemzem.

A 8. tábla átlagai szerint a vizsgált kulturális intézménytípusok közönsége közül a mozilátogatók aránya a legszámottevőbb (54%). Épp fele ekkora nagyságú, de a moziközönséghez hasonló összetételű közönségtípusa van az egyéb zenei rendezvényeknek, amelyek a komolyzenei hangversenyen, operán kívüli zenei eseményeket jelentik. Hasonló nagyságú és összetételű közönsége van a fővárosi színházaknak és a múzeumoknak: a budapesti lakosság egyaránt 35-35 százaléka járt e kettőben a vizsgált egy év során. Speciális közönségtípus a budapesti lakosság szűkebb szeletét, mindössze 16 százalékát magában foglaló komolyzenei hangversenyek és opera-előadások látogatóinak köre. Végül szintén sajátos összetételű a lakosság 22 százalékát mozgósító könyvtárlátogató közönség. Az ily módon tipizált közönségtípusok a városi kulturális élethez kötődnek, mivel az intézmények, rendezvények többsége városi környezetben kap helyet. Akkor is így igaz ez, ha a kulturális események bizonyos része manapság jellemzően vidéki környezetbe vonul, a közönségtípusok viszont lassabban változnak, és kialakulásuk helyszínéhez, alapvetően a városokhoz, esetünkben Budapesthez kötődnek.

A mozi közönsége 54 százalékos lakossági arányával nem erősíti ugyan meg a kiinduló hipotézist a(z amerikai) filmek széles körű nézettségéről a teljes népesség körében, de a fiatal (89%) és a felnőtt (72%) népesség körében a mozilátogatás gyakori szabadidőtevékenységnek tekinthető. Ezt a feltételezést erősítik az egyes gazdasági aktivitási csoportokból verbuválódó eltérő arányú közönségszegmensek: a tanulók 90, a foglalkoztatottak 63 százaléka volt moziban a vizsgált évben. A 60-74 éves korcsoport mindössze 16, a nyugdíjasok és egyéb inaktívok 24 százaléka számít a mozilátogatók táborához.

Magasabb a mozilátogatók aránya a felsőfokú végzettségűek (62%) és az érettségizettek (59%) között, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű kategóriákban. A gyermekek körében több mint 60 százalék a mozilátogatók aránya, a gyermektelenek körében 49 százalék, ami részben szintén az említett korcsoportos különbséget támasztja alá.

A mozilátogatók hasonló arányban rekrutálódnak az egyes lakókörnyékekről, ám e szórakozási típus költségessége miatti eltéréseket támasztják alá a budai kerületek 60 százalékos fölötti arányai.

A budapesti lakosság 35 százaléka járt a vizsgált évben színházban, múzeumban. E két intézménytípus azonos méretű közönséget vonz, amely közel azonos módon származik a vizsgált csoportokból. E közönség leginkább a felsőfokú iskolai végzettséghez kötődik, valamint a budai északi kerületek lakóihoz, legkevésbé pedig a legalacsonyabb iskolai végzettségűekhez, valamint a pesti déli peremkerületek lakóihoz. A felsőfokú iskolai végzettség és a budai lakókörnyék kiemelt szerepe e két kulturálódási forma hagyományos társadalmi csoportokhoz kötöttségét emeli ki. Mivel a többi lakókörnyék látogatói aránya átlaghoz közeli, valójában az iskolai végzettség „hagyományos” különbségteremtő szerepéről van szó, és a lakókörnyék esetében e szerep valójában csak a két szélső pólust érinti.

A komolyzenei hangversenyek és az opera-előadások közönsége a legszűkebb, legspeciálisabb közönség a vizsgáltak közül, a budapesti lakosság 16 százaléka tartozik hozzá. E közönségtípus olyan speciális érdeklődésűekből áll, akiket e közös kulturálódási forma köt össze, e közönségtípus összetétele alig függ a vizsgált magyarázó változóktól. Egyetlen kivétel a felsőfokú végzettségűeknek az átlaghoz képesti legmagasabb arányú rekrutációja (33%), ami a színház és a múzeum szélesebb körű közönségéhez közelíti a hangversenyek és az opera szűkebb látogatói körét.

8. tábla

*Az intézményhez kötött kulturális tevékenységet végzők aránya éves visszatekintésben
néhány főbb magyarázó változó szerint, 2000 IV. periódus
(százalék)*

Magyarázó változó	Színház	Hangver- seny, opera	Múzeum	Egyéb zenei rendezvény	Mozi	Könyvtár
Nem						
Férfi	31,4*	13,7	32,1	29,2*	58,0*	18,5*
Nő	37,7*	18,2	37,7	24,9*	50,8*	24,7*
Korcsoport (éves)						
15-24	47,2*	17,4**	46,4*	55,3*	89,1*	43,8*
25-39	43,1*	20,8*	42,3*	35,0*	72,3*	23,3
40-59	31,0	14,4	30,6*	15,3*	42,3*	15,2*
60-74	18,1***	12,0***	22,5***	9,0***	15,5***	10,6***
Főbb gazdasági aktivitási kategóriák						
Tanuló	49,7*	19,7	53,4*	57,7*	89,8*	55,4*
Foglalkoztatott	41,2*	18,5*	38,8*	30,1*	63,4*	19,8
Nyugdíjas és egyéb inaktív	19,9*	11,4***	23,1*	11,0*	27,2*	13,2***
Iskolai végzettség						
Felsőfokú végzettség	57,6*	33,3*	60,7*	34,7*	61,9*	34,6*
Érettségi	38,9*	15,8	35,5	29,6	59,4*	23,5
Szakmunkásképző és alacsonyabb	15,3*	5,7***	18,2*	18,5*	42,7*	11,8***
Gyermekszám						
Nincs gyermek	33,3*	16,6	33,1*	27,3	49,4*	20,1*
Van gyermek	38,0*	15,3	39,1*	26,0	63,1*	25,3*
Lakókörnyék						
Budai északi kerületek	44,9*	16,1	51,7*	30,4	60,6	28,5*
Budai déli kerületek	35,7**		36,1**		62,5*	
Pesti városmag	32,1	17,4	42,2*	26,4	56,3	20,5
Pesti városmagot övező kerületek	35,5		31,1		37,4*	
Pesti északi peremkerületek	40,0	15,0	37,8	24,5	59,9	18,1*
Pesti déli peremkerületek	25,1*		17,0*		52,9	
Átlag	34,9	16,2	35,1	26,9	54,1	21,9
Összes megfigyelés	672	312	676	518	1042	422

* A nem korrigált standardizált reziduális érték (Unadjusted Standardized Value) értéke +/-2,0-nél nagyobb.

** A cella elemszáma 100 alatti.

*** A nem korrigált standardizált reziduális érték (Unadjusted Standardized Value) értéke +/-2,0-nél nagyobb. A cella elemszáma 100 alatti.

Könyvtárlátogatóknak tekinthető a budapesti lakosság 22 százaléka. Csakúgy, mint a többi kulturális intézménytípus esetében, az idősebb korcsoportok felé haladva fokozatosan csökken a látogatók aránya. A könyvtárlátogató közönség kiugróan magas arányban kerül ki a fiatalok, a tanulók köréből. Ezen túl a többi vizsgált kulturálódási formához hasonlóan a felsőfokú végzettségűek bekerülési aránya a legmagasabb (35%) és az alacsony iskolai végzettségűeké a legkisebb (12%). Lakókörnyék szerint a budai kerületek képviselték a legjelentősebb, 29 százalékos arányt, és a pesti peremkerületek a legkisebb hányadot (18%). A könyvtárlátogatók összetételük szempontjából a színházi és múzeumi közönséghez hasonlíthatnak, kivételt képez a tanulók kiugróan magas aránya.

Az egyéb zenei rendezvények látogatói a közönség relatív nagyságát tekintve köztes helyzetet foglalnak el (27%). E rendezvények látogatása fele olyan széles körűnek tekint

hető, mint a mozilátogatás; mégis hasonló a fiatalok, a felnőttek és ennek megfelelően a tanulók és a foglalkoztatottak átlagon felüli csoportosulása. A lakókörnyéknek nincs különbségtevő szerepe.

A 8. tábla egyes magyarázó változói esetében a khi-négyzet függetlenségpróbát elvégezve az adott kulturális intézménytípusba járás és a magyarázó változók között 5 százalékos szinten szignifikáns összefüggés mutatkozott négy kivétellel. Ez a négy kapcsolat, ahol tehát nincs összefüggés, a következő: a háztartásban élő gyermekek száma, valamint a komoly- és az egyéb zenei rendezvények közötti összefüggés, valamint a lakókörnyék és e kétféle zenei elfoglaltság közötti kapcsolatról állítható ez.

A főbb következtetések a következők: a nemmel való összefüggés szignifikánsnak tekinthető, a csoportátlagok a színházlátogatás, az egyéb zenei rendezvények, a mozi és a könyvtár esetében térnek el a mintaátlagtól. A fiatalabb korcsoportok túlsúlya határozza meg a mozi és az egyéb zenei rendezvények közönségét. A háztartásban élő gyermek a mozilátogatás esetében játssza a legnagyobb szerepet, a gyermekesek közül nagyobb arányban (63%) kerülnek ki a filmszínház-látogatók. A gyermekszám szignifikáns, de kevésbé jelentős a színház-, a múzeum- és a könyvtárlátogatók körében. Az iskolai végzettséggel való összefüggés mindenütt elfogadható hipotézis. A lakókörnyék az opera- és komolyzeneirendezvény-látogatás, továbbá az egyéb zenei tevékenységek kivételével a többi közönségtípussal összefügg.

*

Az elemzés azt vizsgálta, hogy kisebb elméleti módosításokkal helytálló-e Diana Crane osztályozási sémája az eltérő kulturális közönségtípusokról Budapesten a XX. század végén. Ehhez a kultúra centrális országos és perifériális iparágai esetében az átlagos napon az adott tevékenységet végzők százalékos arányát és napi átlagos időfelhasználásuk szignifikáns különbségeit vizsgáltam néhány főbb magyarázó változó szerint. A városi szubkultúrák vizsgálatához a kiemelt tevékenységek kérdőív segítségével létrehozott közönségtípusok rekrutációját vettem górcső alá.

Azt találtuk, hogy a kiinduló sémával megegyezően a televízió valóban széles körű kulturálódási forma, közönsége heterogén. Ugyanakkor a fiatalok életében mégis csekélyebb jelentőségű, mint az idősekében, akiknél a növekvő elszigetelődés és elmagányosodás egyik jele lehet a televíziózás nagy szerepe. A felsőfokú végzettségűek kiemelkednek mértékletesebb időráfordításukkal. A vizsgált magyarázó változók közül nem volt lehetséges a főbb napilapok külön vizsgálata, de általában az újság- és napilapolvasás csekélyebb arányából arra következtettem, hogy az inkább egyes életmódcsoportokhoz (például az idős férfiakhoz) kötődik.

A mozifilmek közönségének rekrutációját vizsgálva nem igazolódott a széles körű heterogén közönség léte az egész népesség körében, csupán a fiatal és a felnőtt lakosság-nál. A mozilátogatás más magyarázó változókkal is összefüggést mutatott.

Az olvasás valóban szűkebb körű szabadidős elfoglaltság, esetében a vizsgált magyarázó változók szinte semmit nem magyaráznak a szórásból, különösen a könyvolvasók körében, ezért ennél a közönségtípusnál részben életmódcsoportokról van szó, részben arról, hogy e kulturálódási forma köré „elszánt” olvasói tábor csoportosult. Egyedül a több szabad idővel rendelkező idősek, illetve nyugdíjasok emelkednek ki magasabb olvasási idejükkel. A rádió- és zenehallgatás szintén szűkebb, a fiatalokhoz

és az idősekhez, illetve a marginális társadalmi rétegekhez kötődő életmód-specifikus kulturálódási forma.

A városi szubkultúrákhoz kapcsolódó intézményekhez kötött kulturális tevékenységek „hagyományos” társadalmi csoportokkal való összefüggése (magasabb iskolai végzettség, lakókönyék) részben igazolódott. A hangverseny- és opera-látogatók a könyvtárosokhoz hasonló „elszánt” érdeklődői csoportot képeznek. Ugyanakkor e tevékenységek az életmóddal kapcsolatos változókval is összefüggést mutattak. Az egyéb zenei rendezvények és a könyvtár látogatói köre nagyobb mértékben kerül ki a fiatalok, illetve a tanulók köréből.

A korábbi módszertani vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a főbb magyarázó változók csak csekély mértékben, vagy nem magyarázzák együttesen sem a napi átlagos időfelhasználás szórását. Vagyis elvetendő az a hipotézis, mely szerint a kultúra közönsége vagy közönségtípusai meghatározhatók volnának ún. objektív társadalmi, gazdasági aktivitási kategóriák segítségével. Ennek ellenére a kimutatható szignifikáns különbségeknek van jelentősége az egyes közönségtípusok leírásában. Mindezekből adódóan számos feltételezés és kérdés vetődik fel a tekintetben, hogy akkor milyen ismérvekkel ragadhatók meg az időfelhasználás különbségei. Legalább három lehetséges irányban érdemes kutatni. Először is az egyes kulturális közönségtípusokat sokkal inkább vélhetően maga a kulturális média teremti és tartja össze, a problémakör jobban megragadható a kulturális mezők, mint a hagyományos társadalmi csoportok felől. Továbbá egyes közönségtípusok esetében lényeges szerepet játszanak az egyéni választások és/vagy az egyéni választásokat befolyásoló életstílusok.

IRODALOM

- BOURDIEU, P. (2001): *Előadások a televízióról*. Osiris Zsebkönyvtár. Budapest.
- CATHELAT, B. (1985): *Styles de vie (Vol.1.)*. Les Édition d'Organisation. Paris.
- CRANE, D. (1992): *The production of culture. Media and the urban arts*. Sage. Newbury Park, London, New Delhi.
- ENCYCLOPEDIA ... (1988): Scheffé's simultaneous comparison procedure. *Encyclopedia of Statistical Sciences*, Vol 8. Wiley & Sons, New York.
- A foglalkozási rétegződés modelljei*. (1999) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- GANS, H. J. (1974): *Popular culture and high culture. An analysis of evaluation of taste*, Basic Books. New York.
- RAO, C. R. – KLEFFÉ, J. (1988): Estimation of variance components and applications. Elsevier Science Publishers B.V.C., Amsterdam.
- SCHÉFFÉ, H. (1959): *The analysis of variance*. Wiley & Sons, New York.
- SCHULZE, G. (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursociologie der Gegenwart*. Campus Verlag, Frankfurt–New York.
- SÍK E. (2001): *Néhány adaték az időfelhasználás társadalmi meghatározottságának vizsgálatához*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- WESSELY, A. (1998): „Előszó: A kultúra szociológiai tanulmányozása”. In: WESSELY ANNA (szerk.), *A kultúra szociológiája*. Osiris Kiadó. Budapest.

SUMMARY

The paper classifies the types of audience of culture in Budapest at the end of the 20. century. The theoretical framework is based on D. Crane's model of cultural organizations, which divides culture to three main domains: mass-culture, subculture and life style. The model is tested on the data of the Hungarian time-use survey of 1999/2000 by means of Scheffé's multiple comparison *t*-test. The results support the most important features of theoretical presupposition: about the homogenous audience of television, and about a narrow reading layer. Although the surveyed independent variables explain slightly the deviations of cultural use of time, the significant differences among categories have theoretical importance. Thus, the explanatory power of economic activity, age group and residential environment are considered as more important factors as compared to the traditionally measured highest education.

Consequently, deviations of the use of time are less apprehensible by the objective social, economic variables. The individual cultural types of audience are presumably created and kept together by the cultural media. It can be ascertained that personal decisions and/or life conditions influencing personal decisions may have substantial part in the description of individual types of audience.

A NONPROFIT SZERVEZETEK FEJLŐDÉSE 1992-TŐL NAPJAINKIG

SZALAINÉ HOMOLA ANDREA – NAGY JÓZSEFNÉ

A rendszerváltozás óta a civil szervezetek egyre nagyobb szerepet játszanak a társadalom életében, az ezzel kapcsolatos ismeretek évről évre bővülnek. A 90-es évek elején a nonprofit szektorról még nagyon keveset tudtunk. Nemcsak a nem szakmabeliek ismeretei voltak hiányosak, hanem bizonyos tájékozatlanság mutatkozott a szakemberek körében is. Napjainkban már sokféle véleménnyel találkozhatunk, bár a szektor gondjait a lakosság túlnyomórészt közvetlen tapasztalatai alapján ismeri. A társadalomnak szüksége van jótékony-ságra, öntevékenységre és önkéntes munkára, az állampolgároknak pedig segítőként és segítettként egyaránt fontos a civil szervezetekhez való tartozás.

A rendszerváltozás politikailag ugyan felszabadulást hozott, de az állam jóléti szerepvállalását számottevően korlátozta, és ezzel új típusú gazdasági és szociális kényszereket teremtett. Elősegítette a civil szervezetek kialakulását, növelte a helyi közösségek egymásra utaltságát. A társadalomnak a nonprofit elméletek szerinti erős differenciáltsága az öntevékeny szervezetek kialakulását segíti elő. A különböző társadalmi csoportok szokásos körülmények között képesek közösségekbe szerveződni, gondoskodni az átlagostól és általánostól eltérő szükségleteik kielégítéséről, érdekeik érvényesítéséről. Ezt a feltevést a hazánkban lezajló folyamatok igazolni látszanak.

TÁRGYSZÓ: Nonprofit szektor. Szervezetek száma. Gazdasági mutatók.

Az ember társadalmi és egyéni szükségletei sokkal differenciáltabbak annál, sem-hogy a gazdaság egyetlen szektorában kielégíthetők lennének. Az államszocialista gazda-ságban az állami szektorról, a klasszikus piacgazdaságban a piaci szektorról derült ki, hogy nem képes önmagában valamennyi társadalmi kihívásra választ adni. A jóléti gazda-ságok gyakorlata bebizonyította, hogy a társadalmi gondok megoldásában a piaci és a kormányzati szektor szoros együttműködése esetén is marad tér a nem profitelvű, nem állami irányítás alatt működő, öntevékeny szervezetek számára.

Újra éled a civil társadalom, szervezetei látványos eredményeket érnek el, és mint a modern társadalom intézményei olyan kérdésekre is választ keresnek, amelyek okkal vagy ok nélkül kiesnek a társadalmi gondoskodás és az állami feladatvállalás köréből.

A civil társadalom szabad teret biztosít a megegyezéseknek, a közjót választotta fő céljának, és akkor ér el hosszú távú eredményeket, ha megegyezésre, megbékélésre törek-szik, és viszonya a többi szférához nem szélsőséges. Az állampolgári lét, a politikai és a közigazgatási szférához fűződő viszony új arculatának kialakításáról van szó.

A civil társadalom megerősödése új politikai kultúra kialakulását jelzi, amely felismeri, hogy az állampolgári részvétel nem lebecsülhető tényező a társadalom sikerességének megítélésében.

A rendszerváltást követően a növekvő számú nonprofit szervezetek olyan változatos funkciók betöltésére vállalkoztak, és annyira különböző módon működtek, hogy mindenki reményeit, várakozásait kielégíthették vagy éppen ellenérzéseket válthattak ki. Voltak, akik a civil szervezetek alakulását üdvözlötték, mások kétkedve fogadták. Sokan reménykedtek, mert alakulásuktól a jótékonytságot, a segítőkészséget, az elosztási döntések demokratikusabbá válását várták, mások, az önérdéket és az adócsalás lehetőségét látták a szervezetekben. Így a még kialakulatlan nonprofit intézményegyüttes a várakozások és az előítéletek keresztüzébe került.

Az alapítóknak fontos érdekük fűződhet ahhoz, hogy nevük ott díszeljen egy egyetemi épület vagy kórház homlokzatán, hogy személyüket vagy intézményüket nemes vállalkozásokkal, jó ügyekkel kapcsolatban emlegessék. A társadalom elismeréssel adózik a nonprofit szervezetek által nyújtott szolgáltatásokért a szervezetek alapítóinak és támogatóinak. De minden másnál erősebbnek látszik az ideológiai indíték. Annak, hogy a nonprofit szervezetek alapítói között az első helyen az egyházak állnak, fontos elméleti következményei vannak. Mivel céljuk nem a maximális profit elérése, hanem az, hogy az egyháznak hívókat, támogatókat szerezzenek, ezért szívesen fordulnak az olyan intézmények felé, amelyek nagy hatással vannak az emberekre. Így egyik célpontjuk az iskola, amely az izlésformálás és a szocializáció legfontosabb intézménye, a másik a kórház, ahová elesett, kiszolgáltatott állapotban kerülnek a segítségre szoruló emberek. Talán ez is a magyarázata annak, hogy a nonprofit szervezetek az oktatásban és az egészségügyben tömörülnek.

Tevékenységük szerint is csoportosíthatjuk a nonprofit szervezeteket. Eszerint vannak adományosztó, adománygyűjtő, szolgáltatásokat nyújtó, érdekvédelmi, önszegélyező jellegű, társadalmi érintkezést szolgáló, klubjellegű és korábbi államigazgatási tevékenységet átvállaló köztestületek.

Ez a felsorolás nem teljes, de arra kiválóan alkalmas, hogy érzékeltesse, milyen jelentős társadalmi erők és milyen változatos szükségletek állnak a szektor gyors növekedésének hátterében. Az alapítványok és egyesületek nagy része közvetlenül nem a társadalom egészét szolgálja, hanem a mindennapi élet apró szükségleteihez igazodik. Ugyanakkor ezek a kisebb helyi közösségekbe való beilleszkedést segítő szervezetek együttesen olyan társadalmi és gazdasági tevékenységeket is betöltenek, amelyek ellátására egyenként nem is gondolhatnánk. A nonprofit szervezetek közvetítenek az állam és polgárai, valamint a gazdasági hatalom és az állampolgárok között, és így fontos szerepet töltenek be a társadalom életében.

A NONPROFIT SZÉKTOR MÉRETE ÉS SZERKEZETE¹

A nonprofit szektor 1989-től napjainkig rohamosan fejlődött. A legszembetűnőbb változás az alapítványi szférában következett be: számuk ötvenszeresére emelkedett. A

¹ Az adatok a Központi Statisztikai Hivatal következő kiadványiból származnak: *Nonprofit szervezetek Magyarországon 1996.*, 1997., 1998. és 1999. évi kötetei, továbbá: *Szociális célú nonprofit szervezetek, 1997*; *Kulturális célú nonprofit szervezetek, 1999*; *Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek, 1998*; *Környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek, 2000*.

társas nonprofit szervezetek száma tíz év alatt 3,4-szeresére nőtt. (Lásd az 1. táblát.) 1989-ben a 8796 nonprofit szervezetből 400, arányait tekintve 4,5 százalékot képviselte az alapítványi szférát, míg a 8396 társas nonprofit szervezet 95,5 százalékot tett ki. Az 1999-ben működő 48 171 szervezetből 19 754 tartozott az alapítványi szférába (az összes szervezet 41 százaléka), míg a társas nonprofit szervezetek száma 28 417 volt.

1. tábla

A nonprofit szervezetek számának változása

Év	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
1989	400	8 396	8 796
1990	1 865	14 080	15 945
1991	6 182	17 869	24 051
1992	9 703	20 660	30 363
1993	11 884	22 778	34 662
1994	14 216*	25 943**	40 159
1995	15 650*	27 133**	42 783
1996	17 109*	28 207**	45 316
1997	18 603*	28 762**	47 365
1998	19 225*	28 159**	47 384
1999	19 754	28 417	48 171

* A közalapítványokkal együtt.

** A köztisztviselőkkel és a közhasznú társaságokkal együtt.

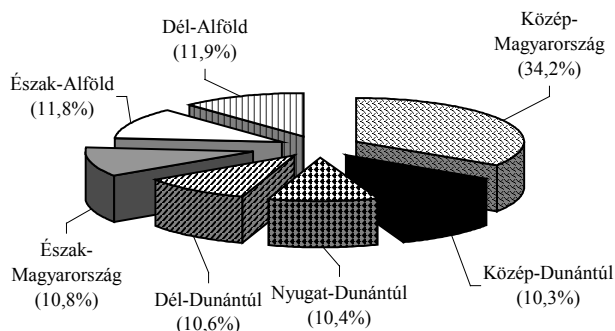
Az 1999. évben 1,7 százalékkal nőtt a szervezetek száma, ezen belül az alapítványok körében 2,7, míg az egyesületek esetében 1 százalékos gyarapodást figyelhettünk meg.

Területenként vizsgálva megállapítható, hogy a nonprofit szervezetek száma 1999-ben szinte valamennyi régióban 5000 és 5700 között volt. Egyedül a közép-magyarországi régió emelkedett ki, ahol több mint 16 ezer civil szervezetet tartottak nyilván, vagyis az összes szervezet 34 százaléka (lásd az 1. ábrát), ezen belül az alapítványok negytedede, a társas nonprofit szervezetek háromtizede ebben a régióban működött. A fővárosban közel 13 ezer szervezet található, így 1999-ben is Budapesten koncentrált az alapítványoknak csaknem egyharmada és a társas nonprofit szervezeteknek közel egynegyede. A második helyet a dél-alföldi régió foglalta el az 5731 működő civil szervezetével, míg az utolsó helyen a 4966 bejegyzett nonprofit szervezettel Közép-Dunántúl állt.

A megyék rangsorában Pest megyét (3508) Borsod-Abaúj-Zemplén megye követte, ahol 1999-ben 2806 nonprofit szervezet, az országosnak 5,8 százaléka működött. Ezért a megye adataival a továbbiakban is kiemelten foglalkozunk. Legkevesebb ilyen szervezetet, szám szerint 813-at Nógrád megyében regisztráltak.

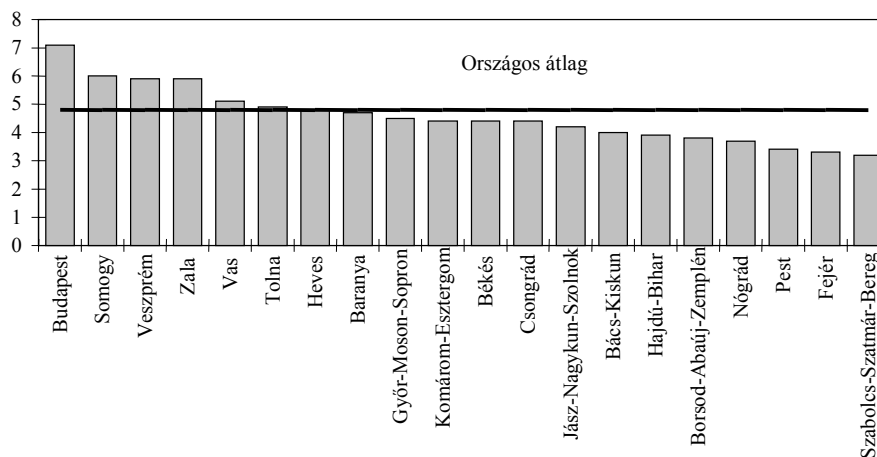
Ezer lakosra 1999-ben országosan 2,0 alapítvány és 2,8 társas nonprofit szervezet jutott. A régiókat tekintve az alapítványok száma csak Közép-Magyarországon, a társas nonprofit szervezeteké Közép-Magyarországon, Nyugat-Dunántúlon és Dél-Dunántúlon haladta meg az országos átlagot. Az összes szervezetet számítva ezer lakosra 4,8 nonprofit szervezet jutott, legtöbb (5,8) Közép-Magyarországon, legkevesebb (3,7) pedig Észak-Alföldön.

1. ábra. A nonprofit szervezetek megoszlása régiók szerint, 1999

Megyei összehasonlításban az ezer lakosra jutó alapítványok száma Budapesten, Veszprém és Zala megyében volt a legmagasabb, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg és Fejér megyében a legalacsonyabb. A társas nonprofit szervezetek ezen mutatója 1999-ben Somogy megyében volt a legmagasabb, a legrosszabb mutatókkal pedig Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye rendelkezett. Az ezer lakosra jutó összes nonprofit szervezetet figyelembe véve e szervezetek Budapest mellett Somogy, Veszprém és Zala megyében voltak leginkább, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legkevésbé elterjedtek.

2. ábra. Az ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek száma megyék szerint, 1999

Azoknak a falvaknak a száma, amelyekben civil szervezet nem működött, 1999-ben 494-ről 466-ra csökkent. Az ezer főnél kisebb lélekszámú települések 35 százalékában nem volt egyesület, de csökkent azoknak az aprófalvaknak az aránya, amelyekben egyetlen alapítvány sem volt található. A nagyobb községekben az egyesületek teljes hiánya kivételesnek számított, az ezernél magasabb lélekszámú községek kilenczédéjében alapít

ványok is tevékenykedtek. A városok mindegyikében háromnál több egyesület és egy kivételével valamennyiükben legalább két alapítvány működött.

A kistelepülések kevesebb mint egynegyedében jött létre háromnál több nonprofit szervezet, a nagyobb községek közel hattizedét a 4 és 9 közötti szervezetszám jellemezte. A városok közül mindössze háromban a civil szerveződések száma nem érte el a tizet, és 32-ben pedig a százat is meghaladta. A fővárosban és a megyeszékhelyeken száznál több alapítványt és társas nonprofit szervezetet vettek számba.

Az alapítványoknak egyharmada a fővárosba koncentrálódott, míg a társas nonprofit szervezeteknél fordított a helyzet, több mint háromtizedük a községekben működött.

2. tábla

A nonprofit szervezetek száma és megoszlása településtípusonként, 1999

Településtípus	Alapítványok		Társas nonprofit szervezetek		Összesen	
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)
Főváros	6 173	31,2	6 803	23,9	12 976	26,9
Megyeszékhely	4 678	23,7	6 063	21,3	10 741	22,3
Többi város	5 038	25,5	6 887	24,2	11 925	24,8
Község	3 865	19,6	8 664	30,6	12 529	26,0
<i>Összesen</i>	<i>19 754</i>	<i>100,0</i>	<i>28 417</i>	<i>100,0</i>	<i>48 171</i>	<i>100,0</i>

Megyeszékhely szerint elemezve az adatokat, a legtöbb alapítványt (576) Debrecen város mondhatja magáénak, míg 79 szervezetével Salgótarján az utolsó helyet foglalja el. Az összes szervezetet tekintve a régiók közül Észak-Alföld vezet, amiben nyilván Debrecen játszik nagy szerepet, a legkevesebb civil szerveződés pedig a közép-dunántúli régió megyeszékhelyein alakult. Miskolcon 492 alapítványt és 534 társas nonprofit szervezetet regisztráltak – Egerben és Salgótarjánban ennél lényegesen kevesebbet –, ennek ellenére Borsod-Abaúj-Zemplén megye meghatározó súlya következtében az észak-magyarországi régió a középmezőnyben foglal helyet.

A *tevékenység* szerinti elemzés azt mutatja, hogy az alapítványok hattizede az oktatási, kulturális és szociális szolgáltatást végzők csoportjába tartozik. Az egészségügyi célból, a sport támogatására, településfejlesztésre és az egyházi, vallási célokra létrehozott alapítványok aránya együttesen 25 százalékot tett ki 1999-ben. (Lásd a 3. táblát.)

Nem tapasztalható számottevő elmozdulás a tagsági viszonyon alapuló szervezetek körében: hattizedük szabadidős és hobbi klub, sportegyesület, valamint munkavállalói, munkaadói, szakmai érdekvédelemre létrehozott szervezet. Ennek az a magyarázata, hogy szabadidős, hobbi klubot akár tagsági anyagi támogatás nélkül is lehet működtetni. Ezek a falusi sport- és szabadidős egyesületek már a rendszerváltozás előtt is működtek. Akkor legfőbb támogatói a helyi termelőszövetkezetek voltak, de a rendszerváltozás után a szövetkezetek átalakultak vagy megszűntek, és ez súlyosan érintette a helyi szervezetek működőképességét.

Hasonló folyamatok figyelhetők meg a gazdálkodó szervezetek helyzetének bizonytalanná válása miatt bezárt vállalatokhoz kötődő egyesületek életében is. Szerencsére többnyire az önkormányzatok és a helyi közösségek a veszélybe került egyesületek több

ségét felkarolták, és biztosították működésük anyagi feltételeit. Így a tsz-sportkörök, vállalati sportklubok, horgász-, vadászegyesületek jelentős része nem szűnt meg, csak nevet változtatott.

3. tábla

A nonprofit szervezetek száma és megoszlása tevékenységcsoportok szerint, 1999

Tevékenységcsoport	Alapítványok		Társas nonprofit szervezetek		Összesen	
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)
Kultúra	2 694	13,6	2 276	8,0	4 970	10,5
Vallás	1 122	5,7	173	0,6	1 295	2,7
Sport	1 137	5,8	5 603	19,7	6 740	14,3
Szabadidő, hobbi	491	2,5	7 173	25,2	7 664	16,2
Oktatás	6 217	31,5	554	1,9	6 771	14,4
Kutatás	591	3,0	472	1,7	1 063	2,3
Egészségügy	1 680	8,5	404	1,4	2 084	4,4
Szociális ellátás	2 982	15,1	1 196	4,2	4 178	8,9
Polgárvédelem, tűzoltás	99	0,5	869	3,1	968	2,1
Környezetvédelem	406	2,0	590	2,1	996	2,1
Településfejlesztés	1 049	5,3	1 300	4,6	2 349	5,0
Gazdaságfejlesztés	340	1,7	511	1,8	851	1,8
Jogvédelem	101	0,5	459	1,6	560	1,2
Közbiztonság védelme	379	1,9	1 055	3,7	1 434	3,0
Többcélú adományosztás, nonprofit szövetségek	41	0,2	643	2,3	684	1,5
Nemzetközi kapcsolatok	287	1,5	391	1,4	678	1,4
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	46	0,2	4 444	15,6	4 490	9,5
Politika	92	0,5	304	1,1	396	0,8
<i>Összesen</i>	<i>19 754</i>	<i>100,0</i>	<i>28 417</i>	<i>100,0</i>	<i>48 171</i>	<i>100,0</i>

A nonprofit szervezetek *jogi forma* szerinti összetétele az elmúlt években alig változott. Az 1994 óta létrehozható szervezetek – közalapítványok, köztestületek, közhasznú társaságok – aránya ugyan kismértékben emelkedett, de a nonprofit szervezetek több mint négyötödét továbbra is a magánalapítványok és az egyesületek tették ki. (Lásd a 4. táblát.) Az új alapítások és a megszűnések együttes hatása valamelyest módosította a nonprofit szervezetek alapítási év szerinti összetételét. Az 1999-ben létrehozott szervezetek az alapítványoknak és a társas nonprofit szervezeteknek egyaránt 6 százalékát teszik ki. Az alapítványoknak közel fele 1991 és 1994 között jött létre, viszont a társas nonprofit szervezeteknek 36 százalékát még 1991 előtt alapították.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1999-ben 1191 alapítvány, és 1615 társas nonprofit szervezet működött. A 2806 szervezet 42 százaléka alapítvány, illetve közalapítvány, 47 százaléka egyesület, közel 9 százaléka köztestület, munkavállalói és szakmai érdekképviselő, 2 százaléka pedig közhasznú társaság, illetve intézményi-szervezeti formában tevékenykedett. A megyei megoszlás alig tért el az országostól. Megyén belül a szervezetek 46 százaléka a miskolci kistérségben koncentrálódott, ezáltal az ezer lakosra

jutó szervezetek száma (4,7) is itt volt a legmagasabb, ezen kívül a sárospataki (4,5) és az encsi (4,3) kistérségek mutatója haladta meg a megyei átlagot (3,8).

4. tábla

A nonprofit szervezetek száma és aránya szervezeti forma szerint, 1999

Szervezeti forma	A szervezetek	
	száma	megoszlása (százalék)
Már 1994 előtt is létrehozható szervezetek	45 822	95,1
Ebből:		
alapítvány	18 653	38,7
egyesület	23 125	48,0
szakszervezet, munkavállalói érdekképviselet	1 441	3,0
szakmai, munkáltatói érdekképviselet	2 548	5,3
nonprofit szervezet intézménye	55	0,1
Csak 1994 után létrehozható szervezetek	2 349	4,9
Ebből:		
közalapítvány	1 101	2,3
köztestület	496	1,0
közhasznú társaság	752	1,6
<i>Összesen</i>	<i>48 171</i>	<i>100,0</i>

Országosan a nonprofit szervezetek 56 százaléka nem kezdeményezte közhasznúvá nyilvánítását, 6 százaléka megtette ugyan a szükséges hivatalos lépéseket, de kérelmére egyelőre nem kapott választ. A közhasznú státust a nonprofit szervezetek egyharmada, a kiemelkedően közhasznú minősítést pedig húszból mindössze egy kapta meg. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a nonprofit szervezetek 38 százalékát nyilvánították közhasznúvá, 6 százalékát pedig kiemelkedően közhasznúvá, mindkét arány meghaladta az országos átlagot. A szervezetek 53 százaléka nem kérte közhasznú szervezetté nyilvánítását.

Az oktatási, egészségügyi, szociális, vallási és gazdaságfejlesztési szervezetek többsége kérte közhasznúvá nyilvánítását. Az érdekképviselettel, politikával, sport- és szabadidős tevékenységgel – itt meg kell említeni, hogy a törvény nem, vagy korlátozásokkal engedélyezi a közhasznúsági fokozat elnyerését –, valamint a polgári védelemmel foglalkozók kevésbé törekedtek e státus megszerzésére.

A nonprofit szektor szervezetei 1999-ben nem elhanyagolható mértékben járultak hozzá a nemzetgazdaság teljesítményéhez. A háztartásokat segítő nonprofit szervezetek által előállított hozzáadott érték 1999-ben 76,7 milliárd forint volt, ami a nemzetgazdasági bruttó hozzáadott értéknek 0,8 százalékát tette ki. A szektor kibocsátása elsősorban a lakosság fogyasztását szolgálta: 1999-ben a lakossági fogyasztás 1,9 százalékát a háztartásokat segítő nonprofit szervezetek ingyenes juttatásai tették ki.

E bruttó hozzáadott érték területi megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy annak nagy része 1999-ben is a budapesti szervezeteknél jött létre. Ez összefügg azzal, hogy a nagyobb, jelentősebb pénzeszközzel gazdálkodó, országos vagy nemzetközi hatáskörű szervezetek székhelye többnyire a fővárosban található. Ez évben Észak-Magyarország 3,6 milliárd forinttal (4,6%) részesedett a bruttó hozzáadott értékből, ennél csak Dél-Dunántúlon alakult ki alacsonyabb arány (4,3%). A régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén

megye részesedése (2,3 milliárd forint) a legnagyobb, Budapest és Pest megye után a háztartásokat segítő nonprofit szektor bruttó hozzáadott értéke itt volt a legmagasabb.

A NONPROFIT SZEKTOR GAZDASÁGI MUTATÓI

A nonprofit szektor gazdasági eredményei sokkal gyorsabban növekedtek, mint a szervezetszám. A bevételek 1999-ben folyó áron közel 16 százalékkal emelkedtek, de növekedésük változatlan áron számolva is meghaladta az 5 százaléket. A szektor növekedési üteme 1995 óta folyamatosan az inflációs rátánál valamivel magasabb volt.

5. tábla

A nonprofit szektor bevételei folyó és változatlan áron, 1993–1999

Év	Bevétel (folyó áron)		Fogyasztói árindex (Index: előző év = 100,0)	Bevétel (változatlan áron)	
	millió forint	az előző év százalékában		millió forint	az előző év százalékában
1993	118 475,4	.	.	118 475,4	.
1994	139 265,7	117,5	118,8	117 227,0	98,9
1995	181 916,3	130,6	128,2	119 446,0	101,9
1996	239 037,9	131,4	123,6	127 012,7	106,3
1997	284 362,2	119,0	118,3	127 745,8	100,6
1998	358 689,5	126,1	114,3	140 883,5	110,3
1999	415 582,4	115,9	110,0	148 422,3	105,4

A szektor eredményeinek 1999. évi növekedése alapvetően annak tulajdonítható, hogy a már korábban is működő szervezetek az előző évinél közel 50 milliárd forinttal (13,9 százalékkal) magasabb bevételre tettek szert. Az új alapítások nem egészen 7 milliárd forinttal (2 százalékkal) növelték a bevételt, ami egyúttal azt is mutatja, hogy a frissen bejegyzett szervezetek sokkal „kisebnek” voltak, mint a régebbiek, átlagos bevételük amazokénak alig több mint egyharmadát tette ki.

A bevételnövekedés szervezettípusok szerint erősen egyenetlen volt, átlag körüli fejlődést egyik csoportban sem figyelhattunk meg. Miközben a nonprofit intézmények, a szakmai, munkáltatói érdekképviseletek és a közhasznú társaságok rendkívül gyorsan növelték bevételeiket, valamennyi csoport fejlődési mutatója jelentősen az átlag alatt maradt. A civil kezdeményezések hagyományos szervezeti formái – az egyesületek, a magánalapítványok és a szakszervezetek – még az inflációkövető növekedési ütemet sem tudták elérni.

Figyelemre méltó a korábban erőteljesen növekvő köztisztviselők fejlődésének megtorpanása. Számos jel arra utal, hogy a szakmai és munkáltatói érdekek védelmére irányuló törekvéseket és az erre szánt anyagi hozzájárulásokat már a kötelező kamarai tagság megszüntetésének előzetes híre is más nonprofit szervezeti formák felé terelte.

A nonprofit szektor *bevételeinek szerkezete*, ha csekély mértékben is, de módosult. Folytatódott az alaptervekenységgel összefüggő bevételek arányának évek óta tapasztalt lassú növekedése és a vállalkozási bevételek hányadának ezzel párhuzamos csökkenése. Az alacsonyabbá vált kamatlábak hatására visszaestek a kamatbevételek, a tőzsdéi árfo

lyamok csökkenése pedig az értékpapírhozamokat befolyásolta kedvezőtlenül. Elmozdult ugyanakkor az 1996 óta változatlan 22 százalékról az állami támogatások aránya.

Továbbra is egyharmad körül maradt azoknak a szervezeteknek az aránya, amelyeknek bevételi szerkezete viszonylag kiegyenlített volt, s 56 százalék körül alakult azoké, amelyek pénzeszközöknek több mint kétharmadát egyetlen forrásból szerezték. Különösen magasnak bizonyult az egyetlen bevételtől függő szervezetek aránya a jogvédelem, a településfejlesztés és a nemzetközi kapcsolatok területén.

6. tábla

A nonprofit szektor bevételei bevételi források szerint, 1998-1999

Bevételi forrás	Összeg (millió forint)		Megoszlás (százalék)	
	1998-ban	1999-ben	1998-ban	1999-ben
Összes állami támogatás	79 507,8	98 164,4	22,2	23,6
Összes magántámogatás	59 382,4	70 633,0	16,6	17,0
Alaptevékenység összes bevétele	134 381,3	160 893,8	37,3	38,7
Gazdálkodási tevékenység összes bevétele	75 527,9	81 254,7	21,1	19,6
Hitelfelvétel	8 567,3	4 034,9	2,4	1,0
Egyéb bevétel	1 322,8	601,6	0,4	0,1
<i>Összesen</i>	<i>358 689,5</i>	<i>415 582,4</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

1997-ben lépett életbe az az új törvény, amely szerint az adózó a személyi jövedelemadója egy százalékának adózó közcélú felhasználásáról rendelkezhet, ezzel a nonprofit szektor fejlesztését segítve. Az első évben a rendszer nem működött zökkenőmentesen. Sok adózó nem értesült e lehetőségről, sokan pedig érvénytelen felajánlást tettek. Ennek ellenére az adatok azt bizonyítják, hogy az egyszázalékos felajánlások a nonprofit szektor költségvetési támogatásának fontos, mással nehezen pótolható elemévé váltak. Ennek a törvénynek a jelentősége abban rejlik, hogy még ha kicsinek is számított az adózók döntései alapján kapott összeg, olyan, viszonylag kis méretű vidéki szervezetek számára is hozzáférhető volt, amelyeknek nem sok esélyük lett volna arra, hogy a központi elosztási döntések jóvoltából költségvetési támogatáshoz jussanak.

A bevételek alakulásában érdekes képet mutattak a területi különbségek. Míg a régiók mutatói erősen átlag körüliek (kivételt csak Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl jelentett), addig a megyék egyenletesen oszlottak meg a nagyon alacsony, az átlagos és a nagyon magas növekedési ütemmel jellemezhető csoportok között. A fejlődési különbségek tehát nem a régiók között, hanem az egyes régiókon belül alakultak ki. A fővárosi és az országos növekedési ütem szinte teljesen megegyezett, a bevételek budapesti koncentrációja (64,9%) lényegében az 1998-as szinten maradt.

Régióként vizsgálva, a nonprofit szektor bevételeinek legkisebb hányada, mindössze 4,7 százaléka jutott Észak-Magyarországra. E régióon belül a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nonprofit szervezetek összesen 11,3 milliárd forint bevételhez jutottak, ami az országosnak 2,7 százalékát tette ki. Szintén alig változott (továbbra is kétszeres körüli) a különbség a legmagasabb (Csongrád) és a legalacsonyabb (Bács-Kiskun) egy lakosra jutó bevételekkel rendelkező megye között. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az országos átlagnak csupán 37,5 százaléka, 15 426 forint bevétel jutott egy lakosra.

Külföldi támogatások révén a nonprofit szektor 1999-ben mintegy 30 milliárd forint támogatáshoz jutott, ez a teljes bevétel 7 százalékát tette ki. Ugyanakkor ilyen forrása csak a szervezetek 3,5 százalékának volt, vagyis az összeg mintegy 1700 szervezet között oszlott meg. Esetükben a külföldi hozzájárulás jelentette átlagosan teljes bevételüknek 40 százalékát, és egy szervezetre több mint 17 millió forintnyi külföldi támogatás jutott. E támogatások 92 százaléka Budapestre összpontosult.

Észak-Magyarországra 372,7 millió forint külföldi támogatás jutott, ennél többet (Közép-Magyarországot leszámítva) csak a dél-dunántúli és az észak-alföldi régió nonprofit szervezetei kaptak, de ez az összeg a külföldi támogatásoknak mindössze 1,3 százalékát jelentette. Régión belül a külföldi pénzeszközök közel fele-fele arányban oszlottak meg Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye között, Nógrád megyébe csupán 13,8 millió forint került.

Az országhatáron kívülről érkező pénzeszközöknek majdnem a felét állami, kormányzati szervek, intézmények folyósították, egyharmadát magánszemélyek ajánlották fel, egyötödét nonprofit szervezetek, egyházak nyújtották. Az üzleti, vállalati szféra hozzájárulása nem volt jelentős. Észak-Magyarországon és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az országostól eltérő mértékűek voltak a források: az állami szervek, intézmények adták a támogatások 42, illetve 45 százalékát, a nonprofit szervezetek, egyházak által felajánlott összeg aránya viszont az országosnál lényegesen magasabb, 52, illetve 57 százalék volt, a magánszemélyek adománya, csupán 1,3, illetve 2,6 százalékot tett ki.

A nonprofit szektor *kiadásai* 1999-ben folyó bevételeik 92 százalékát (384 milliárd forintot) tették ki. Rendkívül nagy volt a különbség az alapítványok és a társas nonprofit szervezetek kiadási szerkezete között, az utóbbiak erőforrásaiknak döntő többségét működésük személyi és dologi költségeinek fedezésére, szolgáltató, közösség-szervező és vállalkozási tevékenységeik finanszírozására fordították. A támogatást nyújtó szervezetek száma 5, a kiosztott összeg 16 százalékkal emelkedett. A lakosságot 5820 nonprofit szervezet közel 21 milliárd forinttal segítette, a szervezeteket is támogatók száma 6125; az általuk folyósított összeg 47,8 milliárd forint volt. Tovább nőtt a támogatások tevékenységi területek szerinti koncentrációja. A lakosságnak szánt adományok 73 százalékát a szociális ellátásra, a károsultak segítésére, kárpótlásra és a tanulók, hallgatók, illetve a pedagógusok támogatására létrejött nonprofit szervezetek osztották szét. A szervezeteknek nyújtott támogatások közel kétharmada a kulturális és az oktatási területhez kötődött.

A *lakosság hozzájárulása* is segíti a nonprofit szervezetek működését, mégpedig munkaerejével, illetve anyagi támogatásával. A lakosság pénzügyi támogatása és tagdíj befizetése 1999-ben 21 milliárd forintot tett ki, ami a szektor teljes bevételének 5 százalékát képezte. Amíg Budapesten a lakosság pénzügyi hozzájárulása a nonprofit szervezetek bevételeinek csupán 4 százalékát jelentette, addig vidéken – városokban, és községekben egyaránt – meghaladta a 7 százalékot.

Észak-Magyarországon a lakosság 1,5 milliárd forinttal járult hozzá a nonprofit szervezetek működéséhez, ami az országosnak 7 százalékát, a régió összes bevételének pedig 7,5 százalékát jelentette. Régión belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 732 millió forint, a megye összes bevételének 6,5 százaléka folyt be.

A lakosok országosan 30 millió önkéntes munkaórát teljesítettek, ebből 2,4 milliót Észak-Magyarországon, ezen belül 1,2 milliót Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Egy lakosra a országos átlagban 2,9 munkaóra jutott, amit a budapesti magas átlag (7,4) emelt

meg, a megyékben, illetve a régiókban 1,4 és 2,4 között változott. Egy lakosra a legkevesebb ledolgozott óra Fejér, a legtöbb Somogy megyében jutott, Észak-Magyarországon 1,9, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1,6 volt e mutató értéke.

Az önkéntes munka értékét (12 milliárd forint) a tényleges befizetésekhez hozzáadva megállapítható, hogy 1999-ben a nonprofit szférát mintegy 33 milliárd forintnak megfelelő hozzájárulással segítették az állampolgárok. (Ennek 37 százalékát a tagdíjak, 27 százalékát a pénzügyi hozzájárulások, 36 százalékát az önkéntes munka értéke tette ki.) Mindez azt is jelentette, hogy a lakosság az állami szervek után a szektor második legnagyobb támogatója volt, megelőzve ezzel a piaci szereplőket és a külföldi adományozókat egyaránt.

EGYES KIEMELT SZERVEZETCSOPORTOK ADATAI

A nonprofit szervezetek között jelentős súllyal szerepelnek az oktatási, a kulturális és a szociális feladatot ellátók. Ezek mellett, nagy figyelem kíséri a környezetvédelemmel foglalkozók tevékenységét is.

Az oktatási célú nonprofit szervezetek

Az oktatási célú nonprofit szervezetek száma az 1990-es évek elején kezdett emelkedni, és ezt követően fejlődésük lényegesen gyorsabb volt, mint a szektor egyéb területein. 1999-ben 6771 önálló jogi személyként bejegyzett oktatási célú nonprofit szervezet működött (lásd a 7. táblát), ebből 6217 (92%) alapítványként, 554 (8%) pedig társas nonprofit szervezetként.

Az oktatás támogatására szakosodott alapítványok 90 százaléka egyetlen iskola fejlesztésére, fenntartására alakult, az iskola diákjait vagy tanárait részesítette pénzbeli vagy természetbeli támogatásban.

7. tábla

Az oktatási célú nonprofit szervezetek számának alakulása, 1992-1999

Év	Száma szerint	Az előző év százalékában
1992	2 352	.
1993	3 311	140,8
1994	4 119	124,4
1995	4 615	112,0
1996	5 105	110,6
1997	5 856	114,7
1998	6 275	107,2
1999	6 771	107,9

A szervezetek számának növekedése az alapítványok térhódításának tulajdonítható. Az oktatási intézmények az alapítványokkal kapcsolatban kettős stratégiát alakítottak ki. Egyrészt az egy iskola egy alapítvány mellett találkozhatunk olyan megoldással is, amikor egy iskolát sok kis alapítvány segített. Ezeket a kis alapítványokat általában az iskolák hajdani diákjai hozták létre, és vagy magukról, vagy valamelyik tanárukról nevezték el.

A nonprofit szervezetek, ezen belül az alapítványok döntő hányada (72%) az alap- és középfokú oktatást szolgálta, a felsőoktatást támogatóké nem érte el a 10 százalékot.

8. tábla

Az oktatási célú nonprofit szervezetek száma tevékenység szerint, 1997

Megnevezés	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
Gyermekoktatás	4 487	127	4 614
Felsőoktatás	525	34	559
Felnőttoktatás	248	114	362
Többcélú és egyéb oktatás	957	279	1 236
<i>Összesen</i>	<i>6 217</i>	<i>554</i>	<i>6 771</i>

Az oktatási célú nonprofit szervezeteket településenként elemezve fővárosi koncentráltóság figyelhető meg, hiszen a 6771 szervezet egynegyede (1691) Budapesten működik.

E szervezetek 1999-ben 53 milliárd forint bevételhez jutottak, ami a nonprofit szektor összes bevételének közel 13 százalékát jelentette, ennél nagyobb bevétellel egyik tevékenységcsoport sem rendelkezett. Normatív költségvetési támogatásból származó bevételük az összes támogatás 15,3 százalékát tette ki, nem normatív központi költségvetési támogatásuk 10 százalék volt, a személyi jövedelemadó 1 százalékából bevételük 2 százaléka származott. A külföldi támogatások bevételük 18 százalékát, a tagdíjakból származó bevételük pedig mindössze 0,2 százalékát tették ki.

Az oktatási célú nonprofit szervezetek 1999-ben a lakosságnak 2,4, a szervezeteknek pedig 9,4, összesen 11,8 milliárd forint pénzbeli támogatást osztottak ki, ami a bevételük 22,3 százalékát jelentette.

636 szervezet alkalmazott fizetett munkaerőt és 385 szervezet rendelkezett főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottal. E szektorban összesen 11 236 főt alkalmaztak, a nők aránya meghaladta az 55 százalékot, a felsőfokú végzettségűeké 70, a nyugdíjasoké 9 százalék volt.

A kulturális célú nonprofit szervezetek

1999-ben 4970 kulturális célú nonprofit szervezetet tartottak nyilván. (Lásd a 9. táblát.) Ezek 54 százaléka alapítvány, 46 százaléka társas nonprofit szervezet volt.

9. tábla

A kulturális célú nonprofit szervezetek száma tevékenység szerint, 1997

Megnevezés	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
Hírközlés, tömegkommunikáció	271	170	441
Művészeti tevékenység	975	733	1 708
Kulturális örökség megőrzése	1 132	1 173	2 305
Többcélú és általános kultúra-, művészettámogatás	316	200	516
<i>Összesen</i>	<i>2 694</i>	<i>2 276</i>	<i>4 970</i>

A kulturális szféra szervezeti és gazdasági átalakulása már 1989 előtt elkezdődött. A művelődési intézmények tartós hátrányos gazdasági helyzete olyan alkalmazkodási képességet alakított ki a szakma képviselői körében, hogy elsők között használták ki a nonprofit szervezeti formák kínálta lehetőségeket. A pénzügyi gondokkal küszködő szakmai és gazdasági vezetők szinte rákényszerültek, hogy minden tevékenységhez megkeressék a legjobb, legkedvezőbb szervezeti formát. Felismerték, hogy jobbak az esélyeik, ha kórusaik, színjátszó csoportjaik, néptáncosaik önálló egyesületként működnek. Valószínűleg az adókedvezmények is nagy szerepet játszottak abban, hogy az alapítványi szféra a szakmai körök elismerését kivívta.

A kilencvenes évek első felében gyorsan szaporodtak a kulturális célú nonprofit szervezetek. A növekedés különösen az alapítványi szférában volt látványos. 1990 és 1994 között a kulturális szervezetek száma közel kétszeresére, az alapítványok száma pedig több mint hétszeresére nőtt. E gyors növekedésnek feltehetően az az oka, hogy alapítványt 1987-ig hivatalosan nem lehetett létrehozni.

A kulturális célú nonprofit szervezetek legkevésbé az apró falvakban, ahol az oktatási és kulturális szakemberek is hiányoztak, terjedtek el. Ez természetesnek tekinthető, hiszen a humán értelmiségnek igen nagy szerepe van a kulturális szervezetek működésében. Ezért értelmiség hiányában ezek nehezebben szerveződnek. A kulturális célú nonprofit szervezetek egyharmada (1686) a fővárosban, 23 százaléka a megyeszékhelyeken, 25 százaléka a többi városban, 18 százaléka pedig községekben működött. Az alapítványok fővárosi koncentrációját a magánalapítványok nagy száma idézte elő. A kulturális célú nonprofit szervezeteknek is lehetőségük nyílt arra, hogy a jelentős adókedvezményekkel járó közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú státusért folyamodjanak.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a kulturális célú nonprofit szervezetek korukat, intézményi formáikat, méretüket, területi elhelyezkedésüket, alapítóikat, működésüket tekintve igen sokrétűek, ami nyilvánvalóan céljaik és tevékenységeik sokszínűségével függ össze.

A kulturális területen működő alapítványok és egyesületek bevételi struktúrája számottevően különbözött a többi nonprofit szervezetétől. A legnagyobb eltérés az alaptevékenységgel összefüggő ár- és díjbevételek arányában mutatkozik, ugyanis bevételeik 45 százalékát ebből a forrásból szerezték. E bevétel aránya a szektor egyéb területein átlagosan 26 százalék volt. Ez az eltérés azért alakult ki, mert a kulturális célú nonprofit szervezetek nagy többsége termelő- vagy szolgáltató tevékenységet végez, továbbá mert a lakosság által rádió- és televízió-üzembentartási díj címén fizetett összegek a közszolgálati rádiót és televíziókat működtető közalapítványokhoz folytak be, és azok révén jutottak el a tényleges szolgáltatást nyújtó gazdasági társaságokhoz. E szervezetek vállalati, lakossági és külföldi támogatásainak aránya viszonylag alacsony volt.

A kulturális célú nonprofit szervezetek 1999-ben a lakosságnak 1,1, szervezeteknek pedig 20,4, összesen 21,5 milliárd forint pénzbeli támogatást osztottak ki, ami bevételük 45,9 százalékát jelentette.

Fizetett munkaerőt 664 kulturális szervezet alkalmazott, és 438 szervezet rendelkezett főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottal. E szektorban összesen 5681 főt alkalmaztak, a nők aránya 52, a felsőfokú végzettségűeké 36,5, a nyugdíjasoké 14,3 százalék volt.

A szociális célú nonprofit szervezetek

A szociális egyesületek a polgárosodás megindulásától részt vettek a szociális problémák kezelésében, a hátrányos helyzetű emberek megsegítésében. Az első – a jelenlegi-től lényegesen különböző – szociális alapítványok is az egyházakhoz kapcsolódtak. A szociális szervezetek által támogatottak az idősek, az egészségkárosultak, a gyermekek közül kerültek ki, de a családok támogatása is kiemelten fontos szerepet játszott munkájukban. A támogatás formáját tekintve lehet pénzületi, természetbeli, érdekképviseleti, illetve tanácsadói munka. A szegények, az elesettek, a betegek támogatása, segítése, vagyis a szociális problémák minden korban jelen voltak, és kezelésük minden hatalmon lévő kormánynak súlyos problémát jelentett.

Az állam önmaga ritkán képes a társadalmi szinten felmerült valamennyi igényt kielégíteni, ezek jó része még a fejlett jóléti rendszerekben is a piacra és a nonprofit szervezetekre hárul. Az alapítványtételi rendszer elfogadása után, a politikarendszer-változtatást követően az önszerveződés alakulása felgyorsult. A gazdasági problémák, a szociális ellátórendszer zavarai jelezték, hogy a felhalmozódott szociális feszültségek kezeléséhez szükséges erőforrások nem állnak az állam rendelkezésére. A munkanélküliek száma rohamosan nőtt, a hajléktalanok, a szenvedélybetegek problémája nyilvánosságot kapott, az emberek szociális biztonságtudata megrendült.

Egyre fontosabb szerepet kaptak a rugalmas nonprofit szervezetek, amelyek alkalmazkodtak a megváltozott igényekhez, el tudtak jutni a szociális ellátórendszerből kiszorult csoportokhoz is. Munkájuk évszázadokon át nem változott. Tevékenységük erőterében továbbra is a hátrányos helyzetűek, a munkanélküliek, a nagycsaládok, a deviáns magatartásúak, az egészségkárosultak, a hajléktalanok megsegítése szerepel. Érdekvédelmet, érdekképviseleti tevékenységet folytatnak a magukat képviselni nem tudók érdekében. Átmeneti szállásokat, ingyenkonyhákat működtetnek, a krízishelyzetbe kerülőknek segítséget biztosítanak.

10. tábla

A szociális célú nonprofit szervezetek száma tevékenység szerint, 1999

Megnevezés	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
Gyermek- és ifjúságvédelem	620	108	728
Családvédelem	117	327	444
Egységkárosultak támogatása	606	387	993
Idősek támogatása	328	57	385
Önsegélyezés	55	45	100
Rászorultak szociális támogatása	317	83	400
Többcélú és általános szociális ellátás	939	189	1 128
<i>Összesen</i>	<i>2 982</i>	<i>1 196</i>	<i>4 178</i>

1999-ben 4178 szociális nonprofit szervezet működött, döntő többségük, vagyis 71 százalékuk alapítványi, 29 százalékuk pedig társas nonprofit formában. Ezek az arányok azért is említésre méltók, mert a nonprofit szektorban az alapítványok 40, az egyesületek 60 százalékot tesznek ki. Ez a különbség a szervezettípusok működésével és a rájuk vo

natkozó pénzügyi szabályozás eltéréseivel magyarázható. A szociális szférában működő egyesületek nagy része érdekképviselőt, érdekvédelemértető tevékenységet folytat, vagy speciális programot szervez tagjainak, jó példa erre a nagycsaládosokat és mozgássérülteket tömörítő szervezet. (Lásd a 10. táblát.)

A szociális alapítványok és egyesületek belső struktúrája is eltér egymástól. Az alapítványok többsége egyidejűleg többfajta szociális tevékenységet folytat, a jelentősebb anyagi forrásokkal rendelkezők több intézményt támogatnak, tevékenységük eléggé szeretőgazó, és a szociálisan rászorultak több csoportjára is kiterjed.

A szociális egyesületek legnagyobb csoportját a korábbi évekhez hasonlóan az egészségkárosultak szervezetei alkotják, ami az egészségkárosodottak nagy számával magyarázható. Közéjük tartoznak a szociális nonprofit szervezetek legkorábban létrejött egyesületei: a Hallássérültek és Siketek Országos Szövetsége, az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége. A korábbi megalakulás és legális működés tette lehetővé számukra, hogy viszonylag korán megszervezzék országos hálózatukat.

Az önszervező jellegű szervezetek nagy része vállalatok, intézmények dolgozóinak nyújt eseti vagy rendszeres segítséget. Az önszervezés a szektor leghagyományosabb tevékenységei közé tartozik. E szervezetek alapítása nem annyira a tagok egyéni önszerveződésével, inkább a gazdálkodó szervezetekkel és a szakszervezetek kezdeményezéseivel függ össze. Létrejöttük összefüggésben van a gazdasági szerkezet és a vállalati jóléti szolgáltatások átalakulásával.

Viszonylag jelentős csoportot, 17 százalékot képviselnek a gyermek- és ifjúságvédelemmel foglalkozó szervezetek. Ide tartoznak a gyermekek érdekképviselőre alakult egyesületek mellett, az iskolák szociálisan hátrányos helyzetű tanulóit támogató alapítványok.

A szociális nonprofit szervezetek területi elhelyezkedését illetően megállapítható, hogy nagyobb hányaduk (37%) a fővárosban, 26-26 százalékuk a megyeszékhelyeken és a többi városban működik, a kistérségeken viszonylag kevés (16,6%) a szociális céllal létrejött szervezet. A szociális szervezetek városi koncentrálódásának fő oka, hogy az ország népességének nagyobbik fele a városokban él, dolgozik, és a szociális feszültségek is itt összpontosulnak a legnagyobb mértékben. Vagyis ilyen értelemben a városi szervezetek nagy száma demográfiai és szociálpolitikai tényezőkkel magyarázható. Fontos tényezőt jelentenek a községekben élők személyközi kapcsolatai és a települések hagyományai is. A falvakban ugyanis sok helyen továbbra is működik egy szélesebb értelemben vett védőháló, amely a rokoni, szomszédosági kapcsolatok alapján segíti a bajba jutottakat, támogatja a rászorultakat. A városokban ez a családi védőháló nem, vagy gyengébben működik, így ott nagyobb szükség van az alapítványok és az egyesületek támogatására, és nagyobb hagyományai is vannak a szociális önszerveződéseknek.

A szociális szervezetek jelentőségét mutatja, hogy a szektor összes bevételének 9 százaléka felett rendelkeztek 1999-ben (38 milliárd forint), jóllehet az összes szervezetnek csupán 8,7 százalékát tették ki. 1999-ben a szociális nonprofit szervezetek bevételeinek legfőbb forrása a nem normatív költségvetési támogatásból származott. Bevételeikben a vállalati támogatások is meghatározó szerepet játszottak. Az önkormányzatoktól kapott támogatások aránya viszont a bevételi struktúrában elég alacsony. A lakossági támogatás 1999-ben a bevételek 6,7 százalékát jelentette, ami mérsékeltnak mondható, de jelzi,

hogy a társadalom sem marad passzív szemlélője a szociális feszültségeknek, és erejéhez mérten támogatja, segíti a hátrányos helyzetűeket.

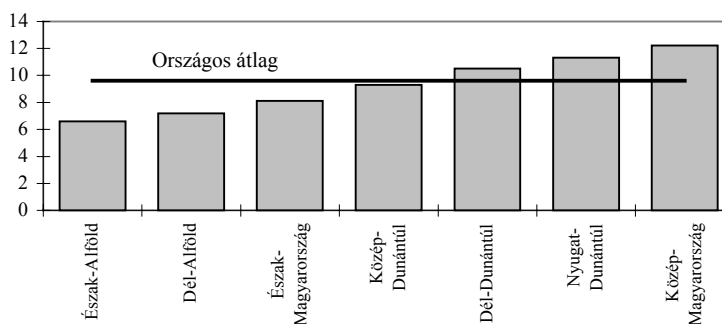
A szociális célú nonprofit szervezetek 1999-ben a lakosságnak 8,6, a különböző szervezeteknek pedig 3,3 milliárd forint pénzbeli támogatást juttattak, azaz bevételük 36,2 százalékát. 703 szervezet alkalmazott fizetett munkaerőt, és 496 szervezet rendelkezett főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottal. E szektorban összesen 9948 főt alkalmaztak, a nők aránya 65,4, a felsőfokú végzettségüké 19,6, a nyugdíjasoké 11,6 százalék volt.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek

Magyarországon a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma 1992 és 1998 között másfélszeresére nőtt. Az 1998. évi nyilvántartásokban 973 önálló jogi személyként bejegyzett ilyen szervezet szerepelt, ezek 41 százaléka alapítvány, 56 százaléka egyesület, 3 százaléka pedig közhasznú társaság volt. A szervezetek több mint harmada Közép-Magyarországon található, a többi régió részesedése 10-12 százalék közötti.

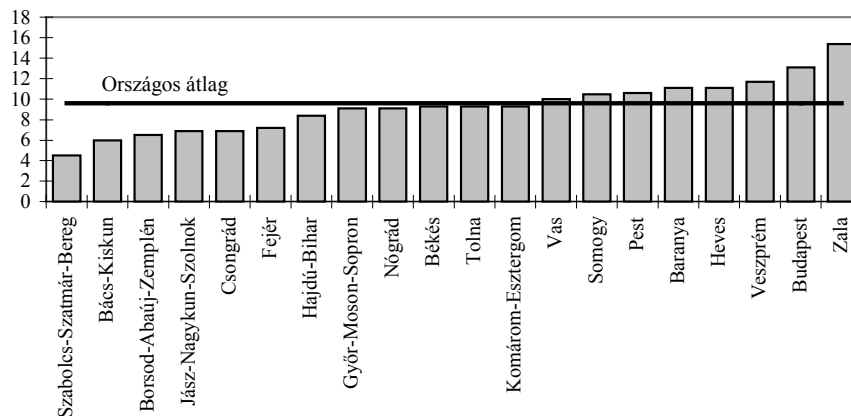
Ha a vizsgált szervezetek számát a lakosság számához viszonyítjuk, a térségek között jelentős különbségek mutatkoznak. Százezer lakosra a legtöbb környezetvédelmi célú nonprofit szervezet Közép-Magyarországon, míg a legkevesebb Észak-Alföldön és Dél-Alföldön jutott. (Lásd a 3. ábrát.) Jellemző, hogy a népességszámhoz mérve a nyugati országrészben több, a keletiben kevesebb volt az ilyen célú civil szervezet.

3. ábra. A százezer lakosra jutó környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma régiók szerint, 1998

A területi különbségek régiós szinten némileg kiegyenlítődték, a megyék között azonban sokkal nagyobbak a különbségek. A százezer lakosra jutó szervezetek tekintetében a megyék közül kiemelkedett Zala, megelőzve Budapestet is. (Lásd a 4. ábrát.) A legkisebb e szervezetek elterjedtsége Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A megyék közötti különbséget jelzi, hogy Zalában 3,4-2,4-szer több ilyen szervezet jutott százezer lakosra, mint az említett megyékben. A keleti országrészben, Heves megyében a legnagyobb a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek elterjedtsége, csak a főváros, Zala és Veszprém megye előzte meg. A nyugati országrészben Fejér, Tolna, Győr-Moson-Sopron és Komárom megye maradt el az országos átlagtól.

4. ábra. A százezer lakosra jutó környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma megyék szerint, 1998

Szervezeti formánként is nagyok a területi különbségek. Százezer lakosra Közép-Magyarországon 2,7-szer több környezetvédelmi célú alapítvány jutott, mint Dél-Alföldön. A társas nonprofit szervezetek – a népesség számához viszonyítva – Nyugat-Dunántúlon a legelterjedtebbek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1998-ban 48 környezetvédelmi célú nonprofit szervezetet tartottak nyilván, ez kevesebb mint 5 százaléka az összesnek. Az alapítványok száma 14, a társas nonprofit szervezeteké 34 (az országosnak 3,5, illetve 6,0 százaléka). Céljaikat tekintve döntően a természeti és az épített környezet védelme érdekében tevékenykednek, de található közöttük néhány állatvédő szervezet is. Környezetvédők szinte a megye minden térségében, tájegységében megtalálhatók. Legtöbbjük a városokban működik, de vannak faluszépítő egyesületek és egy-egy természeti érték megővésére (Ónodi vár, Sárospataki vár) alakult szervezetek is.

Borsod-Abaúj-Zemplénben százezer lakosra 1,9 alapítvány jutott, kevesebb, mint az országos átlag fele. Ennél mindössze Bács-Kiskun és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt alacsonyabb ez az arány (1,7, illetve 1,0). A társas nonprofit szervezetek is kevésbé elterjedtek, mint országosan, a megyei mutató (4,6) értéke négyötöde volt az országosnak, ez a megyék és a főváros rangsorában a 15. helyet jelentette.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek összes bevételének 84 százaléka három régióban – a közép-magyarországi, az észak-alföldi, valamint a dél-alföldi – koncentrálódott. A legmagasabb bevételeket Budapesten érték el, a közel 2,4 milliárd forintos bevétel 42 százaléka az országosnak. A megyék közül Csongrád és Hajdú-Bihar megye szervezeteinek bevétele volt kiemelkedő. Az észak-magyarországi régió szervezetei közel 265 millió forint bevételt értek el, ez mintegy 5 százaléka az országosnak. Ennek az összegnek 65 százalékát, 173 millió forintot a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezetek bevételei tették ki.

Egy környezetvédelmi célú nonprofit szervezetre 1999-ben Magyarországon átlagosan 5,8 millió forint bevétel jutott, területenként igen nagy eltérésekkel. A régiók közül Dél-

Alföld és Észak-Alföld, valamint Közép-Magyarország fajlagos bevétele haladta meg a hazai átlagot. Az átlagos bevétel Csongrádban közel hatszorosa, Hajdú-Biharban több mint kétszerese volt az országosnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egy szervezetre 3,6 millió forint bevétel jutott, ami négytizede az országosnak. Ugyanakkor Vas megyében csak 307 ezer, Békés megyében 754 ezer forint volt az egy szervezetre jutó átlagos bevétel.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek egy lakosra jutó bevétele Magyarországon 560 forint volt. Ezen belül is rendkívül nagy a szóródás. Az országost lényegesen meghaladta a közép-magyarországi és a dél-alföldi régióban, Észak-Magyarországon mindössze 206 forintot tett ki. E régió belül a legmagasabb, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt, és Heves megyében is meghaladta a régiós átlagot, Nógrádban azonban nem érte el annak a felét sem. A megyék közül az egy lakosra jutó bevétel – hasonlóan az előző mutatókhoz – Csongrádban volt a legnagyobb (2240 forint), ezt Budapest és Hajdú-Bihar megye követte. Hat megyében a mutató értéke 100 forint alatt maradt, a legkisebb – mindössze 31 forint – Vas megyét jellemezte.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek összes bevételük 21 százalékát, több mint 1,2 milliárd forintot pályázati úton nyerték el. Ezen összeg 53 százaléka a közép-magyarországi régióban koncentrált, 17 százaléka az észak-alföldi régióra 13 százaléka az észak-magyarországi térségre jutott. A pályázati úton nyert bevételek összes bevételhez viszonyított aránya területenként jelentősen eltérő: az észak-magyarországi régióban 60 – ezen belül Hevesben 66, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 59 százalék – százalékot tett ki, e területek szervezetei tehát bevételeik döntő részét ezekből a forrásokból kapják. Az összes bevétel tekintetében első helyen álló dél-alföldi régióban viszont ez az arány csak 4 százalékot tett ki.

1999-ben országosan 996 környezetvédelmi nonprofit szervezet működött (lásd a 11. táblát), 41 százalékuk alapítványi, a többi társas szervezeti formában. A szervezeteknek közel háromötöde a természeti környezet, egyötöde pedig az épített környezet védelmét támogatta.

11. tábla

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma tevékenység szerint, 1999

Megnevezés	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
Természeti környezet védelme	252	327	579
Épített környezet védelme	30	170	200
Állatvédelem	70	33	103
Többcélú és általános környezetvédelem	54	60	114
<i>Összesen</i>	<i>406</i>	<i>590</i>	<i>996</i>

A különböző tevékenységcsoportok közül szinte egyedül a környezetvédelemre jellemző, hogy a szervezetek hasonló arányban voltak jelen a fővárosban, a megyeszékhelyeken, a többi városban és a községekben is.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek 1999-ben 7,3 milliárd forint bevételhez jutottak, ami a nonprofit szektor összes bevételének csupán 1,8 százalékát tette ki. Az állami és a magántámogatások közel azonos arányúak voltak, ennél magasabb volt a gaz

dálkodási tevékenység bevétele, legnagyobb hányadot az alaptevékenység bevételei jelentették. A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek 1999-ben a lakosoknak 103, különböző szervezeteknek 221, összesen 324 millió forint pénzbeli támogatást osztottak ki, ami bevételüknek 4,4 százalékát jelentette. 177 szervezet alkalmazott fizetett munkatartót, és 140 szervezet rendelkezett főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottal. E szektorban összesen 1654 főt alkalmaztak, a nők aránya közel egyharmad, a felsőfokú végzettségűeké több, mint egynegyed, a nyugdíjasoké 5 százalék volt.

AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI REGIONÁLIS NONPROFIT SZOLGÁLTATÓ KÖZPONT

A nonprofit szervezetek tevékenységeit támogató kezdeményezések említésre méltó eseménye volt, hogy 1999. december 15-én ünnepélyes keretek között megkezdte működését az Észak-Magyarországi Regionális Nonprofit Szolgáltató Központ, az ún. Civil Ház Miskolcon. A Civil Ház működtetésével a városi önkormányzat a ReCIK (Regionális Civil Központ) Alapítványt bízta meg, melynek missziója: a régió civil szervezeteinek megerősítése azzal a céllal, hogy egyenrangú partnerként vehessenek részt a társadalmi élet alakításában, a helyi döntéshozásban. A Civil Ház fő feladatait a Miniszterelnöki Hivatal, a Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata és a ReCIK Alapítvány által megkötött háromoldalú szerződés határozta meg, amely szerint a Civil Ház szolgáltatásai:

- információszolgáltatás (pályázati lehetőségekről, civil szervezetekről, programokról),
- szaktanácsadás,
- szakkönyvtár működtetése,
- programok, képzések szervezése, újság kiadása,
- rendezvények szervezése, támogatása.

A Civil Ház 2000-ben a legtöbben a pályázati lehetőségekkel kapcsolatban keresték meg, de sokan vették igénybe a szakkönyvtárat, és sokakat érdekelték a térség szervezeteinek kiadványai, amelyeket az iroda gyűjt. Az év áprilisában több miskolci civil szervezettel együttműködve létrehozta egy műhelyt, mely az önkormányzattal való együttműködés fejlesztését, új együttműködési keretek előkészítését tűzte ki célul. A kezdeményezés időszerezését az adta, hogy a miskolci önkormányzat nemrég elfogadott kommunikációs stratégiájában nagy hangsúllyal szerepelnek a civil szervezetek. A műhely tagjai kezdeményezték olyan miskolci műhelytalálkozók létrehozását is, melyeken az egyes ágazatokhoz, szakterületekhez kötődő szervezetek teremthetnek kapcsolatot egymással. E találkozók fő célkitűzése folyamatosan működő fórumok létrehozása a civil szervezetek közötti és az önkormányzattal való hatékony együttműködés érdekében. A szakmai műhely résztvevői együttműködtek a Polgármesteri Hivatal képviselőjével a civil önkormányzati kapcsolat irányelvének előkészítésében.

A Civil Ház 2000 júniusában Megyei Civil Expot rendezett melynek célja az volt, hogy bemutatói lehetőséget biztosítson a megye civil szervezeteinek. A bemutatók formái változatosak voltak, az egyes szervezetek szórólappal, plakátokkal, termékekkel, videofilmekkel, számítógéppel, grafikai kiállítással, kulturális műsorral jelentkeztek.

A Civil Ház Miskolcon 191, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig 92 regisztrált nonprofit szervezettel tart kapcsolatot.

*

Végezetül szólni kell arról, hogy a közhasznú szervezetekről szóló törvény parlamenti elfogadásával nem olyan nonprofit törvény jött létre, amelytől a szektor és a kormányzat is a szabályozási környezet stabilizálódását várta. Egyrészt gond, hogy a kicsi, a közvetlen környezetük által támogatott szervezeteknek sem szakértelmük, sem kapcsolataik, sem anyagi eszközüik nincs az olyan hivatásszerű működéshez és adminisztrációhoz, amelyet a nonprofit törvény az adókedvezmények feltételeként megszabott. Másrészt a bonyolult szabályrendszer ellenére sincs valódi biztosíték a visszaélések ellen, mert az ellenőrzés mechanizmusa nincs kidolgozva.

1999-ben a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal is megvizsgálta a közalapítványok működését, és megállapította, nem biztos, hogy a közalapítványi vagyont kizárólag az alapító okiratban megjelölt célokra használták fel, és ezek a sikertelen gazdasági tranzakciók több milliárd forint kárt okoztak. Ezért a Kormány 1999 júniusában áttekintette a közalapítványok működését, és az 1030/1999. (III. 26.) számú Kormányhatározatban további feladatok végrehajtását rendelte el.

IRODALOM

- DR. BRÓDI GY. (1995): *A nonprofit szervezetek gazdálkodása, különös tekintettel a közhasznú szervezetekre*. Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány, Budapest.
- GÖNCZ K. – GESKÓ S. – HERBAI I. (1998): *Konfliktuskezelés civil szervezetek számára*. Partners Hungary, Budapest.
- GYÖRFFY G. (1995): *A nonprofit szervezetek ismérve és tevékenységük*. Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány, Budapest.
- HAMMER F. (1995): *Polgári szerep a közéletben*. Nonprofit Információs és Oktató Központ – Soros Alapítvány, Budapest.
- KOZMA GY. – PETRIK F. (1990): *Társadalmi szervezetek létrehozása és gazdálkodása*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- KUTI É. (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- KUTI É. (1991): *A harmadik szektor*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- LÉVAI K. (1997): *Civil a pályán*. Helyi Társadalom Kutató Csoport, Budapest.
- TÓBIÁS L. (1998): A közhasznú szervezetek típusai és azok jellemzői. In: *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Hálózat a demokráciáért program, Budapest.

SUMMARY

Though social and individual needs of people are much too specialized both the state sector in the socialist economy, and the market sector in the classical marketing economy turned out not to be able to answer all of the social challenges. The practice of the welfare economies proved that to settle social problems there is a free place for the non-profit and not state-run self-efficient organizations, even in case of tight co-operation among the market and state sectors.

The civil organizations are playing an even major role in the life of the society since the transition. The re-organisation of the civil society indicates the formation of a new political culture, which recognizes that the participation of the citizens is a significant factor to appreciate the effectivity of a society.

According to the data from 1989 the non-profit sector has grown up rapidly: the most important change happened in the settlements, where their number has increased fiftyfold, and the number of the non-profit organizations with partnership has increased 3,4-fold during ten years.

A KULTURÁLIS PIAC (KI)ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

CSERTA ORSOLYA

A tanulmány célja, hogy bemutassa a kilencvenes évek Magyarországnak kulturális viszonyait, nemcsak statisztikai, hanem közgazdasági és kultúrszociológiai szempontból is. A nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének történései a kultúrára is hatással voltak. A kulturális piac kifejezés arra utal, hogy a kulturális javak megtermeléséről, adásvételéről, kínálatáról és keresletéről mint piaci mechanizmusról kívánunk szólni. A tanulmányban az egyes területek (könyvkiadás, színház, mozi stb.) tárgyalása során is különválasztódik a kínálati és a keresleti vagy fogyasztási oldal. Az elemzés célja a kultúra területén is kialakult szabadversenyos piac bemutatása, a rendelkezésre álló adatok alapján a kulturális javak mint áruk mennyiségének, árának és a piaci szereplők magatartásának jellemzése.

TÁRGYSZÓ: Kultúra. Kulturális fogyasztás. Kulturális piac.

Magyarországon a piacgazdaságra való átállás folyamatában az 1989–1990-es évektől indult meg a fogyasztói társadalom kialakulása. Ahhoz, hogy a kulturális piac (ki)alakulását megérthessük, szükséges az ország életében végbement változások rövid áttekintése.

1989-ben a korábbi államszocialista rendszer felbomlott, s ennek következményeként minden társadalmi alrendszerben (politika, gazdaság, kultúra, stb.) radikális változások történtek. A gazdaság területén ezt a piacgazdaságra való átállás jelentette. A szabadság megjelenésének eredményeképpen vállalkozások jöhettek létre. Ez azonban a biztonságérzet elvesztésével, a piaci törvények könyörtelen voltának megjelenésével is együtt járt.

Az ország GDP-je 1993-ig jelentős csökkenéssel reagált az új helyzetre. Ezek után azonban, három éven keresztül egy visszafogottabb, majd az évtized utolsó éveiben erőteljesebb növekedés következett. A költségvetés kultúrára fordított kiadásai azonban nem követték a GDP alakulását. 1991-től 1993-ig a bruttó hazai termék egyre nagyobb hányadát fordították kulturális célokra, de a gazdasági helyzet javulása után a GDP mind kisebb hányada szolgált kulturális célokat, bár a kiadások folyóáron emelkedtek.

A lakosság jövedelmi helyzete szintén nem követte a bruttó hazai termék változásait. A reálbérek 1993-ig folyamatosan csökkentek, majd egy kis emelkedés következett. A javulás azonban csak átmeneti volt, az 1995. évi visszaesés folytán a reálbérek mélypontra zuhantak. A változások eredményeként gyorsan nőtt a jövedelmi egyenlőtlenség.

A rendszerváltozás utáni két évben a lakosság fogyasztása 9 százalékkal visszaesett, majd 1994-ig kissé növekedett. Az évtized közepén jelentősebb hanyatlás figyelhető meg, majd újból pozitív irányú folyamatok következtek. Lényeges azonban, hogy 1999-ben a növekedés ellenére, a lakossági fogyasztás szintje még mindig nem érte el az 1990-es évi szintet.

A gazdasággal szoros összefüggésben áll a lakosság foglalkoztatottsága, munkalehetőségei. A piac által nyújtott lehetőségek mellett a szabadság negatív hatásai is rendkívül hamar jelentkeztek a magyar munkaerőpiacon. A korábban ismeretlen munkanélküliség gyors ütemben terjedt 1993-ig. 1994-től a munkanélküliek száma ugyan csökkent, azonban a foglalkoztatottak száma nem nőtt egészen 1998-ig. Azóta a munkaerőpiacon folyamatosan javuló tendencia figyelhető meg. Pozitívumként említhető, hogy kialakult egy önálló vállalkozó, kereskedő és iparos réteg, amely a piac nyújtotta lehetőségeket próbálta, és próbálja kiaknázni. Ez azonban még elég bizonytalan, a vállalkozások átlagos élettartama viszonylag rövid.

Az 1996. évi I. törvény szabadabb teret nyitott a rádiózásnak és a televíziózásnak. A médiatörvényként emlegetett szabályozás lehetőséget teremtett a hiteles, politikától mentes tájékoztatásra, „... a tájékoztatási monopóliumok kialakulásának megakadályozására”. A törvény 3. §-ának 1. pontja kimondja: „A Magyar Köztársaságban a műsorszolgáltatás – e törvény keretei között – szabadon gyakorolható, az információk és a vélemények műsorszolgáltatás útján szabadon továbbíthatók, a nyilvános vételre szánt magyarországi és külföldi műsorok szabadon vehetők. A műsorszolgáltató – a törvény keretei között – önállóan határozza meg a műsorszolgáltatás tartalmát, és azért felelősséggel tartozik.” A médiatörvénnyel megteremtődtek a médiapiac kialakulásának és működésének feltételei.

A politikai és gazdasági változások mellett átalakulás zajlott az oktatási rendszerben is. A korábbi, állam által teljes mértékben irányított és felügyelt iskolarendszer a politikai döntések folytán liberalizálódott, piacosodott. Létrejött az 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról, amely a korábbi időszakhoz képest a lehetőségek tárházát nyújtotta az oktatási rendszer szereplőinek. Áttörést jelentett az oktatási intézmények létesítésének szabadsága, amelynek eredményeként magániskolák, magánóvodák jöttek létre, a választás lehetőségét kínálva szülőknek és gyermekeknek egyaránt. A Nemzeti Alaptanterv (NAT) életbelépésével önállósághoz jutottak az iskolák, saját programok kidolgozásával tehetővé vonzóvá intézményüket. A változatos helyi tantervek és kreatív elképzelések tankönyveket és programokat is igényeltek, így kialakult egy korábban nem létező gazdasági szereplő, a tankönyvpiac. A foglalkoztatás szempontjából lényeges, hogy az iskolakötelezettség korát 16 évre emelték. A tanulás lehetősége mind többeknek adatott meg. 1999-ben a 14-18 éves korú gyermekek középfokú intézménybe való iskolázási aránya másfélszeresére emelkedett a tíz évvel korábbihoz képest. A felsőoktatásban a nappali tagozaton tanuló 18-22 éves diákok aránya több mint kétszeresére nőtt.

Az évtized folyamán végbement változások jelentősen átalakították a társadalmi szerkezetet is. Foglalkozás szerinti rétegződés alapján nőtt a szellemi munkát végzők, az értelmiségiek aránya, illetve megjelent a vállalkozói réteg. Ezzel egy időben csökkent a fizikai munkások, különösen a mezőgazdaságban dolgozók aránya. Az iskolai végzettség alapján nőtt a magasan képzett szakemberek aránya.

Mindezen változások erőteljesen befolyásolták a kulturális fogyasztást.

A KULTURÁLIS PIAC

A kulturális piac jellemzése során a központi fogalom a kulturális fogyasztás. *Sobel* szerint a kulturális fogyasztás jellegét tekintve kétféle lehet, otthonülő és eljáró típusú tevékenység. Ezen elméletre alapozva csoportosítottam az egyes kulturálódási formák kínálatát és keresletét, fogyasztását.

Az „otthonülő típusú” kultúrafogyasztó lehetőségei

A könyvkiadást a kilencvenes években sajátos kép jellemezte. A könyvpiacra egyre több gazdasági szereplő jelent meg. Nőtt a kiadványok száma, jelentősen bővült a kínálat. 1990-ben százezer magyar lakosra 80 kiadott könyv jutott, 1996-ban már 90, amivel az európai országok között a középmezőnybe tartoztunk. (200 feletti kiadott könyv jutott százezer lakosra Dániában, Finnországban, Izlandon, Svájcban és 1993-as adat szerint Hollandiában. 30 alatti értékkel rendelkezett Moldova, Oroszország, Törökország és 1995-ös adatok alapján Ukrajna.)

Magyarországon, miközben egyre többféle könyvet adtak ki, a példányszám jelentősen visszaesett. Az évtized elején százezer lakosra több mint 1200 jutott, 1996-ra azonban ez az arány 520 körülre csökkent. Lényeges azonban, hogy Magyarország még ezzel az értékkel is az európai országok között vezetőnek számított. Azok közül az országok közül, ahonnan rendelkezünk a megfelelő adatokkal, csak Fehéroroszországban haladta meg a mutató a magyar értéket. A lakosság arányában legkisebb példányszámmal rendelkező ország 1996-ban Moldova volt, ahol a mutató jóval 100 alatt maradt.

1990-től 1998-ig összesen 112 154 nyomtatásban készült kiadvány jelent meg, ennek több mint kétharmada könyv formájában. Jelentősebb változás azonban nem a könyvek, hanem a zeneművek, kották és a térképek számában történt.¹ A kották és zeneművek előállítására jelentősen csökkent, míg a térképeké (1990-hez viszonyítva) 2,7-szeresére nőtt.

A példányszámok azonban nem követték a kiadványfélék számának alakulását. Egyedül a térképeké nőtt, a könyveké azonban közel 60 százalékkal esett vissza és jelentősen csökkent a füzetek és a zeneművek példányszáma is.

Az összes megjelentetett könyvek és füzetek közül az évtized elején az összes kiadott mű közel kétötöde szakirodalom volt, majd egyenlő arányban követte (18,7-18,7%) az ismeretterjesztő és a szépirodalom. A tankönyvek csak a piac 14,8 százalékát alkották. A példányszámok tekintetében a szépirodalom bizonyult a legkelendőbbnek (37,4%), majd az ismeretterjesztő művek következtek. Tíz év alatt azonban a könyvpiac jelentősen megváltozott. 1999-re a kiadott könyvek között csökkent a szakirodalom, míg ezzel párhuzamosan jelentősen megnőtt a tankönyvek súlya, az összes megjelent mű 23,6 százaléka készült iskolai felhasználásra. Némileg emelkedett a szépirodalmi könyvek aránya is. Példányszám tekintetében még erőteljesebb változások figyelhetők meg. A tankönyvkiadók a piac 41,1 százalékát fedték le (23,4 százalékponttal többet, mint 1990-ben), s növekedett még a szakirodalom aránya is. Minden más típusú könyv példányszáma és aránya visszaesett.

A kilencvenes években összesen kiadott könyvek szerzői túlnyomórészt magyar nemzetiségűek voltak, bár arányuk némileg csökkent a tíz év folyamán. 1990-ben a könyvek

¹ A különlenyomatokról 1996 óta nincs adat.

80,9 százalékát, míg tíz évvel később 72,1 százalékát írták magyar szerzők. A külföldi művek közül legnagyobb arányban az amerikaiak vették ki részüket a piacból, tíz év átlagában a külföldi könyvek 36,2 százaléka amerikai szerzőtől származott. Emellett jelentős volt még az angol és a német szerzők aránya (20,8, illetve 18,4 százalék). A kiadott példányszámról közvetve az derül ki, hogy jóval keresettebbek voltak a külföldi szerzők, lévén a kiadók jóval nagyobb példányszámban jelentették meg műveiket. A magyar szerzők könyvét a tíz év alatt átlagosan 6197 példányban adták ki, míg a külföldi szerzőkét 12 730-ban. Egy amerikai író könyvét átlagosan 17 580, egy angolét 12 002, egy németét 11 192 példányban jelentették meg.

A tudományos, ismeretterjesztő és szakkönyvekből a kilencvenes években a legtöbbször (12 895) társadalomtudományi témakörben adták ki. Ettől nem sokkal maradt el az alkalmazott tudományok témakörében kiadott művek száma.

A példányszámot tekintve legkelendőbbek az általános jellegű művek voltak, ezek közül egy könyvet átlagosan 7948 példányban adtak ki. Ez után következtek a filozófiai és a pszichológiai témájú kiadványok, átlagosan 5630 példányszámmal. Az alkalmazott és természettudományok, valamint a művészetről, sportról, játékról szóló könyvek 4500 körüli példányban kerültek a piacra. A legtöbbször kibocsátott társadalomtudományi témakörben az átlagos példányszám nem érte el a 2200-at.

A szerzők szerinti megoszlásban a külföldi írók térnyerése figyelhető meg. Míg 1990-ben a tudományos, ismeretterjesztő művek szerzőinek közel kilenczede honi származású volt, 1999-re ez az arány nem érte el a 75 százalékot. Jelentősen emelkedett azonban az amerikai, az angol, a francia és a német szerzők aránya. A példányszámokban azonban nem figyelhető meg ez a tendencia. Bár némileg visszaesett a magyar szerzők aránya is, a példányszámokból való részesedés minden nemzetiség esetében erőteljesen csökkent.

Az 1990 és 1999 között kiadott *szépirodalmi könyvek és füzetek* kétharmada regény és elbeszélés volt. A verses művek és antológiák kéttizedét, az egyéb szépprózák valamivel több mint egytizedét tették ki a piacra került szépirodalmi műveknek, a színművek, műsorfüzetek aránya nem érte el a 2 százalékot. A tíz év során minden szépirodalmi műfajban kiadott könyv száma emelkedett, de számottevően 1998-ban és 1999-ben.

A művek sokfélesége nem járt együtt a példányszám emelkedésével, inkább ellentétes irányú folyamatok következtek be. Míg a könyvek száma 1,5-szeresére nőtt, addig a példányszám majdnem negyedére csökkent. A tíz év folyamán kiadott összes könyv kilenczede regény vagy elbeszélés volt, tehát ezt a műfajt tartották a kiadók a legkelendőbbnek. Egy regényt vagy elbeszélést átlagosan 17 451 példányban adtak ki, egy egyéb szépprózai művet 6039-ben. Legkisebb számban a verses művek kerültek kiadásra, egy ilyen műfajú könyv átlagosan 2081 példányban készült.

Tíz év viszonylatában a szépirodalmi könyvek 52 százalékát külföldi szerzők írták. 1990-ben még a magyar nemzetiségű írók voltak többségben, 1991 és 1994 között nőtt a külföldi írók térnyerése, aminek eredményeként 1999-re viszonylagos egyensúly alakult ki a magyar és a külföldi szerzők között. A hazai írók műveinek többsége kortárs szerzőktől származott, bár a kilencvenes évek végére egyre gyakoribbá váltak a már elhunyt szerzők műveinek újrakiadásai. Az évtized elején már nem élő magyar íróktól származott a könyvek 18 százaléka, 1999-re ez az arány 31 százalékra emelkedett. A külföldi írók esetében az elhunyt szerzők aránya lényegesen nem változott a tíz év során, végig 20-25 százalék körül mozgott. A szépirodalmi művek között is domináns volt az amerikai szer

zők száma, tőlük származott a kilencvenes évek külföldi könyveinek közel fele. Emellett a kiadók egyre többet jelentettek meg az angol, a német és a francia szerzők műveiből.

Egy magyar szerző művét 1990-ben 21 323 példányban adták ki, 1999-ben 2926-ban. A visszaesés mértéke megdöbbentő. Lényeges, hogy míg az évtized elején a kortárs hazai szerzők könyveinek átlagos példányszáma meghaladta a nem élő írókét, addig 1999-re ez az arány megfordult. A külföldi szerzők szépirodalmának példányszáma a magyarokénál kisebb mértékben (ötödére) csökkent. A kereslet tehát inkább a külföldi szerzőkre irányult, mivel míg a kilencvenes években a kiadók egy magyar szerző szépirodalmi művét 6007 példányban, addig egy külföldiét 18 933-ban jelentették meg. A legnagyobb példányszámú szerzők az amerikaiak voltak, átlagosan 23 486 könyvvel, majd a németek (20 136) és az angolok (17 424) következtek.

1990 és 1999 között az *ifjúsági és gyermekirodalom* műfajában kiadott könyvek 54,7 százaléka 6-14 éveseknek készült, az átlagos példányszám tekintetében pedig a 14 éven felüli fiataloknak szóló művek vezették a listát. Egy 14 éven felülieknek szánt könyvet az évtized során átlagosan 20 309 példányban adtak ki, 6-14 év közöttieknek 11 539, 6 éven aluliaknak 14 162-ben. A példányszám csökkenése ezt a műfajt sem hagyta érintetlenül, bár legkisebb mértékben a 6-14 éveseknek szánt könyvekre hatott.

A kilencvenes években kiadott ifjúsági és gyermekirodalmi könyvek felét készítették magyar szerzők. 1992-től azonban négy éven keresztül jelentősebb számú volt a külföldi szerzőktől származó irodalom. A magyar szerzőktől származó művek átlagosan egynegyedét adták ki már nem élő íróktól elsősorban a 14 éven felüli fiatalok számára, és főként 1995-től nőtt meg az arányuk az ifjúsági irodalomban. A külföldi írók közül elsősorban az amerikai származású gyermekírók műveit részesítették előnyben a kiadók, az évtized folyamán a gyermekek számára kiadott művek egyharmada az Egyesült Államokból származott. A gyermekirodalomban jelentős volt a francia, az angol és a német szerzők aránya is. E könyvkategóriában egy magyar szerző művét a tíz év alatt átlagosan 12 122, egy külföldiét 15 255 példányban adták ki. Mind a magyar, mind a külföldi szerzők esetében a kiadók keletlenebbnek tartották az élő szerzők műveit, átlagosan mindkét esetben 2000 körüli példányszámmal többet adtak ki az ő műveikből. A legkeresettebbnek az amerikai szerzőket tartották, egy könyvüket átlagosan 19 204 példányban bocsátották piacra. Közel 13 ezres példányban keltek el az angol és a német szerzők művei, a franciáké 11 ezer körül maradt. A tíz év során a külföldi szerzők könyveinek átlagos példányszáma megközelítőleg hetedére, a magyaroké közel hatodára esett vissza. A külföldi szerzők közül legnagyobb mértékben (tizenkettedére) a francia könyvek átlagos példányszáma esett vissza, a legkisebb mértékben (hatodára) az amerikai és a német íróké.

A *tankönyvek* száma 1990-től 1994-ig folyamatosan növekedett, majd egy visszaesés után 1999-re megközelítette a 2500-at, ami majdnem kétszerese az 1990. évinek. A tankönyvpiac szabaddá válása után valószínűleg csak azért jelentkezett viszonylag későn a tankönyvek választékának bővülése, mert mind a tantervi programok, mind a tankönyv elkészítése hosszabb időt vesz igénybe, illetve a kész mű engedélyeztetése is körülbelül kétéves folyamat. Az 1998-ról 1999-re történt 39 százalékos választékgyarapodás valószínűleg ezzel magyarázható. A tankönyvválaszték bővülése a középfok kivételével minden oktatási szintet érintett, legerőteljesebben az alapfokú képzést. Az általános iskolákban használható könyvek száma tíz év alatt csaknem négyszeresére nőtt. Erőteljesen bővült az egyéb oktatási kiadványok köre, a tanfolyami és egyéb képzési formák gyarapo

dása miatt. A felsőfokú képzés kínálatának bővülése szintén tankönyvgyarapodáshoz vezetett.

1990 és 1998 között a legtöbb féle tankönyvet műszaki, ipari témakörben adták ki, emellett jelentős volt a választék a természettudomány, a nyelvészet és a matematika területén is. Az évtized végéig a kínálat csak a műszaki, ipari és a mezőgazdasági területeken szűkült, minden más témakörben javulás volt megfigyelhető. Erőteljesen növekedett a nyelvészeti, a természettudományi, a művészeti, az irodalomtörténeti és a történelmi témájú új könyvek száma.

Témakörök szerint, az évtized második felében, az általános művek mellett, a filozófiai, pszichológiai, vallási, hittudományi, szociológiai, statisztikai, államtudományi, valamint a művészetekkel, sporttal, játékkal és a kereskedelemmel foglalkozó tankönyvek példányszáma növekedett. Számottevő példányszámcsökkenés a mezőgazdasági, a nyelvészeti, a matematikai, a természettudományi és a műszaki, ipari témában történt.

A könyvfogyasztás mértékének megítélése nem könnyű feladat, mivel csak kevés ilyen jellegű felmérés és adat áll rendelkezésre. Támpontként a háztartások költségvetésének e célra fordított kiadásai szolgáltak. Családi költségvetési felmérés az évtized elején először 1991-ben volt, előtte 1989-ben. A tanulmány a kilencvenes évekről szól, ezért az 1991-es családi költségvetési felvételt tekintem kiindulópontnak. Minthogy a fogyasztást csak a termékek fogyasztói árának változásával összefüggésben érdemes szemlélni (és ez ugyancsak 1991-től áll rendelkezésünkre), ez is alátámasztja az 1991-es háztartási költségvetési felvétel adatainak használatát.

1991-ben, azokban a családokban, ahol volt legalább egy kereső, egy főre számítva, egy évben átlagosan 414 forintot költöttek könyvekre, a kilencvenes évek végére ez az összeg 2,9-szeresére nőtt. Eközben, 1991-től 1999-ig, a könyvek fogyasztói ára 6,5-szeresére emelkedett. 1991-ben az aktív keresős háztartások az egy főre jutó nettó jövedelmük 0,37 százalékát fordították könyvvásárlásra, ám ez az arány 1999-re 0,29 százalékra csökkent. A könyvvásárlásra fordított összeg csökkenése még inkább kitűnik, ha az egy főre jutó személyes célú kiadásból nézzük meg a ráfordítást. 1991-ben 0,41 százalék, tizenegy évvel később 0,31 százalék volt a könyvre szánt összeg.

1. tábla

A könyvpiac alakulásának néhány jellemzője

Év	A könyvek árának változása (előző év = 100,0)	A könyvvásárlásra fordított összeg (egy főre, forint/év)		A könyvek fogyasztói átlagára (forint/év)	
		aktív háztartások	összes háztartás	klasszikus magyar és külföldi szépirodalom karton kötésben	detektív- és kalandregények (lektűrök) karton kötésben
1991	.	414	.	8,3	9,0
1992	164,9	.	.	13,0	12,3
1993	130,7	530	440	17,3	16,5
1994	124,7	635	513	21,8	20,3
1995	127,4	687	566	28,0	25,6
1996	131,3	772	655	38,0	32,5
1997	119,1	909	730	46,1	38,3
1998	113,9	1019	868	54,1	43,6
1999	105,9	1115	986	68,7	47,8

A ráfordított pénz mellett az olvasásra fordított idő is jellemzi a könyvpiac keresletét. A legutóbbi Életmód-időmérleg felvétel 1999-ben zajlott, előtte azonban csak 1986-ban volt teljes évre kiterjedő vizsgálat, így csak e kettő összehasonlítása lehetséges. 1999-ben a magyar lakosság 10,5 százaléka olvasott könyvet egy átlagos őszi napon, s átlagosan 87 percet töltött „társaságában”. (1986-hoz képest a tevékenységet végzők aránya 2,0 százalékponttal, a ráfordított idő mennyisége 5 perccel csökkent.) A nemek közül a nők körében volt kedveltebb az olvasás, azaz közülük többen olvastak, mint a férfiak, ám a férfiak több időt fordítottak a könyvekre. A könyvolvasás gyakoriságát tekintve kiemelkedett a fővárosi lakosság, mivel egyötödük vett a kezébe könyvet a felmérés szerint, bár leghosszabb időt (99 perc) a megyeszékhelyeken és az egyéb városokban élő férfiak fordították olvasásra. Életkorok szerint legtöbben (férfiak 11,8, nők 15,8 százaléka) a 15-19 évesek közül olvastak könyvet, legtöbb időt (több, mint 100 percet) azonban a 60 éven felüliek fordították rá. Érdekes, hogy bár a középiskolás korosztályban volt a leggyakoribb az olvasás, 1986-hoz képest mégis náluk esett vissza legerőteljesebben az olvasási kedv.

Az MTA Szociológiai Intézete által 1996-ban készített vizsgálat szerint a magyar olvasók körében a megkérdezést megelőzően legutóbb olvasott könyvek nagy valószínűséggel Leslie L. Lawrence, Robin Cook, Stephen King vagy Danielle Steel művei közé tartoztak, illetve a nyolcadik leggyakrabban említett mű a Biblia volt. Az egy évvel korábbi, *Nagy Attila* (Országos Széchényi Könyvtár Könyvtartudományi és Módszertani Központ) által végzett olvasásszociológiai felmérés – a 6-18 éveseket tanító pedagógusok körében – is hasonló és meglepő eredménnyel szolgált. A pedagógusok legutóbbi olvasmányainak listáját Robin Cook vezette, sőt a kedvenc írók listáján is megelőzött olyan írókat, mint Gárdonyi Géza vagy Tamási Áron.

1999 elején a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet felmérése alátámasztotta a korábbi eredményeket. Eszerint az országban az olvasott irodalom többsége amerikai szerzők munkája volt. A legnagyobb valószínűséggel Robin Cook, Danielle Steel, illetve a honi szerzők közül Leslie L. Lawrence könyvét olvasta a megkérdezést megelőzően egy magyar lakos, a hazai klasszikusok közül pedig Jókai Mór művei voltak a legkedveltebbek. Témakör szerint a magyar olvasók az akciórégényeket, a sci-fit, a szerelmes románcokat és a thrillereket kedvelték. Érdekes, hogy az egyik leggyakrabban forgatott mű a Biblia mellett, a szakácskönyv volt.

2. tábla

A tankönyvpiac alakulása

Év	A tankönyvek árának változása (előző év = 100,0)	A tankönyvvásárlásra fordított összeg egy főre (forint/év)	
		aktív háztartások	összes háztartás
1991	–	112	.
1992	359,2	.	.
1993	302,5	287	223
1994	245,7	490	385
1995	165,6	619	493
1996	138,1	851	652
1997	125,2	1030	819
1998	113,3	1383	1052
1999	106,8	1383	1102

A tankönyvfogyasztás kevésbé függ a személyek szubjektivitásától, érdeklődésétől, inkább az oktatási rendszertől, és az intézménytől. A családok oldaláról a tankönyvek megvásárlása „kötelező” kiadásként jelenik meg, kevésbé van szerepe a személyes ér

deklódásnak. A tankönyvekre fordított összeg egy átlagos magyar háztartásban az évtized során megközelítőleg tízszeresére nőtt, míg a tankönyvek fogyasztói árának emelkedése 1991 és 1999 között 92,5-szeres volt. 1999-ben legtöbbször (2524 forint/fő) a három- és többgyermekes családokban költöttek tankönyvekre.

A *sajtótermékek*² piacát a kilencvenes években gyors változások jellemezték. Kisebbségi kiadók jöttek létre, gyorsan piacra dobott, sok esetben hamarosan meg is szűnő lappal. 1990-ben Magyarországon 1490féle sajtóterméket adtak ki, 1999-re ez a szám 344-re csökkent. A példányszámuk 1,275 milliárdról 30 százalékkal, 888 millióra esett vissza. A napilapok száma ingadozott az évtized folyamán. Lényeges változás számukban nem történt. 1990-ben 35féle napilap juthatott el az olvasókhöz, naponta átlagosan 2,46 millió példányban. Az ezer lakosra jutó átlagos példányszám (237) tekintetében a középmezőnybe tartoztunk. A rangsort ekkor Csehország vezette, 776 lappal, míg a sereghajtó Macedónia volt, 29-cel. 1996-os adatok szerint Magyarországon már 40 működő napilap volt, 1,895 millió átlagos példányszámmal. Az ezer lakosra jutó átlagos példányszám 186-ra csökkent, de középmezőnybeli pozíciókat így is megtartottuk, mivel az európai országok többségében szintén csökkent a mutató értéke. 1996-ra Csehország elveszítette korábbi vezető pozícióját, az átlagos napilapok ezer lakosra jutó példányszámában Norvégia vette át a helyét. Macedóniában a hat évvel korábbihoz viszonyítva tovább romlott a helyzet.

Magyarországon 1999-ben a 14 országos terjesztésű napilap közül a *Népszabadság* jelent meg a legnagyobb példányszámban (239 ezer), illetve szintén meghaladta a kétszázézeres példányszámot az ingyenes *Metro* újság, mely egy év alatt érte el ezt a magas terjesztési számot. Erőteljesen visszaesett (felére, illetve negyedére) az 1990-ben még szintén kétszázézeres példányszámot meghaladó *Nemzeti Sport* és *Népszava* átlagos megjelenési példányszáma. Jelentős még a *Magyar Nemzet* példányszámának csökkenése, az 1990-es 143 ezerről tíz év alatt 46 ezerre esett vissza. A megyei napilapok közül az évtized végén legnagyobb példányszámban a Győr-Moson-Sopron megye területén megjelenő *Kisalföldet* dobták piacra, ennek vezető szerepe a tíz év során töretlen volt. Legkevesebb példányban (14 ezer) a *Jász-Nagykun Krónika* készült. 1999-ben a hetente megjelenő lapok között a *TVR Hét* készült legmagasabb példányszámban (574 ezer), a tíz évvel korábbihoz képest is emelkedett a száma. Valószínűleg vásárlókat toborozhatott a *RTV Újságtól*, mivel annak átlagos példányszáma 161 ezerre csökkent, az 1990-es 1,066 millióról. Megközelítette, illetve meghaladta még a 400 ezres példányszámot a *Nők Lapja* és a *Kiskegyed* című újság. A havonta megjelenő lapok közül 1999-ben az *Autósélet* és a *Reader's Digest Válogatás* példányszáma haladta meg a kétszázézeret. Emellett, a *Csók és Könny*, a *Lakáskultúra*, a *Gyöngy*, a *Házi Praktika* és a *Fakanál* került az újságos standokra százezeret meghaladó példányban. A példányszámok csökkenése a kilencvenes években minden nagyobb példányszámú, havonta megjelenő magazint érintett.

Az újságok, folyóiratok vásárlására fordított összeg körülbelül háromszorosára emelkedett a kilencvenes évek során, míg a sajtótermékek fogyasztói ára 5,9-szeresére nőtt. Újságot, folyóiratot 1999-ben egy átlagos őszi napon a magyar férfiak háromtizede, a nők kéttizede olvasott, a ráfordított idő pedig meghaladta az 50 percet. Újságtípusok szerint elmondható, hogy a folyóiratokat a nők jobban kedvelték, többen olvasták és hosszabb

² Az adatszolgáltatás nem teljes körű, például a hirdetési újságok nem szerepelnek a megfigyelésben.

ideig, mint a férfiak, akiknek többsége a napilapokat részesítette előnyben. Az újságolvasás a megyeszékhelyeken volt a leggyakoribb, ezeken a településeken a férfiak 40,2 százaléka, a nők 28,9 százaléka olvasott lapokat. (Hozzá kell tenni, hogy elsősorban napilapokat.) Ennek ellenére a legtöbb időt a fővárosban élők fordítottak újságolvasásra. Életkor szerint az újságokat a legnagyobb arányban a 60-74 évesek olvasták.

3. tábla

A sajtótermékek piacának néhány jellemzője

Év	A sajtótermékek árának változása (előző év = 100,0)	Egyes sajtótermékek fogyasztói átlagára (forint/10 darab)				Újságok, folyóiratok vásárlására fordított összeg egy főre (forint/év)	
		Népszabadság	Nemzeti Sport	Nők Lapja	Rádió-TV Újság*	aktív háztartások	összes háztartás
1991	.	105	108	185	125	739	.
1992	127,5	130	132	238	158	.	.
1993	146,8	175	195	390	324	1051	1124
1994	122,8	208	263	507	350	1156	1263
1995	135,7	286	361	650	517	1391	1504
1996	123,6	366	465	762	630	1631	1743
1997	117,3	468	535	853	690	1721	1868
1998	114,4	517	630	990	797	1979	2164
1999	114,1	600	680	1170	882	2221	2419

* 1996-tól Színes Rtv újság.

A rádióműsor-szolgáltatást jelentősen befolyásolta a médiatörvény megalkotása. A kilencvenes években a közszolgálati rádiók (Kossuth, Bartók, Petőfi) mellett lehetőség nyílt kereskedelmi és magánrádiók létrehozására is.³

A Kossuth rádió lefedettsége az országban teljes, a Petőfi műsora a lakosság 86 százalékához, a Bartóké a lakosság 68 százalékához jut el. A kereskedelmi rádiók közül a Danubiust a magyar lakosság 67 százaléka, a Slábert pedig 81 százaléka hallgathatja.⁴

A közszolgálati rádiók 1999-ben 22 845 órát sugároztak, 6692 órával kevesebbet, mint tíz évvel korábban. A heti átlagos műsoridő így 438 órára esett vissza, az 1990-es 566-ról. A rádió műsorstruktúrájában 1999-ben a műsoridő 52,4 százalékát a szórakoztató műsorok tették ki, ennek kétharmada zenei műsor volt. A tájékoztató jellegű műsorok a teljes sugárzási idő 34,0 százalékát fedték le. A tömegkommunikációban bekövetkezett változások a rádió műsorstruktúrájára is hatással voltak. Az évtized elejéhez képest ugyanis a tájékoztató jellegű műsorok aránya közel ötszörösére, a reklámtevékenységeké több mint kétszörösére emelkedett, míg a szórakoztató műsoroké 7,5, a színházi közvetítéseké 3 és oktató műsoroké 2 százalékponttal csökkent.

A rádiózás az egyik legolcsóbb szórakozási forma, hiszen egyszeri befektetéssel évekig hallgatható, havi díjak vagy előfizetés nélkül. (A rádió-előfizetői díj 1980. január 1-jéig volt érvényben.) Valószínűleg ez is az egyik oka annak, hogy a kilencvenes években minden háztartásban volt rádió. Érdekes azonban, hogy míg a készülékek ára jelentősen

³ A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtései a közszolgálati rádióra terjednek ki.

⁴ Az Antenna Hungária Rt. 2000-es adatai alapján.

megnőtt, addig a vásárlásra fordított összeg lényegesen nem változott. Ennek oka lehet egyrészt a piac telítettsége, másrészt, hogy aki vásárol ilyen típusú híradástechnikai terméket, az a „kombinált modelleket” részesíti előnyben, azaz nem pusztán rádiót vásárol, hanem olyan készüléket, amely a rádiózás mellett egyéb zenehallgatásra is lehetőséget nyújt. (Ezt támasztja alá a hifiberendezések számának, illetve a vásárlásra fordított összegnek a növekedése.)

4. tábla

A rádiózás, zenehallgatás tárgyi feltételeinek néhány jellemzője

Év	Az egyes termékek fogyasztói átlagára (forint)			A termékek vásárlására fordított egy főre jutó összeg (forint/év)		Tartós fogyasztási cikkek állománya (száz háztartásra jutó darab)				
	Zsebrádió	Táskarádió	Sztereo rádiómagnó	Rádió	HIFI-torony	Rádió	Lemezjátszó*	CD-lejátszó	Magnetofon vagy rádiómagnó	HIFI-torony
1991**	899	2 460	10 620	34	.	123	29	.	95	16
1992	1 010	2 640	9 610	.	.	.	.	.	.	.
1993	1 080	2 740	10 010	22	29	97	20	.	70	12
1994	1 460	3 440	11 560	34	55	135	19	.	71	13
1995	1 980	4 220	13 380	19	81	98	15	.	69	13
1996	2 430	5 010	15 980	30	83	106	15	6	73	17
1997	2 810	5 410	17 590	24	144	111	17	7	79	18
1998	3 250	5 900	18 520	33	239	102	15	8	77	23
1999	3 530	6 410	19 610	35	238	99	15	10	78	26

* 1994 és 1995-ben lemezjátszó vagy CD-lejátszó.

** 1991-ben aktív keresős háztartások.

Az Életmód–időmérleg felvételben együtt szerepel a rádió, a magnó és a lemez hallgatása, így csak ezek együttes vizsgálata lehetséges. Ebből kiderül, hogy 1999-ben egy átlagos őszi napon a férfiak 8,4, a nők 4,4 százaléka hallgatott rádiót, magnót, illetve lemezt. Az időtartamban nem volt lényeges különbség, a férfiak 76 percet töltöttek zene- és rádióhallgatással, a nők hattal kevesebbet. Az országban Budapesten volt a legmagasabb azok aránya, akik rádiót, zenét hallgattak (a férfiak 10,3, a nők 7,4 százaléka), míg erre a kulturálódási formára a legtöbb időt a községekben élő férfiak (82 perc) és a megyeszékhelyeken élő nők (81 perc) fordították. A zenehallgatás a 15-19 éves fiúk körében bizonyult az egyik leggyakoribb tevékenységnek (egyötödük hallgatott zenét, rádiót), bár a legtöbb időt naponta a 60-74 éves nők (91 perc) és férfiak (85 perc) töltötték a készülékek mellett.

A Gallup Intézet felmérése szerint 1999 második felében a Kossuth, a Danubius és a Sláger rádió műsorait hallgatta a rádióközönség kétharmada, körülbelül egyenlő részesedésben. Ezek mellett a hallgatóság egytizede a Juventus rádió mellett döntött, ami azért jelez nagyfokú érdeklődést, mert az adó hatóköre csak 31 százalékos. Az ország viszonylag nagy területén fogható Petőfi rádió hallgatottsága alig haladta meg a 8 százalékos. Legalacsonyabb a Bartók rádió közönségrészesedése volt (0,4%), ami komolyzenei kínálatának tudható be.

A televíziózás nyújtotta kínálatot szintén meghatározta a médiatörvény. 1997-ben megszűnt a közszolgálati televízió monopóliuma, létrejött két igen jelentős, szinte az

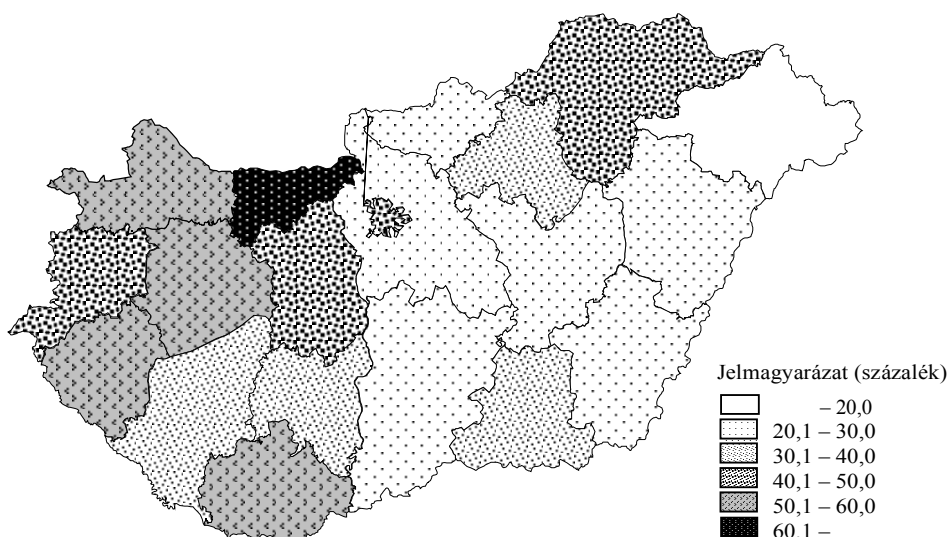
egész ország területén fogható kereskedelmi televízió. Mindemellett regionális, városi stb. televízió-csatornák alakultak, illetve kiépült a kábeltelevíziós hálózat.

A közszolgálati televízió műsorideje jelentősen megnőtt. 1999-ben a közszolgálati csatornák 20 969 órát sugároztak, azaz a műsoridő a tíz évvel korábbihoz képest 2,7-szeresére nőtt. A heti átlagos műsoridő ennek folytán meghaladta a 400 órát. A televízió-műsoridő 42,1 százalékát szórakoztató műsorok tették ki, aminek több mint felét filmvetítések jelentették, de a sportműsorok is gyakoriak voltak. A szórakoztató jellegű adások mellett jelentős arányban szerepeltek a kínálatban tájékoztató jellegű adások, hírek, kommentárok. A harmadik lényegesebb adásidőt a kulturális programok tették ki, a teljes műsoridő 15,8 százalékában sugároztak ilyen jellegű filmeket.

Az évtized elejei műsorstruktúrához képest legszembetűnőbb változás a kulturális műsorok és a filmvetítések idejének öt-, illetve négyszeresére emelkedése, valamint ezek műsorstruktúrában belüli súlyának jelentős növekedése. Emelkedett még a vallási műsorok adásideje és a teljes műsorfelépítésben való aránya is. A színházi közvetítések és a hírek műsorideje nem változott lényegesen a tíz év során, ebből kifolyólag a teljes műsorstruktúrában belüli arányuk nagymértékben visszaesett.

A televíziózás az a szórakozási, kulturálódási forma, amely talán a legnagyobb változáson esett át a kilencvenes években. A kereskedelmi és kábeltelevíziós szolgáltatások megjelenésével a kínálat rendkívül kibővült, a lakosság részéről pedig erőteljes kereslet mutatkozott az új szolgáltatások iránt. 1998-ban ezer magyar lakosra 147 kábeltelevízió-előfizetés jutott, amivel az európai országok között a középmezőnyben helyezkedtünk el, megelőzve többek között Szlovákiát, Ausztriát. 1999-re az ország négy megyéjében a lakások több, mint fele be volt kapcsolva a kábeltelevíziós hálózatba, Komárom-Esztergom megyékben pedig a 60 százalékot is meghaladta ez az arány. A kábeltelevíziós hálózat kiépülésében azonban jól látható eltérés van az ország keleti és nyugati része között.

1. ábra. A kábeltelevízió-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, 1999

A műszaki háttér fejlődése hatással volt a televízió mellett töltött időre is. 1999-ben a magyar lakosság 87,9 százaléka nézett televíziót, videót egy őszi napon, átlagosan csaknem 3 órán (177 percen) keresztül.

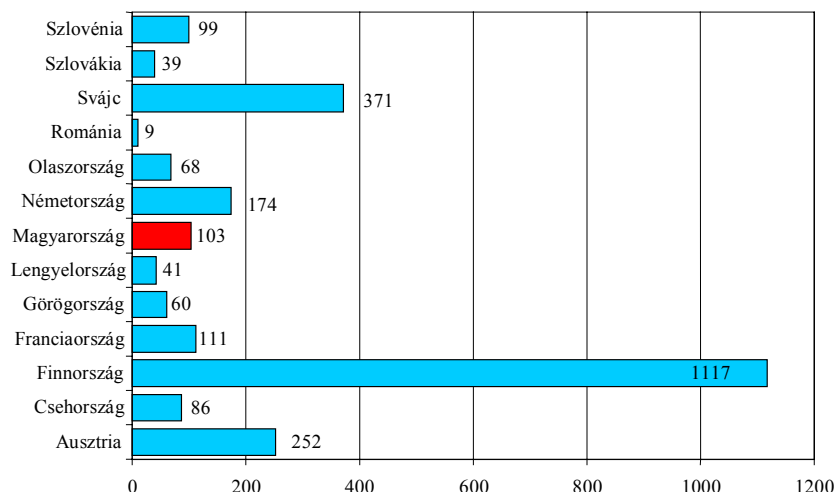
A francia Mediametrie kutatóintézet felmérése szerint 2000-ben egy magyar átlagpolgár 249 percet töltött a televíziókészülék előtt. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy a 2000. évben az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó után Magyarországon néztek naponta legtöbb ideig televíziót a világon. (A felmérés 64 ország 1,2 milliárd lakosának tévénézési szokását vizsgálta.)

Érdekeség, hogy alig mutatkozott különbség a nemek és az egyes településtípusok lakói között a televíziózás népszerűsége és a ráfordított idő mennyisége tekintetében. Elmondható azonban, hogy az életkor előrehaladtával egyre többen és egyre hosszabb ideig választották a kulturálódás és szórakozás ezen formáját. Míg a 15-19 évesek nyolctizede nézett naponta televíziót, s ennek ideje átlagosan alig haladta meg a 150 percet, addig a 60-74 éves lakosság több mint kilenc-tizede 217-222 percet töltött a készülék előtt.

A TÁRKI kutatásai szintén alátámasztják, hogy a fiatalok kevésbé fogyasztói a televíziós szórakozási lehetőségeknek, mint az idősebbek. Egy 2000-ben készített felmérés szerint a 10-17 éveseknek csak 12 százaléka tölt 3 óránál többet a tévékészülék előtt. A 14 évesek 81, a 17 éveseknek már csak 61 százaléka ült le naponta televíziót nézni. A fiataloknál a televízió sokszor csak háttérként szolgál az étkezéshez, tanuláshoz, beszélgetéshez.

Az otthonülő típusú kulturálódási lehetőségek Magyarországon egy kevésbé ismert, de egyre inkább elterjedtebb formája az *Internet*. Egyik lényeges tulajdonsága, hogy általa szinte az összes említett kulturálódási forma elérhető és igénybe vehető, azaz hallgatható rádió, nézhető televízió, olvasható könyv stb. Újszerűségét mutatja, hogy a Központi Statisztikai Hivatalban csak 1999 januárjában indult az internetszolgáltatók forgalmára vonatkozó adatgyűjtés.

2. ábra. Tízezer lakosra jutó internetkapcsolattal rendelkező számítógép néhány európai országban, 1999. július

E szerint 1999-ben Magyarországon 45 internetszolgáltató révén 137 014 előfizető kapcsolódott rá a világhálóra. 100 magyar lakosra így 1,5 előfizetés, tízezer lakosra 103 internetkapcsolattal rendelkező gép jutott. Európai viszonylatban Magyarország világhálóra való csatlakozottsága Szlovéniához (99) és Franciaországhoz (111) állt közel. Legkiépültebb hálózattal Finnország rendelkezett, ahol a mutató értéke meghaladta az 1100-at.

AZ „ELJÁRÓ TÍPUSÚ” KULTÚRAFOGYASZTÓ LEHETŐSÉGEI

A könyvtárakra ugyancsak hatottak a kultúra területén bekövetkezett változások. Az évtized során számuk jelentősen visszaesett. 1999-ben az országban 8057 könyvtár működött, 1990-hez képest 3296-tal kevesebb. A csökkenés oka elsősorban a munkahelyi, szakszervezeti könyvtárak leépülése volt, de jelentősen visszaesett az önkormányzati könyvtárak száma is.

Az önkormányzati könyvtárak megszűnése elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun és Pest megyéket érintették, ahol a százat elérte, illetve meghaladta a tíz év folyamán megszűnt könyvtárak száma. Legkedvezőbbben Hevesben alakult a helyzet, ahol a megszűnések mellett az alakulások is olyan arányúak voltak, hogy a könyvtárak száma 1990-ben és 1999-ben megegyezett.

A könyvtári állomány emellett – főként 1998 és 1999-ben – gyarapodott. 1999-ben 138,96 millió könyv alkotta a magyar könyvtárak állományát, 30 millióval több, mint tíz évvel korábban. Az állománygyarapodás kétharmada a szakkönyvtárakban történt, a fennmaradó rész az iskolai könyvtárakba került. A közművelődési könyvtárak állományának visszaesését a munkahelyi könyvtárak állománycsökkenése okozta, az önkormányzati könyvtárak állománya csekély mértékben ugyan, de nőtt az évtized során. A megyéket tekintve Borsod-Abaúj-Zemplén és Budapest kivételével mindenhol gyarapodott az önkormányzati könyvtárak helyben levő állománya.

A könyvek vásárlására fordított összeg az évtized során folyamatosan emelkedett, 1999-ben közel 1,4 milliárd forintot költöttek erre a célra, az 1990. évinek csaknem hetszeresét.

A szakkönyvtárak (az oktatással szoros összefüggésben) egyre nagyobb teret kaptak. A szakkönyvtárak állományának 35 százaléka a felsőoktatási intézményeknél volt. Lényeges új elem a könyvtárak között, a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) létrejötte 1995-ben. A könyvtárhasználók számára olyan lehetőséget teremtettek ezzel a szervezettel, amely révén otthonról, ingyenesen hozzáférhetnek a folyamatosan bővülő könyvek bázisához, azokat szabadon olvashatják, használhatják.⁵ A MEK állománya 1999 júliusában körülbelül 2800 dokumentum volt, azonban 1999 szeptemberétől az intézmény az Országos Széchényi Könyvtár szakmai és anyagi támogatásával működik, amelynek révén a kiadványokhoz való hozzáférhetőség köre bővíthet.

A közművelődési könyvtárakba beiratkozott olvasók száma 1999-ben 1,46 millió fő volt, azaz minden hetedik lakos tagja volt valamelyik intézménynek. 1990-hez képest összességében csaknem 400 ezerrel csökkent a beiratkozott olvasók száma, azonban az egy könyvtárra jutó beiratkozott olvasóké 253-ról 384-re nőtt. Mindez azt mutatja, hogy bár a könyvtárak száma jelentősen csökkent, a megmaradt intézményeket egyre többen

⁵ Ez a típusú könyvtár vitathatóan tartozik az eljáró típusú kultúrafogasztó lehetőségei közé, hiszen lényege éppen abban van, hogy otthonról, utazás nélkül elérhető. Ennek ellenére célszerűnek tartottam ebben a fejezetben való tárgyalását.

veszik igénybe. A közművelődési könyvtárak közül az évtized végén az olvasók előnyben részesítették az önkormányzati intézményeket. Egy munkahelyi könyvtárnak 1999-ben átlagosan 179, egy önkormányzati 417 beiratkozott olvasója volt. A könyvtárak iránti igényt még inkább mutatja az egy intézményre jutó látogatók száma, amely tíz év alatt 1,7-szeresére emelkedett. Főként a megmaradt munkahelyi könyvtárak látogatottsága nőtt, míg az évtized elején 807, 1999-ben 1441 látogatója volt egy intézménynek. Az önkormányzati könyvtárak látogatóinak a száma 4017-ről 5034-re nőtt. Érdekes, hogy az önkormányzati könyvtárakban a kölcsönzés mellett egyre nagyobb szerepet kap a művek helybeni használata, az olvasóterem, a számítógépek igénybevétele. 1990-ben még a látogatók közel héttizede kölcsönzött valamilyen kiadványt, tíz évvel később viszont ez az arány 63 százalékra csökkent. A munkahelyi könyvtáraknál nem figyelhető meg ez a folyamat, a látogatók nyolctizede kölcsönzés céljából kereste fel azokat. Az egy kölcsönzőre jutó kölcsönzött könyvtári egységek száma az önkormányzati könyvtárakban némileg megemelkedett (3,1-ről 3,4-re), míg a munkahelyi könyvtárakban 3,3-ról 2,9-re csökkent. A gyermekek körében a kilencvenes évek elején kedvelt tevékenység volt a könyvtárak látogatása, száz 14 éven aluli fiatalból 30 beiratkozott tagja volt valamelyik könyvtárnak. 1996-ra ez a kulturálódási forma némileg veszített vonzerejéből (100 gyermekből 26 volt tagja könyvtárnak), az évtized utolsó éveinek adatai viszont ismét az 1990-es évhez hasonló népszerűséget mutattak. A kilencvenes években a 14 éven aluli tagok olvasási szokásaira jellemző volt, hogy egy kölcsönzés alkalmával általában kevesebb könyvet vittek el, mint a felnőtt tagok.

A könyvek kedvelői között a legnagyobb igény a szakkönyvtár iránt mutatkozott. 1999-ben egy szakkönyvtárnak 2597 beiratkozott tagja volt, az évtized elejei olvasótábor másfélszerese (az önkormányzati könyvtárak tagjainak hatszorosa). Az intézményenként átlagosan kikölcsönzött dokumentumok száma a kilencvenes évek végén meghaladta a 92 ezret (az 1990. évinek csaknem 7-szeresét). Ennek oka valószínűleg a felsőoktatásban részt vevők egyre nagyobb száma.

A könyvtárak és a könyvek iránti igényt mutatja a Magyar Elektronikus Könyvtár kihasználtsága is.⁶

„A szerver napi átlagban körülbelül 25 ezer kérést szolgál ki (a keresőrobotok okozta forgalom felül), látogatói havonta 10-15 gigabyte-nyi digitális szöveget töltenek le róla, 13-14 ezer helyről. Ez utóbbi szám mond a legtöbbet: ennyi beiratkozott olvasó egy közepes könyvtárnak is becsületére válik, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a MEK jelenlegi gyűjteményének mérete (körülbelül 2800 dokumentum) egy hagyományos bibliotéka állományának csak töredéke. ... A statisztikák azt mutatják, hogy a látogatóknak kétharmada Magyarországról érkezik (dominálnak az egyetemi és sulinetes gépek), a külföldiek közül pedig a legtöbb az amerikai, a németországi, a romániai, a svédországi és a szlovákiai cím. De rendszeres olvasók vannak olyan távoli országokból is, mint Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika, Brazília, Mexikó, Japán. Az ott élő magyaroknak és magyarul tanulóknak gyakran az Internet a legfontosabb vagy az egyetlen forrás ahhoz, hogy magyar nyelvű szak- és szépirodalomhoz jussanak. A legnépszerűbb „műfajok”: a klasszikus szépirodalom, a számítástechnika, a szótárak és lexikonok, de sokan használják a MEK „virtuális könyvtárában” összegyűjtött magyar könyvtári katalógusok, elektronikus újságok és levelező csoportok címlistáit is.” (www.mek.iif.hu)

A közművelődési intézményekre jótékonyan hatottak a társadalmi, politikai változások. Számuk az évtized folyamán egynegyedével gyarapodott 1990-hez képest. A növekedést az alapítványi, egyesületi kezelésben levő intézmények megjelenése, valamint az

⁶ Az adatok a MEK honlapjáról származnak és 1999. júliusi állapotot tükröznek.

önkormányzatiak számának gyarapodása okozta. A munkahelyiek az évtized során folyamatosan leépültek. A közművelődési intézmények szervezésében az ismeretterjesztő előadások és egyéb rendezvények száma hullámzóan alakult a kilencvenes években, összességében csökkent a számuk. Az alkotó művelődési közösségek száma erőteljesebb csökkenést mutatott. 1990-ben 8203, 1999-ben 5737 művelődési közösséget regisztráltak. Ezzel szemben a műsoros estek száma 23 973-ról 26 195-re nőtt. A klubok száma mérsékeltebb, a tanfolyamoké igen erőteljes csökkenést mutatott. Ennek oka, hogy sok tanfolyamot az évtized végére külön, az erre a célra létrejött, erőteljesen piac-, és bevételorientált vállalkozások működtettek. A közművelődési intézmények tevékenységei közül látványosan emelkedett a művészeti kiállítások szerepe és súlya. 1999-ben az ilyen jellegű kiállítások 58,5 százaléka képző- és iparművészeti, 27,6 százaléka népművészeti, a fennmaradó pedig fotóművészeti jellegű volt. Legnagyobb mértékű emelkedés a népművészeti kiállítások esetében történt, ezek száma a tíz év alatt megduplázódott. Az országos hatáskörű Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) tevékenysége és szerepe erősen visszaszorult. Előadásaik száma 43 483-ról 15 769-re, tanfolyamaik száma 7209-ről 1892-re esett vissza. Ennek oka a korábbi, monopolhelyzetük megszűnése, újabb piaci versenytársak megjelenése volt.

A közművelődési intézmények rendezvényein részt vevők száma változatosan alakult. Az ismeretterjesztő előadások számának csökkenését a résztvevők száma is követte. Az évtized első felében az egy előadásra jutó résztvevők száma 45-50 körül mozgott, az évtized végére 40 alá csökkent. Ezzel szemben az egyéb ismeretterjesztő rendezvényeken nőtt a látogatottság, a lehetőségek csökkenése ellenére. Az évtized elején egy ilyen rendezvényen átlagosan 65-70-en vettek részt, ez a szám 1996-ban elérte a 94-et, s utána is folyamatosan 80 felett maradt.

Az alkotó művelődési közösségek tagjainak száma 1990 és 1991 között több mint egynegyedével csökkent. 1996-ig visszafogottabb csökkenő tendencia jelentkezett, majd némileg emelkedett a létszám. Mindezt erősen befolyásolta a közösségek száma, mivel az egy csoportra jutó átlagos taglétszám szinte nem változott a tíz év során, 22 körül alakult. A műsoros estek népszerűsége eközben növekedett. Az évtized elején egy esten átlagosan 200 résztvevő volt, a kilencvenes évek második felében körülbelül 250. A növekvő érdeklődés jól látható az ezer lakosra jutó résztvevők számában is, ami 484-ről tíz év alatt 632-re nőtt. A klubok tagjainak a száma csökkenő. Nemcsak megszűntek az ilyen jellegű intézmények, hanem a fennmaradóknak is csökkent az átlagos taglétszámuk (tíz év alatt 52-ről 42-re). A tanfolyamok azonban egyre keresettebbek lettek, bár a résztvevők száma összességében csökkent. Ennek oka a tanfolyamok számának visszaesésével magyarázható, míg a fennmaradt lehetőségeket egyre többen használták ki. (1990-ben egy tanfolyam átlagosan 22 tagból állt, 1999-ben 26-ból.) Tevékenység szerint legkedveltebbek az előadó-művészettel foglalkozó művelődési közösségek, illetve a művészeti tanfolyamok voltak.

A mozi és a filmgyártás területén szintén a piacosodás jelei voltak megfigyelhetők, megjelent egy a korábnál jóval változatosabb tulajdonosi réteg, egyre több intézmény működtetője lett kft, bt, egyéni vállalkozó vagy alapítvány.

A mozitermek száma 1996-ig csökkent, a legerőteljesebben azonban 1990 és 1992 között, amikor a működő mozitermek száma csaknem egyharmadára esett vissza. 1996-tól lassú emelkedés következett, aminek oka valószínűleg a bevásárlóközpontokban ki

alakított multiplex-mozik megjelenése volt. Ezt támasztja alá, hogy Budapesten 1999-ben a mozitermek száma 18-cal meghaladta az 1991-es értéket, míg minden más megyében jelentősen csökkent ezek száma. A mozik befogadóképességének változása azt mutatja, hogy elsősorban a kisebb vetítőhelyeket zárták be. (1990-ben egy átlagos magyar mozi befogadóképessége 176 fő volt, 1999-ben 194.)

Az előadások száma jóval kisebb arányban csökkent, mint a mozik száma. Az évtized elején 416 ezer előadást tartottak, 1999-ben 296 ezret. Egy moziteremre így 1990-ben átlagosan 212 vetítés, 1999-ben 490 vetítés jutott az adott évben. A főváros filmvetítésben betöltött előkelő helyét mutatja, hogy míg az évtized elején a bemutatott filmeknek csak 20 százalékát vetítették a fővárosban, s közel felét az ország többi városában, addig 1999-re az arány eltolódott a főváros irányába, elsősorban a községek rovására. A kilencvenes évek végén az összes bemutatott film 48 százaléka a fővárosban került levetítésre, miközben a községekben történt filmvetítések aránya 4 százalék alá csökkent.

A bemutatott filmek száma 1995-ig határozottan csökkent, majd 1996-tól fokozatosan nőtt. 1990-ben a bemutatott 258 film közel fele amerikai készítésű volt, a magyar filmek a paletta egytizedét alkották. 1999-ben az összes műsoron szereplő film 68 százaléka volt amerikai, a magyar filmek aránya 9 százalékra csökkent. A filmek nemzetközi kínálatát tekintve úgy tűnik, hogy az európai filmek közül csak a francia és az angol filmek tartották meg pozíciójukat, a német, román, orosz, olasz filmek száma elenyésző lett.

6. tábla

A mozilátogatás néhány jellemzője

Év	A mozijegyek fogyasztói árának változása (előző év = 100,0)	A mozijegyek fogyasztói átlagára (forint)*	Mozijegyre fordított egy főre jutó évi kiadás (forint)	
			aktív háztartás	összes háztartás
1991	–	.	89	.
1992	121,6	66,40	.	.
1993	133,5	85,50	84	66
1994	136,8	120,00	97	76
1995	122,0	147,00	122	91
1996	124,9	182,00	167	128
1997	126,1	227,00	181	140
1998	119,8	275,00	244	184
1999	116,3	324,00	294	224

* 1-6. sorba és az esti előadásra szóló jegyek.

A mozik iránti kereslet a kilencvenes években változó volt. A mozilátogatások számának erőteljes visszaesését elsősorban a mozik megszűnése okozta, a mozi iránti kereslet és az igény azonban megmaradt. Ezt mutatja, hogy míg 1990-ben egy mozitermet átlagosan 18 500 ember látogatott, 1994-ben a látogatók száma meghaladta a 26 ezret 1997-ben pedig megközelítette a 28 ezret. A mozi látogatások száma tíz év alatt a községekben drasztikus módon visszaesett (6,7 milliőről 314 ezerre). A városokban is harmadára csökkent a mozilátogatások száma. A fővárosban 1990-től 1995-ig csaknem felére esett a mozilátogatók száma, 1999-re azonban újból megközelítette a 8 milliót. A kilenc

venes évek filmjei közül az amerikaiak vitték el a pálmát, a nézők nyolc-, kilenczede ilyen filmre váltott jegyet. Az 1999. évi Időmérleg-felvétel szerint egy átlagos őszi napon a lakosság 1,4 százaléka ment el moziba, s ott átlag 118 percet töltött. A mozilátogatás a 15–74 éves fővárosi férfiak körében volt a legnépszerűbb, közel 5 százaléka látogatta meg az intézményt, a nőknek pedig 2,5 százaléka. Legkisebb arányban a községekben élők választottak a mozik filmkínálatából. Életkor szerint a 20-29 évesek között volt a legnépszerűbb a mozilátogatás, a 40 éven felüliek köréből azonban alig váltott valaki jegyet. A 15-19 éves korosztály mozilátogatási szokásának változása igen szembeeső: 14 éves kor alatt a moziba járók aránya a fiúknál és a lányoknál egyaránt közel negyedére esett vissza.

A *színházak* számukat és előadásait tekintve a kilencvenes években egyre bővülő kínálatot biztosítottak a közönség számára. A színházak száma 43-ról 48-ra, az előadásoké 11 534-ről 12 806-ra emelkedett. Az előadások számát tekintve az évtized közepe táján volt egy hullámvölgy, emelkedés 1997-től következett be. Az évtized folyamán Győr-Moson-Sopron és Fejér megyékben fordítottak nagy figyelmet a színházak fejlesztésére. Győr-Moson-Sopron megyében egyről háromra nőtt az állandó színházak száma, Fejérben pedig míg az évtized elején nem volt színház, 1995-ben egy, egy évvel később még egy színházat adtak át. Nógrád és Pest megyékben azonban sem az évtized elején, sem a végén nem volt állandó színház.

Az előadásokat tekintve 1999-ben az egy színházban tartott átlagos előadások száma Veszprémben volt a legmagasabb, meghaladta a 350-et. Emellett (azokban a megyékben, ahol volt színház) Bács-Kiskun, Békés, Fejér, Heves, Komárom, Tolna és Vas megyék kivételével az egy színházban tartott előadások évi átlagos száma meghaladta a kétszázat. Ugyanakkor az évtized elején Budapesten közel 800-zal több előadást tartottak, mint az egyéb városokban összesen. 1997-re azonban, ellentétes irányú folyamatok miatt, a városi előadások száma meghaladta a fővárosiakét, s a folyamat állandósulni látszik.

A hazai színházak külföldi vendégszereplései változóan alakultak. 1990-ben 21 országban 56 darabot adtak elő 333 előadás alkalmával. Az előadások száma 1997-ben érte el mélypontját, ekkor csupán 206 előadást tartottak, 49 darabbal, bár paradox módon ekkor jutottak el színészeink a legtöbb országba (43 helyre). A külföldi színtársulatok vendégszereplései 1993-ban érték el tetőpontjukat, ekkor 24 országból jött együttes 198 előadás alkalmával 114 darabot mutatott be a hazai közönségnek. Egy évre rá az előadások és a darabok száma is kevesebb mint a felére esett vissza, bár a vendégszereplő országok száma tovább növekedett. 1999-ben 18 országból 70 darabot 114 előadáson nézhetett meg a magyar közönség. A szabadtéri előadások a kilencvenes években a legszélesebb közönséghez 1995-ben jutottak el, ekkor 27 játszási helyen mutattak be darabot, míg 1992-ben (ekkor volt a legkevesebb) 15-ön. Az előadások száma kétszáz körül alakult, a legjobb éveknek 1997 bizonyult, amikor 235, a legrosszabbnak 1996, amikor 134 előadást tartottak. 1999 az átlagosnál valamivel rosszabb év volt, 17 helyen 177 bemutatót tartottak.

A színházak látogatottsága az évtized folyamán visszaesett. 1990-ben csaknem 5 millióan mentek el színházba, 1996-ban 3,9 millióan. Azóta az igény némileg növekedett, az évtized végére újból 4 millió fölé emelkedett a színházlátogatók száma. A kilencvenes évek elején egy előadást átlagosan 433 néző látott, 1999-ben 313. Az ezer lakosra jutó látogatások száma 500 körüliről 400 körülire mérséklődött. A látogatások száma elsősorban a fővárosban csökkent.

A szabadtéri játékok iránti igény is visszaesett. 1990-ben a látogatások száma meghaladta a 286 ezret, 1997-ben azonban már nem érte le a 100 ezret. Az évtized utolsó két évében ismét emelkedés mutatkozott. A legerőteljesebben (közel 60 százalékkal) 1990 és 1992 között csökkent a szabadtéri rendezvényeket látogatók száma. Az egy szabadtéri előadásra jutó látogatások száma az évtized utolsó két évében bizakodásra ad okot. 1990-től 1992-ig 1345-ről 565-re esett vissza a látogatások átlagos száma, 1998-ban azonban megközelítette a 600-at, 1999-ben pedig a 650-et. Az évtized során kiemelkedő volt az 1996-os év, amikor az egy előadásra jutó látogatások száma meghaladta a 780-at.

Míg itthon az elmúlt évtizedben a színházak iránti igény összességében csökkent, addig a külföldi vendégszereplések egyre növekvő látogatottságot jelentettek a magyar színtársulatoknak. A kilencvenes évekből 1993-ra vonatkozóan van először adat a külföldi vendégszereplésekről, ekkor egy előadásra átlagosan 480 néző volt kíváncsi. Az évtized második felében az átlagos látogatottságszám végig meghaladta az 500-at, 1995 és 1998-ban pedig a 800-at. A külföldi színházak vendégszerepléseinek látogatottsága hullámzó képet mutatott, de lényegesen nem változott a tíz év során (átlagosan 250 körül alakult).

A hangversenyek, népi együttesek és szórakoztató műsorok által nyújtott kínálat műfajonként eltérő. A komolyzenei előadásokat tartó Országos Filharmónia rendezvényeinek száma 1990-től hét éven keresztül folyamatosan csökkent, majd az azt követő két évben némileg emelkedett.

Az előadások számának változása elsősorban Budapesten volt észlelhető, ahol míg 1990-ben 400, addig 1999-ben már csak 108 előadást tartottak. Az ország egyéb városai-ban és községeiben tartott hangversenyek száma jóval kisebb mértékben csökkent, illetve az utolsó két évben még gyakoribbá is váltak az előadások. A változásokból adódóan jelentősen átrendeződött a Filharmónia előadásainak települések szerinti megoszlása. Míg a kilencvenes évek elején a vidéki városokban tartották az előadások 63,9 százalékát, Budapesten a 23,2 százalékát, az évtized végére a városi előadások aránya 15,3 százalékponttal nőtt, míg a fővárosiaké 14,5-tel csökkent. Ennek eredményeként a községekben megrendezett hangversenyek száma és aránya meghaladta a fővárosban tartottakét.

Az előadott komolyzenei darabok műfaj szerinti megoszlása szintén jelentős változáson ment át. 1990-től 1999-ig csaknem hetedére esett vissza a hangszerszóló-, az ária- és dalestek, kevesebb mint felére az oratóriumok előadásainak száma, miközben csaknem négyszeresére nőtt a kamarazenei és csaknem kétszeresére az énekkari hangversenyek száma. Érdekes, hogy miközben a zenekari hangversenyek száma összességében csökkent a tíz év alatt, addig a vidéki városokban 1999-ben nagyobb számban tartottak ebben a műfajban hangversenyeket, mint tíz évvel korábban.

A komolyzenei hangversenyek látogatottsága eltérően alakult a különböző településtípusokon. Budapesten 1990-ben egy előadásra átlagosan 777 hallgató jutott, 1998-ban 469. Az évtized utolsó évére ismét megnőtt az igény, 629 látogatója volt egy előadásnak. A városokban a tíz év során szinte folyamatosan csökkent az egy hangversenyre jutó látogatók száma, bár jóval kisebb mértékben, mint a fővárosban. Egy előadást az évtized elején 346-an, az évtized végén 305-en néztek meg. A községekben, ezzel egy időben, némileg növekedett a komolyzenei koncerteket látogatók száma: az évtized első felében 240 körül, a második felében 260 körül alakult. A zenei műfajok közül 1999-ben a leglátogatottabbak az oratóriumok voltak, egy előadást átlagosan 550-en hallgattak meg. A zenekari és ének

kari hangversenyek látogatottsága átlagosan meghaladta a 300-at, míg a kamarazenei és hangszerszóló-, ária- és dalestek hallgatósága átlag 300 fő alatt maradt. Az évtized elejéhez képest a kamarazenén kívül minden műfajnál csökkent a látogatottság.

A népzenei műsorokat bemutató népi együttesek közül az Állami Népi Együttes előadásainak száma a kilencvenes években szinte folyamatosan nőtt, míg a Budapest Táncegyüttesé és a Táncforumé hullámzóan alakult, de az évtized második felében inkább csökkent. Ugyancsak csökkent az évtized során a népzenei műsorokat látogatók száma. A népi együttesek egy fővárosi előadásán közel 300 fő vett részt a kilencvenes évek elején, tíz év múlva már csak 210. A vidéki előadások jóval látogatottabbak voltak. Egy előadást 526 néző látott 1990-ben, 1993-tól 3 éven keresztül 700, illetve 800 körül mozgott a látogatók száma. Az évtized végére ismét 550 körülre csökkent a nézők száma. Az Állami Népi Együttes egy előadásán 1990-ben átlagosan 516 néző vett részt, 1997-ben 221. (Bár hozzá kell tenni, hogy eközben az előadások száma 2,5-szeresére nőtt.) 1998-tól, a Budapest Táncegyüttesrel való összevonás után – az előadások számának csökkenése mellett – kismértékben nőtt a nézőközönség. A Táncforum látogatottsága változatosan alakult, legtöbb nézővel az évtized közepe táján büszkélkedhettek. A kilencvenes évek végére azonban jelentősen visszaesett a látogatottság.

A cirkusztársulatok 1991-ben tartották a legtöbb előadást, ekkor 485 műsorra válthattak jegyet az érdeklődők, míg a rákövetkező évben már csak 293 cirkuszi előadás volt. A cirkusztársulatokra jellemző, hogy elsősorban a fővárosra koncentráldott tevékenységük, mivel a tíz év során összesen megtartott közel 4000 előadásnak mindössze 4,9 százalékát tartották a fővároson kívül.

A cirkuszi előadások iránti kereslet azonban vidéken erőteljesebbnek mutatkozott, mint a fővárosban. A csökkenő előadásszám ellenére a látogatottság nőtt, 1999-ben összességében meghaladta a 40 ezret. 1991-ben egy vidéki cirkuszi előadást átlagosan 311 néző látott, 1994-ben 886, 1999-ben 2333. Eközben a budapesti előadásokon csökkent a nézőközönség száma. Az évtized elején átlagosan 1139 látogató vett részt egy cirkuszi előadáson a fővárosban, az évtized második felére ez a szám közel kétharmadára csökkent.

A múzeumok által nyújtott kulturálódási lehetőségek jelentősen bővültek a kilencvenes években. A múzeumok száma 1999-re ötvennel bővült az 1990-es 754-hez képest. A múzeumok számának gyarapodása elsősorban a műemlékek, emlékhelyek és a tudományos, műszaki múzeumok számának emelkedése miatt következett be. A kiállítások száma is gyarapodott, a tíz év alatt csaknem 40 százalékkal. Az ország összes múzeumának műtárgyanyaga a kilencvenes években folyamatosan bővült. Az évtized elején 42,3 millió, 1999-ben már 62,5 millió műtárgyat tekinthettek meg a látogatók. Az egy magyarországi múzeumra jutó műtárgyak átlaga is nőtt, 1990-ben még egy múzeumban átlagosan 56 100 darabból, 1999-ben 77 800 darabból állt egy múzeum gyűjteménye.

A tárlatvezetések száma is 2,1-szeresére nőtt a tíz év során, s ez nem csak a múzeumok gyarapodásából következett, amit az mutat, hogy az egy múzeumra jutó tárlatvezetések átlagos száma is jelentősen megemelkedett. A tárlatvezetések és az egy múzeumra jutó tárlatvezetések számában is 1997-ben volt a legkedvezőbb helyzet, amikor az országban összesen közel 69 ezer, egy múzeumban átlagosan 89 tárlatvezetés történt. Az azt követő két évben azonban újból csökkent a tárlatvezetések száma.

A múzeumi intézmények iránti kereslet a kínálat bővülése ellenére csökkent. A látogatók száma az évtized elején megközelítette az évi 14 milliót, az évtized második felére

azonban 9-10 millióra esett vissza. Egy intézménynek 1990-ben átlagosan 18 500 látogatója volt, 1999-ben 12 ezer. Az évtized során a leglátogatottabbak a fővárosi múzeumok voltak, évente átlagosan 30 ezer fő körüli látogatottsággal. A városi intézmények 13-14 ezer fő körüli kulturálódni vágyót fogadtak évente, míg a községekben élő látogatók száma nem érte el a tízezret.

Az országban a kiállítások számának gyarapodása sem emelte a látogatók számát. Az évtized első évében egy kiállításnak átlag 7322 látogatója volt, 1999-ben 3761. A kilencvenes években Magyarországon leggyakrabban a művészeti múzeumokat, illetve a műemlékeket, emlékhelyeket keresték fel, illetve népszerűek voltak még a régészeti, történeti és regionális jellegű kiállítások.

Kulturális piac – tömegkultúra

A kilencvenes években végbement változások a kultúra szerkezeti átalakulását is maguk után vonták. A kultúrával foglalkozó kutatók a kilencvenes években tömegkultúráról és globalizációról beszélnek. Véleményeik megoszlanak ennek pozitív vagy negatív voltáról, s ezen tanulmány célja nem is az értékítélet, hanem csak a változások és az átalakulás bemutatása. A számok alapján megállapítható, hogy az egyre színesebb kínálat ellenére csökkent a könyv- és újságolvasók, színházba járók, mozi- és múzeumlátogatók száma, miközben az otthoni tevékenységek közül nemcsak a televízió nézők száma nőtt, hanem a tévénézésre fordított idő is. Egyre inkább terjedőben van a számítógép- és internethasználat. Mindez azt jelenti, hogy könnyebben és gyorsabban lehet információhoz jutni, mint régebben. A községek lakói számára ez rendkívüli lehetőség, ugyanis egyértelműen ők voltak a vesztesei a kultúra piacosodásának, főként a kulturális intézmények megszűnése miatt. A televízió és az Internet révén azonban a községek lakói is megnézhetnek filmeket vagy valamely galéria képeit, olvashatnak könyvtárakból könyveket, újságokat, azaz helyettesíthetik a felszámolt intézményeket. Változások tehát történtek, nem is kicsik, megítélésük pedig sokszor nézőpont kérdése. *Agárdi Péter* szerint azonban az elmúlt évtized vitathatatlan ténye, hogy ... a kulturális nyitottság, pluralizmus és a tényleges szabadság immár valóságos élmény; és kialakult a kulturális piac.

IRODALOM

- BÁRDOSI M. – IVÁNNÉ MÓD Á. (1999): *A könyvkiadás adatai (1995–1998)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BUKODI E. – RÓBERT P. (2000): *Vagyoni helyzet-kulturális fogyasztás*. Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest.
- Családi költségvetési adattár 1989–1999*. (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- FÁBIÁN Z. – KOLOSI T. – RÓBERT P. (2000): *Fogyasztás és életstílus*. Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest.
- FALUSSY B. – HARCSA I. (2000): *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Fogyasztói árindexek 1991–1999*. (2000). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- GARDOVSZKY V. (1992): *Statisztikai tájékoztató. Közművelődési tevékenységet folytató intézmények, szervezetek*. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest.
- KONDOR ZS. (1995): *Bevezetés a kultúrszociológiába*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- MOLNÁR A. – MONORI I-NÉ (1992): *Statisztikai tájékoztató. Közgűjtemények, kiadói tevékenység*. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest.
- NAGY A. (1998): Modernizáció: globalizáció, amerikanizáció? *Könyvtári Figyelő*, 44. évf. Különszám.
- VARGA A-NÉ (1995): *A könyvkiadás adatai 1990–1994*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- VARGA A-NÉ (1997): *A könyvkiadás adatai 1990–1996*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- VARGA A-NÉ (2000): *Kulturális helyzetkép az 1990-es években*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- VITÁNYI I.: *A magyar kultúra állapota az ezredfordulón*. www.kulturakozvetitok.hu
- VUKOVICH GY. – HARCSA I. (2000): *A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében*. Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest.
- ZSOLT P. (1998): *Médiaháromszög*. EU-Synergon Kft, Miskolc.

SUMMARY

The paper aims to present the cultural relations of Hungary in the 1990s, not only from statistical but also from economic and culture-sociological point of view. The events of the late 80's and the early 90's affected the culture, as well. The term 'cultural market' suggests that it includes the production, purchase and sale, the supply and demand of culture, that is, culture as a market mechanism. The study covers the individual areas (book publishing, theatre, cinema) with a distinction of supply and demand of consumption sides. The author offers a review of the market of free competition, provides details of the quality and price of cultural goods as well as, of the behaviour of the actors of the market.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

AZ ALACSONYAN AGGREGÁLT STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE*

A statisztikai modellezésben az utóbbi időben szinte egyeduralkodóvá váltak a makromodellek, a magas aggregáltságú adatokra épülő elemzések. Ez a némileg egyoldalú fejlődés legalább két problémát vet fel. Az első probléma módszertani vonatkozású, és a továbbiakban elsősorban ezzel kívánunk foglalkozni. Ez abban áll, hogy tudományos kutatási eredmény, új vagy újszerű módszertani alkalmazás csak a tudományos közvélemény által ellenőrizhető adatbázison történhet meg. Ennek a feltételnek a statisztika közgazdaság-tudományi alkalmazása területén szinte kizárólagosan a publikált, elsősorban makroszintű, vagyis az egész nemzetgazdaságokra, illetve azoknak magas ágazati szintre vonatkoztatott adatbázisai felelnek meg. Ebből az következik, hogy a módszertani fejlesztések nem a módszeralkalmazó területek sokszínű teljességéből, hanem csak egy meglehetősen leszűkített csoportjából mérik fel a fejlesztési igényeket, és próbálják a módszertani fejlesztést megfeleltetni ezeknek. Ezt a problémát még súlyosbítja az a tény, hogy míg jellemző módon a természettudományokban a kísérletek, (így például az orvostudományi alkalmazások területén egy gyógyszerkísérlet) reprodukálhatók és megismételhetők, a közgazdaság- és társadalomtudományi területeken erre nincs lehetőség, ezért különös jelentősége van a különböző területeken folyó modellezési munkák eredményei összehasonlításának, az analógiák keresésének.

A másik probléma, amelyik nem kevésbé súlyos, abból adódik, hogy egy terület – nevezetesen a vállalati adatokon nyugvó mikromodellezés – sérül, hátrébe szorul. Ez persze elsősorban az illető vállalatok gondja, de nem függetleníthető a modellezés általános kérdéseitől, egyrészt azért, mert egy fontos terület visszaszorulásáról, másrészt azért, mert a makroelemzések alapjainak gyengüléséről szól.

A bevezető állítást, nevezetesen azt, hogy az alacsonyan aggregált adatbázison történő módszeralkalmazások a szakirodalmi publikációkban alulreprezentáltak, három kiválasztott szakfolyóirat részleges elemzésével kívánjuk bizonyítani. A vizsgálódás kissé esetleges, bizonyára vannak e témában átfogó elemzések, tárgyszavakra épülő többszemponú csoportosítások, de célunk pillanatnyilag csak az, hogy felhívjuk a figyelmet egy létező problémára, ezért a három folyóirat (egy amerikai, egy nyugat-európai és egy hazai) egy-egy évet átfogó vizsgálata csak a kitűzött célt szolgálja.

A *Journal of the American Statistical Association* 451–454. számaiban megjelent tanulmányok közül mindössze egy (!) olyan volt, amely közgazdasági jellegű modellezéssel (a valutaárfolyamok elemzésével) foglalkozott, értelemszerűen a legmagasabb aggregáltsági szinten. Az *Allgemeines Statistisches Archiv* 1995-ös számaiban megjelent cikkek tematikus megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy nem volt olyan publikáció, amelyet az alacsonyan aggregált adatbázison történő elemzések közé lehetne sorolni. A 16 elméleti matematikai–statisztikai elemzés nem használ adatbázist, fejtegetései elméletiek. Természetesen a sokrétű e témájú német szakirodalomban található gyakorlati indítottságú publikációk, de azok módszertani adaptációs kérdésekkel nem célzottan foglalkoznak.

Hasonló a helyzet a magyar szakirodalomban is. A statisztikai modellezésben meghatározó *Statisztikai Szemle* publikációinak megoszlása 2000-ben azt mutatta, hogy – néhány ágazati szemléletű tanulmány kivételével – alacsonyabb aggregáltságú adatbázissal dolgozó publikáció nem található. Ez tehát azt jelenti, hogy a szűkebb értelemben vett vállalati szintű elemzéseken túlmenően eggyel magasabb szinten már található írások, hiszen például az ipari termékszerkezettel, az építőipar jellegzetességével, mezőgazdasági kérdésekkel és a

* A dolgozat a szerzőnek az Osztrák Statisztikai Társaság és az osztrák statisztikai hivatal (Statistik Austria) Statisztikai Hét című konferenciáján tartott előadásának rövidített, átdolgozott változata.

nonprofit szektor különböző kérdéseivel foglalkozó tanulmányok rendszeresen jelennek meg a *Statistikai Szemlében*, de az igazi alacsonyan aggregált adatokra épülő vállalati elemzések hiányoznak. Az említettekhez ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a társadalomstatistikai körben (háztartás-statisztikai felvételek, időmérleg-felvételek, jövedelemfelvételek) gyakori a mikroadatokra épülő elemzés, jóllehet ennek módszertana olykor igen lényegesen különbözik a mikrogazdasági elemzésekétől. Hasonló tendenciák tapasztalhatók más magyar szakmai folyóiratok (*Sigma*, *Gazdaság és Statisztika*, *Területi Statisztika* stb.) esetében is.

Az okokat keresve mindenekelőtt az adatok hozzáférési nehézségeit kell említenünk. A statisztikai tevékenység törvényi szabályozása sokak szerint féloldalasra sikerült: az adatvédelemnek a kívánatosnál nagyobb súlya megnehezíti a statisztika helyzetét. Az 1993. évi (és 1999-ben módosított) törvény leszögezi ugyan, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat által végrehajtott adatgyűjtések – meghatározott kivételektől eltekintve – nyilvánosak, de az említett kivételek elég jelentősek. Számunkra ezeknek leglényegesebb eleme az egyedi adatok nyilvánosságra hozásával kapcsolatos. A törvény rendelkezései szerint egyedi adat csak statisztikai célra használható, és nyilvánosságra csupán az adatszolgáltató hozzájárulásával hozható. Az elterjedt nézetekkel szemben tehát a törvényi szabályozás nem tiltja, csak engedélyhez köti a publikálást.

Vállalati adatokról lévén alapvetően szó, az előbbiek értelmében a vállalati szintű adatbázis alkalmazásának kettős akadálya van:

- a statisztikai hivatalok az előzőkből következően nem szolgáltatnak ki adatokat,
- a vállalatok pedig csak nagyon ritkán, meghatározott feltételek mellett járulnak hozzá adataik publikálásához.

Ez utóbbiak félelmei sok tekintetben indokoltak. Nem kell részletezni azt az esetet, ha nyilvánvaló ellentmondás alakulna ki a tényadatok közzétevése esetén az adóbevallás által vélelmezhető adathalmazhoz képest. A konkurencia úgy jutna adataikhoz, hogy a sajtóját nem tárja fel, és ez neki mindenképpen előnyös, számára versenyelőnyt is adhat. Ezek a félelmek hozzájárulnak ahhoz, hogy pusztán elemzési célra, anonim publikáláshoz, de még külső szerv által végzett nem publikációs céllal (tudományos kutatási, módszertanfejlesztési, modellkísérleti stb.) elvégzett vizsgálatokhoz sem szívesen biztosítanak adatbázist a gazdálkodó egységek.

Mint azt tapasztalhattuk, az adatok megszerzése is nehézségekbe ütközik, ám az adatbeszerzés nehézségeinek legyőzése után az eredmények közzétevése, szakmai megvitatása, tudományos teljesítményként való elismertetése sem problémamentes, hiszen módszertani kísérletekre, új modellek bemutatására csak ellenőrizhető adatbázisokon alapuló publikációkat fogad el a szakma, a vállalatok pedig általában nem járulnak hozzá a saját adatbázisaikon alapuló esetlegesen létező modelleredmények közzétévése sem.

A vállalatok félelme gazdasági tevékenységüket leíró modelleredmények publikussá válása kapcsán sem alaptalan, és az okok is hasonlóak, mint az alapadatok nyilvánosságra kerülésénél. Mindezekhez hozzájárul még az is, hogy az esetlegesen prognosztizálható modelleredmények aktív beavatkozást tesznek lehetővé a konkurenciának a piaci versenyben.

Azt, hogy az alapprobléma szempontjából közelebről mindez mit jelent, két példával szeretnénk illusztrálni. Első példánk, ahol az alacsony aggregáltságú adatbázisok sajátosságait taglaljuk, a szezonalitást is tartalmazó összetett időszori modellezés. Ezen a területen egy sor jól kidolgozott és bejáratott modell, illetve szoftver létezik (a klasszikus Census II, ARIMA -X-11, ARIMA-X-12, SEATS, TRAMO) melyek az első pillantásra univerzálisan felhasználhatóknak tűnnek, olyan interaktív beavatkozási lehetőségekkel, amelyek teljes mértékben kielégítik az alacsonyan aggregált adatbázisokon történő elemzési igényeket is. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy ezeknek a módszereknek számos alváltozata létezik, illetve az interaktív beavatkozási lehetőségek a szakirodalomban még nem kellően feltártak. Ebből a szempontból fontos lenne vizsgálni az alacsonyan aggregált adatbázisok sajátos igényeit is. Ezek közül csak a legfőbbeket említve:

- a szezonális kiigazítás versus trendbecslés kérdését illetően vállalati és ágazati szinten nagyobb az igény a szezonális kiigazításra, a véletlen hatást is magában foglaló rövid távú előrejelzés elsődleges cél lehet;
- az idényszám-variabilitás kérdéskörében a kidolgozott módszerek – bár tudják kezelni például a 6 napos munkahét hatását is – alapvetően a havi bontásos idősorok elemzésére kerültek kimunkálásra. A vállalati szintű elemzésekkor – de esetleg nemzetgazdasági szinten is – fontos lehet az alapvetően 5, 6 munkanapos vagy 7 napos, illetve speciális esetben (energiagazdálkodás, közlekedés, kiskereskedelem) 12, illetve 24 órás bontásos elemzés;
- az outlier-kezelés, munkanapszám-váltás, szökőévhatás, ünnepszám-váltás, húsvét, pünkösd szerepét tekintve vállalati, illetve ágazati szinten lényegesen nagyobb jelentősége van az outliereknek, hiszen makroszinten érvényesül ezek egymást kioltó, elimináló hatása. A módszerek alapvetően az outlier kiszűrésre töreksenek. Vállalati szinten sokkal nagyobb a szerepe ezek tipizálásának.

A másik példát csupán érintőlegesen említjük. A valutaárfolyamok időszoros vizsgálatánál az árfolyamok közötti kointegráció gyakran nem mutatható ki. Amennyiben meghatározott portfólió részei, tehát magasabb

aggregáltsági szintre kerül az adatbázis, szignifikáns kointegráció lép fel, illetve mutatkozik a modellezés során. Eliminálódik az outlierok módosító hatása, ami azt jelenti, hogy a mikro- és a makroelemzéseket egészen más kiindulópontból kell kezelni.¹

A következtetések összefoglalása, a diagnózis elég egyértelmű: a makroszintű adatbázisok aránytalanul nagy szerepet kapnak a statisztikai modellkísérletek során, féloldalassá teszik a gazdaságelemzés statisztikai módszertanát. A terápia azonban már korántsem ilyen egyszerű, és jószerivel csak ötleteket lehet felsorolni.

– Input oldalról meg kell győzni a vállalatokat, hogy bizonyos esetekben, nagyon megfontoltan kiválasztott adatbázis esetében, a reklámérték, a publicitás adta előny nagyobb lehet a hátrányoknál.

– Output oldalról érv lehet, hogy a sikeres tevékenység, ami a modelleredményekben tükröződik, megerősítést adhat a gazdasági kapcsolatok során a partnereknek, esetleges részvényvásárlóknak, a finanszírozóknak.

– Élni kell az adatok anonimizálásának egyre terjedő és bővülő eszközeivel, módszereivel, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy az egyedi információk igen nagy részét az egyediség felfedése nélkül fel lehessen használni. Ennek érdekében népszerűsíteni kellene ezeket a módszereket, hiszen vélhető, hogy ha a vállalatok megismerik, és elhiszik, hogy korábban említett féltelmük alaptalanok, talán meglátják az elemzések számukra is hasznos oldalát.

– A módszertani fejlesztéseket illetően támogatni kell a gazdasági egységeket alapul vevő gazdaságmodellezési tevékenységet. Ennek során potenciális támogatók lehetnek az akadémiák, tudományos intézetek, alapítványok, szakmai társaságok, például a statisztikai társaságok. Sokat segíthetnének a helyzet javításában a szakfolyóiratok is, tematikus számok megjelenítésével.

Herman Sándor

¹ *Kőrösi G. – Longmire, R. J. – Mátyás L. – Clayton, M. (1996): Aggregation and cointegration. Monash University, Melbourne.*

REFLEXIÓK BUKODI ERZSÉBET „HÁZASSÁG VAGY ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT: KI MIKOR MIT (NEM) VÁLASZT?” C. TANULMÁNYÁRA

A *Statistikai Szemle* 2002. évi 3. számában megjelent tanulmányt annál is nagyobb érdeklődéssel olvashatta a családszociológus, mert a témakört a terepmunka szintjén alig tárgyalta eddig a magyar társadalomkutatás.

A felvonultatott adatok meggyőzően bizonyítják, hogy nemcsak az adatrögzítő demográfián, de még az értelmező családszociológián is túlmutató jelentőségűek az egyre terjedő élettársi kapcsolatok, hiszen ezek legnagyobb részét (korántsem magától értetődően, de azért erős valószínűséggel) éppen a házastársi kapcsolatok lehetséges táborából rekrutálódnak, még hozzá nagyon gyakran úgy, hogy nincs biztosan előre jelezhető átmenet későbbi házastársi kapcsolatba, illetve – megfordítva – a már megkötött házastársi kapcsolatok sem újabb házasságokká transzformálódnak, ha felbomlanak, hanem pusztán élettársi együttéléssé vagy magányos életvezetéssé. A házastársi kapcsolatok statisztikai tipikusságának megrendülése tehát a házasságok mindkét oldaláról, a kezdet és a vég oldaláról is megmutatkozik. Közismertek azok az életminőségi adatok, amelyek a különféle élet- és egészségkárosító devianciák tekintetében a házastársi együttélés határozott védelmező hatásáról tanúskodnak. Még ennél is fontosabbak azok a konkluzív adatok, amelyek azt mutatják, hogy a házastársi kapcsolatok feltétlenül termékenyebbek az élettársi együttéléseknél. (Ez utóbbi körülmény egyébként – a házasságintézmény felkarolása útján – akár népességnövelő reform alapjául is szolgálhatna.)

Számos kérdést még nem tisztázott a kutatás. Így például azt, hogy a gyermek(ek)kel kiegészülő élettársi együttélés létrehoz-e a felbomlását is túlélő szülői kötést, vagy azt, hogy időtartama hosszabb-e vagy rövidebb a tipikus házasságénál (ami szintén a gyermekek fölnevelése szempontjából fontos), vagy azt, hogy terjedésében milyen szerepü

lehet a házastársi együttélés felbontásának ma tapasztalható, rendkívül magas érzelmi és pénzügyi költségessége.

Bármennyire szeretné is kerülni a szociológus a két együttélési típus értékhangsúlyos aposztrofálását, netán szembeállítását, ez már azért is nehéz, mert, mint mondtam, erős a valószínűsége, hogy egymással szemben rivális együttélési típusokról van szó. Nyilvánvaló, hogy akik az egyiket választják (a választás problémájára még visszatérnék), azok egyidejűleg nem választhatják a másikat.

Bukodi Erzsébet úttörő vizsgálódásához ezek után két megjegyzést szeretnék fűzni. Úgy érzem, elkerülhetetlen a két együttélési típus érdemi összehasonlító vizsgálata éppen az említett, egyelőre nem kutatott szempontok jobb megismerése céljából. Annál is kézenfekvőbb ez a javaslatom, mert Bukodi Erzsébet mindvégig időmérlegadatokról merít, igaz, ezeknek csak a családi állapotra–helyzetre utaló személyi alapadataiból. Arra buzdítanám a magam értelmező családszociológusi alapállásából, hogy térjen vissza ezekhez az adatokhoz (kevés erre alkalmasabb kutatót ismerek nála), és nézze meg, hogy melyik együttélési típusban talál több munkavégzéssel, otthoni munkával, tanulással, szórakozással, gyermekgondozással, televíziózással, bevásárlással, közlekedéssel stb. eltöltött negyedórát. Értékes adatok bukkanhatnak így fel a két együttélési típus egymáshoz mért életvitelbeli tulajdonságaira nézve.

Az nyilvánvalóan nem fog kiderülni az időmérlegadatokról, hogy évtizedről évtizedre miért egyre vonzóbb a pusztán együttélés a házastársi kapcsolatnál. Itt mindenekelőtt az említett hipotézis érdemel figyelmet, az, hogy a házasság együttélés felbomlásának előre sejthető rendkívüli érzelmi és anyagi költségessége feltétlenül szerepet játszik a pusztán együttélésnek a házassággal szembeni választásában.

Második megjegyzésem éppen a „választással” kapcsolatos. Miközben önkéntelenül ez a szó jön a szájunkra, amikor bármelyik együttélési típust elemezzük, valószínűleg könnyelműen élünk vele. Bukodi Erzsébet például azt írja a csonka családból jövő nőkről, hogy azoknál „...valószínűbb az életársági kapcsolat *választása*” (248. old., kiemelés: *H. M.*). Úgy látom, hogy legnagyobbreszt nem választás dolga ez, hanem „eszi – nem eszi, nem kap mást” alapon folyó alkalmazkodás a kínálkozó lehetőségek momentán legvonzóbbikához.

Férfihiány, helyi előítéletesség, a női vonzerő csökkenése és még sok más körülmény játszhat abban

közre, hogy a vizsgált csoport egyedei egyszerűen nem törekszenek, mert nem is törekedhetnek többre, mint arra az életársági kapcsolatra, amely miközben olyan, amilyen, azért feltétlenül jobb a magánynál.

Az igazán kutatandó kérdés természetesen az, hogy amikor „többre” értékeljük a házasságot, mint a pusztán együttélést, többségi vagy kisebbségi értékítéletet hangoztatunk-e, illetve hogy azok, akik az egyiket vagy a másikat „választják”, ilyen értékpreferenciával élnek-e akkor is, amikor beérik a „kevéssébecsessel”.

Hernádi Miklós

MAGYAR SZAKIRODALOM

BÉLYÁ CZ IVÁN:

BEFEKTETÉS-ELMÉLET.

Pécsi Tudományegyetem Kiadó, 2001. 665 old.

A szerző a vállalati finanszírozás témakörében írt tankönyvek után összefoglaló művet jelentetett meg a befektetés-elmélet főbb területeinek bemutatására. Mint írja, e munkájával nem törekedett teljességre, inkább az elméleti alapok áttekintését tartotta fő célnak.

A könyvben foglalt gondolatmenet újszerűsége abban áll, hogy a befektetési problémát ennek építőköveire támaszkodva, időbeni fejlődésben mutatja be. A szerző abból a felismeréséből indul ki, hogy az üzleti célú befektetés elméleti alapjai a huszadik század során fokozatosan fejlődtek ki. A könyvben nyomon követhetjük a fejlődési folyamatot, amely a nettó jelenértéken alapuló döntési szabály megfogalmazásával kezdődik és a reálopciók döntési szerepének bemutatásával zárul. Az elméleti fejlődés vonalának felrajzolása egyben a befektetési döntési kritériumok finomodását is mutatja. A könyv hangsúlyozza az ökonometriai kutatások legújabb nemzetközi eredményeit. A kutatás igazolja, hogy korszerű matematikai–statisztikai módszerek alkalmazása nélkül nem lehetséges a kockázatelemzés, az optimális beruházási döntés, a hasznossági elemzés, a tőkestruktúra vizsgálata stb. A gazdag statisztikai anyag feldolgozását grafikus ábrák és feldolgozott esetpéldák segítik.

A befektetési elmélet fejlődése történeti áttekintést ad, így többek között bemutatja a hatékony tőkepiacok elméletét, a portfólió elméletet, az opcióértékelési elméletet is.

Az alapvető építőkövek bemutatásának sorában a szerző először az időpreferencia és a nettó jelenér-

ték kapcsolatát mutatja be. Az optimális befektetési döntést a fogyasztási, beruházási és finanszírozási döntés erőterében ábrázolja, s igazolja, hogy a nettó jelenértékben a befektetési elmélet első és egyik legfontosabb építőkövét határozhatjuk meg. A könyv e fejezete meggyőzően igazolja, hogy a nettó jelenérték egyetemes döntési kritériumnak tekinthető a befektetések világában.

A második építőkövet a kockázat és a bizonytalanság sokoldalú bemutatása. A szerző az alapokból kiindulva mutatja be e fontos befektetési fogalompar tartalmát és szerepét a befektetési döntésekben. Minthogy az üzleti döntések mindegyike a bizonytalan jövőben igazolódik vagy kap cáfolatot, így a kockázat számszerűsítésének alig túlbecsülhető jelentősége van. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a kockázat figyelembevételére árnyalja a nettó jelenérték maximalizálására épülő befektetési döntéseket.

A műben a harmadik építőkövet a kockázat és hozam szintéziseként meghatározott hasznosság. E fejezetben meggyőző okfejtést olvashatunk arról, hogy a nettó jelenérték maximalizálása és a kockázat minimalizálása helyett a befektetési döntések elméletileg legszabatosabb feltétele a várható hasznosság maximalizálása kell, hogy legyen.

A befektetési elmélet negyedik építőköve a portfóliók világa. Mivel a modern üzleti rendszerben a befektetések nem egyedi formájukban jelennek meg, hanem különböző befektetési változatok összetételként, így a kockázat és a hozam kapcsolatát – a múlt század közepe óta – portfóliókra alapozva vizsgálják. A könyv e része jól mutatja be a portfólió-képzés hatékony szerepét a kockázat mérés-képzésben.

A mű gondolatmenetében az ötödik építőkövet a tőkepiaci értékelés egyensúlyi modelljeinek be-

mutatása jelenti. A befektetési elmélet e fejezete az egyik csúcsteljesítmény a teória utóbbi évtizedekben végbement fejlődésében. A tőkepiaci értékelés modelljei zsinórmértéket adnak bármely egyedi vagy portfólió-befektetés értékeléséhez. Az értékpapír vagy dologi tőkeprojekt érdemességét a piacon levő összes többi befektetéssel összefüggésben határozhatjuk meg, s a megkövetelt megtérülést a piaci portfólió teljesítménye közvetlenül befolyásolja.

A befektetési elmélet a szerző által meghatározott hatodik építőköve a tőkestruktúra-elmélet. E fejezet a tőkestruktúra és a tőkeköltés kapcsolatának bemutatásán túl ismerteti a tőkepiaci értékelés egyensúlyi modellje és a tőkestruktúra-elmélet összefüggését is.

A mű záró fejezete az egyensúlyi modellek és a portfólió elv alkalmazását a dologi tőkeprojektek te-

rületére is kiterjeszti, s e keretben van szó a bizonyossági egyenértékes és az opciós komponens szerepéről.

A befektetési elmélet tételeit áttekintő mű első-sorban egyetemi tankönyv, amelyet azonban eredménnyel forgathat a befektetések világa iránt érdeklődő szakmai közvélemény is. Ez a könyv nem könnyű olvasmány, hiszen a befektetések világa módszertani fejtegetések nélkül aligha mutatható be. A munka olyan mennyiségű modellt és képletet közöl, ami elengedhetetlenül szükséges a befektetési döntési kritériumok megértéséhez. A könyvet gazdag irodalomjegyzék, a rövidítések jegyzéke és a standard normális eloszlás táblázatai egészítik ki.

Sipos Béla

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Fehér Péternét* 2002. április 1-jei hatállyal megbízta a KSH Tolna Megyei Igazgatóság igazgatói feladatainak ellátásával.

*

Dr. Soós Lőrinc, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese 2002. április 1-jei hatállyal megbízta *Fehérmé Brandisz Katalint*, a KSH Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesi teendőinek ellátásával.

Kőrösi József-díj adományozása. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a területi szervek megalakulásának 50. évfordulója alkalmából a Hivatal területi szervei munkájának szervezésében és irányításában, feladataik végrehajtásában, illetve a területi statisztika fejlesztésében több évtizeden át kiemelkedően eredményes munkássága elismeréséül: *Barabás Miklósnak*, a Területi főosztály ny. főosztályvezetőjének, *Barabás Ivánnénak*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesének, *Berta Györgynének*, a Veszprém Megyei Igazgatóság osztályvezetőjének, *Bezerédj Bélánénak*, a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság ny. osztályvezetőjének, *Füzesi Antalnak*, a Fejér Megyei Igazgatóság ny. igazgatójának, *Hadházi Gyulának*, a Fővárosi Igazgatóság ny. igazgatójának, *Hegedűs Lajosnak*, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság szakfőtanácsosának, *Jessze Károlynak*, a Nógrád Megyei Igazgatóság ny. igazgatójának, *dr. Miklós Endrének*, a Heves Megyei Igazgatóság ny. igazgatójának, *Raskó Józsefnek*, a Területi főosztály ny. főosztályvezető-helyettesének, *Szabó Gyulának*, a Baranya Megyei Igazgatóság ny. osztályvezetőjének, *Szalánczy Imrénnek*, a Győr-Moson-Sopron

Megyei Igazgatóság ny. igazgatóhelyettesének, *Takács Sándornak*, a Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóság ny. igazgatójának, *Tóth Károlynak*, a Békés Megyei Igazgatóság ny. igazgatóhelyettesének, *Varga Jánosnak*, a Vas Megyei Igazgatóság ny. igazgatójának *Kőrösi József-díjat* adományozott.

Elnöki dicséret. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke a KSH területi szervei munkájának szervezésében és irányításában, feladataik végrehajtásában több évtizeden át kiemelkedően eredményes munkája elismeréséül: *Angyal Bélánét*, a Tolna Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Balászi Nándornét*, a Baranya Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Bársony Sándort*, a Heves Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *dr. Bod Lajosnét*, a Somogy Megyei Igazgatóság vezető főtanácsosát, *Bujdosó Antalnét*, a Békés Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Dálnoky Pálnét*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Fedorcsák Jánosnét*, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Novák Istvánnét*, a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Papp Istvánnét*, a Zala Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Perger Imrénét*, a Veszprém Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Pónyai Sándornét*, a Csongrád Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Reszler Györgynét*, a Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesét, *Rostási Szabó Imrénét*, a Fejér Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Sosztek Józsefnét*, a Komárom-Esztergom Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Szekeres Istvánnét*, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Szikes Szilviát*, a Nógrád Megyei Igazgatóság főmunkatársát, *Tóth Máriát*, a Budapest és Pest Megyei Igazgatóság főmunkatársát *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Sajtótájékoztató. *Bagó Eszter*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese 2002. április 29-én tartott sajtótájékoztatóján a közelmúltban megjelent 2000. évi régiós GDP-adatokat tartalmazó kiadvány alapján foglalkozott a magyarországi területi különbségekkel. Az adatok szerint a bruttó hazai termék alapján 2000-ben az első három helyen továbbra is Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl áll, ahol az egy főre jutó GDP jelentősen meghaladta az országos átlagot. Az elnökhelyettes rámutatott, hogy a gyors gazdasági növekedés nem csökkentette a regionális különbségeket.

EUROSTAT-értekezlet. A Management Group on Statistical Co-operation (MGSC), a PHARE többoldalú statisztikai együttműködési program koordinálására létrehozott csoport 2002. március 14. és 15. között Luxembourgban tartotta negyedik értekezletét. Az üléseken jelen voltak az EUROSTAT képviselőin kívül az EU-tagországok (Belgium, Írország, Luxembourg és Hollandia kivételével), valamint a jelölt országok küldöttei és számos nemzetközi szervezet delegációja.

Az értekezlet napirendjén a csatlakozásra való felkészülés különböző szempontjai szerepeltek. Az EU Bővítési Főigazgatóságának képviselője elismeréssel szövelt a jelölt országok statisztikai hivatalainak vezetői részére Budapesten rendezett, az európai statisztikai rendszer kialakításával foglalkozó értekezletről, valamint az ott elhangzottakat összefoglaló magyar anyagról. A nemzeti PHARE-programokat ismertető és értékelő napirendi pontnál elhangzott az a megállapítás, hogy csak két ország – Magyarország és Szlovénia – felel meg teljes mértékben a követelményeknek a statisztikai tevékenység területén.

Az értekezlet résztvevői a továbbiakban a PHARE támogatási programokkal foglalkoztak, majd ismertették a PHARE Statistics 2002. c. új pénzelszámolási projektet.

A Központi Statisztikai Hivatal *Bálint Csabáné* főosztályvezetője és *Pál Sándorné* főosztályvezető-helyettese képviselte az értekezletet.

Francia-magyar együttműködés. 2002. március 9. és március 17. között az Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet (Institut National de Statistique et des Études Économiques – INSEE) meghívására magyar küldöttség látogatott Párizsba és Toulouse-ba, ahol az adatfelvételekkel kapcsolatos francia gyakorlatot tanulmányozták. A magyar szakértők megbeszéléseinek napirendjén a következő témák szerepeltek: a

lakossági összeírások koordinálása az INSEE-ben; az összeírók központi szervezése, irányítása; a nem papíralapú (note-book) adatfelvételek megszervezése; az adatgyűjtések minőségbiztosítási terve; a háztartásiköltségvetés-felvétel franciaországi gyakorlata; az összeírói munka nehézségeinek módszertani vizsgálata; a regionális igazgatóság felépítése, működése; a lakossági és árösszeírások részlegének szervezeti felépítése és helye a regionális igazgatóságon belül; az összeírói hálózat felépítése; az adatfelvételek megszervezése és lebonyolítása a regionális igazgatóságokon; a nemzeti adatgyűjtési programok és a regionális adatfelvételek összehangolása; a regionális igazgatóságok kiadványai és információszolgálat; az összeírók képzési programja; az adatfelvételek minőségbiztosításának regionális feladatai.

A magyar küldöttség tagjai *Dobossy Imre*, a KSH osztályvezetője és *Orbán Virágh Eszter*, a KSH osztályvezetője voltak.

ISI-tagság. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) a 2001. évi választások második fordulójában rendes tagjává választotta *dr. Hunyadi Lászlót*, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem egyetemi tanárát, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztőjét.

Káldor-díj. A 2002. március 20-án a Gazdaságpolitika napja címmel rendezett nemzetközi konferencia keretében Káldor-díjjal tüntették ki *dr. Belyó Pált*, az ECOSTAT igazgatóját. A díjat olyan magyar közgazdászok munkásságának elismerésére alapították, akik a hazai gazdaságpolitika elmélete és gyakorlata terén jelentőset alkottak.

Halálozás. 2002. április 14-én elhunyt *Gyimesi Kálmán*, a Mezőgazdasági Statisztikai főosztály vezetője. Az agrármérnöki diploma megszerzése után 1970-ben került a Központi Statisztikai Hivatalba, ahol sokféle feladatot kapott, 1972-ben pedig már részt vett az 1972. évi Általános Mezőgazdasági Összeírásban. Eredményesen működött közre a 2001. évi szőlő- és gyümölcsös ültetvények összeírásának előkészítésében. Oktatott több egyetemen és éveken át rovatvezetője volt a Hivatal GÉS c. folyóiratának. Emlékét kegyelettel megőrizték.

Kis- és középvállalkozások a magyar gazdaságban. A kiadvány a magyar vállalati struktúrát a vállalatok nagyság szerinti megoszlása alapján vizsgálja, középpontba a kis- és középvállalatokat állítva. A vállalati struktúra egyéb jellemzőit ehhez kapcsolódva

tárgyalja. A kötet célja, hogy átfogó képet rajzoljon a kis- és középvállalkozások helyéről, szerepéről a magyar gazdaságban, részletesen vizsgálja a vállalatok nagyságstruktúráját gazdasági formák, gazdasági ágak, tulajdonságok és területi megoszlás szerint. Első ízben közöl pontosabb adatokat a kis- és középvállalkozások hozzájárulásáról a foglalkoztatottsághoz és a bruttó hazai termék előállításához. Mindezt nemzetközi összehasonlítások egészítik ki.

(Kis- és középvállalkozások a magyar gazdaságban. Helyzetkép és nemzetközi összehasonlítás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 134 old.)

A Családi költségvetés, 2000 című kiadvány a 2000. évi részletes háztartás-statisztikai adatokat tartalmazza. Az összes háztartásról megismerhetők a részletes adatok jövedelmi ötödök, az eltartott gyermekek száma és a háztartás taglétszáma, a régiók és a háztartásfő korcsoportja (kiadásai pedig az ún. COICOP-csoportosítás) szerint. Külön dolgozták fel a gyermekes, az aktív és a nyugdíjas háztartások adatait jövedelmi ötödök szerint. Mindezeket kívül a kiadvány tartalmazza a lakással kapcsolatos adattár és a főbb háztartástípusok adatait is.

(Családi költségvetés, 2000. Adattár. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002, 252 old.)

Az Életmód-időmérleg című sorozat legújabb füzet a házasság (élettársi kapcsolat) és a válás társadalmi meghatározottságainak elemzését tartalmazza. Célja a párkapcsolatok formálódásában bekövetkezett változások felvázolása. Az elemzések során a Hivatal 1999/2000 életmód-időmérleg vizsgálatának adatállományát, az 1973, 1983, és 1992. évi társadalmimobilitás-felvétel adatbázisát, valamint az Ifjúság 2000 című vizsgálat adatait használta fel a szerző.

(Bukodi Erzsébet: Házassági-élettársi kapcsolat-válás: társadalmi meghatározottságok. Életmód-Időmérleg. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 61 old.)

A lakáskultúra és a lakásban eltöltött idő felhasználási módszerei a tárgya az Életmód-Időmérleg kiadványsorozat legutóbbi megjelent füzetének. A KSH 1999–2000. évi Életmód-időmérleg felvételének keretében zajlott le a lakáskultúra-vizsgálat, melyre a negyedik periódusban, azaz 2000 nyarán került sor az I. almintán, mely az Életmód-időmérleg felvétel teljes mintájának felére, mintegy 5200 háztartásra terjedt ki. Ennek megfelelően a 15–84 éves népesség körében közel 20 ezer fő időmérlegadatait rögzítették.

A vizsgálat alapcélkitűzése a lakások belső szerkezetének, a lakóhelyiségek funkciók szerinti elkülönítésének, a népesség lakberendezési elképzeléseinek, illetve szokásainak és a lakásban töltött idő jellemzőinek számbavétele volt. A kiadvány e vizsgálat eredményeit mutatja be.

(Lakáskultúra, lakásban töltött idő. Életmód-időmérleg. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 54 old.)

A Szociális Statisztikai Közlemények című sorozat 3. kötete közel 200 önkormányzat segélyezési gyakorlatát mutatja be a helyi demográfiai társadalmi és gazdasági jellemzők alapján. Az első rész a települések legfontosabb demográfiai és foglalkoztatottsági mutatóit, majd főbb bevételi forrását és a szociális ellátásokra fordított kiadásait teszi közzé, a második rész a segélyben részesülő családokból kiindulva mutatja be a segélyezési gyakorlatot; az egyes segélytípusokban, illetve segélykombinációkban részesülő háztartások számát és arányát, a segélyezett háztartások egy főre jutó havi átlagos jövedelmét és segélyösszegét, továbbá a segélyezett háztartások létszám szerinti megoszlását.

(Szociális Statisztikai Közlemények 3. Az önkormányzatok szociális ellátó tevékenységének mutatói 1999–2000. (Településsoros adattár). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 187 old.)

Ausztria népességi viszonyai a 19. században. A tanulmány és az ezt követő tíz tábla bepillantást nyújt a Habsburg Birodalom népességi viszonyaiba a XVIII. század végétől a XX. század elejéig tartó korszakban, az osztrák császár fennhatósága alatt álló, államjogi Ausztriához tartozó területeken. Alapul elsősorban az Ausztriában 1829-ben létesített hivatalos statisztikai szolgálat által közzétett adatok és az ezekhez kapcsolódó fontosabb szakirodalmi munkák szolgáltak. A tanulmány írója felvázolja a népességszám változásainak több mint egy évszázados dinamikáját, összekapcsolva a természetes népmozgalom és a vándormozgalom alakulásával az állami területen belüli – országrészek tartományok és más közigazgatási egységek, kisebb-nagyobb városok és falvak stb. szerinti – tagolásban. Bemutatja a tanulmány a népesség szerkezetét, etnikai, nyelvi és vallási megoszlás alapján, érintve a műveltségi viszonyok (írastudatlanság) alakulását is. A kiadvány magyar és angol nyelven jelent meg.

(Kápolnai Iván: Ausztria népességi viszonyai a 19. században. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Budapest, 2002. 150 old. +trkp. +I-III.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

SINGH, M.P. ET AL.:

A KANADAI STATISZTIKAI HIVATAL BECSLÉSI MÓDSZEREI

(Estimation methods and related systems at Statistics Canada.) – *International Statistical Review*, 2001. 3. sz. 461–485. p.

A tanulmány széles körű áttekintést nyújt azokról a becslési módszerekről, amelyeket a Kanadai Statisztikai Hivatal reprezentatív megfigyeléseiben, más szóval valószínűségi mintákon alapuló felvételeiben használtak a múlt század nyolcvanas éveitől napjainkig. Ezen kívül foglalkozik az általánosított regressziós becsléssel, az összetett becslésekkel (kompozit esztimátorok), a longitudinális és keresztmetszeti súlyozással és becsléssel, az ún. kisterületi módszerekkel, a variancia-becsléssel és egyéb, speciális problémákkal. Egyenlő figyelmet szentel a háztartásstatisztikai és a gazdaságstatisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatos alkalmazásoknak, és ezen belül a keresztmetszeti, illetve a longitudinális vizsgálatoknak. A szerzők sokféle mintavételi eljárást és speciális becslési módszert mutatnak be, ezek közül néhányat részletesen, másokat csupán vázlatosan, míg bizonyos módszerekre csupán irodalmi hivatkozásokkal hívják fel a figyelmet. Az látszott célszerűnek, az alkalmazások szempontjából, ha egy-egy kiemelten fontos vagy jellegzetesen „kanadai” megoldást részletesen bemutatunk. Számos szerző, *Huang és Fuller (1978)*, *Deville és Särndal (1992)*, *Rao és Singh (1997)* dolgozott ki eljárást a kalibrált súlyok korlátosságának biztosítására.

A módszerek, eljárások többsége reprezentatív felvételekhez, megfigyelésekhez kapcsolódik.

A tanulmány következő módszereket, eljárásokat mutatja be.

Munkaerő-felmérés (Labour Force Survey – LFS): 53 000 háztartás havonkénti megfigyelése, elsősorban munkaerő-piaci információk gyűjtése céljából. A felvételnek többlépcsős valószínűségi mintája van, amely hat rotációs csoportból áll. A kanadai háztartás-statisztikai felvételek többsége valamilyen formában kapcsolódik a munkaerő-felméréshez.

Foglalkoztatottság, bérek és munkaórák felvétel (Survey of Employment, Payrolls and Hours – SEPH) egy ún. adminisztratív mintára és egy vállalati mintára épül. Az adminisztratív minta 200 000 levonási jegyzékből, a vállalati minta pedig 10 000 vállalatból áll, és ezek alapján becslik havonta a fizetett alkalmazottak számát, a heti átlagkereseteket, a heti munkaórák átlagos számát stb.

Foglalkoztatottság és a jövedelmek dinamikája felvétel (Survey of Labour and Income Dynamics – SLID): háztartási panelfelvétel a munkaerő-piaci státus és a jövedelmek dinamikájának vizsgálatára, 15 000 háztartásból álló panel alapján.

Az Egészségügyi felvétel (National Population Health Survey – NPHS): panelfelvétel a kanadai népesség egészségi állapotáról, annak időbeni változásáról, a társadalmi, gazdasági és környezeti hatásokról valamint az egészségügyi rendszer működéséről stb. A panelminta 20 000 személyből áll.

A Gyermek- és ifjúkor longitudinális vizsgálata (National Longitudinal Survey of Children and Youth – NLSCY) a csecsemőkortól a felnőtté válásig kíséri a kanadai fiatalok életét, biológiai, társadalmi és gazdasági tényezők tükrében egy 18 000 főből álló panelminta alapján.

A Munkahelyek és foglalkoztatottak felvétel (Workplace and Employee Survey – WES) egy munkahelyekből és személyekből álló kombinált panelmintán vizsgálja az emberi erőforrással való gazdálkodás különböző stratégiáit és ezek hatását a munkahelyek stabilitására, a (tovább)képzésre és a keresetekre. A minta 7 500 munkahelyet és 40 000 foglalkoztatottat tartalmaz. (Ezek a felvételek a továbbiakban az angol nyelvű rövidítésükkel szerepelnek.)

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését *Rettich Béla* szerkesztésében), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszakos kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóirat szemlélt* tartalmaz.

A Kanadai Statisztikai Hivatal reprezentatív megfigyeléseiben többnyire kalibrálást alkalmaznak, ami végeredményben az általánosított regressziós becslés (generalized regression estimator – GREG) alkalmazásához vezet. A mintavételi tervek közvetlen következménye a létszámadatok, értékösszegek Horvitz–Thompson-esztimátorral való becslése, vagyis

$$\hat{Y} = \sum w_k y_k,$$

ahol y_k a vizsgált ismervre vonatkozó megfigyelés a minta k -adik elemére nézve, w_k az ehhez tartozó mintasúly, és az összegzést a minta elemeire kell elvégezni. Kalibrálásán a w_k mintasúlyok olyan korrekcióját értjük, amelynek eredményeként a tekintett becslési összefüggés bizonyos x_k segédváltozók vagy más néven kontrollváltozók esetén becslült értékösszegeként a megfelelő sokaságbeli értéket állítja elő. Háztartás-statisztikai felvételek esetén gyakran alkalmaznak korcsoportokat jellemző kategória-változókat kontrollváltozóként; ennek eredményeként a kalibrált becslések a sokaságbeli korcsoportos létszámadatokot reprodukálják.

Többféle kalibrálási eljárást ismerünk, ezeknek egy *speciális* esete az, amely az előbbi értékösszegekre az

$$\hat{Y}_{\text{GREG}} = \hat{Y} + (\mathbf{X}' - \mathbf{x}')\mathbf{b}$$

általánosított regressziós becslést eredményezi. Itt X' a segédváltozók értékösszegéből álló sorvektor, $\mathbf{x}'$ ennek a mintából származó becslése az eredeti w_k mintasúlyokkal, $\mathbf{b}$ pedig a vizsgált változónak a segédváltozókra vonatkozó regressziós együtthatóiból álló oszlopvektor. Az általánosított regressziós becslésnek számos előnyös tulajdonsága van, például mátrix-invertálás segítségével zárt alakban előállítható. Hátránya viszont az, hogy a végső vagy kalibrált súlyok között, amelyeket $\hat{w}_k = w_k g_k$ alakban szoktak felírni, előfordulhatnak negatívak is, abszolút értékük pedig tág határok között változhat. Ismeretes azonban olyan módszerek, amelyekkel az általánosított regressziós becslés hátrányos sajátosságait ki lehet küszöbölni. A regressziós becslés szórásnégyzete analitikus kifejezéssel becsülhető, az összefüggés alkalmazásához azonban ismerni kell az alapsokaságból kiválasztható elempárok mintába kerülésének a valószínűségét. Ezt a feltételt bonyolultabb minták, például az LFS mintája nem teljesítik, ilyen esetekben $\hat{Y}_{\text{GREG}}$ szórásnégyzetét jackknife-módszerrel szokták becsülni.

Ötletes megoldást dolgoztak ki a Kanadai Statisztikai Hivatal kutatói az összetett becslés, más né-

ven kompozit esztimátor elvének alkalmazására. Összetett becsléseket olyan ismétlődő vagy folyamatos felvételeknél alkalmazhatunk, amelyeknél az egymást követő időszakok mintái között van bizonyos mértékű átfedés; ekkor valamilyen értékösszeg összetett becslése a t időszakban

$$\hat{Y}^c(t) = K\hat{Y}(t) + (1-K)(\hat{Y}^c(t-1) + \Delta\hat{Y}(t)),$$

ahol $\hat{Y}(t)$ a kalibrált becslés ugyanebben az időszakban, $\Delta\hat{Y}(t)$ a szintbeli változás becslése a $t-1$ és a t időszak között a minták közös része alapján és K egy 0 és 1 közé eső súly. $\hat{Y}^c(t)$ szórásnégyzete általában K olyan értéke mellett veszi fel a minimumát, amelyre $0 < K < 1$.

Összetett becsléseket első ízben az Egyesült Államokban vezették be, a Current Population Surveyben (CPS). Időközben egyre bonyolultabb változatokat fejlesztettek ki, ezek azonban mindig konzisztencia-problémákhoz vezettek, ugyanis különböző K súlyok alkalmazása a különböző mutatóknál – például foglalkoztatottnál és munkanélkülineknél – gátolta az adatok összehadhatóságát. A kanadai megoldás, amelyet a LFS-re dolgoztak ki, úgy küszöböli ki ezt a problémát, hogy

- $\hat{Y}(t)$ és $\hat{Y}^c(t-1) + \Delta\hat{Y}(t)$ kombinálását nem a becslült értékösszegeken, hanem a személyi szintű megfigyelések szintjén végzi, és
- az összetett becslés készítését beépíti a kalibrálás folyamatába.

A szokványos kalibrálás a t időszak mintájától megköveteli, hogy

$$\sum \hat{w}_k x_{km} = X_m$$

teljesüljön minden x_m kontrollváltozóra; $\hat{w}_k$ kalibrált súlyt, X_m pedig sokaságbeli értékösszeget jelöl (az összegzés a minta összes elemére vonatkozik). Ezeket a kalibrálási feltételeket ki lehet egészíteni azzal, hogy a jelenlegi mintában szereplő személyeknek a $t-1$ időszakhoz tartozó adatai $\hat{w}_k$ -val súlyozva, a $t-1$ időszak kompozit becslését eredményezzék. Legyen p egy ilyen típusú feltétel sorszáma, X_p az ehhez tartozó értékösszeg (például a foglalkoztatottak létszámának összetett becslése a $t-1$ -edik időszakban); a t -edik időszak mintájának k sorszámú személyére egy x_{kp} változót definiálunk a következőképpen. Ha a tekintett személy részt vett a $t-1$ -edik időszak mintájában, akkor

$$x_{kp} = K y_k(t-1) + (1-K)(y_k(t) + \Delta y_k(t-1)),$$

ahol

$$\Delta y_k(t-1) = 6(y_k(t-1) - y_k(t))/5,$$

és a 6/5 tényező azt tükrözi, hogy a rotáció következtében két egymás utáni időszak mintája között 5/6 mértékű átfedés van. Ha a szóban forgó személy első ízben vesz részt a felvételben, akkor x_{kp} értékét az adott munkaerő-piaci státushoz tartozók arányával tesszük egyenlővé a $t-1$ -edik időszak adatai szerint.

Mint említettük, a Foglalkoztatottság, bérek és munkaórák felvétel (SEPH) kettős mintája egyrészt egy 200 000-es tételű levonási jegyzékből, másrészt egy tízezer egységet magában foglaló vállalati mintából áll. Az adminisztratív rész minta csupán a bérekre és a foglalkoztatotti létszámra vonatkozó információkat tartalmazza, míg a regiszterből származó vállalati minta, a SEPH tárgyát jelentő összes adatra vonatkozóan tartalmaz információt. Az adminisztratív mintából származó aggregált létszám- és béradatok segédváltozóként szerepelnek a regressziós modellben, amely a tízezer elemű vállalati mintára épül. Ez utóbbit ún. modellcsoportokra bontják, és e csoportokon belül külön-külön illesztenek regressziós modellt. Így sokkal jobb illeszkedést lehet elérni, mintha a teljes mintára illesztenének egyetlen modellt. A modellek független változói a havi foglalkoztatott létszámok és a havi bérek, míg a munkaórák száma, az egyes foglalkoztatott kategóriák munkaóráinak aránya, az összesített keresetek stb. játsszák a függő változó szerepét. A becslő függvény analóg a 2. pontban ismertetett esztimátorral.

Mint a bevezetésből kitűnt, a Kanadai Statisztikai Hivatal több panelfelvételt is folytat. A lakossági panelek (SLID, NPHS, NLSCY) mintája a LFS mintavételi tervén alapul, így az első hullám súlyozása adott. A panelpopás ellensúlyozására kétféle eljárást használnak. Az ún. szegmentálás olyan csoportokra bontja a panelmintát, hogy az egyes csoportokon belüli egységek (személyek vagy háztartások) válaszadási hajlandósága nagymértékben hasonló, míg a különböző csoportokban levő egységek válaszadási hajlandósága nagymértékben eltérő. Logisztikus regresszió alkalmazásával a válaszadás valószínűségét lehet modellezni rendelkezésre álló kategóriaváltozók segítségével, ennek eredményeként a minta olyan cellákra bomlik, amelyekben belül a válaszadás valószínűsége azonos. Mindkét esetben a csoportokra, cellákra bontás az eggyel korábbi hullámból származó információk alapján, majd az egyes csoportokhoz tartozó, válaszoló egységeknél azonos korrekciós tényezővel ellensúlyozzák a panelpopást.

A panelsúlyozás utolsó fázisa mindkét esetben olyan kalibrálási eljárás, amellyel a mintát, illetve a mintából származó becsléseket a kiválasztás idő-

pontjának megfelelő korcsoportos népességszámoknak megfelelően igazítják.

Bizonyos esetekben keresztmetszeti adatok előállítására van igény panelminták alapján. Az adott időszak demográfiai jellemzőihez való igazítás önmagában nem elégséges; a recept az, hogy a panelmintát ki kell egészíteni egy olyan mintával, amelyet a sokaságnak a panel által le nem fedett részéből választanak ki.

A Kanadai Statisztikai Hivatal a kisterületi becslési módszerek alkalmazásának és kutatásának egyik úttörője volt. Mivel ez a témakör a magyar Központi Statisztikai Hivatal gyakorlatában kissé háttérbe szorult, érdemes felidézni annak kiinduló pontját. Eszerint, kisterületi becslési problémáról akkor szólnunk, ha adott egy valószínűségi minta, amely országos szinten reprezentatív, kielégítő pontosságú; bizonyos területi részletezések esetén azonban ez már nem érvényes. Hazai viszonylatban tipikus példa erre egy jó tulajdonságokkal rendelkező országos minta, és annak megyei (vagy régió szintű) részmintái.

A különböző kisterületi módszerek közös jellemzője a „kölcsonözzünk erőt” elve. Ez az elv megfigyelhető a legegyszerűbb módszereknél is, mint például a „hasonló” kis területek egyesítése, összevonása, vagy adott kis területre vonatkozó, de különböző időpontokhoz tartozó megfigyelések egyesítése, átlagolása (pooling).

Az egyik leggyakrabban alkalmazott kisterületi módszer a Kanadai Statisztikai Hivatalban jelenleg az

$$\hat{Y}_d = \lambda_d \hat{Y}_{1d} + (1 - \lambda_d) \hat{Y}_{2d}$$

alakú kombinált becslés, ahol $\hat{Y}_{1d}$ mintából származó (például általánosított regressziós) becslés, $\hat{Y}_{2d}$ pedig modellalapú becslés, λ_d pedig 0 és 1 közé eső súly. Az $\hat{Y}_{2d}$ komponens általában szintetikus becslés, ami azt jelenti, hogy egy nagyobb terület valamilyen adatát, például átlagát, a terület egy részére is jellemzőnek tekintjük. Jelölje N_d a „ d ” területhez tartozó esetszámot a sokaságban, $\tilde{N}_d$ ennek becslését a mintából; a LFS-ben a következőképpen meghatározott kombinált becslést használják:

$$\lambda_d = 1, \quad \text{ha } \tilde{N}_d \geq 2 N_d / 3$$

és

$$\lambda_d = 3 \tilde{N}_d / (2 N_d), \quad \text{ha } \tilde{N}_d < 2 N_d / 3.$$

A bonyolult felvételekből származó adatok szórásnégyzetének becslésével kapcsolatban számos kutatási eredmény és tapasztalat halmozódott fel a Ka-

nadai Statisztikai Hivatalban. A kutatások fő témaköréi a következők:

- linearizáláson alapuló módszerek kétfázisú minták, általánosított regressziós becslés, valamint nem lineáris és nem sima statisztikák esetén,
- a szórásnégyzetre vonatkozó ún. jackknife-esztimátor linearizálása,
- a szórásnégyzet becslése longitudinális vizsgálatokban,
- a minta másodlagos feldolgozásán alapuló szórásnégyzetbecslő eljárások empirikus összehasonlítása stb.

A Taylor-soros közelítésből kiindulva, kidolgoztak egy módszert, amelyet a „becslő egyenletek” módszerének neveztek el, és amelyet a bonyolult felvételekből származó adatok széles körére vonatkozóan lehet alkalmazni a szórásnégyzet becslésére. A becslő egyenletek módszerével kezelhető feladatok közé tartoznak többek között az általánosított regressziós becsléssel előállított adatok, továbbá a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos több mérőszám, mint a Gini-koefficiens, a Lorenz-görbe ordinátája, kvantilisok stb. A bonyolult jövedelem-eloszlások esetén alkalmazható szórásbecslő eljárásokra vonatkozó empirikus összehasonlítás a Taylor-soron alapuló linearizálás teljesítményét mutatta a legjobbnak, ezt követte második helyezettként a bootstrap-módszer. Más típusú feladatoknál természetesen másképpen alakul a szórásnégyzetbecslő módszerek teljesítmény szerinti sorrendje. A kalibráláson alapuló módszerekkel kapcsolatos vizsgálat eredménye szerint például a jackknife-módszer torzítása mindig kisebb volt, mint a Taylor-soros közelítésből adódó varianciabecslő formuláé, bár a torzítás egyik esetben sem volt jelentős mértékű.

A legtöbb szórásnégyzetbecslő eljárás figyelmen kívül hagyja az imputálás hatását, és ezáltal alábecsüli a szórásnégyzetet. Van azonban olyan szórásnégyzetbecslő módszer is, amellyel az imputálás hatása figyelembe vehető: ehhez a mintát fel kell bontani egy ténylegesen válaszoló és egy imputált részre. A teljes szórásnégyzet akkor egy összeadható ismérv esetén formálisan

$$\text{Var}(\hat{Y}) = \text{Var}(\hat{Y}_V) + \text{Var}(\hat{Y}_{\text{IMP}}) + \text{Cov}(\hat{Y}_V, \hat{Y}_{\text{IMP}}),$$

ahol $\hat{Y}_V$ és $\hat{Y}_{\text{IMP}}$ a tekintett ismérv becslése a minta válaszoló, illetve nemválaszó részén (ahol a hiányzó válaszokat imputálták). Az ezen az elven működő szórásbecslő eljárások a Kanadai Statisztikai Hivatal SIMPVAR nevű programrendszerében a felhasználók rendelkezésére állnak.

A speciális problémák közül a többféle keretből kiválasztott minták kezelését és az eloszlásfüggvények

becslését kell kiemelni. A többféle (gyakorlatilag általában kettős) keretből való mintavételre akkor kerül sor, amikor egy nem teljes lista, illetve adatállomány – például egy hiányos regiszter – alapján kell kiválasztani a mintát, és azt adatgyűjtés során megfelelő eljárással ki kell egészíteni. (Egy ilyen típusú, a kiskereskedelmi áruforgalom megfigyelésére szolgáló mintát 1993-ban a Kanadai Statisztikai Hivatal munkatársai kidolgoztak a magyar KSH részére.) A becslési eljárás a komponensmintákhoz tartozó becslések lineáris kombinációjának a két minta átfedésén való optimalizálásával adódik.

Az eloszlásfüggvények becslésének fontosságát az jelzi, hogy kvantilisokat az eloszlásfüggvény invertálásával becslünk. Ebben a vonatkozásban az állapítható meg, hogy az általánosított regressziós becslés, bár aszimptotikus tulajdonságai nem a legkedvezőbbek, mégis hatékony és stabil eszköze a kvantilisok becslésének. Ezt a megállapítást empirikus tapasztalatok támasztják alá.

A Kanadai Statisztikai Hivatalban használt becslési módszerek egy jelentős részét a GES programrendszerbe (általánosított becslő rendszer) építették be (Generalized Estimation System – GES). A GES nagyon sokoldalú, 1996-ban például ezzel végezték az itáliai Fogyasztási kiadások felvétel kalibrálását. A kanadai LFS feldolgozását azonban nem a GES, hanem egy külön arra a célra kialakított célprogram segítségével végzik.

A GES segítségével megoldhatók a következő feladatok:

- értékösszegek, átlagok, hányadosok becslése a hozzájuk tartozó megbízhatósági mérőszámokkal együtt,
- szeparált és kombinált hányadosbecslések, regressziós becslések, utólagos rétegzésen alapuló becslések, iteratív skálázások,

feltéve, hogy a következő mintavételi tervek valamelyikével van dolgunk:

- egyszerű véletlen kiválasztás, visszatevéssel vagy anélkül, adott rétegzés mellett;
- rétegzett csoportos kiválasztás és rétegzett kiválasztás nagysággal arányos valószínűség szerint;
- rétegzett többlépcsős minták, mikor egyidejűleg csak a lépcsők egyikének megfelelő kiválasztást lehet elvégezni;
- rétegzett kétfázisú minták, feltéve, hogy minden rétegben és minden fázisban csak egyszerű véletlen kiválasztás lehetséges.

A jelen ismertetés természetesen nem helyettesíti az eredeti dolgozat elolvasását, ami elsősorban a reprezentatív megfigyelésekkel kapcsolatos becslésekkel foglalkozó statisztikusok számára igen fontos lehet.

(Ism.: Mihályffy László)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

RUSER, JOHN E.:

A FOGLALKOZTATÁSI KÖLTSÉGINDEX

(The employment cost index: what is it?) – *Monthly Labour Review*, 2001. 9. sz. 3–16. p.

A foglalkoztatási költségindex (Employment Cost Index – ECI) célja, hogy a munkaerő árának változását mérje az egy órára jutó alkalmazási költséggel. A közgazdászok egy része úgy értelmezi, mint a vállalkozásra nehezedő költségnyomást, ami árának emelésében testesül majd meg. Az index nemcsak a bér, hanem az egyéb, a munkavégzéshez kapcsolódó juttatások változását is méri, rögzítve a megfigyelendő elemeket. A fix súlyozású, illetve Laspeyres-típusú index képes kiszűrni a foglalkozási szerkezet változásának az árindexre gyakorolt hatását. Ruser cikke szeretné az olvasókat jobban beavatni az ECI műhelytitkaiba, kezdve az ezt megalapozó adatgyűjtéstől az olyan módszertani kérdéseken át, mint a helyettesítési rés (amit a fogyasztói árindex esetében a sokat idézett Boskin-jelentés fogalmazott meg), egészen addig, hogy minek a jelzésére alkalmas egyáltalán ez a mutató.

Az Egyesült Államokban, amelynek statisztikai gyakorlatát ismerteti a szerző – aki a BLS (Bureau of Labor Statistics) egyik vezető munkatársa –, az index bizonyos foglalkozásokra vonatkozó adatgyűjtésen alapul. A vizsgált foglalkozások köre a versenyszférát és a költségvetést egyaránt átfogja, teljes körűvé tétele után pedig az adatok az egész nemzetgazdaságot (az agrárágazatok kivételével) jellemzik az alkalmazásban állók vonatkozásában. Nem szerepelnek benne viszont a vállalkozók és segítő családtagjaik, továbbá a munkaadók sem.

A mintát, amely a szélesebb körű, ún. kompenzációs felmérés almintája, három lépcsőben alakították ki. Az első lépcső a földrajzi egység, a második a vállalkozás vagy a költségvetési intézmény. A második lépcsőben kiválasztott egységekben a BLS munkatársaival közösen meghatározott eljárási rend szerint határozták meg a megfigyelendő foglalkozásokat (3. lépcső). A mintavétel típusa rétegzett, nem arányos minta. A gazdasági egység (illetve foglalkozás) mintegy öt évig marad a mintában, évente négyszer szolgáltatva adatot a márciusban, júniusban, szeptemberben illetve decemberben fizetett munkavállalói kompenzációról. Egy-egy gazdálkodó szervezet az összes kiválasztott foglalkozást művelőre vonatkozóan együttesen adja meg ezt az adatot. Az első személyes felkeresés után a következő felvételre általában telefonon kerül sor. A mintából pél-

dául a vállalat megszűnése miatt esnek ki elemek. Ezeket 1981 óta pótolják, de az alkalmazott pótlási rendszer azóta többször is változott. A jelenleg használt módszer megpróbálja az egyes gazdasági ágak eltérő továbbélési valószínűségéből származó torzítást kiküszöbölni. 2001 júniusában 7365 vállalkozás mintegy 31 100 foglalkozásából, illetve 790 költségvetési intézmény 3800 foglalkozásából állt a minta, de cél annak további bővítése. Az adatgyűjtés a megfigyelési időszakra (ami az adott hónap 12. napját magába foglaló fizetési időszakot jelenti) vonatkozóan a teljes bruttó keresetre és a következő egyéb kompenzációs elemekre terjed ki: fizetett távollét díjazása, egyéb kiegészítő pénzbeli juttatás (például a hétvégi munka díjazása, jutalék stb.), fizetett biztosításból eredő jövedelem (például betegállomány díjazása), függetlenül a kifizetőtől, nyugdíjalap vagy öngélelyező egyleti juttatások és egyéb juttatás típusú jövedelmek.

Minden adat egy órára vonatkozik, ami az éves kifizetett juttatás és a ledolgozott órák hányadosa.

A cikk konkrét számpéldát tartalmaz arról, hogy több eltérő jellemzőjű munkáltató esetében miként alakul a fizetett szabadság, illetve az egészségbiztosításból eredő juttatás egy órára jutó átlagos értéke. Ha a juttatást meghatározó feltételek vagy a juttatás formája változik, természetesen ezt a számítás módszerében is kifejezésre kell juttatni. A juttatás jellegű adatok nem mindig foglalkozás szintűek, hanem gyakran csak magasabb aggregáltságúak, és foglalkozási csoportra történő leosztás részben csak becsléssel lehetséges. (Például a szabadságra jutó bér mintegy 90 százalékban ismert a foglalkozások szintjén is, szemben a betegállomány idejére kapott díjazással, ahol az arány csak 34 százalékos.)

A BLS munkatársainak az a feladatuk, hogy az egyes juttatási elemeknél a foglalkozási szintnek legjobban megfelelő módszert keressék. Míg a rendszeres kifizetések kezelése kevés kivétellel megoldott, az ún. esetieket (például az ún. szabadságra kifizetett jutalom) általában nem abban az időszakban fizetik, amire vonatkoznak, hanem például az év végén, megnövelve így a szezonálisan nem kiigazított indexet. Az eseti juttatások kezelése több módon történhet. Van amikor az adatokban tovább vezetnek, van amikor viszont csak a bázisnál veszik figyelembe. A nem rendszeres kifizetések időbeli ingadozása miatt az index szezonális kiigazítása mindenképpen szükséges.

Az elemi indexadatok teljes körűvé tétele két lépcsőben történik. A módszer részletes leírása a

cikk végén lévő Függelékben külön szerepel. 1995 óta a Foglalkozásonkénti kereseti felvétel 1990 célja az egyik teljeskörűsítési faktor. Az első lépésben ágazatonként, azon belül foglalkozások szerint kerül sor az index képzésére: a referenciaidőszak adatát elosztják a bázisidőszakéval. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a helyettesítés miatt a cellában a két összehasonlított időszakban eltérő foglalkozás szerepel. Ezért az index t_1/t_0 és t_0/t_1 relációban is kiszámításra kerül, a tényleges index pedig a kettő mértani átlagaként áll elő.

Az ECI – mint említettük – alapvetően Laspeyres-típusú index, azaz a bázisidőszak foglalkozási struktúrája kerül rögzítésre, jóllehet nem tekinthető klasszikus Laspeyres-indexnek, hiszen nincs évenkénti súlycsere, hanem az 1995. évi foglalkozási felvétel alapján történt a „kosár” rögzítése. Elvileg nem kizárt a Paasche-formula használata sem, amikor arra a kérdésre keressük választ, hogyan nőtt volna a munka ára, ha az ágazati és a foglalkozási szerkezet korábban is olyan lett volna, mint a jelenlegi. A kétfajta számítási módszer eredménye azonban természetesen különböző. Az ún. helyettesítési rést egyik számítási mód sem tudja kiszűrni. (Helyettesítési rést okoz például, ha a segédápolók bére kevésbé gyorsan nő, mint az ápolóké, ezért az egészségügyi intézmények az ápolók munkájának egy részét segédápolók által is működtethető műszaki berendezésekkel váltják ki. Ebben az esetben a Laspeyres-index a Paasché-nál nagyobb költségnövekedést jelez, pusztán a helyettesítési hatás miatt.) Az egyik túl-, a másik alulbecsüli a változást, ezért ideális lenne az olyan kereszt-index használata, mint a Fisher-index vagy a hasonló logika alapján felépülő Tornqvist-index. A torzítás mértékéről több tanulmány készült, és a felhasználók jobb informálása érdekében a BLS ma már a Laspeyres-

index mellett több más típusú indexet is közread. A munkaerő költségindex számításának reagálnia kell a juttatási elemekben bekövetkező változásokra is. Jelenleg folyik például a mind szélesebb körben terjedő ún. részvényjuttatás figyelembevételi módszerének a kialakítása. Ez azért sem egyszerű, mert a részvényjuttatásának több, eltérő időbeli elhatárolhatóságú formája van, és külön gond a részvények adott időszaki értékének meghatározása is. A BLS jelenlegi álláspontja szerint ezen juttatás megfigyelését hasznosabb külön felvétel keretében végezni.

Az eddigi adatok azt bizonyítják, hogy az ECI bizonyos elemei kevésbé érzékenyen reagálnak az üzleti élet változására, mint például az egy órára jutó kereset. Ez a megállapítás nem általánosítható a munka minden típusára, amit a szerző egy sor példával illusztrál.

Az ECI mellett a kompenzációs költségre vonatkozóan a BLS két másik mérőszámot is közread. Az egyik az ECEC (Employer Costs for Employees Compensation), a munkavállalói kompenzáció, amely az egy órára jutó költségeket számszerűsíti ágazatonként, területi egységenként, foglalkozásonként, vállalati nagyságkategóriákként, teljes és részidős munkavállalókra bontva. Míg az ECI a változást méri, ez utóbbi a költség szintjét. Emellett a BLS Termelékenységi és Technológiai Irodája is rendelkezik egyfajta számítási módszerrel, amelynek a célja viszont más, mint az ECI-é.

A zárszóban a szerző megállapítja, hogy ma a foglalkoztatási költségindex az amerikai statisztika egyik alapmutatója, az infláció mérésének fontos jelzőszáma. Ha ismerjük természetét, könnyebb megérteni a bér- és árinfláció összefüggését is.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

LADSTÄTTER, J.:

KÜLFÖLDIEK AUSZTRIÁBAN

(Volkzählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse.) – *Statistische Nachrichten*, 2002. 1. sz. 8–13. p.

A *Statistische Nachrichten* rendszeresen közöl előzetes adatokat a 2001. évi ausztriai népszámlálásról. A folyóirat tavalyi októberi, novemberi és decemberi számaiban már jelentek meg publikációk a múlt évben végrehajtott számbavételről. A viszonylag gyors adatközlést az tette lehetővé, hogy az oszt-rák népszámlálások történetében először számítógé-

pes háttér segítette az adatgyűjtési, dokumentálási, tárolási és feldolgozási folyamatokat. A szerző szól azokról a későbbiekben kamatoztatható előnyökről is, amelyeket a számítógép alkalmazása jelent. Mivel a népszámlálási kérdőíveken nem csak numerikus adatok szerepelnek, szükség volt a különböző, nem számszerű adatok kódolására a későbbi, számítógépes feldolgozhatóság érdekében. A dolgozatban szereplő adatok ún. „nyers adatokként” kezelendők, hivatalos státusuk nincs, csupán a népszámlálást követő első megközelítésbeli áttekintésnek tekinthetők, így az adatok lényegében csak jelszértékekkel bírnak a lejátszódott folyamatokat és tendenciákat illetően.

A népszámlálási fordulónapon, 2001. május 15-én 730 200 olyan személyt regisztráltak, akiknek fő lakhelyük ugyan Ausztriában van, de nem rendelkeznek osztrák állampolgársággal, azaz külföldieknek tekintendők. Arányuk az összlakosságon belül jelentős, megközelíti a tíz százalékot (9,1 %).

Ezzel az adattal Ausztria az európai országok között a negyedik helyen áll.

Az európai uniós tagországok állampolgárai a külföldiek között számszerűen csekély szerepet töltenek be. Csak 110 ezer uniósbeli külföldi él Ausztriában (köztük 74 400 német), ami az összes külföldinek csak 15 százaléka. Csaknem minden második külföldi (328 ezer személy, az összes 45 százaléka) az egykori Jugoszlávia utódállamaiból származik. (Ezeknek is a fele a mai Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból, közelebről Szerbiából és Montenegróból.) Számuk 155 800 fő.

A külföldiek jó egyhatoda (130 100 fő) török állampolgárságú. A maradék 22 százalék külföldi a világ legkülönbözőbb államaiból származik. Közöttük legtöbben a lengyelek (22 600) és a románok (18 400) vannak. A census 13 ezer magyart vett számba, ami az összes külföldi két százalékát sem éri el.

Az elmúlt tíz esztendőben 212 500 fővel növekedett az Ausztriában lakó külföldiek száma, ami csaknem ugyanolyan mértékű változást jelent, mint az előző népszámlálást megelőző évtizedé. (Akkor 226 ezer volt a számuk.) Az 1991. évi népszámlálásra éppen az évtized fordulójára eső kivándorlási hullám csúcspontja idején került sor. Az egész kérdést 1961 óta folyamatában tekintve megállapítható, hogy a külföldiek száma folyamatosan növekszik. A négy évtizeddel ezelőtti szám még csak mintegy százezer volt, a 2001. évi pedig meghaladta a hét-százezeret.

Az utóbbi tíz év 41 százalékos növekedése csoportok közötti szóródást mutat. A két alapvető csoport, az európai uniós külföldieké és az Európai Unió kívüli külföldieké, számárányát tekintve csak kevéssé különbözik egymástól. Az előbbieknél vannak kevesebben (39%), gyarapodásuk is átlag alatti, míg az utóbbiak, alig vannak többen (42%), viszont számuk gyorsabban növekszik.

A nemzetiségeket tekintve a törökök növekedése csekélynek nevezhető (10%), különösen, ha a jugoszláv utódállamok polgáraiéval vetjük össze, hiszen ezeknek a növekedése 66%, ami messze meghaladja az átlagot. Lélekszámra kivetítve mindez 130 100 törököt és 328 400 jugoszláv utódállambeli polgárt jelent. A számok tükrözik a boszniai-koszovói-válság világpolitikai következményeit.

A népszámlálást megelőző tíz évben nem egyenletesen változott a külföldiek száma. Nagyobb

mértékű bevándorlásuk elsősorban a kilencvenes évek elejére volt jellemző. A folyamat 1994-ig tartott, azóta számárányuk csak kisebb mértékben módosult.

Gyakran tesznek tévesen egyenlőségjelet a külföldiek számának növekedése és a külföldiek bevándorlása közé. Pedig ez a szám nemcsak a bevándorlásból adódik, hanem további összetevőket is figyelembe kell venni. Az 1991 és 2001 közötti évtizedben kerekén 170 ezer Ausztriában élő külföldi kapott osztrák állampolgárságot. Az itt élő külföldiek születési többlete (a relatíve nagyobb születésszám és a relatíve kisebb halálozás miatt) 96 ezer fős gyarapodást eredményezett. A bevándorlási egyenlegben ez plusz 287 ezer külföldi személyt jelent. Az utolsó tíz évet összesítve viszont megállapítható, hogy nyolcvanhétezerrel több volt a kivándorlók száma a bevándorlókénál.

A külföldiek eloszlása a szövetségi köztársaság területén egyenetlen. A tartományok között Bécs az első. A főváros lakóinak 16 százaléka rendelkezik külföldi útlevéllel. A következők: Vorarlberg 14 százalékkal és Salzburg 12 százalékkal. A legkevesebb külföldi Burgenlandban és Stájerországban él (5-5 %). Alig vannak többen Karinthiában és Alsó-Ausztriában (6-6%). Tíz évvel ezelőtt még Vorarlberg fél százalékponttal megelőzte Bécset. Ezzel szemben az elmúlt évtizedben Vorarlbergben a külföldiek aránya csak kisebb mértékben emelkedett, Bécsben viszont jó negyedével nőtt a számuk.

Salzburg (20%) Bécs előtt jár és Wels is közel van a fővároshoz 16 százalékos arányával. Az osztrák átlagot tizennégy város és járás haladja meg, ezek legnagyobb része az ország nyugati részében található.

Nagyon szemléletes az a térkép, amely a települések és környezetük viszonylatában mutatja be a külföldiek jelenlétét. A városokban, a városok környékén, valamint az idegenforgalmi szempontból kedvelt területeken nagyobb a külföldiek jelenléte, néhány esetben kiugróan magas. Reute járásban Jungholz áll az élen (51%). A Bregenz járásbeli Mittelbergben 37 százalék külföldit vettek számba. Mindkét település csak német területen keresztül érhető el, azaz viszonylagosan elszigeteltek az „anyaországtól”. Az idők folyamán számos német állampolgár települt ide. Több községben a népesség legalább egynegyedét külföldiek alkotják. Sokan közülük idegenmunkások, vendégmunkások vagy éppen németek, akik osztrák idősök otthonaiban élnek.

Érdekes képet mutat a lakosság korfája állampolgárság szerinti bontásban. Az osztrák állampolgároknál mintegy harmincöt éves életkortól a korfa némiképp piramisra emlékeztet. A fiatalabb évjárat-

oknál a korfa alig észrevehető gyarapodást mutat (oka a betelepülők honosítása), majd ötvenöt éves kortól igen jelentős a halandóság.

A török állampolgárok átlagéletkora alacsony. A legtöbben, mintegy kétharmaduk, a legaktívabb kenyérkereső életkorban vannak. Csaknem egyegyedük tizenöt év alatti gyermek, és csak három százalékuk hatvan éves vagy idősebb, azaz nyugdíjas kategóriába sorolható. A férfiak korfájából kitűnik, hogy sok a huszonöt-nyolcvan év közötti, ami az 1990 körüli bevándorlási hullámra vezethető vissza. A korfán nyomon követhető csökkenés a visszatelepülésekkel, illetve az osztrák állampolgárság elnyerésével magyarázható. A nőknél a húsz-harminc éveseknél felismerhetően jelen van a családalapítás motívuma.

Az egykori Jugoszlávia polgárainál magas a gyermekek aránya (23%), ugyanez a mutató az osztrákoknál csak 16 százalék. Az idősek száma alacsony – 6 százalék, az osztrákoknál pedig 22 százalék. Az életkor szerint struktúra nem olyan fiatal, mint a törököknél. A korpíramis két „csúcsot” mutat, annak a két bevándorlási hullámnak megfelelően, amelyek egyike a hetvenes évekre esett (és amely már megjelent az 1991. évi népszámlálás eredményeiben is), a másik pedig a kilencvenes évek balkáni válságával esik egybe.

Az Európai Unió országainak állampolgárai nagyon sokszor tanulás vagy munkavállalás, megélhetés miatt jönnek az országba, jellemzően huszonöt és negyvenöt év közöttiek. A keresőképes korúak aránya 72 százalék, de azért sokan vannak közöttük, akik életük utolsó éveit itt szeretnék leélni (18%). Így érthető, hogy a gyermekek aránya igen alacsony (10%).

A külföldiek között több a férfi, mint a nő. Az osztrákoknál száz férfira száznyolc nő jut, a külföldiekénél ez az arány száz a kilencvenhez. A nemek ilyen megoszlása különösen jellemző a jugoszláv utódállamok polgáira. Az Európai Unió állampolgárai között szintén több a nő, igaz nem sokkal (száz a százkettohöz az arány). A törököknél megint más a helyzet. Ott lényegesen kevesebb a nő, hiszen száz férfira csak hetvennyolc nő jut. Az elmúlt tíz évben a nemek között számszerűsíthető viszony minden állampolgári kategóriában kiegyenlítődött, azaz a nők túlsúlya mind Ausztriában, mind az Európai Unió tagállamaiban csökkent, és ugyanígy csökken a férfiak túlsúlya az unión kívüli országok állampolgárai esetében is.

(Ism.: *Rettich Béla*)

LIANG, Z.:

A MIGRÁCIÓ KORSZAKA KÍNÁBAN

(The age of migration in China.) – *Population and Development Review*, 2001. 3. sz. 499–524 p.

Az elmúlt fél évszázad alatt a Kínai Népköztársaságban számos, figyelemre méltó demográfiai változás következett be. Az 1950-es és 1960-as években a születéskor várható átlagos élettartam jelentősen emelkedett. A hetvenes évtizedben és a nyolcvanas évek első felében a termékenység meredeken csökkent. A nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évtized a nagy migráció periódusaként jellemezhető. Ma minden nagyobb kínai nagyvárosban jelen vannak a migránsok, akik között sokféle foglalkozású személyt találunk: legtöbben építőipari munkások, taxifoförök, vendéglátóipari dolgozók és a szabadpiaci vállalkozások kiskereskedői. A vándorlók megváltoztatják a városi Kína arculatát.

Kínában hosszú ideig akadályozta a migrációra és az urbanizációra vonatkozó kutatásokat az ilyen jellegű adatok hiánya. Migrációra vonatkozó kérdéseket a Kínai Népköztársaság első három népszámlálása (1952, 1964, 1982) nem tartalmazott. 1987 után viszont számos felvétel és census készült, amelyekben már a migrációval kapcsolatos információkat is gyűjtötték. Mind az 1987. évi, mind az 1995. évi egyszázalékos mikrocensus tartalmazott migrációval kapcsolatos olyan kérdéseket, amelyek az 1988. évi kétezrelékes termékenységi és születésszabályozási felvételben is szerepelt. A kapott adatokat a kutatók olyan szempontból elemzik, hogy melyek tükrözik legjobban az 1982 és 1995 közötti változásokat, ugyanis ez az a periódus, amikor Kína nagy lépéseket tett a piacgazdaság felé.

Az 1950-es évek végétől a Kínában létrehozott háztartás-nyilvántartási rendszer alapvetően meghatározta az egyének mozgásszabadságát. A rendszer szabályozta, hogy ki hol élhet és veheti igénybe a közösségi szolgáltatásokat. Napjainkig az egyén városi háztartás-nyilvántartási státus nélkül nem vásárolhat élelmiszert és nem juthat álláshoz a városban. Az a személy, aki el akar vándorolni, annak a helyi hatóságtól engedélyt kell szereznie, amelyen szerepel a jelenlegi lakhely és a céltelepülés neve. Ilyen körülmények miatt nehéz az engedély nélküli migráns számára a városi élet. Ez a rendszer volt a fő oka a faluból városba tartó vándorlás kibontakozásának. A városi háztartás-nyilvántartási státus megszerzése létérdek, hogy igénybe vehessék a közösségi szolgáltatásokat és támogatásokat (lakás, orvosi ellátás, élelmiszer-beszerzés). Falun ezek az ellátások hiányoznak.

A nyilvántartási rendszer nagyon hatásosan működött, megakadályozta a falusiak városba áramlását, így alacsony szinten tartotta a városi népesség arányát. Az urbanizáció története Kínában négy szakaszra osztható. Az első szakasz (1951–1960) a falvakból a városba irányuló széles körű migráció periódusa volt. Ez egybeesik az első ötéves tervvel (1952–1957) és a „nagy ugrással”, amely 1958-ban kezdődött. A szovjet modell mintájára ebben az időszakban a nehézipari beruházások erőltetett ütemű növelését szorgalmazták. A parasztok munkájára nagy szükség volt a városokban. Ennek eredményeként a népesség húsz százaléka 1960-ban már városokban élt. Ebben az időszakban a falusiak milliói kerültek – ráadásul igen könnyen – városi környezetbe.

A második periódusban (1961–1965) a városi népesség aránya meredeken zuhant. Az ország mezőgazdasága képtelen volt ellátni élelmiszerrel a megnövekedett létszámú városi lakosságot (1960-ban 130 millió főt). A városi népesség számát 24 millió fövel csökkentették, többnyire úgy, hogy hazaküldték a falvakból elvándoroltakat.

A harmadik periódus (1966–1977) idején az urbanizációs szint kissé csökkent, mivel pártkádereket, értelmiségieket és fiatalokat küldtek vidékre. A városi népesség aránya ebben az időszakban 17 százalékkal körül mozgott.

A negyedik szakasz (1978-tól lényegében napjainkig tart) a felgyorsult falusi–városi migráció és a növekvő urbanizáció periódusa. Miközben jelentősen nőtt a mezőgazdaság termelékenysége, egyre kisebb szükség volt a korábbi nagyszámú falusi munkaerőre. A piacgazdaságra való áttérés fokozatosan átalakította a városok iparszerkezetét, és egyre több foglalkoztatási lehetőséget teremtett a gazdaság nem állami szektorában. A gomba módra szaporodó közös vállalatok nagy keresletet támasztottak a migránsok iránt. A kínai statisztikai hivatal szerint 1991-ben a városokban foglalkoztatottak 39 százaléka már nem az állami szektorban dolgozott.

Az 1987. július 1-jei egyszázalékos mikrocenzusban a mintába eső háztartások minden személyétől megkérdezték, hogy az elmúlt öt év során változtattak-e lakóhelyet. A tartományok közötti migránsoknál az elköltözés, illetve odaköltözés helyét is meg kellett nevezni. A településeket három csoportba osztották: nagyváros (1 millió fönel nagyobb), város és falusi térség. A migráció okait szintén feljegyezték.

A másik egyszázalékos mikrocenzust 1995 októberében hajtották végre. Ez a felvétel ugyanazokat a kérdéseket érintette, mint az 1987. évi, kivéve a migráció okaira vonatkozókat, így a szerző e tanulmányában az 1990. évi kínai népszámlálási adatokat

használta fel. Kínában is megkülönböztetnek állandó és ideiglenes elvándorlókat. Állandó vándorlás az azt értik, amikor a migránsok megszerzik az odavándorlás helyén az állandó háztartás-nyilvántartási státust, míg az ideiglenes vándorlók ezzel nem rendelkeznek. Az utóbbi csoportba tartozók is két részre oszthatók aszerint, hogy van-e ideiglenes regisztrációs igazolványuk vagy sem.

Mindkét felvétel úgy definiálta az ideiglenes vándorlókat, hogy az adott helyen nincs állandó háztartás-nyilvántartási státusuk és legalább fél éve ott tartózkodnak. Így az adatfelvételtől hiányoznak azok, akiknél ez a tartózkodási idő fél évnél rövidebb. Az 1990. évi népszámlálásnál az állandó vándorlókra más meghatározás érvényesült, a regisztrált státus mellett legalább egyéves ottani tartózkodásra is szükség volt. Más felvételek szerint ideiglenes vándorló az, aki az összeírás helyén tartózkodik, de az odaköltözés helyén még nincs regisztrálva. A kutatók egyetértenek abban, hogy szinte lehetetlen a belső kínai vándorlás adatait pontosan meghatározni. Úgy vélik, ez a szám 50 és 90 millió között lehet. Az 1990. évi népszámláláskor az ideiglenes vándorlók számát 70 millióra becsülték. A Pekingre és Sanghajra vonatkozó 1994. évi felvétel arányait egész Kínára kiterjesztve 70-90 millió ideiglenes vándorlóval számolnak. Egy hasonló megközelítésű másik felvétel ugyanezt a nyolcvanas évek végén 50-60 millióra teszi.

A becslések közül a nemzeti reprezentatív felvételek és a népszámlálás adatai fogadhatók el leginkább, ezek szerint 1982-ben az ideiglenes vándorlók száma 11, 1989-ben 18, 1990-ben 30, 1995-ben 56, míg 1996-ban 68 millió fő volt.

A legtöbb embert (1995. évi adatok szerint) Peking vonzotta (2 millió), amit Sanghaj követett (1,7 millió). A sűrűn lakott part menti tartományoknak (Csiangszu, Csöcsiang, Santung, Kuangtung) szintén sok migránsa volt. Kuangtungnak (Kanton) volt a legtöbb ideiglenes vándorlója, számuk megközelítette a 7 millió főt, az összes 13 százalékát. E tartomány nevezhető a kínai gazdasági átalakulás zászlóshajójának, mivel az ország négy különleges gazdasági övezetéből három (közülük is talán a leghíresebb, a Hongkonggal szomszédos Sencsen) itt található.

Az ideiglenes vándorlók az egyes tartományok népességéből jelentős arányban részesednek. Legnagyobb ez a ráta Pekingben, és a legnagyobb metropolisz, Sanghaj, csak a második. Számos kínai tengerparti tartományban magas a migránsok aránya, mivel ezek a tartományok az ország legdinamikusabban fejlődő régiói. A négy különleges gazdasági övezet megalapítása után 1984-ben 14 tengerparti

várost nyitott fejlesztési övezetté nyilvánítottak, ahol különleges gazdaságpolitikát érvényesítettek (például adókedvezményekkel ösztönözték a közös vállalatok megalapítását). A tengerparti tartományok mellett Kína legnagyobb népességű tartományának, Szecsüannak négyemillió ideiglenes bevándorlója volt 1995-ben. Figyelemre méltó, hogy Kína távoli tartományai sem kivételek, mindegyikük vonzza az odavándorlókat.

A migrációt vizsgálva fontos megismerni a költözés távolságát, pontosabban azt, hogy az elvándorlás tartományon belüli-e vagy tartományok közötti. A tartományok közötti migráció a tartomány határának átlépését jelenti és maga után vonja a gyakoribb, nagyobb távolsági utazásokat, amelyek költsége lényegesen magasabb. A legfigyelemreméltóbb változás az állandó vándorlóké, akiknek száma az 1987. évi 6,3 milliőről 1995-re 10,7 millióra nőtt (68 százalékos növekedés).

A tartományon belüli migráció mértéke ugyan ezen idő alatt valamelyest csökkent. A tartományok közötti vándorlások aránya nyolc év alatt az összeshez viszonyítva 21 százalékról 32 százalékra nőtt. Ennek az a magyarázata, hogy számos tartomány előnyre tett szert a többivel szemben a piacra jutás lehetőségében és gyorsaságában. Az 1988. és 1995. évi kínai háztartás-statisztikai felvétel eredményei a tartományok közötti jövedelem-egyenlőtlenségek növekedését mutatják.

A felvétel adatai szerint a faluról származó elvándorlók játsszák a legfontosabb szerepet mind a tartományon belüli, mind a tartományok közötti mobilitásban. Mégis feltűnő, hogy a tartományon belüli vándorlók között arányuk az 1987. évi 70 százalékról 1995-re 53 százalékra csökkent. Jelentősen nőtt viszont a nagyvárosokból a tartományon belülről vándorlók aránya (14 százalékról 37 százalékra).

A tartományok közötti vándorlásban a városlakóknak a vártnál nagyobb szerepe van. 1987-ben (amikor a városi népesség aránya 25 százalék volt) a tartományok közötti vándorlók között a nagyvárosból és a kis- és közepes méretű városokból érkezők aránya meghaladta a 40 százalékot. A városlakó kínaiak nemcsak speciális előnyöket élveznek városi háztartás-nyilvántartási státusuk révén, hanem a falusiakkal szemben nagyobb a migrációs szabadságuk is. Sokkal könnyebb regisztráltatniuk magukat az odavándorlás helyén, mintha faluról érkeztek volna. A tartományon belüli migrációban a faluból érkezők csökkenő arányával egyidejűleg nőtt a falusiak aránya a tartományok közötti vándorlásban (az 1987. évi 60 százalékról 73 százalékra 1995-ben). Más összefüggésben viszont a faluról induló migráción belül az 1987. évi 18 százalékról 1995-re több mint

kétszeresére, 39 százalékra nőtt a tartományok közötti mozgók aránya.

A változás egyik oka a kínai háztartás-nyilvántartási rendszer könnyítésében van, ami a falusi migránsok számára kevesebb akadályt jelentett a kilencvenes évek közepén a nyolcvanas évek elejéhez képest. A tömegtájékoztató viszont gyakran félrevezeti a közvéleményt, amikor a migránsokat azonosítja a falusiakkal. Kína városiakói aktív résztvevői mind a tartományok közötti, mind a tartományon belüli migrációnak. A városi és a falusi migránsok foglalkozási összetétele természetesen nagyon különböző, mint ahogy a városiak migrációs hajlandósága is nagyobb a falusiakénál. Kínában ügyelnek arra, hogy szigorú korlátok közé szorítsák a nagyvárosok növekedését, és elősegítsék a közepes- és kisvárosok fejlesztését. A gyors népességnövekedés növeli a lakások zsúfoltságát, túlnépesedéshez, társadalmi nyugtalansághoz vezethet, amit számos fejlődő ország nagyvárosa bizonyít.

A kilencvenes évek közepén a mezőgazdasági termelés hatékonyságának eredményeként a mezőgazdaság létszámfeleslegét 130 millió főre becsülték, ami az előrejelzések szerint 2000-re 200 milliós munkaerőbázist jelent. A kínai döntéshozók és tudósok – tanulva számos gyorsan fejlődő ország városi problémáiból – azt tanácsolják: „hagyd el a földed, de ne hagyd el falusi otthonod”. Ez a politika támogatja a munkahelyteremtést, a vállalkozások létrejöttét a falvakban és a kisvárosokban, így elkerülhető a nagyobb migráció.

1987-ben a nagyvárosok migránsai közül 29 százalék érkezett más nagyvárosból és 62 százalékuk faluról. A nagyvárosokból eredők 60 százaléka más nagyvárosba költözött, míg 14 százalékuk falura. A nagyvárosból városba vándorlók aránya az 1987. évi 26 százalékról 9 százalékra csökkent, míg a városból városba vándorlóké 50-ről 19 százalékra. A legnagyobb változást a faluról városba (kis- és középvárosba) vándorlás mutatja, mert aránya az 1987. évi 41 százalékról 1995-re 9 százalékra csökkent. Más összefüggésben: a városokban élő faluról odavándorlók aránya az 1987. évi 71 százalékról 1995-re 56 százalékra csökkent. A falusiak tehát vándorlásuk célállomásul növekvő arányban a nagyvárosokat és más falusi településeket részesítik előnyben.

A nyolcvanas és a kilencvenes évek migránsokkal kapcsolatos adatai azt mutatják, hogy a városok a falusi migránsok vonzását illetően elvesztették a versenyt a nagyvárosokkal szemben. Növekedett viszont a nagyváros–nagyváros és a város–nagyváros közötti fluktuáció. A városi migránsok 24 százaléka 1987-ben a nagyvárosokat

választotta, ami 1995-re 66 százalékra nőtt. A nagyvárosok elvándorlóinak 60 százaléka 1987-ben más nagyvárosba ment, ami 1995-re 81 százalékra emelkedett. A városokba vándorlók 12 százaléka 1987-ben nagyvárosi lakóhelyű volt, ami 1995-re 27 százalékot ért el. Megjegyzendő, hogy a nagyvárosból városba, falura vándorlók többsége ideiglenes migráns. A falvak egyre kevésbé vonzóak a városiak számára, míg ugyanezt nem lehet elmondani más falvak lakóiról. Viszonylag magas és növekvő arányú a falvak közötti migráció. 1987-ben a vándorlók 26 százaléka érkezett más faluból, és 1995-re ez az arány 40 százalékra nőtt.

Új jelenség Kínában, bizonyos tartományokból a nagyvárosokba vándorolnak, de megtartják falusi földjeiket arra az esetre, ha várakozásaik nem válnak be. Megpróbálnak gyökereket eresztetni a nagyvárosban, míg otthoni földjeiket máshonnan érkezőkkel műveltetik. A céltelepülések között egyre inkább a nagyvárosok vagy a falvak, és csökkenő arányban a kis- és középvárosok játszanak szerepet.

A gazdasági fejlettség és a népesség egyenlőtlen megoszlása Kínában jól ismert. A legsűrűbben lakott tengerparti tartományok népsűrűsége 1982-ben elérte a 372 fő/négyzetméter. 1987-ben a három legtöbb tartomány közötti vándorlót vonzó terület mind egyike partmenti volt, melyek az összes ilyen migráns 7,6 - 9,4 százalékát vonzották. Mindhárom tartomány a leggyorsabb gazdasági növekedést érte el a „nyitott ajtók” politikájának (1978) kezdete óta. 1995-re a migránsok legfontosabb célterületévé Kanton tartomány vált. Az ország népességének hat százaléka él itt, de a tartományok határát átlépő migránsok majdnem ötöde ide vándorolt.

Kína hat régióra osztható, amelyekhez három-hét tartomány tartozik. 1987 és 1995 között két régió növelte a migránsok arányát. Kína népességének mintegy 40 százaléka a part menti tartományokban él, ahol a tartományi határokat átlépő migránsok 53 százaléka élt 1987-ben. Számuk 1995-re 66 százalékra növekedett.

Az 1987-es mikrocenzus információkat ad az elvándorlás okairól is, ilyen jellegű adatok már csak 1990-es népszámlálásnál találhatók. 1987-ben a migráció legfőbb okaként a házasságot (28 százalék) és az eltartotti viszonyt (16 százalék) jelölték meg. A családgyejesítés tehát az összes vándorló 44 százalékát tette ki. Korábban a sajátos kínai politika eredményeként számos fiatal pár hosszú ideig élt földrajzilag távol, egymástól elválasztva. A házassági célú migrációban a tartományon belüli mozgásnak jóval nagyobb a súlya, mint az azon kívülinek. A tartományok közötti migráció leggyakoribb oka az állásváltoztatás, amely gyakran végleges elköltözéshez ve-

zet a háztartás-nyilvántartási státus megszerzése után.

1990-re új jelenség bukkant fel. A migránsok legnagyobb csoportjává az üzleti célú munkavégzést folytatók váltak (24%), ezen belül a tartományon belüli mozgások aránya (22%) kisebb, mint a tartományok közöttieké (29%). A tartományok közötti migráció mintegy fele munkavállalással kapcsolatos, mely a gazdaságban bekövetkezett kedvező fordulattal magyarázható. Az ideiglenes vándorlók száma folyamatosan emelkedik. Számuk 1996-ra óvatos becslések szerint is elérte a 68 milliót. A növekedésben szerepe van Kína piacorientált gazdasági átalakulásának, a háztartás-nyilvántartási státus hagyományának és az agrárszféra mintegy 150-200 milliós munkaerő-feleslegének. Az ideiglenes vándorlók száma egy 1997-es reprezentatív felvétel szerint már 69,3 millió volt, több mint egy millióval meghaladva az egy évvel korábbit.

Az előrejelzések szerint a faluról elvándorlók növekvő számban fogják választani a nagyvárosokat, különösen azokat, melyek a tengerparti tartományokban fekszenek. Körükben egyre nő azok aránya, akik üzleti célú munkavégzés miatt változtatják meg lakóhelyüket. Ezért ezen évtizedeket nem túlzás – a tanulmány címét megismételve – a migráció korszakának nevezni.

A migráció ilyen ütemű növekedése váratlan a Kínai Népköztársaság ötvenéves történetében. A jelenség a XXI. század egyik legkiemelkedőbb eseménye a világ legnépesebb országában. A migráció nagyban segíti az agrártársadalom modern ipari társadalommá történő átalakulását a globalizáció világméretű térhódítása idején. Emberek (főleg a parasztok) millióinak ad lehetőséget a társadalmi mobilitásra és nagy kihívás annak a társadalmi és gazdasági rétegződést jelentő hagyományos hierarchia számára, amely a háztartás-nyilvántartási rendszer státusából ered. A parasztközösség migrációja csökkenti a falu és a város közötti egyenlőtlenségeket, mivel nagyobb városi keresetük egy részét hazaküldik falun élő családtagjaiknak. Egy 1994-es felvétel szerint a falusi háztartások jövedelmének 18 százaléka ilyen átutalásokból származik. A növekvő jövedelem fontos szerepet játszik a kínai falvak átalakulásában, modernizációjában, a mezőgazdaság fejlesztésében. A szigorú háztartás-nyilvántartási rendszer szűrőként hat a még nagyobb migráció megakadályozására. E státus megszerzése nélkül nagy nehézségekkel kell szembenézni a házasságkötésnél, a lakásvásárlásnál és a gyermekek iskoláztatásánál. Mindezek miatt még nem érkezett el az idő a háztartás-nyilvántartási rendszer megszüntetésére.

(Ism: Hajnal Béla)

VAN WEL, F.- KNIJN, T.:

A SZOCIÁLIS TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLŐ
EGYEDÜL ÁLLÓ ANYÁK MUNKAERŐ-PIACI
HELYZETE HOLLANDIÁBAN

(The labour market orientation of single mothers on welfare in the Netherlands.) – *Journal of Marriage and Family*, 2001. 3 sz. 804–815. p.

A jóléti államok sorában előkelő helyet elfoglaló Hollandiában a gyermekvállalást a gazdasági aktivitással egyenértékű társadalmi feladatként ismerték el. E szemléletnek megfelelően a hetvenes évek kezdete óta érvényesített gyermekgondozási rendszer házaspárok esetén jelentősen kiegészítette a kenyérkereső családapá jövedelmét, a gyermekét (gyermeküket) egyedül (férj, illetve élettárs nélkül) nevelő anya részére pedig kifejezetten nagyvonalú gyermeknevelési támogatást biztosított. Ehhez képest gyökeres szemléletváltozásnak tekinthető, hogy az 1996 elején hatályba lépett új szociális támogatási törvény rendelkezései szerint a gyermekeiket egyedül nevelő szülőknek szintén munkába kell állniuk, ha legfiatalabb gyermekük is betöltötte az ötödik életévét.

A gyermeküket egyedül nevelő anyák körében, akik az összes segélyezett közel 25 százalékát képviselik, az új rendelkezések érvényesítése elég nagy ellenállásba ütközött. A kisgyermekes anyák teljes munkaidőben történő foglalkoztatása ugyanis Hollandiában nem tekinthető társadalmilag elfogadott gyakorlatnak. Gyermeke születésekor a hollandiai anyák mintegy fele kilép munkahelyéről és a későbbiekben csak legfeljebb részmunkaidős foglalkozást vállal a családi jövedelem kiegészítése érdekében. Jellemző az eléggé egyöntetű társadalmi megítélésre, hogy nemcsak az érintett nők, hanem azok az önkormányzati tisztviselők is, akiknek érvényt kellene szerezniük az új törvénynek, a munkavállalással szemben a gyermeknevelést tartják elsődleges fontosságúnak. További lényeges akadály az igénybe vehető gyermekelhelyezési intézmények hiánya. 1996 előtt az iskoláskorúnál fiatalabb gyermekek alig tíz százaléka járt bölcsődébe vagy óvodába, és a felvételre jelentkezőknek már akkor is hosszú várakozással kellett számolniuk.

Bár a holland kormányzat számos különféle intézkedéssel igyekszik áthidalni a problémákat (például magasabb adókedvezmény lehetősége, 85 millió holland forinttal nagyobb költségvetési hozzájárulás a gyermekintézmények fejlesztéséhez, illetve indokolt esetben az anya teljes vagy részleges mentesítése a munkavállalási kötelezettség alól), e törekvések eddig nem vezettek megnyugtató eredményre.

A gyermeküket egyedül nevelő szülők helyzetével foglalkozó korábbi vizsgálatok főleg a pénzügyi

viszonyaikra fordítottak figyelmet, mivel e családok fele a legszegényebbek közé tartozik Hollandiában. Az utóbbi időben viszont néhány önkormányzat arra kívánt választ kapni, hogy az érintettek magatartását milyen egyéb tényezők motiválják, valójában mi tartja vissza őket a munkavállalástól.

A szerzők – *Van An del* és *Bommelje* 1996-ban közzétett kutatási eredményeiből kiindulva, hatásvizsgálataik során fontos szerepet szántak olyan szociálpszichológiai tényezőknek is, mint az anyakamorál, illetve az utódnevelési eszmény. Új elemként kívánták feltárni, hogy ezek ütközése milyen következményekkel járhat az érintettek döntéshozatalakor.

A szerzők által kifejlesztett vizsgálati modell a változók négy csoportját ölelte fel. Az első csoport olyan személyi jellemzőkre terjedt ki, mint az anya, illetve a legfiatalabb gyermek kora, a gyermekek száma, az etnikai hovatartozás, az iskolázottság színvonala. Etnikai kisebbséghez tartozónak azt tekintették, aki külföldi születésű és legalább egyik szülője szintén Hollandián kívül született, illetve akinek mindkét szülője külföldön jött a világra, akkor is, ha maga hollandiai születésű. (Ugyanez érvényes a korábbi holland gyarmatokról, mint például Surinamból betelepültekre is, tekintet nélkül arra, hogy holland állampolgárok voltak-e.)

A második csoport a pénzügyi függőség–függetlenség kérdéskörét világította meg (a segély illetve az esetleges partnertől kapott támogatás igénybevételének időtartama, a munkában töltött évek száma). A harmadik csoport tényezői az életkörülményekről, a gyermekgondozás és a munkavállalás esetleges kombinálásának lehetőségeiről, a szülőre jellemző munkaetikai felfogásról stb.) adtak felvilágosítást. A negyedik csoport olyan szempontokról szolgáltat információkkal, mint a munkaerőpiac iránti érdeklődés, az álláskeresés intenzitása, az iskolai képzés vállalása stb. A szerzők először az egyes csoportokon belül feltételezett kapcsolatokat vizsgálták, majd ezt követően foglalkoztak a tényezőknek a többi csoportra gyakorolt hatásaival.

A kutatás öt holland nagyvárosban (Hága, Utrecht, Amersfoort, Apeldoorn és Zaanstad) 1998-ban végzett mintavételes megfigyelésen alapult. A megkérdezetteket véletlenszerűen választották ki, a városi önkormányzatok által gyermekgondozási támogatásban részesítettekről vezetett nyilvántartásokból. A kérdőívet összesen 1049 anya töltötte ki, akik közel kilenc százalékát képviselték az öt város lakosságán belül összesen 12 ezer főre tehető, egyedül álló anyának, akik gyermekgondozás címén szociális támogatásban részesültek. Bár a válaszolási arány (27 százalék) alacsony volt, de még ez is ked-

vezőbbnek tekinthető, mint más, hasonló témakörű mintavételek esetében. A gyermeküket egyedül nevelők körében a női családfők aránya, mind országos szinten, mind a vizsgált öt városban 97 százalékos volt. (Szinte kizárólagos túlsúlyuk lehetővé teszi, hogy a továbbiakban közölt megállapításokat kifejezetten a nőkre vonatkoztassuk.)

A vizsgált körbe tartozó nők átlagos életkora 36 év. Az egy főre jutó gyermekszám esetükben 2,1, mivel közel kétharmaduk két vagy három gyermeket nevel. Ötévesnél fiatalabb gyermeket 37 százalékuk gondoz. A megfigyelték közül 74 százalék részesült legfeljebb középiskolai vagy ennél alacsonyabb szintű oktatásban, és 60 százalékuk szakmai képzettségére is a viszonylag alacsony színvonal volt jellemző (minden 11 anya közül egy még soha nem állt alkalmazásban). A válaszolók harmada tartozott valamilyen etnikai kisebbséghez és ezek kétharmada felnőtt korban került Hollandiába.

A tanulmány megállapításai szerint az új szociális törvény munkavállalásra kötelező előírásait a gyakorlatban elég elnözően érvényesítik. Az ötéves vagy annál idősebb gyermeket nevelő anyák 56 százaléka nem vagy csak részben tekinti szükségesnek, hogy munkahelyet keressen. Az előírások szigorúságát elsősorban egészségügyi és szociális problémák miatt enyhítik, de gyakori a tartós partneri kapcsolatok ilyen értelmű tekintetbevétele is. A munkavállalási kötelezettség egyébként sem jár azzal a következménnyel, hogy az érintetteknek azonnal ki kell kerülniük a gyermeknevelési támogatásban részesülők köréből. Egyik lehetőségük, hogy oktatási programokba kapcsolódjanak. (A felvételt megelőző évben például 32 százalékuk vett részt általános jellegű vagy szakmai oktatásban.) Alacsony keresetükre való tekintettel pedig 19 százalékuk részmunkaidős foglalkoztatása mellett is részesült gyermeknevelési támogatásban. (Az utóbbiak közül 12 százalék hetenként két napnak megfelelő, 7 százalék pedig ennél hosszabb munkaidőben dolgozott.)

Egyértelmű tendenciaként az állapítható meg, hogy ma már több kisgyermekes anya keres részmunkaidős elfoglaltságot, mint öt évvel korábban. A teljes munkaidős munkavállalás gyakoriságának növekedésével a tanulmány nem foglalkozott, mivel a vizsgálat csak azokra az egyedül álló anyákra terjedt ki, akik legfőbb jövedelemforrásként a gyermeknevelési támogatásból tartják fenn magukat. A kölcsönhatások elemzése azonban arra is rámutatott, hogy – bár az 1996. évi törvény növelte a gyermeknevelési támogatásban részesülők álláskeresési hajlandóságát – a megfelelő munkahelyek, illetve az igénybe vehető gyermekgondozási intézmények hiánya korlátozta azt a lehetőségeket, hogy aktív keresővé váljanak.

A néhány pozitív irányú változás ellenére a gyermeküket egyedül nevelő anyák 54 százaléka elutasítja a munkába lépési kötelezettséget, abból az elvi megfontolásból, hogy a kereső foglalkozásnál fontosabbnak ítélik gyermeknevelési feladatukat. Állásfoglalásuk nem hozható szoros összefüggésbe a munkaerőpiacon tapasztalt elutasító magatartással, az etnikai hovatartozásnak és az iskolázottsági színvonalnak azonban egyértelmű a hatása. Az etnikai kisebbséghez tartozók, illetve a magasabb iskolai végzettségű nők, csoportjához képest például a holland nők illetve a kevésbé iskolázottak körében egybehangzóan a gyermekek felnevelését tartják a legerősebb erkölcsi kötelezettségnek. Jelenleg főleg ezeket az anyákat nem lehet rávenni arra, hogy teljes munkaidős foglalkoztatásuk érdekében másra bízzák gyermekük gondozását.

A tanulmány feltárja az új, munkavállalásra kötelező törvényi előírások és azok gyakorlati érvényesíthetősége között feszülő ellentétet. Feloldásukhoz politikai szempontból kívánatos lenne újra átgondolni a problematikus rendelkezéseket, hogy jobban összhangba kerüljenek például a gyermeküket egyedül nevelő, alacsonyabb iskolázottságú anyák körében csaknem általánosnak tekinthető felfogással.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

BIBLIOGRÁFIA

*A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*hoz az alábbi, helyben megtekinthető, de nem kölcsönözhető fontosabb könyvek és CD-ROM-ok érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

African statistical yearbook. Vol. 2. Pt. 5. Southern Africa. Addis Ababa: UNECA, 1997. – XVII, [220] ism. p. *Afrika statisztikai évkönyve, 1997.*

I-069-B-0007/1997/2/5

Regions: statistical yearbook = Regionen = Régions / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. – 115 p. + mell. (8 p., 1 fol., 1 CD)

Az Európai Unió regionális statisztikai évkönyve, 2001.

I-030-B-0170/2001

- Annuaire statistique du Luxembourg. Service central de la statistique et des études économiques. Luxembourg. Statec, 2001. 650. ism. p.
Luxembourg statisztikai évkönyve, 2001.
I-030-B-0006/2001
- Annual abstract of statistics / Central Statistical Office. - London : HMSO, cop. 2002. - XIII, 429 p.
Nagy-Britannia éves statisztikai összefoglalója, 2001.
I-036-C-0001/2001
- Annuario statistico italiano / Istituto Nazionale di Statistica. - [Roma] : ISTAT, [1999]. - CD
Olaszország statisztikai évkönyve, 1999.
CD-0055/1
- Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona / Ajuntament de Barcelona. - Barcelona : Ajuntament de Barcelona, [2001]. - 573 p.
Barcelona statisztikai évkönyve, 2001.
I-034-B-0154/2001
- Anuario estadístico de la República Argentina / Instituto Nacional de Estadística y Censos. - Buenos Aires : INDEC, 2002. - 490 p.
Argentína statisztikai évkönyve, 2001.
I-080-B-0050/2001
- Azərbaycan XX əsrdə. His. 1–2. - [Bakı] : [Azstat], [2001]. - 355, [3] p. + 698 p.
Azerbajdzsán a XX. században.
I-042-C-0497/1–2
- Espana en cifras / Instituto Nacional de Estadística. - Madrid : INE, 2001. - 46 p.
Spanyolország számokban, 2001.
I-034-C-0082/2001
- Korea statistical yearbook / Korea National Statistical Office. - Seoul : KNSO, [2001]. - CD
Dél-Korea statisztikai évkönyve, 2001.
CD-0148/01
- Official statistics of the countries of the Commonwealth of Independent States = Oficial'naja statistika stran SNG / Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States. - Moscow : ISC of the CIS, cop. 1998
A Független Államok Közösségének statisztikai leírása, 1998.
CD-0084/01
- Official statistics of the countries of the Commonwealth of Independent States = Oficial'naja statistika stran SNG / Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States. - Moscow : ISC of the CIS, cop. 2000. - CD
A Független Államok Közösségének statisztikai leírása, 2000.
CD-0084/02
- Official statistics of the countries of the Commonwealth of Independent States = Oficial'naja statistika stran SNG / Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States. - Moscow : ISC of the CIS, cop. 2001. - CD
A Független Államok Közösségének statisztikai leírása, 2001.
CD-0084/03
- Rossijskij statisticheskij ezhegodnik : Staticheskij sbornik / Goskomstat Rossii. - Moskva : Goskomstat, 2001. - 679 p.
Oroszország statisztikai évkönyve, 2001.
I-042-B-0286/2001
- Russia in figures : Concise statistical handbook / State Committee of the Russian Federation of Statistics. - Moskva : Goskomstat, 2001. - 397 p.
Oroszország számokban. Statisztikai zsebkönyv, 2001.
I-042-D-0086/2001/A
- Statistical abstract of the United States : National data book and guide to sources / U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census. - Washington : U.S. Dept. of Comm., 2001. - XIV, 987 p.
Az Egyesült Államok statisztikai összefoglalója, 2001.
I-072-C-0044/2001
- Statistical pocket book of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka / Department of Census and Statistics. - Colombo : DCS, 2000. - XIII, 82p.
Sri Lanka statisztikai zsebkönyve, 2000.
I-054-D-0001/2000
- Statistical reference book of the Republic of Bulgaria / National Statistical Institute. - Sofia : NSI, 2001. - XXVIII, [8], 165 p.
Bulgária statisztikai zsebkönyve, 2001.
I-045-D-0001/2001/A
- Statistički kalendar = Statistical pocket book / Savezni zavod za statistiku. - Beograd : SZS, 2001. - 79 p.
Jugoszlávia statisztikai zsebkönyve, 2001.
I-046-C-0038/2001
- Statistisches Jahrbuch ... für Bayern / Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. - München : BLSd, 2001. - 565 p.
Bajorország statisztikai évkönyve, 2001.
I-006-C-0002/2001
- Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien = City of Vienna statistical yearbook / Magistrat der Stadt Wien ; bearb. im Statistischen Amt der Stadt Wien. - Wien : Magistrat der Stadt Wien, 2001. - 370 p.
Bécs statisztikai évkönyve, 2001.
I-002-C-0039/2001
- World development indicators / The World Bank. - Washington : World Bank, 2001. - XXVII, 396 p.
A világ fejlettségi mutatói, 2001.
I-072-B-0680/2001

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

- Designing surveys using variances calculated from census data / Sharon Bruce, Charles Lound, Dave Elliot ; Office for National Statistics. - London : ONS, cop. 2001. - 46 p. ; 30 cm
Felmérések tervezése népszámlálási adatok varianciái alapján.
826913
- Evaluation criteria for statistical editing and imputation / Ray Chambers ; Office for National Statistics. - London : ONS, cop. 2001. - 41 p. ; 30 cm
A statisztikai adatok javításának és imputálásának értékelési kritériumai.
826948
- Methodological manual on the design and implementation of surveys on inbound tourism / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 194 p. ; 30 cm
A beutazó turizmus statisztikájának módszertani kézikönyve.
827456

GAZDASÁGSTATISZTIKA

- Accounts for subsoil assets : Results of pilot studies in European countries / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 67 p. : ill. ; 30 cm
A földben levő energiataralékok mérége az európai országokban.
 I-030-B-0403
- Aussenhandel nach Ländern und Güterabteilungen der Produktionsstatistiken : Spezialhandel / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 93 p.
A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Külkereskedelem országok és árucsoportok szerint, 2000.
 I-004-B-0181/2000/1
- Austria. - Paris : OECD, cop. 2001. - 159 p., [1] fol.
Ausztria gazdasága, 2000–2001.
 I-033-C-0114/2000-2001
- Balance of payments of the European Union institutions / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 135 p.
Az Európai Közösségek intézményeinek fizetési mérlege, 2000.
 I-030-B-0245/2000
- Balance of payments statistics : Yearbook. Pt. 1. Country tables / International Monetary Fund. - Washington : IMF, 2001. - [74], 983 p.
Az IMF fizetésimérleg-statisztikája, 2001.
 I-072-B-0091/2001/1
- Balance of payments statistics : Yearbook. Pt. 2-3. World and regional tables ; Methodologies, compilation practices, and data sources / International Monetary Fund. - Washington : IMF, 2001. - V, 374 p.
Az IMF fizetésimérleg-statisztikája, 2001.
 I-072-B-0091/2001/2-3
- Central government debt : Statistical yearbook = Dette de l'administration centrale / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 2002. - 377 p.
A központi államadósság finanszírozási kérdései az egyes OECD-országokban.
 I-033-B-0547/1980-2000
- Commercio estero / Istituto Nazionale di Statistica, Istituto Nazionale per il Commercio Estero. - Roma : ISTAT, [1999]. - CD
Olaszország külkereskedelme és a nemzetközi kereskedelem adatai, 1998.
 CD-0069/1
- Compendium of tourism statistics / World Tourism Organization. - Madrid : WTO, 2001. - XI, 230 p.
A világ idegenforgalmi statisztikai összefoglalója, 2001.
 I-034-D-0004/21
- Jobb- og arbeidskraftsstrommer i Norge og OECD : En komparativ analyse av jobb- og arbeidskraftsstrommer med fokus pa arsaker / Harald Dale-Olsen og Dag Ronningen. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2000. - 186 p. : ill. ; 24 cm
Munka- és munkaerőáramlás Norvégiában és az OECD-országokban.
 736238
- Elektrisitetsstatistikk = Electricity statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2001. - 68 p.
Norvégia villamosenergia-statisztikája.
 I-040-B-0082/1999
- Energy balances and electricity profiles / United Nations. - New York : UN, 2001. - XXXIII, 472 p.
A világ országainak energia- és villamosenergia-mérlegei, 1998.
 I-072-B-0444/1998
- Energy policies of IEA countries. Review. International Energy Agency. Paris. OECD IEA, cop. 2001. 359 p.
Az IEA-országok energiapolitikája, 2001.
 472912/2001
- Energy prices = Energiepreise = Prix de l'énergie / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 163 p.
Az Európai Közösségek országai energiaárainak statisztikai évkönyve, 1985–2000.
 I-030-B-0153/1985-2000
- Enquête budget des ménages 1998 : Principaux résultats. - Luxembourg : Statec, 2000. - 115 p. : ill. ; 30 cm
Luxembourg 1998. évi háztartási költségvetési felmérése.
 I-030-B-0295/1998
- Les entreprises des services en 1999. Tom. 2. - L'immobilier et les services aux particuliers. - Paris : INSEE, 2001. - 232 p.
Franciaország szolgáltató vállalatai, 1999.
 I-033-B-0382/1999/2
- Les entreprises du commerce de gros en 1999 - Paris : INSEE, 2001. - 28 p. + mell. (1 CD)
Franciaország nagykereskedelmi vállalatai, 1999.
 I-033-B-0374/1999
- Estatísticas do comércio internacional / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2001. - 265 p.
Portugália külkereskedelmi statisztikája, 2000.
 I-035-B-0059/2000
- Estatísticas monetárias e financeiras : Continente, Açores e Madeira = Statistiques monétaires et financières / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2002. 96 p.
Portugália monetáris és pénzügyi statisztikája, 2000.
 I-035-B-0061/2000
- European Investment Bank. Annual report = Banque Européenne d'Investissement. Rapport annuel = Europäische Investitionsbank. Jahresbericht / European Investment Bank. - Luxembourg : EIB, [1999]. - CD
Az Európai Beruházási Bank éves jelentése, 1995.
 CD-0051/1
- Finland. - Paris : OECD, cop. 2002. - 151, [1] fol.
Finnország gazdasági áttekintése, 2001–2002.
 I-033-C-0250/2001-2002
- Forestry statistics = Forststatistik = Statistiques forestières / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 1999. - 152 p.
Az Európai Unió országainak erdőgazdálkodási statisztikája, 1995–1998.
 I-030-B-0107/1995-1998
- France. - Paris : OECD, cop. 2001. - 195 p., [1] fol.
Franciaország gazdasági áttekintése, 2000–2001.
 I-033-C-0119/2000-2001
- Geographical distribution of financial flows to aid recipients : Disbursements, commitments, country indicators = Répartition géographique des ressources financières allouées aux pays bénéficiaires de l'aide / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 2002. - 327 p.
A fejlődő országokba irányuló pénzügyi folyamatok földrajzi megoszlása, 1996–2000.
 I-033-B-0313/1996-2000

- Japan. - Paris : OECD, cop. 2001. - 187 p., [1] fol.
Japán gazdasági áttekintése, 2000–2001.
 I-033-C-0128/2000-2001
- L'emploi départemental et sectoriel en 1999 - Paris : INSEE, 2001. - 18 p. + mell. (1 CD)
Franciaország foglalkoztatottsági adatai megyei és ágazati bontásban, 1999.
 I-033-B-0509/1999
- L'évolution des salaires : Jusqu'en 1999 - Paris : INSEE, 2002. - 81 p.
A munkabérek alakulása Franciaországban, 1999.
 I-033-B-0505/1999
- L'industrie française / Ministère de l'économie, des finances et de l'industrie. - Paris : SESSI, cop. 2001. - 255 p.
Franciaország iparának jelzőszámai, 2001–2002.
 I-033-C-0205/2001-2002
- L'industrie sidérurgique en 2000 = The iron and steel industry in 2000 / Organisation de coopération et de développement économiques. - Paris : OCDE, cop. 2002. - 47 p.
A világ vas- és acélpipari statisztikája, 2000.
 I-033-B-0171/2000
- Landbouwtelling = Census of agriculture = Agricultural census / Centraal Bureau voor de Statistiek. - 's-Gravenhage : CBS, cop. 2001. - 144 p.
Hollandia mezőgazdasági összeírása, 2001.
 I-037-B-0084/2001
- Milieucompendium : Het milieu in cijfers / Centraal Bureau voor de Statistiek, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. - Alphen aan den Rijn : Kluwer, 2001. - 419 p.
Hollandia környezetstatisztikája, 2001.
 I-037-C-0079/2001
- National accounts of OECD countries. Vol. 1. - Main aggregates. - Paris : OECD, cop. 2002. - 381 p.
A világ országainak nemzetgazdasági mérlegei, 1989–2000.
 I-033-B-0179/1989-2000/1
- Netherlands. - Paris : OECD, cop. 2002. - 174 p., [1] fol.
A holland gazdaság, 2001–2002.
 I-033-C-0132/2001-2002
- New enterprises in Central European countries in 1998 / European Commission, Eurostat. - Luxembourg [etc.] : EUROSTAT, 2000. - 45 p.
Új vállalatok a közép-európai országokban, 1998.
 I-030-B-0297/1998
- De offentlige sektorers finanser = Public sector finances. - Oslo [etc.] : SSB, 2001. - 142 p.
Norvégia állami pénzügyei, 2000.
 I-040-B-0134/2000
- Preisindizes für die Lebenshaltung / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 103 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Léfelmartási árak és árindek, 2001.
 I-004-B-0059/1/2001
- Production and productivity in the European Union / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 72 p. : ill. ; 30 cm
Termelés és termelékenység az Európai Unió országaiban.
 I-030-B-0402
- Social safety nets : Issues and recent experiences / eds. Ke-young Chu and Sanjeev Gupta ; International Monetary Fund. - Washington : IMF, 1998. - X, 260 p. : ill. ; 23 cm
Szociális hálók a fejlődő országokban.
 736225
- Statistica del commercio con l'estero / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, [2000]. - CD
Olaszország külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 2000.
 CD-0137/01
- Statistics of the foreign trade of India by countries. Vol. 1. Pt. 1. - Exports including re-exports / Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics. - Calcutta : DGCI&S, 2001. - 2437 p.
India külkereskedelme országok szerinti bontásban, 2001.
 I-053-B-0065/2001/1/1
- Statistics of the foreign trade of India by countries. Vol. 1. Pt. 2. - Exports including re-exports / Directorate General of Commercial Intelligence and Statistics. - Calcutta : DGCI&S, . - 2001. - p. 2438-4600
India külkereskedelme országok szerinti bontásban, 2001.
 I-053-B-0065/2001/1/2
- Statistik der Lohnsteuer / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2001. - 378 p.
Ausztria jövedelemadó-statisztikája, 2000.
 I-002-B-0242/2000
- Target methodology for agricultural labour input (ALI) statistics : Rev. 1. = Eine Zielmethodik für die Statistik des landwirtschaftlichen Arbeitseinsatzes = Méthodologie de référence pour les statistiques du volume de main-d'oeuvre agricole / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 73 p. ; 30 cm
Az EU mezőgazdasági munkaerő-statisztikájának módszertani kérdései.
 827454
- Tourism highlights / [World Tourism Organization]. - Madrid : WTO, [2001]. - [6] p.
A nemzetközi idegenforgalom áttekintése, 2001.
 I-034-B-0179/2001
- Tourism in Europe : Trends 1995/[19]98 / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - VIII, 59 p.
Az európai országok idegenforgalmi statisztikája, 1995–1998.
 I-030-B-0251/1995-1998
- Transition report : Economic transition in Eastern Europe and the former Soviet Union / European Bank for Reconstruction and Development. - London : EBRD, 2001. - VIII, 216 p.
Az EBRD éves jelentése a kelet-európai országok és a Szovjetunió utódállamainak gazdasági átalakulásáról.
 472861/2001/1
- United Kingdom. - Paris : OECD, cop. 2002. - 172 p., [1] fol.
Nagy-Britannia gazdasági áttekintése, 2001–2002.
 I-033-C-0118/2001-2002
- Waste generated in Europe = Abfallaufkommen in Europa = La production de déchets en Europe / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EU EC, cop. 2000. - 147 p. : ill. ; 30 cm
Hulladékok és hasznosításuk Európában, 1985–1997.
 I-030-B-0399/1985-1997

Wohnungen : Ergebnisse der Wohnungserhebungen in den Mikrozensus / Hrsg. von Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2001. - 329 p.

Ausztria lakásadatai, 2000–2001.

I-002-B-0234/2000-2001

World economic outlook: The information technology revolution / International Monetary Fund. - Washington : IMF, cop. 2001. - XI, 274 p.

Világgazdasági kilátások. Az információs technológia forradalma.

471642/2001/2

Zahlungsbilanz der Schweiz / Schweizerische Nationalbank. - [Zürich] : SNB, 2001. - 46 p.

Svájc fizetési mérlege, 2000.

I-031-B-0295/2000

Zusammenfassende Übersichten für den Aussenhandel / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2002. - 158 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Összefoglaló áttekintés, 2000.

I-004-B-0093/2000

TÁRSADALOMSTATISZTIKA–EGÉSZSÉGÜGY– KULTÚRSTATISZTIKA

Compendium of social statistics and indicators / United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. - Baghdad : UN ESCWA, 1997. - IX, 183 p.

Az ESCWA-országok társadalomstatistikai adatai, 1997.

I-110-B-0008/4

Comptes du logement. - Paris : INSÉE, 2002. - 220 p.

Franciaország lakásainak számbavétele, 2001.

I-033-B-0537/2001

Education across Europe : Statistics and indicators 2000 / European Communities, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, cop. 2000. - CD

Oktatás az Európai Unióban. Statisztikai adatok és jelzőszámok, 1999.

CD-0141/01

Épargne et retraite / [... sous la dir. de Florence Legros]. - Paris : Dalloz, 2001. - 228 p. : ill. ; 24 cm

Megtakarítás, nyugdíjbavonulás és nyugdíjbiztosítási rendszerek.

736973

Hälso- och sjukvårdsstatistik årsbok = Yearbook of health and medical care. - Stockholm : Socialstyrelsen, 2001. - 410 p.

Svédország egészségügyi statisztikai évkönyve, 2001.

I-041-B-0136/2001

Human development report. Croatia / United Nations Development Programme. - Zagreb : [EIZ], 2001. - 80 p.

Horvátország társadalmi és munkaerőhelyzetének felmérése, 2001.

473558/2001

Jaarboek onderwijs in cijfers : Feiten en cijfers over het onderwijs in Nederland / Centraal Bureau voor de Statistiek. - Voorburg [etc.] : Kluwer, [2001]. - 267 p.

Hollandia oktatási statisztikája, 2001.

I-037-C-0076/2001

Kulturstatistik. - Wien : ÖStZ, 2001. - 227 p.

Ausztria kultúrstatistikája, 1999.

I-002-B-0241/1999

Kulturstatistikk = Cultural statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2002. - 125 p.

Norvégia kultúrstatistikai évkönyve, 2000.

I-040-B-0105/2000

Narcotic drugs : Estimated world requirements for 2001 : Statistics for 2001 = Stupéfiantes = Estupefacientes / International Narcotics Control Board. - New York : UN, 2001. - V, 266, [8] p.

Kábítószerek: 2001-re becsült világkereslet 2001. évi statisztikák.

I-072-B-0375/2001

Nichtmonetäre hochschulstatistische Kennzahlen / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 366 p.

A felsőoktatási képzés statisztikája, 1980–2000.

I-004-B-0348/1980-2000

Reisegewohnheiten der Österreicher im Jahre 1998 : Haupturlaube, Kurzurlaube : Ergebnisse des Mikrozensus 1998. - Wien : ÖStZ, cop. 1999. - CD + mell. (tájék.)

Az osztrákok utazási szokásai, 1998.

CD-0103/001

Report on the world social situation : With special reference to popular participation and motivation for development / Department of Economics and Social Affairs. - New York : UN, 2001. - XI, 297 p.

A világ országainak szociális állapota, 2001.

I-072-B-0360/2001

Schools Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 2002. - 35 p.

Ausztrália iskolastatisztikája, 2001.

I-091-B-0070/2001

Social trends / Central Statistical Office. - London : HMSO, cop. 2002. - 260 p.

Nagy-Britannia társadalomstatistikai trendjei, 2002.

I-036-B-0166/2002

The state of the world's cities / UNCHS (Habitat). - Nairobi : UNCHS, 2001. - 125 p., [1] t.fől.

A világvárosok helyzete, 2001.

473689/2001

Statistics on audiovisual services / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - VI, 120 p.

Audiovizuális szolgáltatások statisztikája, 1980–1999.

I-030-B-0394/1980-1999

Tourism - Europe, Central European countries, Mediterranean countries : Key figures, 1999-2000 / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 48 p. : ill. ; 30 cm

Turizmus Európában, 1999–2000.

I-030-B-0388/1999-2000

Työtäpaturmat = Olycksfall i arbete = Industrial accidents / Työsuojeluhallitus. - Helsinki : Tilastokeskus, 2000. - 76 p.

Finnország ipari munkahelyi baleseti statisztikája, 1999.

I-043-B-0033/1999

Väestön koulutusraakenne kunnittain. - Helsinki : Tilastokeskus, 2002. - 78 p.

Finnország felsőoktatási statisztikája, 2000.

I-043-B-0204/2000

Vägtrafikskador = Road traffic injuries / Statistiska centralbyrån, Statens Institut för KommunikationsAnalys. - Stockholm : SCB : SIKA, 2001. - 103 p.

Svédország közúti közlekedési baleseti statisztikája.

I-041-B-0234/2000

- Veitrafikkulykker = Road traffic accidents. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2002. - 27 p.
Norvégia közúti közlekedési baleseti statisztikája.
I-040-B-0101/2000
- World drug report / United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention. - Oxford [etc.] : Oxford Univ. Press, 2000. - 172 p.
A világ kábítószerehelyzete, 2000.
473696/2000
- Zdravotnická ročenka České republiky = Czech health statistics yearbook / vyd. Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky. - Praha : Úzis CR, 2001. - 234 p.
Csehország egészségügyi statisztikai évkönyve, 2000.
I-020-B-0018/2000
- DEMOGRÁFIA
- 2000 Population census of Japan. Prompt tabulation series / Statistics Bureau Ministry of Public Management, Home Affairs, Posts and Telecommunications. - [Tokyo] : Stat. Bureau, 2000. - 110 p.
Japán 2000. évi népszámlálása. Előzetes összesített adatok.
I-051-C-0120/1
- Abridged life tables for Japan / Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. - Tokyo : MHW, [2001]. - 53 p.
Japán rövidített halandósági táblái, 2000.
I-051-B-0046/2000
- Befolkningsstatistik = Population statistics. - Stockholm : SCB, 2001. - 133 p.
Svédország népességstatisztikája, 2000.
I-041-B-0112/2000/4
- Causes of death Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 2001. - 89 p.
Ausztrália halálóki statisztikája, 2000.
I-091-B-0022/2000
- Deaths, Australia / Australian Bureau of Statistics. - Canberra : ABS, 2001. - 116 p.
Ausztrália halálozási statisztikája, 2000.
I-091-B-0075/2000
- Demograficheskij ezhegodnik Rossii : Statisticheskij sbornik = The demographic yearbook of Russia / Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federacii po statistike. - Moskva : Goskomstat Rossii, 2001. - 403 p.
Oroszország demográfiai évkönyve, 2001.
I-042-C-0494/2001
- Demographic and related socio-economic data sheets : For countries of the Economic and Social Commission for Western Asia / United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. - Baghdad : UN ESCWA, 2001. - XVI, 185, IX p.
Az ESCWA-országok demográfiai és társadalmi-gazdasági adatai, 2000.
I-104-B-0008/11
- Demographic review of the Maltese Islands / Central Office of Statistics. - [Valletta] : COS, 2001. - XIII, 85 p.
Málta demográfiai évkönyve, 2000.
I-070-B-0009/2000
- Demographic trends / Department of Statistics. - Wellington : Dept. of Stat., 2001. - 189 p.
Új-Zéland demográfiai trendjei, 2001.
I-095-B-0047/2001
- Demographisches Jahrbuch / Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2001. - 360 p.
Ausztria demográfiai évkönyve, 2000.
I-002-B-0230/2000
- Dodsårsaker : Hovedtabeller = Causes of death. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2001. - 76 p.
Norvégia halálóki statisztikája, 1989-1998.
I-040-B-0075/1989-1998
- Einwohnerzahlen am 2000 : Gemeinden, Kreise und Regierungsbezirke in Bayern / hrsg. vom Bayerischen Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. - München : BLSd, 2001. - 75 p.
Bajorország népességszáma kerületek és közigazgatási körzetek szerint, 2000.
I-006-B-0076/2000
- Haushalte und Familien / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2001. - 355 p.
Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. Háztartások és családok, 2000.
I-004-B-0182/2000
- Induced abortion in Italy : A social-demographic and health view since the legalization until now / [by Giovanna Bocuzzo, Vittoria Buratta and Luisa Frova]. - Roma : ISTAT, 1999. - 380 p. : ill.
Az olaszországi abortusz törvény hatásainak társadalmi-demográfiai és egészségügyi szempontból történő elemzése.
I-032-B-0298/A
- Levels and trends of contraceptive use as assessed in 1998 / Department of Economic and Social Affairs. - New York : UN, 2000. - XI, 196 p.
Jelentés a születésszabályozás alakulásáról a világban, 1998.
I-072-B-0715/1998
- Mikrozensus : Jahresergebnisse / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : ÖStZ, 2001. - 325 p.
Mikrocenzus Ausztriában, 2000.
I-002-B-0231/2000.
- Population totale et belge au 1. 1. 2001 / Institut national de statistique. - Bruxelles : INS, 2001. - 273 p.
Belgium népességi statisztikája, 2001.
I-038-B-0239/2001
- Tendances des migrations internationales : Système d'observation permanente des migrations : Rapport annuel / Organisation de Coopération et de Développement Économiques. - Paris : OCDE, cop. 2001. - 393 p.
Trendek a nemzetközi vándorlásban. A vándorlás folyamatos megfigyelésének rendszere, 2001.
I-033-B-0461/2001/F
- Tuarascail ar staidreamh beatha = Report on vital statistics / Department of Health ; compil. by Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 2001. - 209 p.
Írország népmozgalmi statisztikája, 1998.
I-036-B-0352/1998
- Wanderungsstatistik / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : ÖStZ, 2001. - 291 p.
Ausztria bevándorlási statisztikája, 2000.
I-002-B-0284/2000
- World population prospects. Comprehensive tables. The sex and age distribution of the world population. - New York : UN, 2001. - XIII, 745 p. + XII, 919 p.
A világ népességszám kilátásai, 2000. Részletes adatok. A népesség nem és kor szerinti megoszlása.
I-072-B-0462/2000/1-2

World population monitoring. Population, environment and development. - New York : UN, 2001. - VIII, 80 p.
A világ népességének felmérése. Népeség, környezet és fejlődés, 2001.

I-072-B-0486/2001

World population monitoring. Population, gender and development. - New York : UN, 2001. - X, 195 p.
A világ népességének felmérése. Népeség, nemek szerinti elemzés.

I-072-B-0486/2000

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 62. SZÁM

Combes, P.-P. – Linnemer, L.: Közgazdaságtani kutatási folyóiratok cikkeinek publikálása Franciaországban.

Fougère, D. – Goux, D. – Maurin, É.: A folyamatos képzésnek a bérekre és a cégek közötti vándorlásra gyakorolt hatása.

Goux, D. – Maurin, É.: A társadalmi mobilitás és fejlődése: az elvárások szerepének újvizsgálata.

Picard, P. M.: Optimális foglalkoztatottsági támogatások munkások heterogén csoportjának: a munkanélküliség csapdája, kiegészítő állások és adókulcsok.

Gil-Alana, L. A.: Frakcionálisan integrált ARIMA modellek becslése az angol munkanélküliségre.

Jondeau, É.: Képes-e a lejáratú struktúra várakozási hipotézise megmagyarázni az euróárfolyam-mozgásokat?

Polemarchakis, H. M. – Ventura, L.: A külső bizonytalanság fontossága.

Mahenc, P. – Moreaux, M.: „En primeur” eladás mint az időközi árdiszkrimináció formája.

Malin, É. – Martimort, D.: Az árdiszkrimináció korlátai.

Lollivier, S.: Egy dummy regresszor endogenitása két-változós probit modellben.

2001. ÉVI 63–64. SZÁM

Cahuc, P. – Kempf, H. – Verdier, T.: Társadalmi kölcsönhatások és gazdasági viselkedés.

Clark, A. E.: Kölcsönhatások a munkaerőstátuszban, amint azt a helyettesítő adatok jelzik.

Zizzo, D. J. – Oswald, A. J.: Hajlandók-e az emberek fizetni azért, hogy mások jövedelmeit csökkentsék?

Postlewaite, A.: Társadalmi intézkedések és gazdasági viselkedés.

Guttman, J. M.: Családok, piacok és önérvényesítő viszonzossági normák.

Falk, A. – Fischbacher, U.: Megosztási következmények és szándékok egy viszonzossági modellben.

Frey, B. S. – Jegen, R.: Motivációs kölcsönhatások: hatások a viselkedésre.

Ireland, N. J.: Státuskeresés önkéntes pénzhozzájárással vagy munkával.

Rapoport, H. – Weiss, A.: Együttműködő kisebbségek és csoporton belüli ellenségeskedés.

Selod, H. – Zenou, Y.: Társadalmi kölcsönhatások, etnikai kisebbségek és városi munkanélküliség.

Bisin, A. – Verdier, T.: Társadalmi irányelvek és a kulturális értékek dinamikája a jóléti államban.

Auriol, E. – Renault, R.: Ösztönző hierarchiák.

Croix, D. – Michel, P.: Önzetlenség és önmegtartóztatás.

Corneo, G.: Egyenlőtlenség és az állam: amerikai és német preferenciák összehasonlítása.

Direr, A.: Belső összefüggésű preferenciák és aggregált megtakarítás.

Saint-Paul, G.: A „győztes mindent visz” társadalomhoz vezet-e az információ-technológia?

Jaramillo, F. – Kempf, H. – Moizeau, F.: Feltűnő fogyasztás, társadalmi státusz és klubok.

A FRANCIA GAZDASÁGI
ÉS PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 6–7. SZÁM

Rioux, L.: Minimális integrációs jövedelemet élvezők állás keresése és foglalkoztathatósága.

Lhommeau, B.: Minimális integrációs jövedelmet élvezők: kisebb a családi és társadalmi elszigetelődés, mint a közigazgatási statisztikákban.

Cohen, V. – Larguèze, B.: A minimális integrációs jövedelmi rendszerbe való bejelentkezés folyamata és integrációs módszerek.

Zoyem, J. P.: Foglalkoztatási integrációs szerződések és kilépés a minimális integrációs jövedelmi rendszerből.

Gurgand, M. – Margolis, D.: Minimális integrációs jövedelem és megkeresett jövedelem: a foglalkoztatás pénzügyi nyereségeinek értékelése.

Afsa, C.: Lakástámogatás és foglalkoztatás.

Rioux, L.: Az elfogadható bér, degresszív munkanélküliségi segély és minimális integrációs jövedelem.

Hagneré, C. – Trannoy, A.: A reform három évének kombinált hatása a munkanélküliségi csapdára.

Bourguignon, F.: Minimális jövedelem és a jövedelmek optimális újraelosztása.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 4. SZÁM

Vega, M. D. C. et al.: Egy neurális hálózati modell egymással kölcsönhatásban levő idősorok előrejelzéséhez és egy összehasonlító elemzés.

Dashen, M. – Fricker, S.: Nyitott kategorikus kérdések kognitív folyamatainak megértése és hatásuk az adatminőségre.

Belli, R. F. – Traugott, M. W. – Beckmann, M. N.: Mi vezet a szavazási „túlhajsolt beszámolóhoz”?

Hoshino, N.: A Pitman-féle mintavételi formula alkalmazása mikroadatok felfedéskockázati becsléséhez.

Kott, P. S.: A „töröljünk egy csoportot” típusú jackknife.

Hedlin, D. – Falvey, H. – Chambers, R. – Kokic, P.: Számít-e a modell a GREG-becslésnél? Egy vállalati felvételi példa.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 456. SZÁM

O’Fallon, W.M.: Statisztikai találkozók: Nézet a múlttól, vízió a jövőről.

Efron, B. – Tibshirani, R. – Storey, J. D. – Tusher, V.: Egy mikrotömbös kísérleti elrendezés empirikus bayesi elemzése.

Amaratunga, D. – Cabrera, J.: Virális DNA-chipekből származó adatok elemzése.

Park, E. S. – Guttorp, P. – Henry, R. C.: Többváltozós receptor-modellezés időben korrelált adatokra MCMC-vel.

Lockwood, J. R. – Schervish, M. J. – Gurian, P. – Small, M. J.: Az arzénelfordulás jellemzése forrásokban az amerikai helyi vízrendszerben.

Coull, B. A. – Hobert, J. P. – Ryan, L. M. – Holmes, L. B.: Kereszt random hatásmodellek többszörös kimenetekre egy teratogén vizsgálatban.

Billheimer, D. – Guttorp, P. – Fagan, W. F.: A fajtaösszetétel statisztikai értelmezése.

Müller, P. et al.: Egy bayesi modell hirtelen változás jelzésére nemlineáris profilok esetén.

Abowd, J. M. – Crépon, B. – Kramarz, F.: Momentumbecslés lemorzsolódással.

Yau, L. H. Y. – Little, R. J.: Következtetés megfelelő átlag oksági hatás esetén longitudinális adatokból

Lu, B. – Zanotto, E. – Hornik, R. – Rosenbaum, P. R.: Az adag párosítása egy kábítószerez visszaélés elleni médiakampány megfigyeléses vizsgálatában.

Horowitz, J. L.: Használni kellene-e a DEA STRIDE-adatokat a piacok gazdasági elemzésére kábítószerez visszaélés esetén.

Ke, C. – Wang, Y.: Szemiparaméteres nemlineáris kevert hatású modellek és alkalmazásaik.

Pena, E. A. – Strawderman, R. L. – Hollander, M.: Nemparaméteres becslés rekurzív eseményadatokkal.

Ishwaran, H. – James, L. F. – Sun, J.: Bayesi modellválasztás véges keverékekben marginális sűrűség felbontásokkal.

Hardle, W. – Sperlich, S. – Spokoiny, V.: Strukturális tesztek additív regresszióban.

Fan, J. – Li, R.: Változó-választás nemkonkáv súlyozott likelihood segítségével és a módszer előrejelző tulajdonságai.

Berger, J. O. – Oliveira, V. – Sanso, B.: Térben korrelált adatok objektív bayesi elemzése.

Sebastiani, P. – Ramoni, M.: Hiányos adatokra épülő dekomponálható modellek bayesi kiválasztása.

Kauermann, G. – Carroll, R. J.: Egy megjegyzés a szendvics kovariancia mátrix becslés hatékonyságához.

Lee, J. – Berger, J. O.: Modellválasztás szemiparaméteres bayesi elemzése.

Murphy, S. A. et al.: Marginális átlagmodellek dinamikus rendszerekhez.

Braun, T. M. – Feng, Z.: Optimális permutációs tesztek csoportos randomizált kísérletek elemzéséhez.

Pena, D. – Prieto, F. J.: Klaszter-azonosítás vetítésekkel.

Chen, H. Y.: Súlyozott szemiparaméteres likelihood módszer egy arányos esélyű regressziós modell adatokhoz történő illesztéséhez.

Kottas, A. – Gelfand, A. E.: Bayesi szemiparaméteres medián-regressziós modellezés.

Huang, Y. – Wang, C. Y.: Konzisztens funkcionális módszerek segédváltozós, hibákkal terhelt logisztikus regresszióban.

Park, Y. S. – Kim, K. W. – Choi, J. W.: Egyszintű időben kiegyensúlyozott rotációs terv havi mintában és rotációs csoportban.

Bartolucci, F. – Forcina, A. – Dardanoni, V.: Pozitív kvadráns függőség és marginális modellezés rendezett peremű kétdimenziós táblákban.

Kim, H. – Sun, D. – Tsutakawa, R. K.: Kétváltozós bayesi módszer halálzási ráta becslésének javítására két-rétegű feltételes autoregresszív modellel.

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA (A SOROZAT)

2002. ÉVI I. SZÁM

Szerkesztőségi cikk: *Butcher, B.:* Az értékelés jó minősége Nagy-Britanniában.

Gershuny, J.: Longitudinális felvételi adatok koordinálása az Egyesült Királyságban: egy országos stratégia felé.

Dolton, R.: A gazdaság- és társadalompolitika értékelése.

Riccio, J. A. – Bloom, H. S.: A randomizált társadalmi kísérletek hatósugarának kiterjesztése: új irányok az amerikai „welfare-to-work” és foglalkoztatási kezdeményezések értékelésében.

Plewis, I.: A hatás-heterogenitás modellezése.

Battistin, E. – Rettore, E.: Programhatások tesztelése egy tökéletlen megfeleltetésű, nem folytonos regressziós tervben.

Lechner, M.: Néhány gyakorlati kérdés heterogén munkaerő-piaci programok párosítási módszerekkel történő értékelésében.

White, M. – Killeen, J.: Az életpálya irányításának hatása a folytonos képzésre felnőtt foglalkoztatottak esetén: a hozzáállásra vonatkozó információ fontosságának értékelése.

Biemer, P. P. – Wiesen, C.: Az önbevallásos kábítószerezés-használat mérési hibájának értékelése: rejtett osztályelemzés az amerikai kábítószerezrel való visszaélésekre irányuló háztartási felvételen.

Tilley, J.: Politikai nemzedékek az Egyesült Királyságban: 1964-1997.

Yang, M. – Goldstein, H. – Browne, W. – Woodhouse, G.: Vizsgaeredmények többváltozós, többszintű elemzése.

Forchheh, N.: Ehrenberg-féle törvényszerű kapcsolat és antropometria.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 5. SZÁM

Andro, A. – Hertrich, V.: A fogamzásgátlás iránti igény Sahelben: közeledés a férfiak és feleségeik nézeteiben.

Barbary, O.: A társadalmi-faji elkülönülés mérése és gyakorlata Caliban.

Tain, L.: Kórházak, nők és orvosok: az in vitro megtermékenyítés megtervezése.

Virol, M.: A királyság lakosainak mérése és a népesség megsokszorozódása: Vauban és népessége.

Schweizerische Zeitschrift für
**Volkswirtschaft und
Statistik**

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 4. SZÁM

Franzen, A.: Bérek és az új technológiák használata: a svájci munkaerőpiac empirikus elemzése.

Frey, B. S. – Eichenberger, R.: Hogy állunk a svájci gazdasággal?

Gerlach-Kristen, P.: Pénzkereslet Svájcban, 1936–1995.

Kalt, D.: Hitelcsatorna mint egy pénzügyi átviteli mechanizmus: néhány mikroökonómiai bizonyíték Svájcra.

Ziegler, A.: Az osztaléknövekedés bizonytalansága és a részvények árák.

**Slovenská
štatistika
a demografia**
STATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY

A SZLOVÁK STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 4. SZÁM

Záhorská, M.: A munkaügyi statisztikai felvételek harmonizálása Szlovákiában.

Hlad, F.: Munkaképtelenség és sérülések Szlovákiában.

Janiga, I. – Miklós, R.: Közelítő módszer a medián intervallum-bebecslésére.

Janiga, I. – Miklós, R.: A standard normális eloszlásból származtatott rendstatistikák átlagának és szórásainak táblázatai.

Horecky, M.: A 2001. évi népszámlálás fő eredményei.

Petrásová, A. – Závodná, S.: Nyugdíjasotthonok és vendégházak nyugdíjasoknak.

STATISTICA

Rivista trimestrale fondata da Paolo Fortunati

A BOLOGNAI, PÁDOVAI ÉS PALERMOI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

2000. ÉVI 4. SZÁM

Dagum, C. – Costa, M.: Gazdasági változók statisztikai elemzése: egy általános modell.

A humán tőke, a vagyon, a jövedelem és a tartozás eloszlása.

Dagum, E. B. – Luati, A.: Néhány nemparaméteres lineáris és nemlineáris simító eljárás előrejelzési ereje zajos adatok esetén.

Faliva, M.: Harmonizálható folyamatlemzéshez használható néhány általánosított függvényről.

Trivellato, U.: Adathozzáférés és titkosság: egy analitikus felhasználói perspektíva.

Di Castelnuovo, A. – Mazzaro, D. – Pesarin, F. – Salmasso, L.: Többváltozós permutációs tesztek izotonikus következtetési problémákhoz a genetikában.

Mignani, S. – Giannerini, S. – Gonzalez, D. L.: Kaotikus dinamika jelzése a szívérrendszerben: egy nemlinearitási teszt.

Montanari, A. – Miglio, R. – Bordini, B.: Holdfázisok és menstruációs ciklus: statisztikai elemzés.

Biganzoli, E. – Boracchi, P. – Poli, I.: Mesterséges neurális hálók komplex jelenségek vizsgálatához: a biostatistikai alkalmazások korlátai és előnyei.

Corazziari, I. – Gigli, A. – Mariotto, A. – Capocaccia, R.: Statisztikai problémák a rák gyakoriságának mérésében.

Sandridge, A. L.: Származási információk gyűjtése járványtani összefüggésben.

Petrioli, L.: PRODEMOG 3.0 – Demográfiai szoftver Windowsra.

2001. ÉVI 1. SZÁM

Conti, P. L. – Giorgi, M. G.: A Gini-féle egyenlőtlenségi index eloszlásmentes becslése: a kernel módszer.

Mazzaro, D. – Pesarin, F. – Salmasso, L.: Vita a permutációs módszert használó többutas ANOVA-ról.

Singh, S. – Horn, S. – Tracy, D. S.: A kalibrálás és imputálás hibridje: átlagbecslés reprezentatív felvételen.

Maggi, L. – Rossi, E. – Giannini, C.: Az olasz hozamgörbe becslése és előrejelzése többváltozós GARCH-modellekkel.

Carpita, M.: Az illeszkedés jóságának tesztje, ha a paramétereket osztályok gyakoriságaiból és mennyiségeiből becsüljük.

Luati, A.: A Fisher-információt maximalizáló mérések kvantumrendszerekben.

Nwobi, F. N. – Okoroafor, A. C. – Onukogu, I. B.: Korlátozott másodrendű tervek egy és két koncentrikus gömbre.

Bastida, A. H. – Escobar, M. C. M. – McCray, J. H. – Polo, F. J. V.: Bayesi következtetés egy alparaméterre: alkalmazás auditálásban.

Vicari, D.: Egy háromdimenziós adathalmaz kétdimenziós standardizálása és elő-feldolgozása.

Wiese, B. – Colaneri, M. G. – Labanda, E. B. – Raya, R.: Bioarcheológiai kutatás Észak- Nyugat Argentínában: elemzések osztályozásokkal és regressziós fákkal.

Pellerey, F. – Rocchi, M. B. L. – Solimano, F.: Egy diszkrét modell a népességgenetikában: a törékeny X szindróma.

Tardelli, P.: Egy diszkrét ugrási folyamat szűrése: közelítési hiba.

Bottai, M.: Természetes harmadfokú szplájnok használata tüdőgyógyászati modellezésére longitudinális járványvizsgálatokban.

Statistical Papers

NEMZETKÖZI ELMÉLETI ÉS ALKALMAZOTT
STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

2002. ÉVI 1. SZÁM

Chateaufeuf, A. – Cohen, M. – Denneberg, D.: Általános bevezetés a Choquet-integrálról és alkalmazásairól szóló különszámhoz.

Augustin, T.: Várható hasznosság a valószínűség egy általánosított koncepciójában – átfogó keret a döntéshozatalhoz kétértelműség esetén.

Brüning, M. – Denneberg, D.: Monoton mértékek max-min szigma-additív reprezentációja.

Grabisch, M. – Labreuche, C.: A szimmetrikus és aszimmetrikus Choquet-integrálok véges terekre, döntéshozatalhoz.

Heilpern, S.: Choquet-integrál használata a közgazdaságtanban.

Maass, S.: Egzakt funkcionálok és ezek magja.

Philippe, F.: Döntéshozatali eszközök pontatlan kockázat mellett.

Vergnaud, J.-C.: Információ és kapacitások.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK
MATEMATIKAI STATISZTIKAI INTÉZETÉNEK
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 3. SZÁM

Breiman, L.: Statisztikai modellezés: a két kultúra.

Mammen, E. – Marron, J. S. – Turlach, B. A. – Wand, M. P.: Egy általános vetítési keret korlátozott simításhoz.

Arnold, B. C. – Castillo, E. – Sarabia, J. M.: Feltételesen specifikált eloszlások: bevezetés.

Yalcin, I. – Amemiya, Y.: Nemlineáris faktoranalízis mint statisztikai módszer.

Kettenring, J. R.: Beszélgetés Ramanathan Gnanadesikannal.

statistika
EKONOMICKO - STATISTICKÝ CASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 12. SZÁM

Mrázek, J.: A fogyasztói árak harmonizált indexe.

Holy, D.: Érdemes-e befektetni a statisztikába?

Hebák, P.: Statisztikai adatok és értelmük.

Pistora, L.: A nyomtatott média statisztikai szemmel (újságok és magazinok) 2000-ben.

A 2001. évi census Hollandiában: a nyilvántartások integrálása és a felvétel.

2002. ÉVI 1. SZÁM

Bohatá, M.: A Cseh Statisztikai Hivatal statisztikai programjának fejlesztése.

Semánová, J.: A befelé-kifelé irányuló forgalom feldolgozása a cseh külkereskedelemben.

Jilek, J. – Vojta, M.: Első statisztikai megjegyzések az áruk és tevékenységek előfordulására az új gazdaságban Csehországban.

Hebák, P.: Statisztikai adatok és magyarázó erejük.

A hagyományostól egy regisztrálatlanú censusz Dániában.

2002. ÉVI 2. SZÁM

Ritschelová, I. – Machálek, P.: A gazdasági és környezeti indikátorok bemutatása a NAMEA segítségével.

Vlková, J.: A vállalatok többismérvű statisztikai, pénzügyi elemzése 2000-ben.

Kahounová, J.: A strukturális hasonlóság mérésének néhány problémájáról.

„Külföldiek Csehországban”.

**Gnamucmuka
Statistics**

A BOLGÁR STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2001. évi 3. szám

Balev, I.: A 2001. évi népszámlálás, lakás- és mezőgazdasági összeírás előzetes eredményei.

Bozhikov, P. – Kalchev, J.: A népszámlálás mintájából származó adatok feldolgozása (2001. március 1.).

Kostov, J. – Tzvetkova, J.: Kampány a 2001. évi népszámlálás, lakás- és mezőgazdasági összeíráshoz.

Tzvetkov, S. – Deliev, I.: A 2001. évi Cenzus Tanács: fő következtetések a végrehajtott censusból.

Ivanov, L.: Infláció Bulgáriában és a bizalmi index számítása.

Hadjiev, V.: Jelenlegi tendenciák a gazdasági szoftverfejlesztésben.

Pavkov, T.: A munkáltatók munkaügyi kiadásainak indexe – az EUROSTAT egy előzetes projektja.

2001. évi 4. szám

Nikolova, N.: A *Statistika* (Módszertan és gyakorlat), középpontban a tudomány mérési és elemzési kérdései.

Goev, V. et al.: A bolgár vállalati vezetők véleményei és becslései a társasági adóról.

Chipeva, S. – Tosaheva, E.: A lakossági fogadtatás problémái Bulgáriában a megelőzésről szóló egészségügyi megelőzésről szóló reformmal kapcsolatban.

Bogdanov, B.: Háztartási költségvetési felvételi adatok használata a társadalmi-gazdasági folyamatokban.

Grozeva-Koeva, D.: Metaadatok 2001.

2001. évi 5. szám

Belcheva, M.: Születési arány és reprodukciós magartás (eredmények a 2001. évi népszámlálás felvételi programjából).

Hristo, A.: Pénzügyi elszámolások – alapfogalmak, definíciók, valamint a tartozások és követelések osztályozása.

Yankova, N.: A bolgár népesség korösszetétele alakulásának tanulmányozása az 1920–1999-es időszakra.

Ivanova, P. – Lazarov, D.: A racionális várakozások logit modellje és hipotézise.

Haralampiev, K.: Demográfiai problémák és hatásuk a népesség munkaerő potenciáljára.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2002. ÉVI 1. SZÁM

2001. évi népszámlálás: külföldiek Ausztriában. Előzetes eredmények.

A fiatalok és fiatal felnőttek által üzött foglalkozások választásának szempontjai a kilencvenes években: válogatott eredmények a 2000-es munkaerő-felvétel rendelkezésre álló moduljaiból.

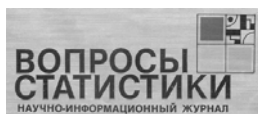
A magánháztartások havi kiadásai és háztartástípus és nagyság szerint: 1999/2000-es háztartás költségvetési felvétel.

Mező- és erdőgazdálkodási területeken nyújtott környezetvédelmi szolgáltatások – összesítő beszámoló.

Idegenforgalom, 2001.

Keresetiadó-statisztikák, 2000.

Társaságiadó-statisztikák, 1999.

AZ OROSZ ÁLLAMI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 10. SZÁM

Nesterov, L. I. – Ashirova, G. T.: A nemzetivagyon-statisztika korszerűsítésének módszertani irányelvei.

Gordonov, M. Ju.: Módszertan a magánszemélyek tulajdonában levő állóké értékének kiszámításához.

Mal'ginova, E. G.: Módszertan a magánszemélyek tulajdonában levő tartós fogyasztási cikkek értékmutatóinak kiszámításához.

Dumnov, A. D. – Borosov, S. S. – Maksimov, Ju. I.: Különösen védett természeti területek Oroszországban és statisztikai értékelésükkel kapcsolatos feladatok.

Miroedov, A. A. – Miroedov, D. A.: A háztartások gazdasági potenciáljának a nemzeti vagyon részeként való értékelése.

Rajjskaja, N. N. – Sergienko, Ja. V. – Frenkel', A. A.: Az ipari növekedés ridge-regressziós modellje.

Miroedov, A. A. – Ehjdel'man, Ja. L.: Gazdasági és statisztikai módszer a vállalatvezetés gazdasági potenciáljának és minőségének értékeléséhez.

Najjdenov, I. V.: A szállítás növekedési arányának előrejelzése a strukturális elszámolás időbeni változásai alapján.

Kotljarevskaja, T. I.: A regionális statisztikai megfigyelés módszertani szempontjai a TACIS program keretén belül.

Karpova, N. S. – Burlakova, T. A.: Módszertani ajánlások a nem tipikus vállalatok felismeréséhez.

Dorozhnova, G. N. – Toropova, L. N. – Sukholjeva, L. A.: Az állókére és a kisvállalkozási termelő kapacitásra vonatkozó regionális reprezentatív felvételek kérdőívei a kalinyingrádi régióban.

Sukhova, M. Yu. – Girina, T. V.: A lakosságnak nyújtott napi szolgáltatások struktúrájára vonatkozó kisvállalkozási regionális reprezentatív felvétel szervezése a szövetségi statisztikai megfigyelés keretén belül.

Karimova, D.: Háztartási megtakarítások és felhasználásuk.

2001. ÉVI 11. SZÁM

Gazdasági konjunktúra a mezőgazdaságban.

Manellja, A. I.: A gabonapiac helyzete Oroszországban 2000-ben és a gabonatermés kilátásai 2001-ben.

Kremlev, N. D. – Fedorov, N. D. – Bushukin, I. A.: A gabonatermelés fejlesztésének lehetőségei a kurgani régióban.

Borodina, A. S.: Az árak aránya a piacra került mezőgazdasági kibocsátás, illetve a mezőgazdasági egységek által felvásárolt ipari szolgáltatások esetén a nyizsegorodszki régióban.

Bondarenko, N. N.: Új módszerek Fehér-Oroszország bruttó mezőgazdasági termelésének folyó árakon történő értékelésére.

Borodin, K. G.: Trendek értékelése Oroszországra a mezőgazdasági és élelmiszertermékeknek nem a FÁK országaival lebonyolított exportja és importja területén.

Az Orosz Föderáció mezőgazdaságának helyzete 1996 és 2000 között.

Luppov, A. B.: A mutatók értékelésének fő módszertani szempontjai kisterületi becslés esetén.

Luppov, A. B. – Karaulova, M. I.: Mutatók összeállítását célzó kísérleti számítások eredményei kisvállalkozások körzet szintű felvételére vonatkozóan.

Shustova, E. A. – Popovskaja, E. V.: Kisvállalkozások teljes körű felvételének szervezése.

Poljakova, G. N. – Sukhova, M. Ju.: A kisvállalkozásokra vonatkozó gazdasági census próbakérdőívei a nyizsegorodszki régió egyik körzetében.

Plutalova, T. V. – Voronjuk, O. V.: A teljes körű kisvállalkozó próbafelvétel kérdőíveinek felhasználása a rosztovi régió statisztikai bizottságánál.

Loganova, V. F. – Solomatina, G. N.: A kisvállalkozói reprezentatív felvétel szervezésének és végrehajtásának problémái a szamarai régióban.

Luppov, A. B.: A gazdasági census során kapott adatok felhasználásának lehetőségei a kisterületi becslések minőségének javításához.

Kotljarevskaja, T. I.: A „Statistikai reprezentatív felvételek gyakorlati megvalósítása és tökéletesítése kisvállalkozások esetén a régiókban vállalkozói regiszter felhasználásával” c. TACIS programpontra vonatkozó munka eredményei.

Szfronchuk, M. V.: Gazdasági biztonság és beruházások mint növekedési tényező Oroszország átmeneti gazdaságában.

Korotkov, A. V.: Az innovációs folyamat statisztikai elemzése.

Nikulin, N. N.: Külföldi befektetések a FÁK országainak gazdaságában.

Pashintceva, N. I. – Shadrova, N. V.: A statisztikai tevékenység szervezése Németországban.

Bakhtjarov, R. Sh.: Kutatási koncepció a blokád alatt álló Leningrád demográfijára Z. G. Frenkel projektjében.

2001. ÉVI 12. SZÁM

Soshnikova, L. A. – Tamashevich, V. N. – Konovalenko, E. V.: Az ágazati kapcsolatok mérlegei elemzésének módszertani kérdései.

Shokamanov, Ju. K.: A GDP-változások elemzése a FÁK országaiban 1990 és 2000 között.

Ivanova, T. G.: A Pénzügyi és Ipari Csoportok működése 2000-ben.

Smirnov, S. N.: A foglalkoztatáspolitikai költségvetési finanszírozása: a régiók lehetőségi szintje.

Szvoznikov, V. Ja.: Az árnyékgazdaság értékelési problémái.

Voroblev, V. A. – Ershikova, S. G.: Makroökonómiai mutatók elemzése a nyizsnij-novgorodi régióban és Oroszországban 1994 és 2000 között.

Az Orosz Föderáció fő társadalmi és gazdasági mutatói 1996 és 2001 között.

Miroedov, A. A. – Kochetova, N. E.: Vállalatdemográfia a vlagyimiri régióban.

Kakunina, G. F.: A nő a modern gazdaságban.

Markov, Ju. K. – Petrova, E. N.: Az oktatási rendszer fejlesztése a Csuvas Köztársaságban.

Molchanov, I. N.: A felsőszintű szakmai képzés tudományos alapja és információs erőforrásai.

Gurova, L. G.: A kisvállalkozások tevékenységeinek szerepe a szolgáltató szektorban.

2002. ÉVI 1. SZÁM

Sokolin, V. L.: Az állami statisztikai rendszer 2001-ben és tevékenységének fő iránya 2002-ben.

Az orosz-országi népszámlálás előkészítési folyamata és az állami statisztikai szervek feladatai 2002-ben.

Az orosz Goskomstat információs és számítástechnikai rendszerének fejlesztése.

Plyshevski, B. P.: A valutaárfolyam és alkalmazásának elemzése.

Gnezdovski, Ju. Ju. – Tamashevich, T. N.: Az inflációs ráta összehasonlító elemzése a poszt-szovjet országokban.

Popovskaja, E. V. – Kalinovskaja, T. N.: Statisztikai újdonság: az egyéni vállalkozások statisztikájának kialakítása.

Kuznetsova, L. Ju.: Egy vállalat státusának differenciálódása a könyvvitelben.

Priakhina, E. V. – Obukhov, A. V.: A 2002-es orosz népszámlálás adatai INTEL/Microsoft platformmal történő feldolgozásának lehetőségei.

Dibirdeev, V. L.: Népszámlálás a nehezen elérhető területeken: sajátosságok és gyakorlati megközelítés.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 12. SZÁM

Utak egy új információs infrastruktúra felé.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal imázsa.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal 2001. évi Fürst-díja.

Építőipar Németországban. Kombinált szállítás, 2000.

A második európai folyamatos szakképzési felvétel (CVTS2).

A felsőoktatási intézmények pénzügyi helyzete.

Vetélések, 2000.

Az árak és volumenek követése a nemzeti számlákban.

2002. ÉVI 1. SZÁM

Hartmann, N.: GDP, 2001.

Heidenreich, H. J. – Nöthen, M.: Változó életutak a mikrocentzus alapján.

Koufen, S.: Közszolgálati nyugdíjasok 2001. január 1-jén.

Lambertz, J. E.: A strukturális vállalati statisztikára vonatkozó EU-rendelet szerint első ízben végrehajtott felvétel a nagykereskedelemben.

Hoepfner, D.: A harmonizált termékosztályozási rendszer változásainak hatása a külkereskedelmi statisztikára.

Dittrich, S.: Az állami statisztika legutóbbi eredményei a 2000. évi jelentésköteles betegségekről.

Chlumsky, J.: Ármozgások 2001-ben.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 4. SZÁM

Platek, R. – Sarndal, C. E.: Mit nyújthat egy statisztikus?

Idzik, M. – Gedek, S.: Idősor-előrejelzések adaptációs módszereinek értékelése mezőgazdasági termékek árainál.

Niemczyk, A.: Változások a háztartások fogyasztásában.

Maleszyk, E.: Kis- és középvállalkozások beruházásai.

Szukielojc-Bienkunska, A.: Szegénység Franciaországban és Lengyelországban.

2001. ÉVI 5. SZÁM

- Kordos, J.*: Mekkora a statisztikus felelőssége a statisztikai adat minőségben?
Szymanska, A.: A kockázatelemzés alkalmazása a vizsontbiztosításra.
Florczak, W. – Sabanty, L. – Welfe, W.: A humán erőforrások becslése.
Wieczorek, P.: A lengyel gazdaság az új évtized kedetén.
Kruszka, M.: A vállalkozási kilátások fluktuációja és a makroökonomiai számok változása Lengyelországban.
Smilowska, T.: Minőségalkalmazási teszt az árfelvételben.
Rutkowska, L.: Halálzási arány Lengyelországban 1999-ben.
Paradowska, A.: A normatív statisztikai bázis definíciója.

2001. ÉVI 6. SZÁM

- Walczak, T.*: Információs társadalom és a statisztika feladatai.
Grebowiec, M.: A kereskedelmi statisztika rendszere az EU-országok között (INTRASTAT).
Stepien, M. – Wagner, W.: Fejlődéstendenciamodellek alkalmazása a beérkező idegenforgalom elemzéséhez.
Timofiejuk, I.: Reálbérek, fizetések és szociális jóléti támogatások az 1998/99-es időszakban.
Zegar, J. S.: Megjegyzések a mezőgazdasági birtokfelvételekhez.
Sobieska-Karpinska, J.: Lengyelország és az EU-országok távközlési szolgáltatásai.
Szukalski, P.: Százéves emberek Lengyelországban és a világon.

2001. ÉVI 7. SZÁM

- Zagodzinska, I.*: A lengyel vállalatstatisztika eredményeinek minősége.
Kordos, J.: Egy új információs rendszer iránti igény az egyensúly alakulásának ellenőrzéséhez.
Kosny, M.: A jövedelemelosztás valószínűségi modelljei: empirikus ellenőrzés.
Zienkowski, L. – Żółkiewski, Z.: Input-output táblák és a társadalmi elszámolási mátrix (SAM) mint a gazdasági elemzés alapja.
Klosiewicz-Górecka, U.: Külföldi tulajdonú boltok.
Gutkowska, K. – Trybus, J.: A fagyaltpiac sajátos jellemzői Lengyelországban.
Mielecka-Kubiś, Z.: Alkoholfogyasztás 1984 és 1996 között.

2001. ÉVI 8. SZÁM

- Skibicki, M. – Wywiał, J.*: A rétegzett mintavétel optimalizálására szolgáló kiválasztott csoportosítási módszerek alkalmazásának példái.
Kurzawa, I. – Lira, J.: Winters-modell a zöldegek kiskereskedelmi árának előrejelzésére.
Czyzewska, W.: NCIC módszer a többkritériumos döntési problémák megoldásában.
Ciecieląg, J. – Raclaw, M.: Egyedül álló anyák állásvállalási valószínűségét befolyásoló fontosabb feltételek.

- Panek, T.*: Változások a szegénység területén Lengyelországban.
Timofiejuk, I.: A reáljövedelmek havi dinamikája 2000-ben.
Gutkowska, K. – Trybus, J.: Az áruk elosztása a prompt eladási piacon.
Latuch, M.: Bizonylati paradoxon a lakosság külső vándorlásában Lengyelországban.
Rejn, B.: Tudományos kutatási és fejlesztési tevékenység területi bontásban.
Szukalski, P.: A születési arány minimális szintje Európában.
Dmochowska, H.: A területi egységek nomenklatúrája statisztikai célokra.
Rauzinski, R.: Német kisebbség Slask Opolski demográfiai struktúrájában.
Sitek, S.: Szintkülönbség és életminőség a Sziléziai vajdaságban.

2001. ÉVI 9. SZÁM

- Piskorz, J.*: A számítástechnikai rendszer fejlesztési programja az állami statisztikában.
Przekota, G.: A banki árfolyam elfogadása a tözsdén.
Pekaszewicz, D.: Szekvenciális becslési módszerek alkalmazása a telekommunikációs hálózati felvétel lokalizálásában.
Bywalec, C.: Vita a szolgáltatások értelmezéséről és osztályozásáról.
Kaczorowski, P. – Rogut, A. – Tokarski, T.: A gazdasági szektor strukturális változásai regionális szinten.
Kwiatkowska-Ciotucha, D. – Zaluska, U.: A termelési tevékenységek típusainak rangsorolása Lengyelországban 1995-től 1999-ig.
Czyzycki, R. – Hundert, M. – Klóska, R.: A társadalmi-gazdasági helyzet differenciálódása a nyugat-pomerániai vajdaságban.

2001. ÉVI 10. SZÁM

- Pekaszewicz, D.*: Szekvenciális hányadosesetek kiterületi felvételekben.
Jurkiewicz, T. – Plenikowska-Slusarz, T.: Optimalizáló algoritmusok nemlineáris regressziós függvények becslésében.
Marciniak, G.: Lengyelország demográfiai kilátásai 2030-ig.
Wieczorek, P.: Tőkekihelyezések az iparban.
Paradyś, S.: A munkaerőköltségek differenciálódása.
Paszkowski, S.: Termőföld-sakktábla és igények az egyesítő munkákra.
Lipowski, A.: Az átalakulási hatások becslésében levő rendszeres hibákról.
Cierpiał-Wolan, M. – Wojnar, E.: A vajdaságok társadalmi-gazdasági szintjének elemzése.
Piskorz, J.: A számítástechnikai infrastruktúra fejlődése a statisztikában.

2001. ÉVI 11. SZÁM

- Witkowski, J.*: Új évszázad – új statisztika.
Boleslawski, L.: Házasságon kívüli és belüli születések, 1989–2000.
Panek, T.: A szegénység nagysága 1996–1999-ben.
Paradyś, S.: Az ipari termelés szerkezetében bekövetkezett változások, 1990–2000.

Chmiel, J.: Az átmeneti időszak szerkezeti átalakulásainak mélységéről.

Zych, A.: Az F-01/I-01 kérdőívek kitöltésének gyakorisága.

Czempas, J.: A beruházási irányok változásai az önkormányzatoknál.

Gazinska, M.: Néhány megjegyzés a szcczecini lakosok vándorlásáról.

2001. ÉVI 12. SZÁM

Walczak, T.: Nehéz út vezet a statisztikák minőségének méréséhez és javításához.

Kordos, J.: Az adatminőség néhány szempontja a Lengyel Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiban.

Dmochowska, H.: Minőség a statisztikában.

Rembeza, J.: A piacok integráltságának tesztelése.

Wysocki, F. – Luczak, A.: A bankok tipológiai osztályozása pénzügyi helyzetük szerint.

Ljwsowski, R.: A háztartások biztosítása.

Ziemiński, J.: A munkanélküliség fő összetevői a módosított faktormódszer alapján.

Kurek, S.: A társadalom növekvő elöregedése dél-kelet Lengyelországban.

Zelenay, M.: A fizetési tartományok összehasonlítása Lengyelországra és Franciaországra.